Соціокультурне середовище як референт модернізації сучасного українського міста

УДК 316.334.55:316.422.4(477)

Рецензенти:

Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва – доктор соціологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії
С. Л. Катаєв – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології і соціальної роботи Класичного приватного університету
А. О. Ручка – доктор соціологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України

Затверджено до друку рішенням Вченої ради факультету інформатики, математики і економіки
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 15.11.2019 р.)

Соціокультурне середовище як референт модернізації сучасного українського міста**: колективна монографія** / Л.В. Афанасьєва та ін. – Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. – 374 с.

ISBN 978-617-7823-09-3

У монографічному дослідженні розглянуто сучасні підходи до вивчення модернізаційних процесів сучасного українського міста. Обґрунтовується доцільність застосування засобів і механізмів соціологічного супроводу розробок стратігей і практик соціокультурного оновлення сучасного українського інтеркультурного міста.

Рекомендується для науковців, студентів та викладачів закладів освіти.

УДК 316.334.55:316.422.4(477)

ISBN 978-617-7823-09-3

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА……5

РОЗДІЛ І. СУСПІЛЬНИЙ ПРОСТІР МІСТА ЯК ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДОТВОРЕННЯ……9

1.1. Національна ідентичність в контексті поліетнічного міського простору (Букрєєва І.В., Орлов А.В.)……...….9

1.2. Громадянська активність в контексті накопичення соціального капіталу міста (Букрєєва І.В.)……..15

1.3. Багатомірність повсякдення крізь призму соціального капіталу міста (Букрєєва І.В.)……26

1.4. Ментальні чинники в контексті трансформації українського поліетнічного міста (Букрєєва І.В.)……..35

1.5. Парадигми культурного мапування в контекстах соціокультурної модернізації сучасних українських міст (Афанасьєва Л. В., Семікін М.О.)……46

1.6. Соціологічний супровід в контексті модернізаційних практик культурного оновлення міста (Афанасьєва Л.В., Орлов А.В., Глебова Н.І.)…..71

1.7. Тактичний урбанізм як успішний практикум облаштування публічного міського простору (Афанасьєва Л.В., Семікін М.О.)…….92

1.8. Позакультовові практики християнських церков в суспільному просторі міста (Глинська Л. Ф., Орлов А.В.)…….....104

1.9. Вестернізація сучасного кіноринку як соціокультурних феномен міста (Букрєєва І.В., Семікін М.О., Скляров Р.В.)……114

РОЗДІЛ ІІ. ІНТЕРКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК ПОЛІТИКА ТА ПРАКТИКА СУЧАСНОГО ПОЛІЕТНІЧНОГО МІСТА……133

2.1.Діалог культур як дієвий конструкт сучасного поліетнічного суспільства (Афанасьєва Л.В., Орлов А.В.)……...133

2.2. Міжкультурна компетентність як умова втілення інтеркультурних практик у місті (Афанасьєва Л.В.)……154

2.3. Особливості міжкультурної взаємодії народів поліетнічного міста Мелітополь (Глинська Л.Ф)……186

2.4. Міжкультурне порозуміння як чинник оптимізації взаємостосунків мешканців поліетнічного міста (Глинська Л.Ф., Скляров Р.В.)…….195
2.5. Мова як чинник етнічної ідентифікації та національної консолідації (Глинська Л.Ф.)……204
2.6. Вплив суспільного простору поліетнічного міста на формування етнічної толерантності молоді (Афанасьєва Л.В., Глебова Н.І.)……...210
2.7. Туризм як інтегративний конструкт етнокультурного порозуміння (Афанасьєва Л.В., Скляров Р.В.)……221
2.8. Інтеркультурні практики як джерело збереження духовно-ціннісних смислів міжетнічної взаємодії (Афанасьєва Л.В., Семікін М.О., Глебова Н.І.).....231
2.9. Роль церкви в консолідації поліетнічної громади Мелітополя (Глинська Л.Ф., Семикін М.О.)……..250
2.10. Інтеркультурність як складова соціокультурного капіталу Мелітополя: емпірична інтерпретація, показники та індикатори (Букрєєва І.В.)……...259
РОЗДІЛ ІІІ. ЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ……..283
3.1. Соціальна компетентність майбутнього фахівця в соціологічному дискурсі (Глебова Н.І.)……283
3.2. Наукові підходи та структура соціологічного дослідження соціальної компетентності майбутнього фахівця (Глебова Н.І.)……...296
3.3. Структура формування і розвитку професійних компетенцій у соціокультурному контексті майбутніх вчителів (Ідрісов Б.)…….319
3.4. Компетентнісне навчання у вишому навчальному закладі як умова соціокультурного розвитку особистості студента (Ідрісов Б.)……...329
3.5. Соціальна мораль студентської молоді на сучасному етапі (Букрєєва І.В.)……356
НАШІ АВТОРИ……374

ПЕРЕДМОВА

Сучасні міста виступають не лише як просторо-територіальні утворення, а й як активні соціокультурні середовища, в яких отримують свій імпульс трансформаційні процеси, що відбуваються на макрорівні держави-нації. З огляду на це, актуальним є вироблення механізмів стратегічного планування соціокультурного розвитку міст, із залученням містян до активної культурної діяльності. Одним із важливих чинників просування у зазначеному напрямі є укладання культурної мапи міста, яка передбачає виявлення існуючих ресурсів, визначення основних потреб містян у сфері культурної індустрії та створення бази даних культурних активів міста. Даний процес налічує декілька етапів. Насамперед відбувається ідентифікація організацій та осіб, важливих для культури міста, а також аналіз усіх наявних ресурсів культури. Згодом визначаються потреби містян та їхня відповідність існуючим пропозиціям культурних закладів та подіям. Так формується нова ідентичність міста через культуру, що включає культурну спадщину, сучасні мистецтва, парки, річки, традиційні мистецтва, релігійні звичаї, традиції та чимало іншого, що є важливим у місті. Відтак йдеться про культурне мапування як методологію або технологію для ідентифікації, опису, популяризації та відновлення культурних ресурсів та цінностей певної місцевості.

Необхідність осмислення нинішнього стану розвитку українського суспільства спонукає українських учених до розгляду окремих аспектів теорії модернізації та застосування її методологічного арсеналу з метою осягнення різних феноменів суспільно-політичної практики. До аналізу просторової зумовленості існування людини в соціологічній традиції зверталися такі класики як О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, П. Сорокін, Т. Парсонс, пізніше. Е. Гідденс, П. Бурдьє, А. Лефевр, Е. Соджа, А. Ален та інші. Крім того, дослідження спирається на теорію соціальної дії і порядку Т. Парсонса, концепцію міста як специфічного способу життя М. Вірта, Р. Парка та ін., положення теорій А. С. Ахієзера, Е. А. Орлової, А. І. Ракитова та інших, що обґрунтовують облік соціальних і культурних факторів у вивченні міста. Їхні

ідеї знайшли відображення у працях вітчизняних соціологів: Є. І. Головахи, О. Г. Злобіної, С. А. Макеєва, В.Л.Оссовського, А. О. Ручки, М. О. Шульги та інших.

В контексті розгляду проблематики культурного мапування особливого значення надається просторово-планувальній структурі міста: розселення, працевлаштування, сфера сервісу, інфраструктура, рекреаційні та природні зони.

Міська культура завжди містить ціннісні компоненти, форми орієнтацій у визначених ситуаціях і розглядається науковцями як складова загальнонаціональної культури, а отже цілком може визначатися і ціннісно-нормативною системою, що визнається переважною більшістю мешканців міста. Вочевидь міська соціалізація стає елементом накопичення соціокультурного капіталу міста, а важливим аспектом міської соціалізації є формування відносин, пов’язаних із соціальними ролями, притаманними конкретному місту.

Власне на поєднанні засад соціологічної концепція міста, концепцій суспільного простору міста, ресурсної концепції міста, концепції соціалізації, соціокультурного капіталу міста, концепцій соціокультурної ідентифікації і міської ідентичності, аксіологічного і діяльнісного підходів до стратегії модернізації міста сучасними дослідниками виявлено і ґрунтовно досліджено специфічні риси міської культури – мультикультуральність, багатополюсність інтересів, цінностей, потреб і можливостей груп населення, віртуалізація соціального простору, впровадження інформаційно-комунікативних технологій тощо, які виражають якісну відмінність міського населення як одиниці соціокультурної стратифікації культури.

Саме «соціокультурне середовище міста» як синтез розвитку соціальної та культурної сфер життєдіяльності міської спільноти, сукупності суспільних (співтовариство міста і безпосереднє оточення людини, спілкування в процесі створення і засвоєння цінностей), матеріальних (об'єкти культури, організаційно-структурні форми) і духовних умов існування виступає

чинником формування сучасного обличчя міста. Це дозволяє розуміти сучасне міське середовище як активне співтовариство, як важливий і невід'ємний суб'єкт соціокультурного обміну.

Узагальнюючи напрацювання соціологів і культурологів, можна стверджувати, що сьогодні спираючись на цінності середовища, міська людина створює свої цінності з печаткою еволюційної новації. На формування міського середовища впливає образу міста як носія ідеальних значень, які пов'язують світосприйняття городян з цінностями, а тому виділення персонального, групового та громадського образу міста дозволяє сприймати місто єдиним мінливим організмом. Плануючи предметний світ, людина перетворює середовище, втілюючи в ньому ідеальний образ, а перетворене середовище, в свою чергу, чинить зворотний вплив на міську спільноту. Так, поняття «культура міста» зводиться до зв'язку духовного життя міських спільнот з їх соціоструктурними характеристиками як сукупності фізичних, символічних об'єктів, технологій, нормативних та ціннісних утворень, які включають створені людьми артефакти і міську культуру. Залучення соціологічного знання до розгляду креативного потенціалу міських спільнот в контексті потреби модернізації міського простору дозволяє обгрунтувати доцільність практичного застосування концепту «креативного творчого міста» як вагомого чинника культурного розвитку міської спільноти.

Науковий супровід процесу модернізації соціокультурного міського простору на різних його етапах сьогодні стає невід’ємною складовою системи планування й запорукою успішного втілення політики сталого розвитку конкретного сучасного міста. Важливим чинником ефективних практик залучення маркерів соціокультурного планування міського простору в м. Мелітополі стала робота Центру соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького як головного системоутворюючого суб'єкту розробки стратегій і методів впровадження міської політики. Першочерговим завданням соціологічного центру стало вивчення громадської думки мелітопольців щодо оцінки функцій

міста, що дозволило втілити в подальшому соціологічні засоби в розробки стратегій та коригування міської культурної політики м. Мелітополя.

Одними із перших в Україні для створення стратегічного плану розвитку міста співробітниками мелітопольського Центру був застосований інноваційний метод культурного мапування, що дозволило залучити до участі не тільки фахівців в області культури чи розробки стратегій, а й усіх зацікавлених в культурі. Обрані соціологічні засоби наукового супроводу Центром втілення широкого спектру соціокультурних практик м. Мелітополя дозволили виявити творчий потенціал й компетенції експертів культурного менеджменту та експертів-діячів культури, напрямки перспективних та актуальних культурних практик мелітопольців, налагодити стійкий зворотній зв'язок активістів з закладами культури та соціальними установами міської громади.

Своєчасний аналіз показників ефективності взаємодії органів самоврядування та національно-культурних товариств, дозволив визначати пріоритети в розробці засад інтеркультурної політики та форм реалізації «Стратегії розвитку міста Мелітополя», скоординувати зусилля мерії, міських відділів освіти і культури, міської громади та Асоціації національних громад.

Таким чином, у нас є всі підстави стверджувати, що соціологічний супровід управління соціокультурною політикою міста здатний продукувати нове бачення розвитку умов життєдіяльності, що формуються під впливом суб’єктів міського середовища і, водночас з тим, чинить позитивні впливи на самих городян. Разом з тим, є всі підстави вбачати соціологічний супровід прямим чинником виявлення соціального потенціалу городян, активізації механізмів залучення городян до активної діяльності, практичного збільшення їх особистого внеску у впровадження культурної політики міста, сприяння налагодженню співпраці державного і громадського сектору міської спільноти та демократизації існуючих моделей міського самоврядування.

РОЗДІЛ І. СУСПІЛЬНИЙ ПРОСТІР МІСТА ЯК ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДОТВОРЕННЯ

1.1. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПОЛІЕТНІЧНОГО МІСЬКОГО ПРОСТОРУ

Процеси сучасного державотворення в Україні передбачають зміни характеру взаємовідносин між особистістю, суспільством і державою. Йдеться про пошук спільних засад для творення єдиної ідентичності, яка стала б основою для комунікації різних етноконфесійних, регіональних та культурних груп, пов'язала громадян із власною державою на підставі спільних цілей, громадянських інтересів на шляху становлення політичної модерної нації.

Водночас вироблення спільних ідентифікаційних засад має два взаємопов'язані вектори: з одного боку - самоусвідомлення українських громадян як спільноти саме через національну і громадянську консолідацію, а з іншого - прагнення зберегти та посилити власну етнічну ідентичність, оскільки українське суспільство є поліетнічним.

Водночас в науці існує думка, що деякі регіони України мають слабку виразність ідентифікаційних ознак, невизначену систему соціально-політичних орієнтацій, що ускладнює процес формування загальнонаціональних орієнтирів.

Одним із таких регіонів є Запорізьке Приазов`я, мешканці якого десятиліттями знаходилися під впливом спочатку радянської, а потім російської політичної системи, що в сучасних умовах зумовило низький рівень громадянської культури й таких цінностей як солідарність, відповідальність, громадянська активність. Оскільки регіональні менталітети (у просторовому розумінні) розпадаються на місцеві, то об'єктом нашого дослідження є Мелітополь як типове місто індустріального Південного Сходу України, мешканці якого слабо інтегровані на рівні взаємодії соціальних груп. Слід зазначити, що Мелітополь є унікальним містом Запорізької області, в якому більш ніж 220 років гармонійно співіснують етнічні та національні спільноти.

Сучасна місцева громада представлена представниками більш ніж 100 національностей, які об'єднані в 30 національно-культурні товариства, і місто представляло Україну у 2008 році у Раді Європи як інтеркультурне.

Таким чином, м. Мелітополь можна вважати мікроосередком українського поліетнічного суспільства і виявлення пріоритетних чинників національної ідентифікації представників найчисельніших етнічних спільнот міста може бути показовим для України в цілому.

Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми національної ідентичності в зарубіжній науці заклали соціальні, культурні антропологи та психологи (Е. Еріксон, К. Юнг, В.Самнер, Е. Шилз, К. Гіртць, Б. Андерсон, К. Дойч, С. Шульман А. Ватерман, Б. Геральд, Ф. Барт, М. Мід, Е. Сміт, Дж. Тернер, Ю. Хабермас та ін.).

Науковий доробок українських дослідників І. Вільчинської, В. Євтуха, В.Іщука, А. Колодій, В. Кулика, В. Лісового, Т. Рудницької, Ю. Саєнка, В. Фадєєва, М. Шульги, Л. Шкляра, Л. Ази, В. Наулко, О. Нельги, Є. Головахи, С. Макеєва, О.Кривицької, О. Маруховської, Н. Паніної, А. Ручки, Л. Скокової, О. Уткіна, Т.Воропаєвої, Г.Палій та ін. присвячений аналізові особливостей етнокультурних ідентичностей та становлення національної ідентичності, дослідженню перспектив творення в Україні національної спільноти.

Проте, не дивлячись на значний науковий доробок, питання вироблення ефективних шляхів конструювання національної ідентичності для українського суспільства залишається дискусійним.

Досліджуючи сучасні уявлення світового суспільствознавства щодо проблематики трактувань поняття «нація», Т. Рудницька визначає цю категорію як сукупність громадян однієї держави, котра створюється внаслідок політичної інтеграції етнічних (або релігійних) спільнот у межах єдиної держави на основі спільності території, економічного життя, правової системи, єдиної державної мови, що поступово веде до формування єдиної (національної) самосвідомості, а також загальнонаціональної культури, яка є конгломератом етнічних культур [3, с.29].

Модель політичної нації, виходячи з принципів синергетичного підходу пропонує дослідник О. Хорошилов. На його думку, в ідеалі політична нація може бути представлена як динамічна система етносів, національних меншин та етнічних груп, які співіснують і взаємодіють у межах територіальної політії, усвідомлюють спільність своїх цілей, завдань та інтересів і відрізняють себе від інших аналогічних систем. Співіснування етнічних одиниць різного таксону в межах єдиної держави обумовлює їх інтегрованість та інкорпорованість до різноманітних систем суспільства [5, с.27].

Комплексний підхід до розуміння нації пропонує М. Степико, який уявляє націю як вершину історичного розвитку етносів. На його погляд, немає сенсу протиставляти так зване етнічне та громадянське (політичне) розуміння нації. «Нація, на його думку, – це спільність індивідів, пов’язаних свідомістю своєї добровільної громадянської єдності, спільністю походження, мови, віросповідання, побуту, звичаїв, історичного минулого та солідарністю соціальних і політичних інтересів сьогодення; це історична спільність людей, яка утворюється у процесі формування спільності території, економічних зв’язків, особливостей культури й характеру, що становлять якісні ознаки нації. Однак мова, релігія чи раса не є основною ознакою приналежності до нації, адже ми знаємо багато націй, у яких мають місце різні мови (Швейцарія, Канада), різні релігії (США, Німеччина) та різні раси (США)» [4, с.41]. Звичайно, етнічні чинники не може бути консолідуючою основою для становлення політичної нації в поліетнічному українському суспільстві. Як зауважує сучасний дослідник проблем націєтворення О.М.Багмет «…вихід за межі етнічності як ідентифікаційного чинника прокладає шлях до трактувань політичної нації як горизонтального об’єднання співгромадян, що має серйозне консолідаційне навантаження» [1, с.39]. Отже, нація — це передусім політична спільнота, що об'єднує всіх громадян певної держави незалежно від їхнього етнічного та соціального походження, мовно-культурних та інших особливостей. Однак політична нація – це не просто населення країни, а спільнота, об'єднана єдиною мовою, символами, лояльністю до держави та її

законів, волею, інтересами, сподіваннями на майбутнє тощо. Визначальними засадами політичної нації є спільність території і юридичних прав та обов'язків громадян незалежно від їхнього етнічного походження. В сучасному демократичному суспільстві ці засади зумовлюють повноцінне конституювання нації та її вплив на процеси становлення громадянського суспільства.

З метою виявлення національно-державницьких орієнтацій представників найчисельніших етнічних спільнот м.Мелітополя, лабораторія соціологічних досліджень МДПУ ім.Б.Хмельницького проводила моніторингове опитування представників найбільш чисельних етнічних спільнот, які мешкають у м.Мелітополі, а саме: росіян, білорусів, вірмен, болгар, німців, поляків, чехів, караїмів, татар, греків, євреїв. Оскільки точної інформації щодо чисельності представлення окремих національностей у структурі міського населення на сьогоднішній день немає, то вибіркова сукупність дослідження формувалася методом «снігової кулі» через звернення до осередків національно-культурних товариств, зареєстрованих у місті. Використання цього методу ґрунтується на двох методичних припущеннях: по-перше, оскільки об’єкт дослідження має опосередковану структуру представленості у структурі міського населення, то при підготовці дослідження не є можливим сформувати основу репрезентативної вибіркової сукупності; і, по-друге - члени національно-культурних товариств добре знайомі один з одним і можуть дати точну інформацію щодо наступного учасника дослідження. Але для більшої точності, вибірка була пропорційно скорегована відповідно до чисельності зареєстрованих членів національно-культурних товариств міста, та встановлено поріг участі у дослідженні не більше 10%. Таким чином в ході дослідження було опитано 132 особи - представника етнічних спільнот міста, за виключенням титульної етнічної групи: (білоруси (10), болгари (12), вірмени (9), греки (17), євреї (12), караїми (16), німці (17), поляки (10), росіяни (10), татари (14), чехи (5)).

Оскільки респондентам на питання «Ким Ви себе вважаєте?» було запропоновано обрати не більше 2-х варіантів відповіді, аналіз соціологічної

інформації показав, що більшість опитаних (85,9%) ідентифікують себе як громадяни України, одночасно представниками свого етносу себе вважають – 21,1% (переважно респонденти віком 60 і старше - 75%), європейцями – 9,2%, міста - 8,5%, регіону - 4,2%, мешканцями світу – 11,3, представниками колишнього СРСР – 4,2%. Загальнонаціональна ідентичність яскраво виражена у представників таких етнічних спільнот як греки, поляки, росіяни. Етнічна - переважає у вірмен, євреїв і татар, регіональна – у болгар і німців. А білоруси, караїми, чехи не мають чітких пріоритетів ідентифікаційних ознак і майже в рівній мірі ідентифікують себе як з громадянами України, так і з представниками свого етносу, і з мешканцями свого регіону чи міста. І як не дивно, але 33,3% вірмен вважають себе мешканцем світу. Щодо радянської ідентифікації, то жоден представник таких етносів як болгари, татари, чехи не назвав себе представником колишнього СРСР.

Слід зазначити, що рівень громадянської ідентичності мешканців міста значно збільшилася за останні ріки, що пов’язано з соціально-політичними викликами, які зазнало українське суспільство. Так, кількість респондентів, які ідентифікують себе перш за все громадянами України збільшилася вдвічі, і майже настільки зменшилася локальна ідентифікація, що вказує на слабкі інтеграційні зв’язки в середині місцевої громади. І хоча відсоток респондентів, які ототожнюють себе з представниками СРСР зменшився, проте це не показник зміни їхніх ментальних настанов.

Самовизначення мешканців місцевої громади %

Таблиця 1

Ідентичність	**2012 рік**	**2016 рік**
Громадяни України	39,7	85,9
Представниками свого етносу	15,3	21,1
Європейцями	9,2	9,2
Мешканцями свого міста	22,1	8,5
Мешканцями свого регіону	2,3	4,2
Мешканцями світу	10,7	11,3
Представниками колишнього СРСР	8,4	4,2

Водночас відбувається процес переосмислення суспільних та громадянських цінностей в бік розбудови демократичних соціальних інститутів і формування спільних національних інтересів.

Чинники консолідації етнічних спільнот міста в єдину національну спільноту %

Таблиця 2

	2012 рік	2014 рік
спільні національні інтереси в економічній сфері	29,2	41,2
організація суспільства на основі демократичних цінностей та громадянського суспільства	24,6	38,3
відчуття патріотизму за громадянство України	23,8	34,8
спільні традиції, культура	13,1	6,4
становлення національної еліти	10,0	9,8
загальнонаціональне примирення щодо спільного історичного минулого	7,7	6,5
етнічний принцип (консолідація етнічних груп навколо титульного етносу)	6,2	3,2
спільна територія	3,8	4,1
спільна мова	3,1	2,8

Отже, результати опитування свідчать про те, що серед представників етнічних спільнот Мелітополя на сучасному етапі існує чітко виражена ідеї консолідації політичної нації в Україні на основі демократичних цінностей громадянського суспільства. Етнічні пріоритети не є домінантними чинниками ідентифікації, що створює всі умови для становлення нової політичної нації за принципом «єдність в етнічній різноманітності», яка заснована на пріоритеті прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Багмет О.М. До питання про формування політичної нації / О.М.Багмет // Політичні науки. – 2002. –Випуск 9. – С.37-40

2. Результати соціологічного дослідження «Етнічні спільноти Мелітополя на шляху формування політичної нації» // Лабораторія соціологічних досліджень МДПУ ім.Б.Хмельницького. – Мелітополь, 2016. – 66 с.

3. Рудницька Т. Етнос і нація: спроба понятійно-термінологічного розмежування / Т. Рудницька // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. - №3. – С.17-32.

4. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.

5. Хорошилов О. Українська політична нація: сценарій конституювання / О.Хорошилов // Політичний менеджмент. - 2004. - № 5 (8). - С.23-30

1.2. ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ В КОНТЕКСТІ НАКОПИЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ МІСТА

Структурні системні зміни, які останнім часом відбуваються в українському суспільстві, охоплюють не лише політичну та економічну системи, але й таку просторово-територіальну складову як місто. Реформи у галузі децентралізації сприяють тому, що сучасні міста формують базис економічної і політичної могутності країни, а також виробляють у собі матеріальні, духовні та інформаційні ресурси, які забезпечують суспільні потреби. Трансформаційні імпульси реалізуються в містах і конвертуються в нові форми життєдіяльності міської спільноти, які потребують вивчення.

У зв'язку з цим, питання громадянської участі та активності міської громади виступають у якості центральної теми для аналізу муніципальних процесів. У даному контексті головне завдання полягає у тому, щоб спробувати визначити тенденції, які дозволяють окреслити роль громадянської активності в області муніципальних відносин, у тому числі чинники, що впливають на демократію на місцях.

У дослідженнях, присвячених громадянській активності, можна виділити два напрями: вивчення цього феномена через вплив соціальної політики (праці А.Арсеєнка, Г.Голеусової, В.Жукова, О.Куценко, М.Лукашевича, Ю.Саєнко, В.Скуратівського, В.Судакова, М.Туленкова та ін.) і з’ясування психологічних механізмів, умов, шляхів її формування (праці К.Альбуханової-Славської,

Д.Ельконіна, А.Петровського). Ті чи інші аспекти громадянської активностідосліджувалиД.Акімов, М.Бабкіна, О.Базалук, Т.Безверха, М.Боришевський, В.Головенько, Є.Дьоміна, О. Ємельяненко, О.Кіндратець, О.Лотюк, А.Москальова, Т.Наливайко, Н.Розіка, Т.Саврасова-В'юн, О.Усік, О.Шамич, М.Черкаса;особливості формування громадянського суспільства - В.Степаненко Л.Четверікова та ін. Останнім часом актуальності набули розвідки, пов'язані з розвитку місцевих громад (С.Возний, К.Степанович, І.Костенок), що обумовлено процесами децентралізації органів місцевого самоврядування.Разом із тим, незважаючи на величезний політичний досвід сучасних демократій і значні досягнення в цій царині, в сучасних соціальних науках однією з найбільш дискусійних залишається проблема пояснення мотивів участі громадян у процесах управління і прийнятті рішень, або, навпаки, відчуження від цього процесу, що негативно впливає на формування солідарних моделей поведінки, інституту довіри тощо.

Тому, метою даного дослідження є аналіз змістовних характеристик громадянської активності в контексті накопичення соціального капіталу міста.

Досліджуючи дану проблематику передусім слід звернутися до такої соціально-психологічної якості як «громадянськість», яка, на нашу думку, є квінтесенцією громадянської участі. Визначаючи базові умови життєдіяльності громадянського суспільства М.Бичков та В. Кавка зазначають, що йому притаманні «високий рівень соціального, інтелектуального, психологічного розвитку особистості, її внутрішньої свободи і здатності до повної самодіяльності при включенні в той чи інший інститут громадянського суспільства» [4, с. 11].

На думку І. В. Костенок,«…це - активна життєва позиція, високий рівень соціальної відповідальності і небайдуже ставлення до того, що відбувається у суспільстві (як в країні в цілому, так і в найближчому оточенні), готовність до активної взаємодії, колективних рішень і загальних справ [8]. Активна життєва позиція передбачає сукупність високорозвинених моральних якостей суб'єкта: зрілість політичної та правової свідомості; почуття патріотизму, соціальну

відповідальність, відчуття причетності до історичної долі Батьківщини; усвідомлення себе як повноправного громадянина своєї країни. Отже, громадянськість - ціннісна система людини (інтереси, принципи, переконання, ідеали), які є спонукальними мотивами дії у системі особистість-суспільство-держава.

Дискусійним у сучасних наукових студіях залишається і сам феномен активності (civicengagement)та участі (civicparticipation). Немає чіткого поділу між видами та сферами їхнього прояву, співвідношенням індивідуального і суспільного. Дані аспекти досліджувалися переважно у політичній, соціально-культурній та психологічній площині. Наприклад, у традиційній теорії демократії участь трактується як громадянській обов'язок, як кращий метод врахування індивідуальних інтересів у політичному процесі. Ця традиція втілює ідеальну модель «людини політичної» – людини, яка виступає як громадянин у сфері публічних інтересів [9, с. 28-29].

Вітчизняний науковець Д.Акімов характеризує громадянську активність як діяльність людей, що пов'язана із здійсненням суспільних функцій у тих сферах життя суспільства, які не можуть регулюватися або реально не регулюються державою [3].

Досліджує активність суб’єкта у його зв’язку з суспільним цілим (суспільством, соціальними спільнотами) О.Б.Плига. Він виділяє громадянську активність як одну з форм суспільної активності, спрямовану на реалізацію інтересів соціальних груп у сфері суспільних відносин і громадського життя, яка регулюється правовими нормами держави. До форм громадянської активності включає: участь у виборах, у об’єднаннях, у місцевому самоврядуванні, громадянську ініціативу, акти громадянської непокори, громадянські слухання [12]. Курилюк Н. акцентує увагу на ціннісних орієнтаціях особистості, яка «враховуючи цінності суспільства та правові норми й вимоги держави, направляє діяльність, поведінку, спілкування як представника соціального на створення світу громадянських відносин та відображає характер інституціональної взаємодії із владою» [10, с. 138]. Дані

автори наголошують на пріоритеті суспільних інтересів над індивідуальними, розглядаючи активність як прояв соціальності людини.

Водночас у сучасній науковій думці склався і дещо інший підхід, прихильники якого наголошують на тому, що громадянська активність у сучасному значенні повинна враховувати як готовність і бажання громадян виконувати свої права та обов'язки перед державою і суспільством в цілому, так і можливість реалізувати власні духовні та матеріальні потреби, інтереси та цілі. Цей підхід акцентує увагу на визнанні не лише суспільних інтересів у реалізації громадської активності, а й на пріоритеті інтересів кожної окремої особистості.

Е. Геллнер у праці «Умови свободи: громадянське суспільство та його суперники» зазначає, що те, що ми називаємо громадянським суспільством, з'явилося на світ як продукт діяльності особливого типу особистості «модулярної людини» («modularman»), яка поєднувала індивідуалізм з різними формами солідарності та взаємодопомоги й входила (не органічно, а коли їй того хотілося) до різноманітних добровільних асоціацій, що плекали дух кооперації та взаємодопомоги індивідуалістично налаштованої, автономної, суверенної людини [17. с. 22]. Авер'янова Н. пов'язує громадянську активність ізправами і свободами особистості та її самореалізацією, які виступають як вільне розкриття індивідуальності в процесі її багатогранної діяльності. «Явище свободи передбачає, що особистість вільно реалізує потреби, інтереси та здібності, інтелектуальний і вольовий потенціали відповідно до власного розуміння буття» [2, с.8]. На нашу думку, даний підхід, є досить конструктивним, оскільки розглядає особистість не як пасивного виконавця групових норм, а як суб'єкта, який може використовувати можливостівпливу на процес прийняття рішень і для задоволення власних інтересів. Домінуюча роль групи поєднується з визнанням індивідуальних прагнень людини, що розширює поле громадянської ініціативи і творчості, обмежує всевладдя еліт, гармонізує суспільні відносини. Ці фактори є необхідною умовою формування субсидіарної демократії.

Отже, громадянська активність являє собою доволі складне багаторівневе явище суспільної дійсності, в якому можна виділити такі складові: по-перше - високий рівень громадянської свідомості та культури людини, яка втілюється в активній участі у суспільному житті; по-друге - соціальну відповідальність як перед державою, так і спільнотою (міською, регіональною, національною); по-третє – реалізація власних інтересів у напрямку розширення доступу до матеріальних і культурних благ.

Громадянська активність це спосіб життєдіяльності суб'єкта, який полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов у відповідності з нагальними потребами, інтересами, цілями та ідеалами, у висуненні та реалізації соціальних ініціатив, участі у вирішенні актуальних суспільних завдань.

Сферами її прояву є соціально-комунікативна, політична, культурна, громадська, інформаційна тощо. До її форм можна віднести: участь у демонстраціях, мітингах, акціях тощо, написання листів, петицій, членство в різних асоціаціях, обговорення і розробка політичних, соціально-економічних, культурних програм і проектів, висунення ініціатив на місцевому рівні, збори громадян, публічні слухання, правотворча ініціатива. Ці традиційні форми участі залишаються актуальними і в постмодерному суспільстві, але нового вираження в епоху інформаційних і цифрових технологій отримали активності у соціальних мережах та мобілізаційна участь. У зв'язку з ціннісно-смисловими змінами, які спричинені процесами глобалізації В. Степаненко стверджує: «Громадянська активність, нові мережеві громади та солідарності дедалі частіше не пов'язані з формальними критеріями належності/членства громадян в неурядових організаціях чи партійно-політичними афіліаціями, а визначається спонтанністю участі та мобілізаційноюзалученістю, дедалі більше орієнтованої на потреби розв'язання конкретних соціальних проблем» [14, с. 8]. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріванайбільш поширеними є дискусійні практики: ведення дискусій з друзями, близькими та знайомими – 22,8%, обговорення громадсько-політичних проблем у соціальних мережах –

12,5% [6]. Тому активність найбільш широкому сенсі характеризується сьогодні як «ситуативна практика», що реалізується в рамках певного територіального і соціального простору з властивими (цьому простору) політичними, соціальними, культурними та історичними особливостями. Умовою її виникнення є суспільний інтерес [1]. Участь може бути реалізована окремим індивідом у формі відстоювання власних прав, свобод, публічного висловлювання думок, пропаганди позиції в соціальних мережах, виступів та коментаріву інформаційному просторі. Водночас структурованого характеру вона набуває коли громадяни об'єднуються в різноманітні асоціації, групи і через колективну постійну кропітку роботу досягають спільного результату.Саме суспільні об'єднання сприяють формуванню горизонтальних соціальних зв'язків. Громадянські асоціації надають динаміки суспільному простору, виховують солідарні зв'язки, почуття довіри, соціальної відповідальності, громадянський патріотизм, сприяють формуванню певних моделей поведінки у суспільстві.

Якщо люди з різних соціальних страт, об'єднані у асоціацію, працюють на досягнення спільної мети, то в такий спосіб примножується соціальний капітал. П. Бурдьє зазначає, що окрім економічного та культурного капіталів, деякі соціальні простори, найбільш замкнені, найбільш «обрані», вимагають також соціального капіталу, який вони можуть забезпечити лише за допомогою «ефекту клубу», котрий випливає зі стійкого об'єднання в надрах одного й того ж простору людей і речей, що схожі один на одного за тим, що їх вирізняє серед інших [15]. Ці асоціації можуть бути не лише політичного спрямування, а продукувати діяльність у будь-якій сфері: культурній, екологічній, релігійній, інформаційній тощо.

Як зазначає Р. Патнам, не має потреби, щоб головна мета асоціації була політичною: участь у хорових товариствах або клубах нагляду за птахами може привчити до самодисципліни й прищепити любов до радощів успішної співпраці [11, с. 113]. Його погляди збігаються з позицією Н.Розенблюм; на її думку, головним є не тип асоціацій і не їх відповідність вимогам лібералізму, а

організаційна багатоманітність, відкритість, змінюваність членства, практика вільних переходів членів однієї організації в іншу [13, с. 24].

Наявність соціального капіталу визначається такими індикаторами як довіра, солідарні відносини і норми, мережі підтримки. Такі якості формуються завдяки громадській активності та участі в об'єднаннях. Теоретик сучасного розуміння соціального капіталу Дж. Коулмен вважає, що добровільну співпрацю легше підтримувати у тій спільноті, яка має значні накопичення соціального капіталу у вигляді норм взаємності та мережі громадської активності. Соціальний капітал, як і інші види капіталу, є продуктивним. Він дає можливість досягти певної мети, якої не можна досягти за його відсутності. Особливого значення тут набуває інститут довіри. Скажімо, група людей, що виявляють довіру один до одного і доводять, що їм можна довіряти, буде здатна ефективніше працювати, ніж така сама група людей, якій бракує довіри [16, с. 300–321].Соціальний капітал має здатність накопичуватись і конвертуватися: щільні соціальні зв'язки та громадянська участь, утворюють мережі підтримку, що сприяє поширенню довіри та солідарності. Р. Патнем розуміє під мережами переважно мережі громадської залученості,намагається вичленувати «дух спільноти», що виникає як наслідок участі у добровільних об'єднаннях [18, с. 37].

Місцеві громадські об'єднання формують почуття міської ідентичності та громадянськості, які є складовими загальнонаціональної ідентичності. Діалектика полягає в тому, що людина, яка виявляє бажання бути корисною своєму місту, одночасно приносить користь і нації в цілому. І навпаки: міська громадянськість не може сформуватися без міцної національної. В такий спосіб відбувається взаємовплив соціального капіталу: локального, регіонального та національного.

З метою виявлення чинника громадянської участі у накопиченні соціального капіталу міста Мелітополь як типового міста Південного Сходу України Центр соціологічних досліджень МДПУ імені Богдана Хмельницького провів соціологічне опитування (Вибіркова сукупність (n) 2400 респондентів,

Δ±2,3, P=95%; вибірка багатоступенева, гніздова, квотна; термін 12.09.2018 р - 16.09.2018 р.) [5].

Результати опитування свідчать, що лише невелика частина мешканців - 11,7% маютьактивну громадянську позицію, виявляючи інтерес до міських проблем та залучаючись до їх вирішення, 74,7% - цікавляться міськими проблемами, але не беруть участі у їх вирішенні, 13,6% - в загалі ними не цікавляться.Найбільші активності виявляються мешканці 25–55 років, тоді як молодьлише 7%. Такий стан обумовлений не тільки пасивністю громадян, а і трансформаційними процесами у державі. Для країн з нестабільною демократією громадянська активність є не такою поширеною, в порівнянні з політичною мобільність.

Мешканці міста демонструють певний рівень сприйняття себе як членів громади через участь у різних громадських об`єднаннях. Найбільш значимими є національно-патріотичні, в діяльності яких постійно беруть участь 11,3% опитаних, іноді – 30,0%; екологічні – постійно 13,8%, іноді – 28,8%; благодійні – постійно 11,3%, іноді – 38,8%; волонтерські – постійно 6,3%, іноді – 46,3%. Найменш мелітопольці допомагають переселенцям та беруть участь у релігійних та політичних організаціях. І хоча у більшості випадків ціактивності не є постійними, але можна припустити, що містяни цікавляться діяльністю міських організацій добровільно і свідомо.

Порівняно з попередніми роками громадянська активність збільшилася за рахунок участі у волонтерських, доброчинних та національно-патріотичних об`єднаннях, що пояснюється осмисленням подій Революції Гідності та російською військовою агресією, які викликали сплеск громадської активності на загальнонаціональному рівні. Проте половина містян ніколи не брали участі у будь-якому виді громадської діяльності. Отже, міське співтовариство виявилося амбівалентним: частина мешканців виявляє готовність до конструктивного самоусвідомлення і самовизначення, відчувають себе активними суб`єктами міської громади, які прагнуть у ній якісно жити та працювати. Інша ж частина демонструє пасивність і у сукупності ці люди

створюють негативну форму соціокультурного капіталу міста, що проявляється у соціальному міському відчуженні.

Всеукраїнські соціологічні опитування (травень 2918 р.) засвідчують, що до волонтерської, громадської або благодійної діяльності залучено лише 6,6 % респондентів, 87,1 % учасників опитування заперечили свою участь у такій діяльності. Із опитаних лише 10 % громадян віком від 18 до 29 років назвали себе причетними до активної громадської діяльності [7]. Громадські організації користуються в місті певною довірою. Повністю їм довіряють 17,3%, скоріше довірять – 37,3%;місцевим громадським діячам повністю довіряють 16 %, скоріше довірять -46%.Натомість волонтерикористуються найбільшою довірою серед всіх місцевих інституцій: їм повністю довіряють 42,7%, скоріше довірять – 50%.

Вочевидь, громадяни, втративши довіру до державних інституцій, саме громадським організаціям готові доручити реалізацію важливих суспільних реформ. Об'єднання, особливо волонтери, користуються в суспільстві високою довірою, що позитивно впливає на формування соціальних мереж, розширює простір суспільної довіри та ініціатив. Мережі громадських організацій поступово можуть створити такий вид соціального капіталу як «неформальні норми, щосприяють співпраці поміж двома або більшою кількістю індивідів» [19, с. 26]. Такі нормидіють на мезо- і макрорівняхсуспільноїорганізації і є культурно визначеними.

Отже, мелітопольці виявляють рівень громадянської активності, який відповідає загальноукраїнським тенденціям. Участь містян у діяльності різних громадських об`єднань є показником готовності до соціальних змін, бажанням змінити власними силами своє життя в межах муніципальної громади. В такий спосіб продукується позитивний соціальний капітал на мікро-мезорівні.

Сучасні форми громадянської активності можна охарактеризувати як «ситуативні практики», які спрямовані на вирішення нагальних проблем суспільства. Такі практики громадяни можуть реалізовувати як індивідуально, так і інституційно, через участь у різноманітних об'єднаннях та асоціаціях.

Саме останні вибудовують горизонтальні соціальні зв`язки громадянського суспільства і продукують накопичення соціального капіталу. Чим щільніші взаємодії між індивідами та соціальними групами в місті, тим більший обсяг соціального капіталу. Аналіз емпіричних даних дає підстави зроби висновок, що міська спільнота Мелітополя володіє певним ресурсом громадянської участі, який має потенціал розширення як кількісно, так і змістовно. За таких умов обсяг соціального капіталу може збільшуватися і бути продуктивним.

Список використаних джерел

1. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Центр місцевої активності для розвитку громад. Кіровоград: ІСКМ. 2012. 144 с.

2. Авер'янова Н. Чинники консолідації українства в постколоніальну добу. *Українознавчий альманах*.No 20. Київ: Міленіум.2017. 118 с.

3. Акимов Д.И. Социальный маркетинг. Киев: Наукова думка. 2008. 144 с.

4. Бичков М., Кавка В. Проблема визначеності факторів формування громадянського суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. No16. Одеса, 2017. С. 9–11.

5. Вплив соціальних комунікацій на формування соціокультурного капіталу міста Мелітополя: результати соціологічного дослідження. *Центр соціологічних досліджень МДПУ ім.Б.Хмельницького*, 2018.

6. Громадянське суспільство та громадяни: старі проблеми, нові виклики і перспективи. Дискусія-презентація.*Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва.*URL: https://dif.org.ua/category/events

7. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналіт. доповідь; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. К.: НІСД. 2018. 128 с

8. Костенок І. В. Громадянська активність на місцях як один з індикаторів інтенсивності муніципальних процесів: український вимір?*Державне управління: удосконалення та розвиток.* No10, 2012. URL:http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=534

9. Коэн Д.Л., Арато Э. Гражданскоеобщество и политическаятеория. М.: Изд-во «Весь мир». 2003. 784 с.

10. Курилюк Н. Активна громадянська позиція молоді :поняття, сучасний стан, фактори впливу сучасного інформаційного простору. *Актуальні проблеми громадянської освіти та виховання: український та зарубіжний досвід: матеріали Першої науково-практичної конференції*.Острог: ГО «Центр демократичноголідерства», НУ «Острозькаакадемія», 2013. 234 с. –С. 135–139.

11. Патнам Р Д., Леонарді *Р*., Нанетті*Р*.Й. Творення демократії: Традиції громадяньскої активності в сучасній Італії; пер. з англ. В. Ющенко. К.: Основи.2001. 302 с.

12. Плига О.Б. Активна участь населення в державному управлінні як умова формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Право*. 2008. No 819. С. 182-185.

13. РозенблюмНенсі Л. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму. 2001. Ч. 21. С. 6–29.

14. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.

15. Bourdieu, P. The Formsof Capital, *Handbookoftheoryandresearchforthesociologyofeducation, editedby John GRichardson*. NewYork: Greenwood Press,pp. 1986. pp. 241–258.

16. Coleman James S. Foundationsof Social Theory.Cambridge: Mass.: Belknapof Harvard University Press, 1990. 993 p.

17. Gellner Ernest. Conditionsof Liberty: Civil SocietyandIts Rivals. 1994. 225 p.

18. Putnam, RD. The Prosperous Community: Social Capital and Public Life.*The American Prospect*, 1993. No. 13. pp. 35-42.

19. Fukuyama, Francis. Trust: the social virtues and the creation of prosperity. London: Hamish Hamilton. 1995. 457 p.

1.3. БАГАТОМІРНІСТЬ ПОВСЯКДЕННЯ крізь ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ МІСТА

Непередбачуваність і турбулентність, перервністьі амбівалентність – саме такими концептами описують науковці початок XXI століття. Такі стани прописані до макрорівня суспільства і менш вживаються для пояснення мікрорівня – повсякденної сфери. Ця сторона життя за своєю сутністю є консервативною і стабільною, на відміну від публічної сфери, отже й не осмислювалась як вартісна, що істотно впливає на функції соціальних інститутів і механізмів їх суспільної взаємодії.

Водночас, система цінностей, світоглядні картини світу, які пропонує макрорівень безпосередньо реалізуються у щоденній діяльності окремої людини і соціальних груп. У такий спосіб відбувається діалектика індивідуального і суспільного - шляхом постійного взаємовпливу повсякденних практик і загальноприйнятих норм. Тому без вивчення механізмів щоденного буття людини не можливе адекватне вивчення процесів суспільного життя. На думку, Ентоні Гідденса, особливістю сучасного суспільства є взаємозв'язок глобалізуючих впливів та особистісних диспозицій. Соціальний порядок він пояснював, виходячи з довіри між людьми та рутинізації їхньої повсякденної діяльності [7]. Тому, наукова проблема, що зумовлює актуальність нашого дослідження, полягає у певному дефіциті знань про те, що повсякденність має невизначений аксіологічний потенціал, який впливає на стан суспільної свідомості, культурні домінанти, соціальні норми і установки тощо.

З'ясувати сутність поняття «повсякденність» та сформулювати його визначення намагалися західноєвропейські науковці: П. Бергер, Ф. Бродель, Г. Гарфінкель, Т. Лукман та інші. Теоретичні основи історії повсякденності представлені в працях німецьких науковців Е. Гуссерля й А. Шюца.

В Україні з соціології повсякденності не проводилося системних досліджень і на сучасному етапі ця галузь перебуває на шляху розробки. Основні напрацювання стосуються теоретичних питань щодо «структури

повсякденності», які висвітлюються у працях О. Коляструк, О. Удод, Н. Яковенко тощо, і охоплюють усе те, з чого складається життя людини: її умови існування, потреби (харчування, житло, одяг, медицина) і можливості їх задоволення. Разом з тим, самі питання багатоманітності та соціально-культурних впливів повсякдення на інші сфери суспільства не знайшли свого повноцінного наукового дискурсу. На наш погляд, означена проблема містить у собі увесь спектр відповідних взаємин, вчинків, бажань, ідеалів, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтації, що регулюють як індивідуальні, так і колективні дії людей на різних рівня функціонування суспільства.

На основі результатівсоціологічного опитування проаналізувати вплив повсякденності як інтегрованої сфери суспільства, на формування соціального капіталу мезорівня (місцевої громади).

На повсякденному рівні людина створює свою соціальну реальність, трансформуючи смисли, ідей, образи, погляди в залежності від індивідуального досвіду, переконань, свідомих та несвідомих установок, емоцій, колективних комунікацій тощо. Навіть, створюючи свій побут, людина вкладає в нього свої соціальні образи, відрефлексований досвід, ментальні настанови через речі, якими себе оточує. А це вже зовнішні ознаки ідентичності. Завдяки ним можна вивчати ставлення людини до держави, суспільства, пануючої системи цінностей тощо. В такий спосіб людина вибудовує свій власний світ, виходячи із свого «Я», як суб'єктивного відчуття центру. Вочевидь, повсякденність поєднує в собі різні прояви життєдіяльності людини: приватне життя з публічним, утилітарні дії з ідейним вибором, власні інтереси з груповими та загальносуспільними, буденні настрої трансформує у загальносуспільні ментальні настанови. В цих смислових контентах людина соціалізується, реалізує власне життя і соціальні проекти. Такий підхід дозволяє диференційовано підійти до характеристики переломних періодів історичного буття: революцій, війн, реформ, переворотів тощо, показати, яким чином соціальні групи визначають сфери проблематизації та шляхи депроблематизації в щоденній практиці [1, с. 40-41]. З огляду на це, повсякденність — дійсно

«смисловий універсам» (за А. Шюцом) [9], крізь який можна зрозуміти людину, її суть та історію.

Вочевидь, повсякдення можна вважати однією із домінуючих сфер суспільства, яка має інтегративні можливості і повноваження, і має певний соціальний капітал, який поширюється на інші суспільні рівні.

Звернення до повсякденності вмотивоване і реаліями сучасного українського суспільства, в якому вектор соціальної довіри змістився на рівень мікрогруп, в яких людина розглядається як активний суб'єкт взаємодії з найближчим оточенням, яке її формує, і яке вона створює у процесі різних взаємодій. Цей вид довіри базується на самоідентифікації індивіда з певною «моральною спільнотою», до всіх членів якої він відчуває довіру, вважаючи, що вони поводитимуться у загальноприйнятий спосіб. На думку,Ентоні Гідденса,індивід, існуючи в ситуації, коли будь-який елемент соціального порядку може бути переглянутий та знищений чи змінений, будь-яка цінність – перетворена чи заміщена протилежною, потребує почуття захищеності для підтримання власної продуктивної життєдіяльності.Захищеність людина може отримати завдяки довірі до вже існуючих соціальних інститутів, завдяки нераціональному емоційному відчуттю того, що система продовжує працювати і є впорядкованою. З цієї віри людей у порядок, не в останню чергу з їх рутинізованих повсякденних дій, які підтримують інституційну систему, й виростає впорядкованість сучасного західного суспільства, а завдяки рефлексії над цією впорядкованістю здійснюється соціальна динаміка [7]. Суб'єктивною психологічною основою, що стимулює прагнення людей до єдності, є почуття пов'язаності з іншими, котре дає відчуття захищеності від навколишнього середовища. Прирахування себе до значущої групи дає змогу реалізувати взаємні солідарності її членів.

Довіра ж є однією квінтесенцією існування та накопичення соціального капіталу суспільства. А. М. Колот, досліджуючи питання довіри і соціального капіталу, зазначає: «Цілком очевидно, що категорії «довіра» і «соціальний капітал» не тотожні, а співвідносяться між собою як сутність явища і його

прояв. Формою у цьому випадку постає соціальний капітал, який породжується у системі «довіра/недовіра або прояви недовіри. Є всі підстави для висновку, що довіра/недовіра – це наявний рівень насиченості суспільства соціальним капіталом» [5, с.235].

Ще класики соціологічної науки Е. Дюркгейм та М. Вебер основним компонентом соціального капіталу вважали довіру, яка за певних умов може перестати бути індивідуальною якістю, що характеризує особистість, і може поширюватися в цілому на соціальну групу чи суспільство.

У цьому ж ключі мислить і відомий політолог Ф. Фукуяма. На його думку, соціальний капітал –є «визначений потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат довіри між його членами» [10, с. 3], тобто соціальний капітал – це форма матеріалізованої довіри. П. Бурдьє визначає соціальний капітал як «ресурси, засновані на родинних відносинах та відносинах у соціальній групі, що організована за принципом участі» [2, с. 66], і підкреслює значення вигоди, «яка акумулюється, завдяки членству в групі, є базисом можливих солідарностей».Автор звертає увагу на важливу роль сім'ю як джерела і ресурсу соціального капіталу.

Повсякденна діяльність об'єднує людей спільними буденними потребами, справами, реалізацією спільних інтересів, взаємодопомогою, яка виникає у відносинах між людьми.Обов'язки та очікування, обмін інформацієюі соціальнимиуявленнями, створюють певний порядок життя, який значно посилює вплив пересічних громадян на вирішення питань, що стосуються їхнього життя та добробуту. Такі групи, що сформувалися завдяки повсякденним практикам, мають певний «радіус довіри», тобто коло людей, серед яких діють спільно адаптовані норми. Радіус довіри, сформований у мікрогрупі, може поширюватися на інші соціальні групи та суспільство в цілому.

Основними ресурсами таких груп є: організаційні, мобілізаційні, соціальноїзгуртованості і взаємодопомоги тощо.

Отже, повсякденна світ – життя людини «тут і зараз» на певній території у найближчому соціальному оточенні. В цьому просторі людина конструює свою соціальну реальність, виходячи із усвідомленого власного ставлення до соціальних норм і установок, культурних надбань, політики і існуючих ідеологій, владних інституцій, держави, цивілізаційних та глобалізаційних викликів, тобто власних сенсів буття. Повсякдення є ціннісною домінантою для людини. Так за результатами моніторингових досліджень «Динаміка ціннісних орієнтацій українських студентів часів незалежності», здійснених соціологами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна протягом 2000-2017 р.р., перші 5 позиції у рангу займають:матеріальний добробут, дружба, любов, сімейне благополуччя, особистісний спокій, відсутність неприємностей. Як бачимо ці цінності упевнено можна віднести до повсякденної сфери життя людини.

На найнижчих рангових позиціях, як свідчать дані за всі роки спостереження, знаходяться такі цінності, як «залучення до літератури та мистецтва», «участь у громадському житті, у вирішенні суспільних проблем», «високе службове і громадське становище», «можливість приносити користь людям» та «екологічна безпека» [6].

Відтак, повсякденне життя має свою ієрархію значущості, вивчення якої дає можливість виявити пріоритети у вирішенні проблем як на мезо, так і на макрорівнях суспільства. Відповідно до дослідження «Вплив соціальних комунікацій на формування соціокультурного капіталу міста Мелітополь» [3] ((n)1100 респондентів, Δ±3, P=95%;вибірка багатоступенева, гніздова, квотна:термін з 09.11.2018 по 14.11.2018 р.), який проводив Центр соціологічних досліджень МДПУ ім.Б.Хмельницького у м. Мелітополь пріоритетними для містян є проблеми соціальної безпеки (екологія і злочинність), умов життя, потім проблеми економіки, відносин з місцевою владою, соціальної допомоги. Малозначущими виявляються питання, пов'язані з функціонуванням інститутів демократії. Практично немає значення для містян

інформатизація міського управління, тобто те, що є насправді актуальним для інформаційного суспільства.

Пояснюючи першість наведених цінностей ми виходили з того, що саме ці аксіофеномени є фундаментом благополуччя людського життя. Адже без соціальної безпеки особистість не зможе почуватися захищеною, умови життя тісно пов'язані з проблемами економіки, бо безпосередньо відображаються на матеріальному становищі, а взаємовідносини з місцевою владою впливають на комфорт та зручність на території громади, де проживає людина.

У міській громаді переважає рівень довіри, яка ґрунтується на персональному знайомстві або на спільній належності до первинної групи. Так родичам (повністю довіряють 47,3%, скоріше довіряють 52,7%), друзям (повністю довіряють 18,0%, скоріше довіряють 49,3%), сусідам (повністю довіряють 42,7%, скоріше довіряють 23,3%). Утой же час найнижчою довірою користуються місцеві депутати (повністю довіряють 22,0%, скоріше довіряють 15,7%), представники виконавчої влади (повністю довіряють 21,5%, скоріше довіряють 19,2%), тому містяни розраховують в основному на себе і своїх близьких.

Такий партикуляризований вид довіри робить можливою колективну взаємодію в межах окремої мікрогромади. І в свою чергу, за сприятливих умов,він є необхідним для виникнення політичної довіри, яка формується в процесі поступового розширення «моральної спільнот» на нові, ширші кола населення і супроводжується формуванням ієрархії ідентичностей від родини через громадянські асоціації до політичної нації» [8, с. 78].

Більш об'єктивний компонент у структурі соціального капіталу – це мережі спілкування, тобто містки, що поєднують нас з іншими людьми. Тут розглядається міжособистісне та міжгруповеспілкування, насиченість міського простору соціальними комунікаціями різних видів. Одним із форм мережевого спілкування на повсякденному рівні є сусідство. Це пояснюється тим, що можливості задоволення потреб і реалізації інтересів місцевих жителів об'єктивно пов'язані з фактом їхнього спільного проживання на обмеженій

території, з відносинами сусідства [4]. Сусідство є однією з прямих форм соціальної комунікації.

За результатами опитування, половина (50,0%) респондентів згодні з тезою, що «сусіди допомагають один одному», 46,7% - частково згодні. Вочевидь сусідство – ресурс самоорганізації та спільності в побудові й поліпшенні рівня благополуччя суспільного середовища. Сусідство – це і соціальний феномен, і найближче соціальне оточення, і побутова взаємодопомога, ресурс згуртованості і джерело формування соціального капіталу.

Сусідство є однією із мікроспільнот, яка впливає і на інтенсивні медійні соціальні комунікації в місті. Дослідження показало, що серед тих, хто вказує на наявність допомоги сусідів, читають місцеві газети 71,2% осіб; 65,7% - місцеві сайти; 68,5% - дивляться місцеве телебачення. Серед тих, хто частково згоден з тим, що сусіди допомагають один одному читають місцеві газети 51,3% осіб; місцеві сайти – 58,2%, дивляться місцеве телебачення 58,4%.

Тобто прямі комунікативні зв’язки уформаті сусідського спілкування підвищують інформаційнийінтерес до міського життя, формують соціальні комунікативно сильні групи містян. А накопичення соціального капіталу напряму залежить від безпосередніх та опосередкованих комунікацій у громаді: чим щільніші та інтенсивніші комунікації, тим більший обсяг соціального капіталу.

Іншою складовою соціального капіталу на мезорівні є інтерес до міських проблем. Серед респондентів, які згодні з сусідською допомогою 8,0% цікавляться міськими проблеми та беруть участь у їх вирішенні; 76,0% цікавляться, але не беруть участі у їх вирішенні. Серед тих, хто частково згоден із сусідською допомогою 22,9% цікавляться міськими проблеми та беруть участь у їх вирішенні, 71,4% - цікавляться, але не беруть участі у їх вирішенні. Чим вище рівень соціальної комунікації, тим вище інтерес до міських проблем, тобто вище міська ідентичність.

В свою чергу, міська ідентичність є вагомим маркером соціального капіталу, емпірично її можна виміряти почуття гордості до міста. Сусідство – як форма співтовариства, що заснована на близькості безпосередніх контактів між містянами,пов’язана і з почуттям гордості за все місто. Як етичний показник вона вказує на наявність емоційних зв’язків прихильності до нього як до території, так і до міської спільноти.

Гордість спонукає містян презентувати та популяризувати позитивні риси міста, видатних особистостей, рекламувати місто в тому числі і через соціальні мережі. Без даного почуття неможливо вибудувати солідарні норми поведінки. Дослідження показало, що серед тих, хто згоден із сусідською допомогою 62,7% пишаються своїм містом; ті, хто частково згоден – 57,8%.

Можна констатувати, що становлення міського самоврядування безпосередньо залежить від соціальних комунікацій та взаємовідносин із мікрогромадами міста. Особливо це стосується невеликих міст, де сусідство як форма солідарності більш розвинуте, ніж у великих.

Повсякдення є домінуючою сферою життєдіяльності суспільства, що має інтегративні властивості, оскільки в ній відбувається діалектичні зв’язки індивідуального та суспільного. Одним із найбільш розвинутих локальних співтовариств у повсякденній сфері є сусідство. Його значущість полягає в тому, що без соціальної взаємодії містян (сусідів) на своїй мікротериторії неможливе формування територіальної громади як форми громадянського суспільства.

Повсякденні форми соціальних комунікацій вибудовані на солідарних відносинах, а відтак формують почуття довіри містян один до одного, впливають на інтенсивність медійних мережевих зв’язків, підвищують рівень міської ідентичності. В такий спосіб повсякденні практикивпливають на норми, цінності, світогляд, формують міську свідомость та громадянськість.

Отже, повсякдення відіграє вирішальну роль у досягненні таких якостей соціального капіталу, як упорядкування соціальних відносин, надання їм стабільності, передбачуваності, загальновизнаності.

Список використаних джерел

1. Бергер П., Лукман Т. Социальноеконструированиереальности. Трактат по социологиизнания. М.: Медиум, 1995. 323 с.

2. Бурдье П. Формыкапитала.Экономическаясоциология. Т. 3. № 5, 2002. С. 60-74

3. Вплив соціальних комунікацій на формування соціокультурного капіталу міста Мелітополя:результати соціологічного дослідження. Центр соціологічних досліджень МДПУ ім..Б.Хмельницького, 2018.

4. Катаев С.Л. Барзенкова-Мясникова Л.В. Социокультурный капитал города. Монография.Запорожье: КПУ, 2012. 152 с.

5. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: етап відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія. К.: КНЕУ, 2010. 251 с.

6. Сокурянська Л., Свід О.Динаміка ціннісних орієнтацій українських студентів часів незалежності. URL: http://sg-sofia.com.ua/dinamika-zinnisnih-orientazij-ukr-studentov-chasiv-nezaleznosti?

7. Тевено Л. Наука житьвместе в этоммире. Пер. Д. Калугина. Неприкосновенный запас, 2004. № 3(35).

8. Фукуяма Ф. Доверие*:* социальные добродетели и путь к процветанию. М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НППП «Ермак», 2004. 730 с.

9. Шюц А. Структура повсякденного мислення. Соціологічні дослідження. 1988. № 2. С. 131.

10. Що таке соціальний капітал? Київська лекція ФренсісаФукуями. День. 2006. 17 жовт. № 177. С. 3.

1.4. МЕНТАЛЬНІ ЧИННИКИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІЕТНІЧНОГО МІСТА

Українське суспільство на сучасному історичному етапі свого розвитку перебуває в процесі подолання, з одного боку, внутрішніх суспільних, політичних, структурних суперечностей, зумовлених дисфункціями наявних соціальних інститутів, а з іншого – зовнішніх загроз, викликаних російською агресію. Такі зміни передбачають кардинальну зміну способів мислення та дій українських громадян, які починають самоусвідомлювати себе не лише як об'єкт, але і як суб'єкт соціально-політичної діяльності.

Ситуація актуалізується також тим, що Україна – нетипова поліетнічна держава, а її регіони мають різний історичний досвід, культурний та економічний розвиток. Тому для усвідомлення особистістю себе як суб'єкта історичного процесу треба дослідити ментальні особливості конкретних етносоціальних і регіональних спільнот, без урахування яких, процес формування політичної нації досить ускладнюється. Передусім, на нашу думку, слід звернути увагу на ті регіони, які мають слабку виразність ідентифікаційних ознак, не визначену систему соціально-політичних орієнтацій, що ускладнює процес формування загальнонаціональних орієнтирів. Одним із таких регіонів є Запорізьке Приазов'я, мешканці якого десятиліттями перебували під впливом спочатку радянської, а потім російської політичної системи, що в сучасних умовах зумовило низький рівень громадянської культури й таких цінностей, як солідарність, відповідальність, громадянська активність. Оскільки регіональні менталітети (у просторовому розумінні) розпадаються на місцеві, то об'єктом нашого дослідження є Мелітополь як типове місто індустріального Південного Сходу України, мешканці якого слабоінтегровані на рівні взаємодії соціальних груп. До того ж представники місцевої громади проявляють слабку громадянську та соціальну активність, що проявляється в нехтуванні можливістю політичного вибору. Так, на останніх виборах до Верховної Ради мешканці міста показали найнижчу явку по Запорізькій області (40,7 %).

Водночас місцева громада представлена більш ніж 100 національностями, які об'єднані в понад 20 національно-культурних товариств, а місто представляло Україну у 2008 р. в Раді Європи як інтеркультурне.

Отже, мета нашого дослідження – виявлення регіональних особливостей деяких рис менталітету мешканців міста Мелітополя, які об'єктивно утруднюють процес вироблення загальнонаціональних цінностей місцевої громади як невід'ємної складової частини української політичної нації

У сучасних умовах низка українських учених (О. Донченко, В. Храмова, І. Лисий, П. Гнатенко, М. Міщенко та ін.) активно та плідно розробляє проблеми сутності й функції менталітету. Водночас, незважаючи на значний доробок науковців, досі існує методологічна татермінологічна складність вивчення менталітету як наукової категорії, що можна пояснити, насамперед, тим, що це складний підсвідомий феномен, який важко адекватно опанувати. Більшість зарубіжних і вітчизняних учених розглядають менталітет як системний феномен порівняно з такою «гіперсистемою», як культура, а ментальність – як деяку інтегральну характеристику людей, котрі живуть у певній культурі. Такий підхід дає змогу описати своєрідність бачення світу цими людьми, пояснити національні особливості народів (А. Кравченко, Т. Гетало, М. Попов, Р. Додонов, Л. Карп'юк та ін.). Ураховуючи те, що менталітет має великий дослідницький потенціал і може використовуватися як спосіб та метод вивчення суспільних і цивілізаційних структур, у науці склався дещо інший підхід, представники якого розглядають його крізь єдність усіх сфер життєдіяльності етноспільноти. А. Маленко з цього приводу зауважив: «Ідеї на рівні ментальності визначаються соціальним середовищем, яке несвідомо і безконтрольно прокручує і спрощує їх. Сфера ментальності пов'язана з матеріальним життям суспільства, елементи її взаємопов'язані та з'єднані; це система образів і уявлень про світ загалом та про своє місце у цьому світі» [2, с. 112].

Українські психологи О. Донченко та М.-Л. Чепа розглядають менталітет у контексті соціальної синергетики як складне структурно-генетичне утворення

з певними системними характеристиками. М.-Л. Чепа вбачає в менталітеті сенсоутворювальну інтегруючу детермінанту. На рівні індивіда та цілої спільноти він є системою психологічних конструктів і соціальних ознак, які регулюють процесс гуртування людей у великі суспільні об'єднання. Саме такі властивості створюють еволюційно зумовлені психологічні конструкти, які визначають думки й поведінку, а також ціннісні орієнтації індивідів [5, с. 66].

Категорія «менталітет» виконує досить визначену функцію в соціології, пояснюючи (та деякою мірою прогнозуючи) той чи інший тип поведінки як окремого індивіда, так і певної соціальної групи або народу в цілому. Соціологи звертають увагу на менталітет як своєрідну основу для цілісного способу життя людини, що обумовлює (як свідомо, так і несвідомо) напрям життєдіяльності індивіда. Так, О. В. Лісеєнко розуміє менталітет як досить «сталий, загальнорозповсюджений у тій чи іншій групі людей особливий мислений образ (узагальнене уявлення) щодо певних елементів соціальної реальності» [1, с. 31].

Отже, у соціології менталітет є феноменом, який визначає характер і структуру взаємодії особистості та суспільства. У соціальних процесах формування менталітету відбувається завдяки механізмам інтеріоризації (засвоєння) колективних норм і цінностей на рівні індивідуальної психіки, та у зворотному напрямі – впливі індивідуального на колективне. Ці процеси тісно взаємопов'язані. Як результат, формуються такі соціально-психологічні феномени, як ідентичність, стереотипи, які опосередковано впливають на спосіб життя, традиції, цінності й норми поведінки як індивіда, так і спільноти. Тому особливості прояву менталітету свідчать про специфічні риси соціалізації індивіда, його автономності та самобутності розвитку, стереотипне ставлення до навколишнього світу. Отже, незважаючи на широке використання поняття «менталітет», у науці й досі немає однозначного його тлумачення. Однак виявлені упродовж дослідження загальні ознаки цього явища свідчать, що його можна трактувати як певний соціально-психологічний стан суб'єкта – етносу, нації, громадян, що склався в результаті засвоєння індивідом домінуючих

цінностей і комплексу настанов, опосередкованих системою суспільних відносин, унаслідок історичного впливу етнічних, соціальноекономічних та політичних умов.

Серед доступних об'єктів соціологічного дослідження менталітету можуть бути ставлення індивіда до культури народу, звичаїв, традицій; знання й уявлення про своє природне та соціальне оточення; система засобів оцінювання явищ і процесів, що відбуваються. Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зважаючи на той факт, що українці тривалий час не мали власної держави, а українські землі були територіально роз'єднані між двома цивілізаціями – Сходом та Заходом, – то це спричинило й регіональні відмінності населення. Навіть на повсякденному рівні в суспільстві сформувались образи львів'янина, одесита, донеччанина, харків'янина тощо. Пояснюється це тим, що мешканці регіону займають спільне просторове середовище, яке сформувалось історично внаслідок утворення певної соціокультурної, господарсько-економічної та соціально-стратифікаційної специфіки. Так будується певна модель світу на основі соціальної діяльності, економічної й політичної творчості, духовно-культурних, ритуальних,традиційних видів активності. Зі свого боку, суб'єкт – носій менталітету – утягнутий у цю загальну атмосферу, інтеріоризує її загальноприйняті норми та цінності. Саме тому регіональні субкультурні форми ментальності є визначальними в поведінці особистості. Оскільки найважливішими, базовими чинниками у формуванні менталітету народу є його історія, то слід звернуту увагу на соціокультурний та економічний досвід, набутий його мешканцями. Мелітопольщина – територія зі складною й своєрідною історією етнокультурного розвитку. Уже із самого початку заснування міста (друга чверть XVIII ст.) його мешканці складались з українських та російських переселенців, різних груп козацтва, а часто й утікачів, які шукали розгулу й свободи. Трохи пізніше, наприкінці XVIII – поч. XIX ст., на ці землі почали переселятися представники різних етнічних і конфесійних груп: меноніти, греки, німці, болгари, євреї, поляки, караїми та ін.

Із плином часу етнонаціональний склад населення міста ускладнювався. Наявність на спільній території багатьох культур, за відсутності корінного населення, неоднозначно вплинула на рівень етноконфліктності й викликала відповідні етносоціальні та статусно-рольові зміни в соціально-просторовій структурі цього соціуму. Дослідник українського Приазов'я Б. Слющинський уважає, що в результаті міжкультурної комунікації виробилася «третя культура» («третій етос»), що стає платформою порозуміння між учасниками комунікативного акту [4, с. 13].

Проте підстави треба шукати не в питанні, хто перший заселився, а в умовах, у яких мешканці цієї території проживали, особливо від доби індустріалізації. Вагоме значення для формування особливостей менталітету за радянських часів має подальший розвиток міста як промислового центру. Будівництво машинобудівних заводів вимагало робочих рук з усіх куточків СРСР. Індустріалізація регіону проводилася під політичним та культурним домінуванням Росії, що нівелювало цінність етнічної самобутності спільнот і, як наслідок, сформувалась урбанізована культура, підпорядковуючи інтереси людей виробничим чи класовим цілям. Окрім того, «змішування» й відірваність від історичної батьківщини представників етнічних спільнот, неможливість розвивати свою етнічну культуру та мову, нав'язування російської культури, призвело до елементів страху, що впливало на їхню дещо приховану етнонаціональну поведінку за межами своєї сім'ї. Залежність від «владної національності», від роботи промислових підприємств і тісних торговельних зв'язків із Росією призвела до покори владі, життя «сьогоднішнім днем» без осмислення майбутнього. Такі процеси не сприяли участі місцевих мешканців у підтриманні ладу в місті, що блокувало розвиток громадянського суспільства. Унаслідок нав'язування політичної культури іззовні відбулися процеси акультурації-декультурації й поступова асиміляція етнічних спільнот. Завдяки цьому їхні представники перестали належати вже до традиційно своєї визначеної етнічної спільності. З огляду на це Б. Слющинський дійшов висновку, що ідентичність мешканців регіону є «сегментарною», а стиль життя

і субкультура – «гібридними» [4, с. 18]. Отже, менталітет і регіону, і міста формувався на космополітичній основі, при відповідній деградації соціокультурних практик, що й сприяло безконфліктному нав'язуванню владної російської культурної традиції та політичної ідеології тоталітаризму. Оскільки найчисельнішою етнічною спільнотою регіону були українці (45,8 % на середину XX ст.), ідентичність яких теж зазнала утисків, то менталітет мешканців уключає елементи як російської, так і української культури.

Ураховуючи вказані чинники, мешканці міста вже за часи незалежності постали не як об'єднана спільними інтересами спільнота, а досить-таки розрізнена етнонаціональна громада зі слабкими внутрішніми інтеграційними зв'язками між групами, яка тільки при створенні певних політиконаціональних умов зможе набути єдиної ідентичності. Отже, можна припустити, що і менталітет мешканців несе відбиток «радянського архетипу», що виявляється в домінуванні колективістської свідомості, уповільненості, низької громадянської активності. Для виявлення особливостей менталітету мешканців Мелітополя як типового міста Південного Сходу України лабораторія соціологічних досліджень МДПУ ім. Б. Хмельницького провела соціологічне опитування (Польовий етап тривав із 01.11.2016 до 30.11.2016; n=2400, Δ±2,3, P=95%. Квотний відбір здійснювався через формування шести вікових груп по 400 респондентів, репрезентативних за статтю й рівнем освіти) [3], у рамках якого задля вивчення якісної визначеності менталітету від фактора регіоналізації проаналізовано специфіку його проявів крізь призму означених атрибутивних елементів структури менталітету (ідентичність, особливості мислення, цінності, почуття, соціальні орієнтації). У межах цих елементів визначено їх конкретні емпіричні показники: емоційне сприйняття свого міста,ставлення до історичної пам'яті народу, специфічні риси економічної та політичної свідомості, настрої, реакція на зміну соціально-політичних чинників суспільства. Результати соціологічного дослідження свідчать, що респонденти надали перевагу таким значущим рисам економічного й політичного менталітету свого міста, як законослухняність, низька громадянська активність (38,5%), пріоритет

колективної думки над індивідуальною (33,8 %), критичне ставлення до влади (30,1 %), орієнтація на самоорганізацію у межах громади (32,3%), на індустріальні цінності, підпорядковані виробничим чи груповим цілям (23,1%), цінності групової належності, общинні форми господарювання (15,4%), орієнтація на індивідуальні форми господарювання (13,8%), орієнтація в основному на державу та політичного лідера (11,9%). Потрібно зазначити, що ці риси є серйозною перешкодою на шляху до реформування місцевої громади, оскільки вони не дають змоги надати бажаної динаміки й ініціювати впровадження в життя інноваційних політичних, соціальних і суто інформаційних технологій. Утім, ці перешкоди не можуть вважатися постійними. Хоча третина респондентів критично ставиться до влади й орієнтується на самоорганізацію в межах громади, це обумовлено не вмінням аналізувати економічні та суспільно-політичні процеси, а скоріше – недовірою до політичної й державної еліти. Цей факт заважає налагодженню конструктивної співпраці між представниками громадськості, бізнесу та влади.

Особливе значення у формуванні менталітету мають ідеологічні символи й події, які викликають як почуття патріотизму, гордості за свою країну, так і непорозуміння та неприязнь. Аналіз відповідей засвідчив, що найбільш значущими подіями для мешканців регіону є перемога у Великій вітчизняній війні (65,5%), проголошення незалежності України (46%), історія козацтва (44,4 %), трудовий героїзм народу (31,7%) та повоєнна відбудова народного господарства (15,9%). А ось Помаранчева революція стала значущою подією лише для 6,3 % респондентів (переважно це люди 26–30 і 36–40 років із вищою освітою). Узагалі ніякої реакції не викликала в опитаних така подія, як боротьба УПА, що свідчить як про підозрілість до населення Західної України, яка штучно насаджувалася десятиліттями, так і про низьку об’єктивну інформованість респондентів. Якщо перемогу у ВВВ визначили як значущу представники всіх вікових груп, то незалежність України вважають визначною подією респонденти більш молодшого й середнього віку (до 50 років). І хоча в процесах індустріалізації міста було задіяне старше покоління, проте цей період

вважають значущим і респонденти молодшого віку (20–30-річні), які не брали в ній участі й не були очевидцями тих подій, але соціальна пам'ять про них транслюється молодому поколінню через спогади родичів та знайомих, також значна увага цьому приділялася в освітніх закладах міста. До того ж у місті найкраще збереглося багато «знаків радянськості», що найяскравіше проявляються в народній ментальності (11,5% мешканців підтримують комуністичну ідеологію) та при цьому займають дуже проблемне, дискусійне положення. Пропозиції щодо ліквідації «ЗР» (знищення пам'ятників, перейменування вулиць тощо), не можуть навіть розглядатися без детального вивчення їх укорінення в ментальному просторі населення.

Важливо й те, що майже чверть опитаних (23,5 %) відзначають у якості особливості менталітету толерантність, що свідчить про те, що частина місцевої громади вважає своє місто інтеркультурним, і за умов розроблення представниками місцевого самоврядуванням із залученням великих кіл громадськості відповідної стратегії розвитку міста, бренд інтеркультурної громади має великий потенціал розвитку. Із такою ж рисою ментальності, як орієнтація на особливий вид кар'єри (бути в «теплому» місці, при ресурсах, але без відповідальності), позиціонують себе в основному респонденти віком від 40 років і старше. Це покоління людей, народжених у Радянському Союзі, які розраховували у своєму житті на патерналізм держави й не асоціювали себе ні з громадянством, ні з етнічною приналежністю. Оскільки соціологічний підхід до вивчення менталітету включає дослідження ідентичності, то доцільно визначити думку мешканців Мелітополя до питань їхнього самовизначення. Респондентам на питання «Ким Ви себе вважаєте?» було запропоновано обрати не більше 2-х варіантів відповіді. Аналіз соціологічної інформації показав, що більшість опитаних (85,9%) ідентифікують себе як громадяни України: це учнівська молодь, студенти та представники середньої вікової категорії (36–60 років). Одночасно представниками свого етносу себе вважають 21,1 % осіб (переважно віком 60 і старші – 75%), європейцями – 9,2% (41–50 років –

33,3%), мешканцями міста – 8,5% (26–30 років – 62,5%), регіону – 4,2% (36–40 років – 50%).

Досить цікавими є відповіді респондентів 31–35 років, із яких лише 46% позиціонують себе як громадяни України, інші ж – як мешканці свого міста (18 %), світу (20%), представники колишнього СРСР – 26%, узагалі не замислювалися над цією проблемою – 25%. Можна припустити, що це – «втрачене покоління», яке виховувалося в період соціально-економічних та політичних трансформацій 90-х років, система світоглядних орієнтацій яких не отримала чітких ідентифікаційних векторів формування. Слід зазначити, що рівень громадянської ідентичності мешканців міста значно збільшився за останній рік, що пов'язано із соціально-політичними викликами, яких зазнало українське суспільство. Так, кількість респондентів, які ідентифікують себе насамперед громадянами України, збільшилася удвічі й майже на стільки зменшилася локальна ідентифікація, що вказує на слабкі інтеграційні зв'язки в середині місцевої громади. І хоча відсоток респондентів, які ототожнюють себе з представниками СРСР, зменшився, проте це не показник зміни їхніх ментальних настанов.

Таблиця 1

Самовизначення мешканців місцевої громади, %

Ідентичність	**2012**	**2016**
Громадяни України	39,7	85,9
Представники свого етносу	15,3	21,1
Європейці	9,2	7,0%
Мешканці свого міста	22,1	8,5
Мешканці свого регіону	2,3	4,2
Мешканці світу	10,7	11,3
Представники колишнього СРСР	8,4	4,2

Водночас відбувається процес переосмислення суспільних цінностей у бік розбудови демократичних соціальних інститутів формування спільних національних інтересів.

Таблиця 2

Чинники консолідації мешканців міста в єдину національну спільноту, %

	2012	**2016**
Спільні національні інтереси в економічній сфері	29,2	41,2
Організація суспільства на основі демократичних цінностей та громадянського суспільства	24,6	38,3
Відчуття патріотизму за громадянство України	23,8	34,8
Спільні традиції, культура	13,1	6,4
Становлення національної еліти	10,0	9,8
Загальнонаціональне примирення щодо спільного історичного минулого	7,7	6,5
Етнічний принцип (консолідація етнічних груп навколо титульного етносу)	6,2	3,2
Спільна територія	3,8	4,1
Спільна мова	3,1	2,8

Отже, менталітет як соціокультурний феномен, який формується протягом тривалого часу, може змінюватися під впливом внутрішніх та зовнішніх обставин. Хоча значна частина мешканців міста має низьку громадську активність, орієнтується на колективізм та індустріальні цінності радянської доби, водночас швидкими темпами відбувається усвідомлення потреби в консолідації суспільства, на основі спільних економічних інтересів, загальнонаціональної ідентичності, громадянських цінностей. Поряд із загальноуніверсальними цінностями частина опитаних відзначає таку рису менталітету, як толерантність (23,7 %), що вказує на вироблення спільнотою

міста особливих соціокультурних практик інтеркультурного міста, які усвідомлюються мешканцями й мають значний потенціал розвитку. Зважаючи на те, що в минулі роки відбулася деградація соціокультурних практик, то такий відсоток можна вважати незначним як для інтеркультурного міста. Проте цей бренд популяризується в місті не так багато часу, а тому, на нашу думку, може в подальшому вплинути на формування свідомостімешканців як чинник консолідації місцевої громади на основі громадянських демократичних цінностей, що й потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел

1.Лісеєнко О. В. Менталітет: сутність та особливості регіональних проявів: автореф. дис.... канд. соціол. наук : спец. 22.00.06. «соціологія культури, науки та освіти» / О. В. Лісеєнко; Харк. держ. ун-т. – Х., 1998. – 17 с. 2.

2.Маленко А. Є. До питання про ментальність як предмет психологічних досліджень / А. Є. Маленко // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: тези доп. та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Ч. І, розд. І. – Київ; Луцьк, 1994. – С. 111–114.

3. Результати соціологічного дослідження «Особливості менталітету місцевої громади Мелітополя» // Лабораторія соціологічних досліджень МДПУ ім. Б. Хмельницького. – Мелітополь, 2016. – 58 с.

4. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в багатонаціональному регіоні України : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : спеціальність 22.00.04. «спеціальні та галузеві соціології» / Б. В. Слющинський ; Харк. нац. ун-т. – Х., 2010 – 33 с.

5. Чепа М.-Л. А. Ментальна психологія: шляхи осягнення вершинних сутностей / М.-Л. А. Чепа // Особистість і народ: погляд історичної психології : тези доп. і повідомл. Всеукр. наук. конф. (25–27 трав. 1994 р.). – К., 1994. – С. 65–72.

1.5. ПАРАДИГМИ КУЛЬТУРНОГО МАПУВАННЯ В КОНТЕКСТАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

Питання про співпрацю в сфері культурної політики державної влади та територіальної громади на рівні міста є актуальним, виходячи як із державних стратегій – курсу України на інтеграцію в європейський гуманітарний простір, що означає необхідність реформування української культурної політики шляхом підтримки громадських ініціатив та співпраці з громадськими організаціями як «експертами з боку суспільства», так і з огляду на невідповідність культурної політики потребам суспільства, відірваність від інтересів громади. Вдосконалення культурної політики в Україні неможливе без вироблення механізмів спільної діяльності органів влади та громадських організацій, зокрема на рівні міста. Культурна політика кожного міста є частиною централізованої державної політики, однак у кожному окремому випадку має свою специфіку, що пояснюється багатьма факторами: етнічний склад місцевого населення, його культурні традиції, історичне минуле та пов’язані з ним пам’ятки архітектури та культурної спадщини, організація туризму в регіонах тощо. Кожне місто має свій громадський і творчий актив, зацікавлений у розвитку у сталому розвитку міста, культурних індустрій та організації рекреаційної сфери, але не скрізь в Україні громадськість вповні реалізує себе з багатьох причин.

Метод культурного мапування – один із активних підходів до розвитку культури завдяки відкритості та залученню громади, який почали застосовувати під егідою ЮНЕСКО для охорони культурної різноманітності - щоб визначити матеріальні та нематеріальні культурні цінності у місцях в усьому світі. На рівні конкретних українських міст у рамках проекту Української мережі культури в Україні з квітня 2012 по березень 2013 року культурне мапування проводилось у семи містах України – Луганську (Молодіжна літературна громадська організація «СТАН»), Мелітополі (Мелітопольський міський краєзнавчий музей), Дніпропетровську (Громадська організація «Творче

місто»), Миколаєві (Громадська організація «Арт-Оптимісти»), Одесі (Громадська організація «Youth Unit of Artists»), Херсоні (Громадська організація «Тотем») та Луцьку (Громадська організація «Арт-Ефект»).

Сьогодні шляхом складання мапи культурних ресурсів міські громади можуть фіксувати свої культурні практики та ресурси, а також інші нематеріальні активи – почуття місця та інші суспільні духовні цінності. Оскільки культурне мапування – це чи не головний механізм залучення громадян до співпраці, який із залученням соціальної та культурної антропології, з обґрунтованим вибором домінанти в культурній політиці і ув'язкою з нею всіх інших принципів, дозволяє виробити вірну стратегію розвитку міста і впливати на формування місцевої міської ідентичності, як спільного бачення городянами свого сьогодення і майбутнього.

Оскільки мапи культурних ресурсів можуть містити суб'єктивний досвід, різні суспільні цінності, численні пояснення та тлумачення попередньої історії, а також більш утилітарний «культурний інвентар», на нашу думку, висвітлення міського соціокультурного простору крізь призму культурологічних і соціологічних підходів дасть змогу поглибити розуміння домінуючих парадигм культурного мапування в контекстах соціокультурної модернізації як складової системи планування розвитку сучасного міста.

Метою даного дослідження є аналіз засад домінантних соціально-філософських підходів до культурного мапування, як чинника і необхідного етапу формування дієвого механізму модернізації сучасного міста.

Множинність чинників формування і функціонування усталених міських спільнот, що обумовлена складними історичними шляхами і містить у собі економічні, соціальні, культурні, науково-освітянські, традиційно-побутові та безліч інших компонент розвитку, ставить перед сьогоденною соціологією надзвичайно складне завдання забезпечення наукового обґрунтованого супроводу цих процесів. В якості теоретичної основи даної роботи виступають дослідження П.Бурдьє, Дж.Коулмана, Р.Патнема, Ф.Фукуями і, меншою мірою, інших теоретиків і практиків соціального капіталу. До аналізу часово-

просторової обумовленості існування урбанізованої культури звертались такі класики як О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, П. Сорокін, Т. Парсонс, пізніше. Е. Гідденс, Ії. Бурдьє, А. Лефевр, Е. Соджа, А. Ален та ін. Визначенню поняття «місто», класифікації міст, розробці теоретичних підходів до вивчення його розвитку і характеристик присвячені праці Е. Берджесса, А. Вебера, М. Вебера, Р. Парка, В. Г. Ільїна, В. П. Семенова-Тян-Шанського та інших. Роботи М. П. Анциферова, І. М. Гревса, С.Л. Катаєва,М. Г. Светунькова, О. Н. Яницького важливі для осмислення міського середовища, міського способу життя, культури міста. Структуру та функції соціокультурного середовища міста вивчали Г. Ф. Куцев, Е. А. Орлова. Вплив традиційної культури на стан міської культурного середовища розглядали Ю. В. Арутюнян, Е. В. Орлова, О. І. Шкаратан. Наявність цінностей міського середовища з позицій городянина і вимоги міста до городянина, його ціннісним орієнтаціям і формам їх вияву в міському способі життя відобразила Е. Н. Заборова.

Приступаючи до вивчення соціокультурного компоненту міського простору як невідємної складової системи планування сталого розвитку сучасного міста, багато вчених сьогодні поділяє думку про множинну сумісність територіальних соціокультурних ідентичностей, що перетинаються, про те, що людська творчість примножується через нові форми, та підтримує численні тимчасові форми культурного самовизначення.

Дослідження соціального і культурного простору окреслилася наприкінці XIX столітті. Увага до цієї проблеми було викликано потребою пояснити особливості впорядкованості життєдіяльності суспільства і людини. Спочатку акцент у дослідженнях робився на соціальний простір, але потім його почали розглядати ширше, як соціокультурний, що і відіграло значну роль у формуванні громадянського суспільства. Розглядаючи проблему дослідження з боку соціології, О. Конт використав поняття соціальної відстані і обгрунтував положення про тривимірність простору, виділивши в ньому економічний, духовний і моральний вектори. Е. Дюркгейм пояснив причину неоднорідності простору дією принципу поділу та диференціації [11]. Г. Зіммель відзначив, що

індивіди і групи мають своє місце в « соціальному середовищі » [17]. У дослідженнях Л. фон Візе, Е. Богардуса, Е. Берджеса, Р. Парка, Я. Морено були поставлені проблеми соціальних дистанцій і соціальних позицій. Р. Парк і Е. Берджесс на прикладі урбаністичного простору показали соціальну неоднорідність фізичного простору і заклали основи «соціально-орієнтованого» простору [39]. Концепція соціального простору П. Сорокіна об'єктивно має свою «тілесність», стуктурований народонаселення. П. Сорокін порівнює соціальний простір зі складною мережею, утвореної зв'язками взаємодії. П. Сорокін висловив ряд принципових положень, які стали своєрідними аксіомами соціологічної інтерпретації соціального простору: ідея про його багатовимірності, яка задається відмінностями позицій індивідів і груп, про соціальні дистанції як особливу шкалу «мірності» соціального простору і їх об'єктивні підстави. У роботах П. Сорокіна намітився підхід до виділення різних сфер соціального простору в залежності від стратифікаційних індикаторів - економічного, професійного, політичного і культурного [35].

З другої половини XX століття спостерігається зростання інтересу до простору дослідників різних областей наукового знання. На необхідність аналізу як часових, так і просторових параметрів соціальної реальності вказав Е. Гідденс [1].

Західними вченими була позначена тема наукового дискурсу про простір з виходом на соціальну і соціокультурну проблематику. Важливі теоретичні проблеми соціального простору були обгрунтовані П. Бурдьє. У його розумінні соціальна реальність виступає у формі багатовимірного соціального простору, побудованого за принципами диференціації та розподілу. Як і в трактуванні П. Сорокіна, у П. Бурдьє воно також багатомірне, визначається взаємовідношенням позицій соціальних суб'єктів і не може бути зведене до фізичного простору. Він розуміє соціальний простір як символічну сферу, в якій здійснюються соціальні розпізнавання. Новизна підходу французького соціолога полягає в тому, як він трактує зв'язок соціального та фізичного простору. У трактуванні П. Бурдьє соціальний простір має двоїсту природу.

Воно одночасно існує в символічному або соціальному і в фізичному вимірі, присутній в матеріалізованих просторових структурах і в диспозиціях суб'єктів [6] .

Професор культурної політики в Американському університеті в Парижі Радж Ізар стверджує неминучу необхідність пошуку більш ефективних способів спільного життя в світі, розшарованому міжкультурними і внутрішньо культурними відмінностями спільнот і соціальних просторів. Беручи до уваги насамперед глобалізаційні тенденції вчений обґрунтовує необхідність зробити видимим культурне розмаїття кожної території, щоб політика розвивала знання про інших, за допомогою такого головного аргументу: «Культури перетинаються. Базові ідеї можуть повторюватися і повторюються у різних культурах, оскільки культури мають частково спільне коріння побудовані на схожому людському досвіді й протягом історії вчилися одна в одної та запозичували багато чого. Іншими словами, між культурами немає чітко встановлених меж. Але немає і одноголосся релігійних, етичних, соціальних чи політичних питаннях, або в інших аспектах людського життя». Завдання, на думку Раджа Ісара, полягає тому, щоб зрозуміти «нашу» культуру як «рухому і відкриту, а не застиглу і фундаментальну» [46, p. 328-345].

Тому не дивно, що на початку XXI-го століття можна спостерігати певне повернення до початкового значення поняття «культура» як функціонального процесу, предметом якого знову стає окрема людина. Звичайно, глобалізація виливає на структуру територіальної культурної ідентичності, тобто історичного зв'язку між місцевим і глобальним, і зменшує можливість традиційних центрів влади нав'язувати своє бачення, що тяжіє до гомогенності. Тому дуже важливою нам вбачається думка вченого про те, що «Місцевий рівень прагне і відчуває необхідність дистанціюватися від стандартизованого та «ідентитарного» імперативу притаманного більшості сучасних держав [46].

Очевидно, що крім безумовної актуальності ужитку поняття «міської ідентичності», сьогодні є очевидним, що у зазначеному вище соціально-історичному контексті розвитку міст досить значних змін зазнало і

потрактування самого поняття «культури», яке протягом століть значно розширило свою семантику. Якщо первісне його значення було «функціональним» і етимологічно брало початок від «культивації» окремої людини, то у XIX-XX століттях переважали поняття, сформовані системами знань, що були «абсолютними, вищими та чітко розмежованими», а головним предметом стало суспільство (або нація), і ці поняття, нав'язані чи в кращому випадку запропоновані кожним економічним чи політичним центром своїм провінціям, формували певну однорідність соціокультурного простору. Історія засвідчує, що лише освоюючи через пізнання і діяльність зовнішнє, матеріалізоване вираження культури, індивід знаходить людську якість, стає здатним сам брати участь у культуротворчої діяльності.

У контексті нашої роботи доречним буде виокремлення наступних аспектів розгляду культури як компонента соціального простору сучасного міста. Якщо брати до розгляду культуру, як процес розвитку людських сил і здібностей, показник міри людського в людині, за процес, який одержує своє зовнішнє вираження у всьому багатстві і різноманітті створюваної людьми дійсності, у всій сукупності результатів людської праці і думки, то на думку більшості сучасних культурологів, соціологів і філософів, які займаються проблемою структури даного феномена можна виділити два класи елементів. Перший клас включає в себе ідеї, цінності, які спрямовують і координують поведінку і свідомість людей в їх групової та індивідуальної життя [45].

Другий клас елементів складається з соціальних інститутів і установ культури, завдяки яким ці ідеї та цінності зберігаються і поширюються у суспільстві, доходять до кожного його члена. Якщо перший клас елементів характеризує культуру як систему еталонів суспільної поведінки людей, то другий – як систему, що здійснює соціальний контроль над цінностями та ідеями. До останнього класу належать системи освіти і освіти, засобів масової інформації та комунікації, різні види культурного сервісу [40].

Значимою обставиною для нашого дослідження є те, що хоча культуру традиційно прийнято поділяти на матеріальну і духовну(як продукти

матеріального, і духовного виробництва), їх відмінності в жодному разі не можна перебільшувати, адже предмети духовної культури завжди так чи інакше уречевлюються, матеріалізуються, а матеріальна культура несе в собі людську думку, досягнення людського духу. Вони пов'язані між собою так, як і дві позначені вище області виробництва – матеріального і духовного, поступово ускладнюючись у способах і нормуванні соціальної організації та регулюванні життєдіяльності суспільства, надаючи культурі і соціально-регулятивної функції, що втілюється в регулюючих нормах, традиціях і звичаях життя суспільства. Не менш важливою функцією культури у контексті нашої роботи нам вбачається комунікативно-репродуктивна. Вона полягає в трансляції досвіду, знань, опредмеченні результатів людської діяльності від покоління до покоління, чим забезпечується безперервність історичного процесу і його прогресивний розвиток. Продукти культуротворчої діяльності піддаються своєрідній перевірці, соціальному відбору: одні з них відразу входять в культурний обіг і стають складовою культурного прогресу, для інших потрібен час, щоб вони були усвідомлені і включені в соціальну практику. Таким чином, соціальною функцією культури стає ціннісно-орієнтаційна, тобто відбір і відсіювання під час трансляції тих культурних цінностей, які залишаються в ужитку нових поколінь і тих, які відсіюються, відслуживши своє [42].

Таким чином, існуючу культуру будь-якого соціального простору не можна зводити лише до результатів людської діяльності, оскільки й сама діяльність теж є культурою, – а саме так постає перед нами культура світоглядна, політична, технологічна, виробнича, культура людського спілкування, культура екологічна, правова і художня тощо. Культура даної епохи тому включає в себе і результати, і способи діяльності, причому не тільки творчої, але і репродуктивної, що діяльність виступає як складова та джерело культури тоді, коли вона носить громадський характер, коли її продукти мають сенс не тільки для даного індивіда, але і для інших людей. Таким чином, культура є продуктом суспільної діяльності, незалежно від того в якій формі – колективній або індивідуальній – вона здійснювалася, а головна родова ознака

культури – це її соціальна обумовленість, діяльнісний характер, громадське джерело її походження і розвитку – суспільна праця [18]. Власне тому достатньо усталеною в наукових колах є думка багатьох дослідників (серед них У. Уайт, Д. Джейкобс і Р. Сеннетт), що суспільний простір сучасних урбанізованих територій виражає колективне життя міста і є найважливішою складовою міського життя. Свого часу ґрунтовні праці Я. Морено, Е. Богардуса, Е. Берджеса, Р. Парк показали соціальну неоднорідність фізичного простору і заклали основи «просторово зорієнтованої» галузі соціології – соціології міста [25,299].

Зазначимо, що хоча поняття «суспільний простір» у сучасній культурологічній європейській традиції часто використовується у багатьох аспектах – скажімо, і як відкритий простір для відпочинку, рекреації, охорони здоров'я, і як простір для політичних дебатів, і як доступний для всіх, або групи осіб, що ґрунтуються на основі соціальної свободи пересування тощо [36,63]., він має дві узагальнюючі і визначальні характеристики. Перша з них полягає у тому, що він, з одного боку, конструюється соціальною реальністю, а з іншого – навпаки, конструює цю реальність. А. Лефевр підкреслює, що соціальні відносини виробництва мають соціальне існування лише тоді, коли вони є у просторі, проектуються у простір і в той же час виробляють його. П. Бурдьє зазначає, що простір також є конструктом: «Той простір, у якому ми живемо і який ми пізнаємо, є соціально позначеним і сконструйованим». Соціальне також «об'єктивоване», «вписане» у просторове: «фізичний простір є соціальною конструкцією і проекцією соціального простору, соціальна структура в об'єктивному стані (як, наприклад, план міста), об'єктивація і натуралізація минулих і нинішніх соціальних відносин» [4].

Другою важливою характеристикою суспільного простору є наявність контролю. А. Лефевр відштовхується від ідеї створеності, виробництва простору: «простір є продукт (соціальний)». Однак, будучи засобом виробництва, він одночасно є і засобом контролю. Так, суспільний простір не лише зумовлює створення комунікації, а й обмежує її, він контролює та обумовлює рівень

доступу; простір задає норми поведінки та існування в ньому. За Лайманом і Скоттом, саме існування соціальних норм, які керують поведінкою у натовпі, демонструє соціальний характер суспільного простору [19].

Не менш важливими методологічно у контексті виявлення основних властивостей суспільного простору він бачиться як місце втілення культурної діяльності людини в межах сучасних урбанізованих територій та виявлення емпіричних проявів в ньому соціальних змін – простір взаємодії соціальних акторів [35, 62].

У цьому зв’язку американська дослідниця Дж. Джейкобс зазначає, що в умовах роз'єднаності жителів міста і відсутності сталих контактів інформації про інших жителів міста інформаційним і комунікативним простором стають саме суспільні міські простори, що дають змогу «знайти спільну мову тротуару» [33].

У сучасних містах суспільний простір стає не лише майданчиком для спілкування, а й для «спостереження» (Р. Сеннетт), що свідчить про трансформацію публічної культури, яка перетворюється із вербальної у візуальну, змінює свою форму і наповнення, але не функцію [41].

Організований певним способом, він утворює в повсякденних міжособистісних взаємодіях «соціальні мережі», руйнування яких веде до соціокультурної деградації: «Місто – це насамперед особливим чином організований життєвий простір. Він створюється діяльністю людей, повсякденні запити яких і складають, власне, соціальну "підоснову" створення рукотворних міських ландшафтів» [10, 53]. Як вважає С. Катаєв, місто – це середовище, в якому здійснюється соціальна дія і протікає життя. Місто – це соціальний фон, простір, який освоюється людиною в процесі проходження ним своїх життєвих циклів [20, 43].

На думку Лін Лофланд, «міське життя стало можливим завдяки впорядкуванню міського населення на вигляд і розташуванню в просторі таким чином, що люди у місті можуть дізнатися про навколишніх, просто дивлячись один на одного» [35, 63].

В міському просторі умовно можна виділити такі виміри: персональний, тілесний простір; приватний закритий простір (обмежується правами власності та контролюється власником (наприклад, приватне житло)); суспільний простір (або «публічний простір» (public space)) - простір, який група сприймає як свій [35, 62].

Завершуючи побіжний огляд наведених вище соціологічних концептів і підходів до культурологічних характеристик міста, зазначимо, що попри належний доробок у науковій традиції, відносно визначення суспільного простору міста, сьогодні не існує чітко закріпленого терміну для позначення цього просторового виміру, тому, хоча в в західній традиції прийнято вживати термін «public space», вітчизняні науковці віддають перевагу поняттю «суспільний простір», оскільки саме суспільна взаємодія і рівень соціалізації мешканців відіграє ключову роль у функціонуванні міста.

Саме рівень соціалізації і комунікативної активності не лише пов'язує між собою розрізнені міські осередки, виконуючи логістичну функцію, а й відіграє соціально значущу роль інтеграції міського населення, забезпечує середовище для комунікації та взаємодії. У вказаному сенсі власне суспільний простір і визначає суть міста, відображає його суспільний прояв і є місцем обговорення суспільно значущих питань. Разом із тим, міський спосіб життя визначає характер і зміст соціалізації мешканців міста, надає наростаючу у зв'язку з розміром міста, різноманітність можливостей і стимулів розвитку особистості та її самореалізації. Оскільки ж до загальних рис міського способу життя віднесені мобільність, диференційованість, розмаїтість та вибір, центральність, інтегрованість, міський спосіб характеризують анонімні, ділові, поверхневі контакти в спілкуванні, висока міра вибірковості в емоційних уподобаннях; зниження значущості територіальних спільнот, нерозвиненість сусідських зв'язків; різноманіття культурних стереотипів, ціннісних орієнтацій та стилів життя; нестійкість статусу, підвищення соціальної мобільності; ослаблення традицій, слабкий соціальний контроль, висока роль самоконтролю поведінки тощо, є очевидним, що пристосовуючись до середовища міста і змінюючи його,

городянин, об'єднує у своїй діяльності різнорідні елементи життя і форми діяльності, організує себе і свої стосунки. Культурологічні і соціологічні дослідження стверджують, що задоволеність життям, самореалізація індивідів залежать і від загального середовища міста, створюваного вчинками та емоціями людей. Зростання населення, розвиток комунікаційних мереж ведуть до змін у звичках, почуттях, характерах людей. Спираючись на цінності середовища, міський мешканець створює свої цінності з печаткою еволюційної новації.

Однак трансформація місцевої культурної політики та її перехід від моделі «зверху - вниз», за якої культурна політика розглядалася як проста реалізація просвіченого бачення керівної еліти, до нового процесу, коли знову обговорюється зв'язок між окремою людиною, суспільством і здатністю держави задовольняти культурні потреби громадян, лише зараз опинилися в центрі належної уваги. Це пояснюється тим, що «користувачі» стали значною мірою «творцями» сучасного світу: явище, яким не може нехтувати місцева культурну політика. Активне, багатоманітне та цікаве культурне життя, доступне й відкрите для представників усіх місцевих груп і субкультур, становить важливу частину соціальної структури, що визначає дієздатність і привабливість місць проживання – пропоновану певною місцевістю якість життя, завдяки чому саме культурні аспекти побутування значною мірою і роблять окрему людину мешканцем певного міста чи місцевості.

Культурне планування як спосіб самопізнання і планування розвитку міських громад набуває дедалі більшого значення у культурологічних та емпіричних соціальних дослідженнях. Вже перші публікації 90-х років і висновки з досліджень процесів соціокультурної ідентифікації міських громад дають змогу наближатися до більш адекватного пізнання соціальної трансформації міської спільноти. Всебічного аналізу ця проблема зазнала у працях Є.І. Головахи, О.Г. Злобіної, С.А. Макеєва, В.Л. Оссовського, А.О. Ручки, М.О. Шульги. Дослідники одностайні у тім, що важливу роль в формуванні комфортного соціального середовища міста, відіграє громадська

думка його територіальної громади, де на основі тісних соціальних зв'язків більшою мірою воно само організовується, взаємно проникаючи в усі сфери буття [43, 299]. Адже територіальною громадою мешканці міста стають лише тоді, коли вони починають діяти не як населення, а як організована спільнота – суб'єкт прийняття важливих доленосних для міста рішень. Тому, врахування громадської думки територіальної громади при прийнятті важливих для міста й городян рішень, контроль за ефективністю виконання поставлених цілей, виступають важливим інститутом формування в місті громадянського суспільства. Впродовж останнього десятиріччя в Україні (як і на всьому «постсоціалістичному» просторі Східної Європи та СНД) відбувається глибока соціальна трансформація: утворюються нові політичні та економічні еліти, середні та маргінальні верстви, що відзначаються різною мірою солідарності, зближення та відчуження між собою. Політична та економічна ситуація в країні вимагає від кожного відповіді на запитання «Хто Я?», «Хто ми?», внаслідок чого загострюється проблема особистісної й соціальної ідентифікації. У динамічному за своїм розвитком суспільстві, яке звільнюється від нав'язуваних згори соціально-політичних та ідеологічних стереотипів мислення, докорінно змінюється сама постановка цієї проблеми.

Очевидно і те, що місцеві громади, в яких ми живемо, закриті чи відкриті, нудні чи цікаві, сповнені життя чи занепалі, задоволені чи розчаровані, або - ж не в останню чергу - бідні чи багаті, також залежать від того, як певне місто чи містечко ставиться до культурних питань і формує свою культурну політику. Як пише координатор проекту «Повістка для культури на 21 століття» Жорді Паскуаль, «участь громадськості у виробленні, реалізації та оцінки політики є вже не якоюсь можливістю, але характерною ознакою розвинутих демократій».

В останні роки «Повістка для культури на 21 століття» визнана однією з найуспішніших моделей з інтеграції принципів широкої участі в практику міського планування. Це перший документ міжнародного рівня, що закликає до відстоювання пріоритетів культурного розвитку на місцевому рівні. На світ він з'явився в 2004 році в рамках Всесвітнього Форуму місцевих органів влади

щодо підтримки соціального включеності в Порту-Алегре, і тепер слугує базовим документом для діяльності всесвітньої організації «Союз міст і муніципальний утворень» (United Cities and Local Governments (UCLG)). Лейтмотивом документу є положення: культура поряд з соціальною складовою, економікою та навколишнім середовищем є базовою умовою сталого розвитку міста. Це положення конституює інший підхід до міської культури. Обтяженість міського бюджету витратами на культуру за залишковим ознакою замінюється розвитком економіки культури. У зв'язку з цим, зазначена Повістка звертає увагу на необхідність розробки нових індикаторів розвитку культури і пропонує активне використання проектного підходу в сфері культури, оскільки у культурній політиці прийшло розуміння, що різноманітні форми повсякденного існування різних соціальних груп, породжує нові культурні феномени і вимагають адміністративної реакції на них, оскільки інтеграція маргінальних субкультур і сьогодні залишається одним із найскладніших завдань розвитку культурного середовища міст. Однак в істотній мірі саме труднощі в її вирішенні і абсурдність бюрократичної реалізації подібної демократичної політики привели до переосмислення самої культурної демократії [12].

Очевидно, що таке розуміння культурної політики грунтується на теоретико - прикладних дослідженнях про соціальний капітал і його значенні для розвитку регіону [32]. Піонером у цих дослідженнях виступив у 70 -ті роки Роберт Патнем, а далі їх доповнили теоретичні вишукування в області розвитку громадянського суспільства. Не випадково, що один з найавторитетніших дослідників феномену креативних міст вводить індекс" 3Т " - Технології - Талант-Толерантність, для їх характеристики [9].

Характерною особливістю культурного плану як підходу в культурній політиці має стати не тільки розуміння важливості його, а й у включенні різних аспектів розвитку культури практично в усі розділи соціально-економічного плану розвитку міста. Більш того, має сенс зробити цю процедуру інтерактивною – відкритою не тільки для обговорення, але і для участі в

формуванні фонду самих городян. Така залученість населення і влади в спільну роботу являє собою, з одного боку, реальний механізм формування міської ідентичності, а з іншого – побудови позитивного образу міста. Процедура такого формування повинна бути формалізована і відпрацьована адміністративно і юридично, оскільки місто стає володарем певних брендів. Однак інструментарій породження такої міської унікальності залежить тільки від здатності городян до колективної творчості.

Власне без цієї здатності немає міста. Зміна культурної політики може докорінно змінити відповіді на подібні питання, оскільки люди живуть у багатовимірному соціальному просторі У ньому, безумовно, є два істотні виміри: побутовий та буттєвий. Перший визначає умови їх побуту, другий – сенс існування. Вони взаємно доповнюють один одного і взаємодіють [24, p.89-104]. Оскільки високі смисли "підтягують" побут, добре організований побут – вимагає відповідних смислів. Ідея культурного мапування міста, включена як базовий елемент в культурну політику, і далі в більш широкий контекст дає можливість показати проект майбутнього міста, запропонувати нові смисли, які в змозі підтягти побут до висоти нових смислів. Лінійна програма соціально-економічного розвитку, якщо не замінюється, то доповнюється проривними проектами, навколо реалізації яких, формується креативна група прориву, концентруються ресурси. Успішна реалізація таких проектів призводить до мультиплікативного ефекту.

Поняття когнітивної карти було запропоноване ще 1948 року американським психологом Едвардом Толменом [46, С. 189-208]. Пізніше його запозичили спеціалісти з різних інших галузей знання та діяльності. Поняття дещо видозмінювалося. Але в цілому воно означає ментальну репрезентацію простору в ситуації вирішення якихось орієнтаційних завдань індивідом. Простір в цьому випадку постає сукупністю стереотипізованих образів, які дають можливість діяти при зіткненні з певним класом ситуацій. Сьогодні у науковців є всі підстави стверджувати, що когнітивні карти мають не лише індивіди, але і соціальні спільноти, освоюючи, виробляючи і відтворюючи

простір, створюють спільні для своїх членів образи цього простору. Вони поєднуються в різних ситуаціях по-різному і тим самим дозволяють членам спільноти опановувати відповідні проблеми.

Здійснення нової культурної політики спирається на послідовні й сталі процеси укладання культурної мапи та планування. Ці процеси ще не стали визначальними в Україні. Хоч деякі Українські міста зверталися до них при розробці своєї культурної стратегії, лише кілька досягли успіху в довгостроковій перспективі, використавши згадані ідеї повною мірою. Нічого дивного; це є свідченням слабкості культурних агентів, суперечками в культурній сфері (зокрема, «вимогою» інструменталізувати культуру) і, понад усе, необхідністю довготривалої праці, крок за кроком, навчаючись на помилках) [33].

Складання культурної мапи найкраще змалювала відома австралійська дослідниця культури Марсіа Ленґтон у такий спосіб: «До складання культурної мапи входить ідентифікація та реєстрація місцевих культурних ресурсів певної території з метою соціального, економічного та культурного розвитку. Шляхом складання мапи культурних ресурсів громади та групи інтересів, що входять до їх складу, можуть фіксувати свої культурні практики та ресурси, а також інші нематеріальні активи, такі як їхні почуття місця та суспільні цінності. Мапи культурних ресурсів можуть містити суб'єктивний досвід, різні суспільні цінності, численні пояснення та тлумачення, а також більш утилітарний «культурний інвентар». Ідентифіковані місцеві й культурні цінності можуть закласти основу для планування культурного туризму та стратегії екологічного туризму, проектування тематичної архітектури та розвитку культурних індустрій».

Культурне планування сьогодні – це чи не головний механізм залучення громадян до співпраці, а культурні плани, орієнтовані на задоволення потреб територіальних, етнічних, творчих та інших спільнот, мають стати основою культурної політики, мета якої підтримка їхньої активності у сфері культури. Залучення соціальної та культурної антропології дозволить побачити владу і її

дії очима цих співтовариств, а місто з позиції зручного для проживання будинку. Без вибору домінанти в культурній політиці і ув'язки з нею всіх інших принципів, ми не зможемо добитися істотних результатів. У цьому і полягає мистецтво культурної політики. Стратегічне бачення та оперативна реалізація Програми, заснованої на принципах культурного планування, можуть дати ефективні результати в середньостроковій перспективі. Не менш важливо, що в процесі формуватиметься місцева міська ідентичність, як спільне бачення свого сьогодення і майбутнього.

Вибір домінанти культурної політики міста важливий і з іншої причини. Звідси випливає природна відповідь, що культурне виробництво і споживання повинні бути орієнтовані на внутрішні ресурси, а оскільки вони обмежені, то повинні підтримуватися з боку влади.

Можна констатувати, що відмічені зміни в культурній політиці вже реально відбуваються і на рівні конкретних українських міст. Створення культурних мап відбувається за підтримки Європейського культурного фонду та методологічної підтримки від Центру культурного менеджменту. У рамках проекту Української мережі культури в Україні з квітня 2012 по березень 2013 року культурне мапування проводилось у семи містах України – Луганську (Громадська організація «СТАН»), Мелітополі (Мелітопольський міський краєзнавчий музей), Дніпропетровську (Громадська організація «Творче місто»), Миколаєві (Громадська організація «Арт-Оптимісти»), Одесі (Громадська організація «Youth Unit of Artists»), Херсоні (Громадська організація «Тотем») та Луцьку (Громадська організація «Арт-Ефект»). Відслідковувати процес створення культурних мап у семи містах можна на сайті Української мережі культури. Не маючи можливості детально зупинитись на всіх аспектах цього піонерського для України досвіду зупинимось на домінантних культуротвірних векторах, обраних укладачами культурних мап міст Львова, Луганська, Дніпропетровська та Мелітополя.

Скажімо підхід львів’ян пов'язаний з тим явищем, що сучасна культурна політика не зводиться до тривіального заробляння коштів для виживання

установами культури, а враховує ключову роль нової галузі економіки - творчу індустрію, пов'язану з усією сферою культури. Змінюється навіть система міського управління культурою. У Концепції пропонується вибрати саме цей вектор культурної політики - шлях формування креативного міста. В основі концепції креативного міста лежить розуміння творчості як складної сукупності елементів таких як:

- Культурні ресурси ;
- Творче мислення, здатність виробляти нові ідеї, смисли;
- Соціальні ініціативи і здатність до самоорганізації;
- Організований процес і створення механізму кооперації;
- Інноваційна інфраструктура [43].

Цілком очевидно, якщо говорити про практичні речі, що в культурній політиці міста необхідний перелом, і пропонована Концепція націлена на це. Необхідний такий маркетинг міста, який включить в його економіку саму культуру. " ... Тому на сьогоднішній день реалізація економічних стратегій розвитку культури знаходиться на передньому краї вироблення стратегії відродження і розвитку міст, а бум " креативних "або" тематичних " міст в Європі і США в 1990 -х рр. слугує прикладом того, як найгостріші соціально-економічні проблеми регенерації міського середовища вирішуються за допомогою культурних стратегій .... У даному випадку мова йде не про традиційне генеральне плануванні міст – коли за основу береться земельно-територіальний принцип, а, по суті справи, про культурно-економічне планування, в основі якого - використання людського і культурного капіталу міста" [26, 27] Втілюючи свою концепцію її автори виходили з того, що люди здатні до такої творчості можуть створити культурний простір міста не тільки віртуально, як простір культурних подій, а й реально. Це питання відкрите для дискусій з городянами, оскільки побудова культурних просторів сучасного міста передбачає іншу культурну політику: перехід від культурної демократії до економіки культури. Це означає, що підхід, при якому декларувалася і

пропонувалася доступність культурних феноменів, доповнюється, або точніше, включається в економіку культури.

Як зазначають автори „Культурної карти Луганщини" [28], східні терени асоціюються виключно із промисловим обличчям України, і місія „Культурної карти Луганщини" полягає насамперед у відкритті культурного життя Луганщини, як для зовнішнього світу, так і для самих луганців. Автори поступово розкривають проблеми культурного життя Луганська, потреби місцевих споживачів культурного продукту, висвітлюють сподівання та пропозиції представників культурної інтелігенції міста та його мешканців, що надає даним дослідження необхідної багатомірності, тому що культурна карта повинна відображати культурне життя та потреби споживачів цілісно. Як зазначають автори, „Культурна карта – не є гідом чи реєстром культурного надбання Луганська. Культурна карта – це опис культурної ситуації у місті, можливостей та позитивних трендів для культурного розвитку Луганська" [26, 46]. На основі отриманих даних, робиться висновок, що у культурному просторі міста вирізняються дві великі групи: „офіційна", яка представлена системою державних та комунальних культурних установ, та „неофіційна", до якої входять приватні, громадські та неофіційні структури, що сприяють розвитку сучасного мистецтва у місті. „Офіційна" група користується довірою громади, але не є гнучкою до сучасних змін, натомість як „неофіційна" – є динамічною та відкритою до викликів сучасності, проте є замкненою в собі. У майбутньому для повного розкриття творчого потенціалу міста необхідне подолання існуючої відстані та взаємодія між громадськими організаціями та владою, налагодження діалогу у розв'язанні проблем, рішення яких є значимим для всієї громади міста». Утім, як справедливо зазначає соціолог Ілля Кононов [21], «Культурна карта територіальної спільноти одного рівня передбачає включення в культурну карту вищого рівня. Інколи це включення є проблемним. Вони дещо навіть драматизують ситуацію, коли зображають проблемність Луганщини на культурній карті України: «Луганщина на сьогодні це саме така Le Grande Tartarie – загадковий край на сході, десь на межі, на

кресах цивілізацій. Луганськ асоціюється з марсіанськими краєвидами териконів, із радянською естетикою індустріалізації, яку уособив герой-шахтар Стаханов, із новітніми оповідями про кримінальні війни «буремних» 90-х» (с. 8). Ситуація не лише драматизується, але і задається нечітка оптика. Стаханов навряд чи у кого асоціюється з Луганським. Незрозуміло, чому терикони асоціюються з марсіанським ландшафтом, тощо» [21].

Таке зауваження, на нашу думку, є цілком слушним, адже від вибору культурно-світоглядної стратегії і мети мапування залежить дуже багато. Скажімо, куди більш вдале позиціонування Дніпропетровська, як культурного міста, міста, де розбудовувалася космічна галузь, що може стати новим іміджем цього краю, дозволить мешканцям по-новому поглянути на нього. Культурне мапування дає можливість зібрати в єдине потенціал міста, та за умови підтримки з боку влади зберегти історичні традиції та впровадити нові проектні можливості «в життя».

Автору дослідження довелось брати участь у культурному мапуванні м. Мелітополя в рамках проекту розвитку Української мережі культури у 2012 році. Розробка місцевої культурної стратегії складається з обговорення, напрацювання і ухвалення документа, що окреслює культурні пріоритети певного міста. Як правило, ця робота починається з аудиту та оцінки культурних ресурсів певного міста і визначення економічних, соціальних і територіальних тенденцій. Після цього місцева культурна стратегія може бути викладена у формі документа, який розглядають і ухвалюють на пленарному засіданні муніципальної ради або на засіданнях відповідних рад чи комісій за участі громадськості. Зазвичай цей документ складається з визначення місії, цілей і заходів. Документ встановлює взаємну відповідальність органів місцевого самоврядування, представників культурної сфери та громадськості. Типова місцева стратегія містить також графік виконання, показники виконання і оцінки кожної цілі, та заходу, процедури моніторингу. Культурне планування є новітнім для України, оскільки передбачає залучення не лише фахівців у галузі культури чи розробки стратегій, а й усіх зацікавлених у

розвитку культури – як творців так і споживачів, інвесторів та розробників. Саме такий спосіб першого етапу культурного планування як створення культурної мапи дає можливість дізнатися про культурну особливість міста, охопити більшість культурних потреб і відповісти на запити громади. А результати широкого соціологічного дослідження дають можливість організаторам виявити найбільш дієві механізми залучення населення до активної культурної діяльності, особистого внеску у діяльність щодо створення та впровадження культурної політики міста, сприяння налагодженню співпраці державного і громадського сектору. Оскільки процес культурного мапування передбачав аналіз і виявлення ресурсів, визначення основних потреб у місті та напрямків розвитку культури, створення бази даних культурних активів міста і відбувався у декілька етапів, насамперед відбувається поточнення та ідентифікація організацій та осіб, важливих для культури міста, а також аналіз усіх наявних ресурсів культури. Мелітополь – єдине місто обласного значення, що впроваджує такий проект, і аналіз соціологічного дослідження «Робота культурно -дозвіллєвих закладів та культурне мапування очами мелітопольців», яким було охоплено понад 4,5 тисяч мешканців міста різних вікових та соціальних груп, дозволив достатньо об’єктивно оцінити рівень культурного обслуговування населення у відповідності до реальних потреб місцевих мешканців різних мікрорайонів міста.

Разом з тим, в процесі розробки стратегії було проведено анкетування більше 13000 мешканців міста, які виразили свої побажання щодо розвитку міста, вказали на проблеми, що потребують негайного вирішення. Стратегія включає три пріоритети: просторовий, економічний та соціальний розвиток; має 11 операційних цілей та 61 оперативну задачу. Передбачений проектний підхід до реалізації операційних цілей, постійний моніторинг їх виконання. Одна з операційних цілей відображає необхідність подальшої роботи над стратегією культурного розвитку міста та підтверджує необхідність проведення культурного мапування, яке в Стратегії означено як «Розширення можливостей для дозвілля».

Як бачимо з наведеного концепту мапування у м. Мелітополь, домінантним в ньому стає принцип: "місто для городян". Простий і очевидний, він на практиці дуже часто підміняється іншими: місто для обслуговування приїжджаючих на відпочинок тощо. Принциповий підхід до міста як до дому, де ми живемо, актуалізує мету культурної політики: підвищення якості життя городян, і очевидно, що розвинена інфраструктура культури міста сприяє цьому. По-друге, оскільки культурні плани орієнтовані на міські спільноти, на підтримку їхніх культурних потреб, то культурна регенерація націлена на відновлення культурних просторів, оскільки навіть найвдаліша і ефективна влада не здатна підмінити зміст культурної політики, з якої вилучені місцеві спільноти і відсутня інтерактивне спілкування влади з ними.

Саме тому стратегія культурного планування, і така його складова, як культурне мапування в рамках розвитку культури стає, таким чином, документом, роль якого не повинна зводитися лише до культурної регенерації культурного середовища міста. Тільки підкріплена співучастю творчо налаштованої спільноти у розвитку міста як культурної довкілля, така стратегія має шанс на успіх. І мета Концепції розвитку культури має бути гранично ясною городянам - підвищення якості життя, а звідси і формування міської ідентичності – мелітопольців.

Завершуючи наш огляд, зазначимо, що в умовах глобалізаційних викликів і потреби вирішення низки фундаментальних соціокультурних проблем, останнім часом популярності набуває концепція творчого міста, як середовища, де ефективно реалізується творчий потенціал людини. Теоретики концепції творчого міста Чарльз Лендрі (Charles Landry) та Філ Вуд (Phil Wood) розробляють її з огляду на процеси розвитку культурного підприємництва та підвищення значення креативної економіки (економіки знань) у розвитку сучасного міста. Ч. Лендрі є автором моделі циклу творчого процесу міста „кругообіг творчості”, у реалізації якої виокремлюється чотири стадії: народження ідеї – виробництво – розповсюдження – обмін [8]. Досвід британських вчених із успішного запровадження моделі „кругообігу

творчості”(Детально про реалізацію моделі „кругообіг творчості” у містах Великобританії [див.:25,26]) у депресивних промислових містах Великобританії (Хаддерсфілд, Манчестер, Бірмінгем) становить інтерес для розвитку і українських міст потужних промислових регіонів. На стадії „народження ідеї” необхідне створення особливих умов для творчих особистостей (організація міського простору – поява неформальних творчих місць в місті, в яких здійснюється діалог; освітня система, яка навчає людину мислити вільно; створення спеціальних організацій, які об’єднують творчих особистостей; налагоджена система комунікації із мешканцями міста та канали розповсюдження інформації). Важливим моментом є не тільки виникнення ідеї, а її успішна реалізація. Тому власне і є необхідним культурне мапування міста, щоб креативні ідеї окремої творчої людини чи творчого угруповання були корисними для розвитку міста в цілому.

Список використаних джерел

1. Аберкомби Н. и др. Социологический словарь=Dictionari of Sociology / Н. Аберкомби, С. Хилл, Б. С. Тернер; Пер. с англ.; Под ред. С. А. Ерофеева.– М.: Экономика, 1999.– 428 с.

2. Баразгова Е. С. Уильям Томас, Флориан Знанецький: Методологические ориентации Чикагской школы // Баразгова Е. С. Американская социология: (Традиции и современность): Курс лекций.– Екатеринбург, 1997.– С. 50–62.

3. Бочаров Ю.П., Любовный В.Я., Шевердяева Н.Н. Город и производство. – М.: Стройиздат, 1987. – 124с.

4. Бородкин Ф. М. Ценности населения и возможности местного самоуправления // Социологические исследования.- 1997. № 1. - С. 98-111.

5. Бочаров Ю.П., Фильваров Г.И. Производство и пространственная организация городов. – М.: Стройиздат, 1987. – 250с.

6. Бурдье П. Социология политики. — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.

7. Вахштайн В.К. проблеме темпоральных механизмов социальной организации пространства. Анализ резидентальной дифференциации

[Электронный ресурс] /В. Вахштайн // Социолог. образование. -2003.-Т.3. -№ 3.- Режим доступа: http://sociologica.hse.ru/Articles.html

8. Вуд Ф. Круговорот творчества. Усиление объема генерирования идей в городе / Фил Вуд // Выступление на семинаре «Культурные индустрии. От ресурсов к политике» (г.Архангельск, 2003). – Режим доступа: http://www.dvinaland.ru/culture/site/Publications/EoC/EoC2004-2/05.pdf).

9. «Демократия в движении: эволюция социального капитала в современном обществе "(под редакцией Роберта Д. Патнэма), Oxford University Press, (2002)

10. Дридзе Т.М. Город как жизненная среда и социальные проблемы в столичной агломерации // Социально обоснованное градоустройство. М., 2005. С. 53.

11. Дюркгейм Э. Разделение общественного труда. - М.: Канон, 1990. - 315 с.

12. Жорді Паскуаль [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.sociologica.ru/Journal/02sta1.pdf «Повістка для культури на 21 століття» Ел. джерелоhttp://www.labforculture.org/en/moderators/lidia-varbanova/51495/70730

13. Заблоцкий Г.А., Сонгников В.В. Определение социально-экономической ценности городской территории // Проблемы территориально-планировочного развития городов в условиях реализации перспективных программ жилищного строительства. – К., 1989. – С.80-86.

14. Заборова Е.Н. Участие граждан в управлении городом // Социолог. исслед. – 2002. -№2. – С.23-30.

15. Зеленов Л.А. Социология города: Учеб пособие для вузов. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 182с.

16. Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 року № 2778-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/12852.html

17. Зиммель Г. Избранное. Том 2.Созерцание жизни - М.: Юрист,1996. - 607 с.

18. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / Пер. с англ. – М.: ГУВШЭ, 2000.-608с.

19. Карпов А. Е. Различение. Пространство в городе [Электронный ресурс] / А. Е. Карпов // Социолог. обозрение.-2001.-Т.1.- № 2.- Режим доступа: http://www.sociologica.ru/Journal/02sta1.pdf

20. Катаев С. Л., Барзенкова-Мясникова Л.В. Социокультурный капитал города: монография / С. Л. Катаев, Л. В. Барзенкова-Мясникова – Запорожье: КПУ, 2012.-152 с.

21. Кононов І. Культурна карта Луганщини – запрошення до діалогу. / [Электронный ресурс] Ілля Кононов: Культурна карта Луганщини – запрошення до діалогу. / Режим доступа: http://ostrovok.lg.ua/.

22. Кононов И. Ф.Кризис и самоорганизация. Шахтерские города и поселки Донбасса в период реструктуризации угольной промышленности: социальное и экологическое измерения : моногр. / И. Ф. Кононов, Н. Б. Кононова, В. А. Денщик. – Луганск : Альма-матер, 2001. – 143 с.

23. Кононов І. Ф. Соціологія і проблеми просторової організації суспільства. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 57–78

24. Коулман Дэю. Капитал социальный и человеческий. // Общественные науки и современность, 2001, № 3, с.122-139;

25. Культурна карта Луганщини: основний текст К. Скоркін, упоряд. Я. Мінкін; ред. С. Гашимова; [перек. на анг. Л. Єрмілова]. Луганськ: Видавничий проект Літературного угруповання «СТАН», 2013. – 72 с.).

26. Лєндри Ч. Развитие городов через культуру / Чарльз Лєндри // Выступление на семинаре в г. Иваново в рамках презентации книги „Возрождение городов через культуру” (апрель, 2000). – Режим доступа : http://www.dvinaland.ru/culture/site/Publications/EoC/EoC2000-6/01.pdf.;

27. Лэндри Ч. Креативный город. – М.: Издательский дом "Классика-XXI, 2011. – 399 с.)

28. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. — Мн.: Книжный Дом, 2003. — 1280 с.

29. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии. - М.: «Ad Marginem», 1996.

30. Пивоваров Ю.Л. Основы геоурбанистики: Учеб. пособие для вузов. – М.: Гуман. издат. центр ВЛАДОС, 1999. – 232с.

31. Погорілий О. І. Чиказька соціологічна школа // Погорілий О. І. Соціологічна думка XX ст.: Навч. посіб.– К., 1996.– С. 54–83.

32. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%DO%BF

33. Публичное пространство в социологии города. Проблемы публичного пространства в Петербурге. Лекция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.urban-club.ru/?p=89

34. Салій І.М. Урбанізація в Україні: Соціальний та український аспекти. – К.: Наукова думка, 2005. – 304с.

35. Сорокин П. А. Социальная мобильность / Пер. с англ. М.В. Соколовой. - Москва: Academia: LVS, 2005. — 588 с.

36. Соціологічні студії: наук.-практ. журн. /уклад. Л. Й. Кондратик, С. А. Сальнікова. –Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. –№ 1.-112 с.

37. Хейвуд А. Политология : учебник для студентов вузов / пер. с англ. под ред. Г. Г. Водолазова, В. Ю. Бельского. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 544 с.

38. Цветкова Г.А. Местное самоуправление и проблемы местных сообществ // Социолог. исслед. – 2002. - №2. – С.39-41.

39. Черкасов А. И. Сравнительное местное самоуправление: теория и практика. - М.: Форум-Инфра-М, 1998. - 158 с.

40. Форрестер Дж. Динамика развития города. – М.: Прогресс, 1974. – 289с.

41. Фуко М. Интеллектуалы и власть: статьи и интервью, 1970-1984 : В 3 ч.: Избранные политические статьи, выступления и интервью. Часть 2 / пер. с фр. И. Окуневой под общ. ред. Б. М. Скуратова. - М.: Праксис, 2005. - 318 с.

42. Шманкевич Т. «Сжимающийся» город – новая сегрегация / Т. Шманкевич // Байкальская Сибирь: из чего складывается стабильность. – М. ; Иркутск: Наталис, 2005. - С. 295-307.

43. Ярошенко М. Креативне місто. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://novosti.kr.ua/index.php/analytics/9729-kreatyvne-misto-kreatyvne-misto

44. Fnkuyama F. Social capital and the global economy. // Foreign Affairs, 1995, № 5, p.89-104.

45. Helmut K. Anheier/ Yudhishtir Raj Isar (eds), Cultural Policy and Globalization. The Cultures and Globalization Series 5. London: SAGE Publications, p. 328-345.

46. E. Tolman. Cognitive maps in rats and men / Psychological Review. 1948, 55 (4), 189-208.

1.6. СОЦІОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРАКТИК КУЛЬТУРНОГО ОНОВЛЕННЯ МІСТА

Без соціологічного супроводу сьогодні практично неможливе ґрунтовне стратегічне планування соціокультурного розвитку міст, оскільки лише науково обґрунтовані прогнози дають можливість агентам змін вчасно виявити найбільш дієві механізми залучення міської громади до активної культурної діяльності, виокремити актуальні запити населення та їх бачення засобів особистого внеску у впровадження культурної політики міста та форм дієвих механізмів співпраці державного і громадського сектору. Таким чином, аналіз соціологічних даних ідентифікації місцевих і культурних цінностей, пріоритетів громади та експертів культури й культурної політики укладає наукову основу планування подальшого розвитку конкретного міста, а

соціологічний супровід цих процесів виступає достатньо достовірним маркером успішності втілення модернізаційних соціокультурних проектів.

Оскільки культурна політика міста, як специфічного соціального утворення, що продукує умови власної життєдіяльності впливами своїх суб'єктів і, водночас з тим, чинить впливи на самих городян, є надзвичайно важливим чинником розвитку українського суспільства, звернення до успішного досвіду прикладних соціологічних напрацювань в сфері соціокультурної модернізації сучасного міста в світлі сьогоденних українських реалій робить обрану нами тему дослідження вкрай актуальною.

До аналізу просторової обумовленості існування людини в соціологічній традиції зверталися такі класики як О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, П. Сорокін, Т. Парсонс, пізніше. Е. Гідденс, П. Бурдьє, А. Лефевр, Е. Соджа, А. Ален та ін. Аналізу міського простору та його окремих елементівприсвятили свої дослідження Я. Морено, Е. Богардус, Е. Берджес, Р. Парк, які заклали основи «просторово зорієнтованої» галузі соціології – соціології міста. Теорія соціальної дії і порядку Т. Парсонса, концепції міста як специфічного способу життя М. Вірта, Р. Парка та ін., положення теорій А. С. Ахієзера, Е. А. Орлової, А. І. Ракитова достатньою мірою обгрунтовують облік соціальних і культурних факторів у вивченні міста. Всебічному аналізу проблем сучасного міста присвячені праці вітчизняних соціологів Є.І. Головахи, О.Г. Злобіної, С.А. Макеєва, В.Л. Оссовського, А.О. Ручки, М.О. Шульги та інших.

Відомий американський економіст Річард Флоріда назвав місто одним з найбільш видатних винаходів людства. На його думку, місто – це справжній магнетрон творчості й тому саме міський простір став головним об'єктом вивчення філософів та економістів, письменників і соціологів, урбаністів, тощо [18 , с. 240].

Відомо, що саме міське середовище є осередком для зустрічі різних субкультур, релігійних конфесій, етносів, найбільш динамічним простором для розвитку креативних ідей та інновацій. В той же час, це середовище акумулює найбільш повну палітру соціокультурних, економічних проблем і протиріч,

якщо значимість суспільного простору міста ігнорується місцевими лідерами. Тому не даремно сьогоденні дослідження феномену міста, то перш за все обумовлюються цілком практичним запитанням – наскільки сучасне місто, як динамічне середовище, здатне змінюватись у залежності від існуючої факторної обумовленості, як зовнішнього так і внутрішнього характеру, а ті процеси, що відбуваються в ньому та завдяки яким формується специфіка того чи іншого міста, становлять значний дослідницький інтерес [10, с. 14-16].

З погляду соціологічного підходу, соціокультурний простір міста – це спосіб привласнення, соціальної організації і структурування проживання людей. Соціологія міського простору допомагає зрозуміти походження, сутність і загальні закономірності формування та функціонування міста як цілісної системи. Головним у соціологічній теорії міського простору є розкриття суспільної сутності міста, як особливого типу поселення, а також те, як у просторі міста відображаються єдині громадські структури, елементи і відносини всієї системи конкретного соціального організму.

Соціологічна традиція дослідження соціального простору позначилася в кінці XIX ст. Увага до цієї проблеми з боку вчених було викликано потребою пояснити особливості впорядкованості життєдіяльності суспільства і людини. Засновник соціології О. Конт використовував поняття соціального відстані і обґрунтував положення про тривимірності простору, виділивши в ньому економічний, духовний і моральний вектори. Е. Дюркгейм пояснив причину неоднорідності простору дією принципу поділу та диференціації. Г. Зіммель зазначив, що індивіди і групи мають своє місце в «соціальному середовищі». У дослідженнях Л. фон Візе, Е. Богардуса, Е. Берджеса, Р. Парка, Я. Морено, М. Вебер [2, с. 576] були поставлені проблеми соціальних дистанцій і соціальних позицій. Р. Парк і Е. Берджес вже на прикладі урбаністичного простору показали соціальну неоднорідність фізичного простору і заклали основи «просторово орієнтованого» напрямку соціології – соціології міста. Велика група вчених Чиказької школи соціології міста в складі Р. Парка, Л. Вірта, Е. Берджеса, Р. Маккензі й інших багато зробила для розвитку цієї галузі

соціологічного знання. Таким чином, саме соціологічний підхід по новому осмислив і представив історію сучасної цивілізації як історію становлення міського способу життя. Місто в рамках цього підходу розглядається як якісно нова форма об'єднання людей на базі суспільних відносин.

Показовим є порівняльний аналіз ґенези напрямків і змістів соціологічних досліджень міського середовища вітчизняної і зарубіжної соціології останніх десятиліть. Якщо праці вітчизняних дослідників в галузі соціології міста в радянський період – Н. Аітова, Л. Когана, О. Шкаратана, О. Яницького ставили завданням вивчення соціальних аспектів функціонування міста для цілей соціального управління, соціального планування, то праці останніх років В. Городяненко, А. Демічева, І. Евдокимова, С. Катаєва, О. Семашко, Ю. Сурміна, Ю. Тарабукіна, Л. Хижняк, Н. Ходько, М. Шульги, С. Яковлева, А. Яковенко, , А. Ячного та ін., актуалізують питання використання соціальних технологій в управлінні містом та в самоврядуванні.

Оскільки сучасне місто, як складний соціокультурний феномен, що відрізняється мобільною мінливістю і внутрішньою культурною неоднорідністю знаходиться в тривалому процесі трансформації, пов'язаної з такими явищами, як глобалізація, транснаціоналізм, інформатизація, візуалізація, сучасною гуманітарною наукою використовується кількарівневий підхід розгляду міської культури на засадах концепції соціалізації.

Активно задіяний науковцями починаючи з кінця 50-их років XX століття в працях Ю. Габермаса, Е. Еріксона, Д.Істона, П. Коена, Ч. Куелі, Н. Лумана, Дж. Міда, Т. Парсона, Ж. Піаже, Е. Фромма та багатьох інших дослідників, цей підхід включає в себе вивчення як суб’єктивної орієнтації індивіда, тобто його думок і відчуттів з приводу символів, інституцій, правил тощо, притаманних даному місту, так і системного рівня, як системи колективних культурних орієнтацій його мешканців.

Цими працями був означений перехід наукового дискурсу проблеми міського простору на соціальну і соціокультурну проблематику. Важливі теоретичні проблеми для розуміння сучасного міського соціокультурного

простору були обгрунтовані П. Бурдьє, що розглядав соціальну реальність у формі багатовимірного соціального простору, побудованого за принципами диференціації та розподілу і який визначається взаємовідношенням позицій соціальних суб'єктів у цій символічній сфері, в якій здійснюються соціальні розпізнавання [8, с 39].

На наведених вище засадах ґрунтується більшість сучасних досліджень і розвідок соціокультурного простору сучасного міста, який можна вимірювати як своєрідними відносинами між суб'єктами культури, так й новими умовами (в тому числі й матеріальними), системою цінностей, культурних потреб і засобів їх задоволення [7, с. 2-6].

Слід зауважити, що сучасні соціологи активно використовують термін «соціокультурний», справедливо вважаючи, що неможливо строго і методологічно адекватно розвести суспільство і культуру, які слід вивчати в єдності, і що одними формально-генералізуючий категоріями неможливо пояснити динаміку соціальних відносин і зв'язків. Тому соціокультурний простір міста як складне явище, найбільш доцільно розглядати з точки зору системного підходу, маючи на увазі, що в його рамках реалізується соціокультурна діяльність як культурна діяльність соціальних суб'єктів по створенню культурних цінностей, розвитку здібностей індивідів та підтримання їх творчої діяльності, комунікації, тобто поширенню, збереженню і громадському використанню культурних цінностей. Якісні зміни, що відбуваються у світі останніми роками на глобальному рівні та реакції-відповіді на них на інших ієрархічних рівнях, зумовили потребу переосмислення традиційних підходів і пошуку нових прикладних знань про проблеми регіонального і муніципального розвитку, зокрема на рівні міст різної величини, чисельності населення та функціональної орієнтації.

Приступаючи до дослідження сучасного соціокультурного компоненту міського простору як невід’ємної складової системи планування сталого розвитку сучасного міста, багато вчених сьогодні поділяє думку про множинну сумісність територіальних соціокультурних ідентичностей, що перетинаються,

про те, що людська творчість примножується через нові форми, та підтримує численні тимчасові форми культурного самовизначення [4].

На наш погляд, існуючу культуру будь-якого соціального простору не можна зводити лише до результатів людської діяльності, оскільки й сама діяльність теж є культурою, – а саме так постає перед нами культура світоглядна, політична, технологічна, виробнича, культура людського спілкування, культура екологічна, правова і художня тощо. Культура даної епохи тому включає в себе і результати, і способи діяльності, причому не тільки творчої, але і репродуктивної, що діяльність виступає як складова та джерело культури тоді, коли вона носить громадський характер, коли її продукти мають сенс не тільки для даного індивіда, але і для інших людей. Таким чином, культура є продуктом суспільної діяльності, незалежно від того в якій формі – колективній або індивідуальній – вона здійснювалася, а головна родова ознака культури – це її соціальна обумовленість, діяльнісний характер, громадське джерело її походження і розвитку – суспільна праця [13, с. 5-23].

Наразі все очевиднішою стає для України важливість не тільки розробки, а й впровадження інклюзивної культурної політики міста, яка визначатиме як напрямки розвитку саме культурної царини, так і бачення розвитку не тільки міста, а й країни в цілому як в довгостроковій, так і середньостроковій перспективі. У період докорінного перетворення суспільства – соціокультурного, політичного, економічного – культура є чи не най важливим інструментом розвитку, примирення та консолідації зусиль усіх суспільних груп і всіх спільнот. Адекватна таким завданням культурна політика зможе, на наш погляд, приділяти належну увагу подоланню постколоніального синдрому. Формування національної, причому заснованої не тільки на етнічній базі, ідентичності є одним з найважливіших завдань у плані консолідації суспільства.

Тому вважаємо, що культурна політика міста перш за все має створювати умови та заохочувати до розвитку творчий потенціал людей. Адже саме творчість та креативність є основою сучасної інноваційної культурної політики,

якої потребує Україна для зміцнення своєї незалежності, сталого розвитку та забезпечення належних стандартів життя.

Відтак очевидно, що для забезпечення життєдіяльності креативного міста, важливо стимулювати створення в ньому специфічних просторів для концентрації в них креативних професіоналів та їхніх посередників, що сприяють розвитку інноваційних ідей і технологій. Якщо ж місто не здатне акумулювати в своїх кордонах достатнє число креативних просторів, воно неминуче втрачає найактивнішу, здатну, яка прагне до розвитку частину населення, оскільки будь-який талант, як різновид соціального капіталу, що прагне зростання і самореалізації, завжди прямує туди, де можуть отримати максимальний розвиток і визнання. Більше того, креативне міське середовище також є засобом виробництва: коли людина потрапляє в інформаційно збагачене середовище креативного міста, її власна креативність та інтелектуальні здібності зростають. Це доводять і історичні приклади: свого часу поети, що шукали успіху, вирушали до Парижа, архітектори і художники – у Флоренцію, композитори – до Відня, тощо.

Сьогоденний міський креативний простір вбачається дослідникам, насамперед, багатофункціональним майданчиком, що дозволяє акумулювати на своїй території різноманітні культурні, бізнес, освітні, релакс і робочі площадки, культивуючи різноманіття комунікативних практик і культурних паттернів, простір, що «забезпечений відповідною організаційною структурою простір, що забезпечує концентрацію креативних процесів і щільність комунікації між їх учасниками, при якій виникає синергетичний ефект» [13, с. 5-23].

Саме тому нам вбачається доречним розуміти під креативними просторами, насамперед, соціокультурне середовище взаємодії, об'єднуючу спільноти творчо-орієнтованих фахівців, що виробляють креативний контент і нові символічні образи. Це також публічно доступні місця для творчої самореалізації жителів, плацдарм для вільного самовираження, обміну ідеями та результатами творчої й комунікативної діяльності. Оскільки людина

виступає не споживачем, а творцем унікального продукту своєї індивідуальності, креативний простір міста покликаний надати можливість індивідуального розвитку здібностей і захоплень громадян. Він може мати безліч проявів та форм, починаючи з публічних міських площ і продовжуючи клубами за інтересами, духовними центрами та неформальними спільнотами однодумців. Головне, щоб існувала відповідність таким ключовим критеріям як вільна комунікація, безпечна презентація свого таланту і продуктів творчості, відсутність цензури грошей.

Слід зауважити, що створення креативного простору міста, спрямованого на сприяння особистісного розвитку і прояву індивідуальності громадянина, на надання активним городянам оптимального середовища для творчої самореалізації та формування неповторного культурного та економічного контексту міста є довгостроковим процесом.

В типології розрізняють два типи креативних просторів міста. До першого відносять публічні місця (парки, пішохідні вулиці, площі), на яких бажаючі можуть реалізовувати себе та продукти своєї творчої діяльності. Інший тип креативного простору – місця зустрічей різних неформальних спільнот, які об’єднують городян зі схожими інтересами та компетенціями. Такі можуть організовувати клуби за інтересами, творчі ініціативи і публічні заходи з метою привернути увагу до своїх захоплень.

Таким чином, креативне й творче місто характеризується, перш за все, не кількістю прийнятих містом туристів, кількістю музеїв, різноманітних культурних заходів, а якісним життєвим простором. Тому в українських містах ми ще не спостерігаємо сталих креативних тенденцій, оскільки у їх розвитку виявляються тенденції до «культурної асиметрії» (позитивну динаміку у «культурі», «туристській привабливості» й, разом з тим, негативну у показниках «безробіття», «ділова активність», «інфраструктура» тощо). Економічні ж негаразди спричинюють нехтування індивідуальності кожного міського простору, ігноруючи той важливий для розвитку культури чинник, що кожне місто має свій ритм, свої проблеми, свій шлях розвитку.

Тому вирішення зазначених вище проблем сьогодні надзвичайно актуальне для України, дві третини населення якої проживає в містах, а 76% від їх загальної кількості складають малі й середні міста) [1, с. 72–84.].

Наразі ж, модернізація сучасного соціокультурного простору міста вимагає від органів місцевого самоврядування, депутатського корпусу, підприємців розглядати культурну політику як єдину складову комплексної соціально-економічної стратегії розвитку міста. Алегоричною в цьому сенсі є індійська притча про суперечку мудреців-сліпців, кожен з яких описував своє враження від слона в міру своїх можливостей. Оскільки кожен з них торкався тварини лише з одного боку, одному з них уявлялась замість спини – стіна, іншому замість хвоста – мотузка, третьому мудрецю хобот здався змією. До суперечки спричинилося те, що кожен сліпець вважав власний опис слона правильним. Однак, просвітлені мудрістю раджі, сліпі дійшли згоди: кожен з нас знає тільки частину істини. Щоб знайти істину цілком, ми повинні скласти всі частини разом.

Певною мірою висновки з цієї притчі дотичні до актуальності пошуку шляхів виходу сучасного пересічного українського міста з кризового стану. Переважна більшість українських міст страждає – не тільки на словах, але й на ділі – від бідності, хвороб, неякісного житла, злочинності та погіршує стан навколишнього середовища. Однак сучасним державним і муніципальним управлінцям далеко не завжди зрозумілі шляхи подолання цих проблем, особливо якщо вони розглядаються лише під кутом зору відокремлених інституційно один від одного галузевих агентів змін, ігноруючи при цьому, або не розуміючи запитів головного дієвця суспільних змін – власних громадян. Разом з тим, потреба наших міст в новій креативності інтуїтивно зрозуміла більшості освічених страт їх мешканців: більшість міст – застарілі промислово-розвинені, які намагаються реструктурувати традиційнігалузі, спираючись на своє минуле, мало зважаючи на те, що побудова нової урбаністичної економіки в цих умовах вимагає термінових заходів.

Насправді сьогодні більшість малих й середніх міст (а вони, як ми згадували вище, становлять наразі 76%) намагаються імітувати в своєму розвитку мегаполіси, використовуючи ідеї централізованого розвитку у всіх сферах – від транспортної системи до громадського і культурного життя. Практика свідчить, що найчастіше такі міста перетворюються лише на «корисні додатки» та франшизи мегаполісів замість того, щоб шукати (чи хоча б поновлювати втрачене) власне обличчя. Так, результати соціологічного опитування, яке проводилось у 2015 роцізадля привернення суспільної уваги до проблем культурного життя в маленьких містах в рамках проекту «Культурно-освітня академія» Гете-інститутом свідчать, що рівнем культури в своїх міста задоволені тільки 21% українців (додаток 7). Що ж стосується маленьких міст, то 29% респондентів оцінюють рівень культурних подій у своєму місті як «низький», в той час як 15% оцінюють їх на досить високому рівні. Серед головних причин, чому саме в цих містах не відвідують культурні заходи, респонденти назвали недостатню кількість цікавих подій(34%) [21].

Щодо європейських міських громад, то зазначимо, що все більше з них відмовляються від культурного усереднення й уніфікації, шукаючи засобів втілення ідеї підвищення якості життя без впливу ззовні.

Успішною в цьому плані є концепція так званого «Повільного міста» (Cittaslow). Сама ідея міжнародного руху «Повільного міста» (як і все, що пов’язане зі «сталим розвитком») передбачає гнучкість і відкритість, які одразу персоналізують кожне запитання, змінюють вектор з нової глобальності на теорію малих справ. У цьому сенсі сповільненість не має нічого спільного з інертністю. Сповільненість означає зробити краще, а не швидше. Посилаючись на маніфест цього руху, повільними можна назвати міста, де «пори роки повільно змінюють одна другу, люди цінують сезонні продукти, культуру локального культурного життя та минуле». «Повільне місто» є акцентованим та дієвим наслідком діяльності ініціативних міських громад. Може здатись, що концепт цього руху балансує на тонкій межі ідеалізму та ретроградності, але дві сотні міст зі всього світу, що отримали цілком нове життя, заперечать будь-

якому скепсису» [19, с. 295-307]. В контексті нашої теми зазначимо серед характеристик розглянутої концепції послідовність і наполегливість міських громад, що не лише відстоюють таким чином свою культурну ідентичність, але й створюють передумови подальшого розвитку свого міського середовища.

В сучасній Україні також є чудові приклади активних культурних практик. Так, Вінниця – єдине місто в Україні, де три роки тому було прийнято власну культурну стратегію «Нова культурна основа розвитку міста». У серпні минулого року, враховуючи останні тенденції, її було ухвалено в новій редакції. Реалізація цього документу передбачає не лише «вузький» розвиток галузі культури Вінниці, а й спрямування на формування публічних просторів міста та наповнення їх новим змістом. Прикладом нових підходів до розвитку культурної політики міст слід назвати й створену в 2011 році українську мережу інтеркультурних міст (Мелітополь, Южне, Херсон, Хмельницький, Вінниця, Павлоград, Прилуки, Ніжин, Житомир, Луцьк, Івано-Франківськ) Програми Ради Європи «Інтеркультурні міста». Упродовж останніх років соціальний актив Луганська, Дніпропетровська, Миколаїва, Одеси, Херсону, Луцька та Мелітополя долучився до створення культурних мап у своїх містах [8]. І перші ж кроки з реалізації зазначених проектів засвідчили, що в умовах модернізації сучасних українських міст вже не варто створювати шаблонні плани розвитку.

Стало очевидно, що сучасному місту необхідно докорінно міняти погляд не тільки на функціонування органів місцевого самоврядування, участь представників депутатського корпусу, підприємців, а й на можливості громади зробити міський простір в більшій чи меншій мірі комфортним простором соціальних смислів і взаємодій, що доводить і підкреслює значимість функцій міста як соціального простору. Однак, як виявилося, для успішної культурної політики цього замало. Для об’єктивної оцінки успішного просування потрібні надійні індикатори виявлення суспільної сутності міста, як особливого соціального організму, а також процесів відтворення у просторі міста цілісності суспільних структур. Таким маркером успішності втілення соціальних проектів

сьогодні може і повинен виступати комплексний і системний соціологічний супровід: опитування громадської думки з широкого кола соціальних тем, аналіз ставлення населення до різних соціальних, політичних, економічних, міграційних, культурологічних проблем, подій; опитування експертів, агентів змін; розробка пріоритетних та операційних цілей та завдань реалізації культурної політики міста; створення моделей стратегічного розвитку міста та моніторинг втілення культурних практик.

У міських соціокультурних процесах постійно взаємодіють дві тенденції. З одного боку, відбувається стереотипізація способу життя людей, стилів, знань, норм, оцінок, поведінки, дії і вчинків; з іншого – здійснюється подолання стереотипів, прагнення до нового. Ці дві тенденції постійно проявляються в протиріччях як культурних процесів суспільства, так і соціальних груп, спільнот і окремої особистості. Фахівцям – соціологам сьогоднішній стан справ зрозумілий. Очевидно, що вдосконалення соціокультурного креативного простору міста неможливе без вироблення механізмів спільної діяльності органів влади, меценатів, громадських організацій та громади міста.

Культурна політика кожного міста є частиною централізованої політики, проте в кожному окремому випадку має свою специфіку, що пояснюється багатьма факторами: етнічним складом місцевого населення, його культурними традиціями, історичним минулим і пов'язаними з ним пам'ятками архітектури та культурної спадщини, організацією туризму в регіонах, тощо. Кожне місто має свій громадський і творчий актив, зацікавлений у сталому розвитку його культурних індустрій та організації рекреаційної сфери, але не скрізь громадськість повністю реалізує себе з багатьох причин.

Саме в цьому проблемному аспекті – потребі залучення потенціалу громадськості – соціологічна наука сьогодні багато в чому здатна стати ланцюжком між ініціативною частиною соціуму й органами місцевого самоврядування. З іншого боку, соціологічні практики і є тим науково-практичним майданчиком апробації досвіду становлення міської громади в особі громадських організацій в якості повноправного суб'єкта розвитку міської

культури, що здатен успішно корелювати подальше усвідомлене просування в цьому напрямку. Сьогодні особливо перспективним ми вбачаємо використання соціологічних знань в культурному плануванні, яке є чи не головним механізмом залучення громади до співпраці, оскільки культурні плани, орієнтовані на задоволення потреб територіальних, етнічних, творчих та інших спільнот, мають стати основою культурної політики, метою якої є підтримка їх активності в сфері культури. Залучення до цього процесу наукового супроводу соціологів дозволить, на наш погляд, об'єктивно оцінити владу та її дії очима цих співтовариств, а місто з позиції зручного для проживання середовища.

Дійсно, наразі сучасні університети відіграють важливу роль у розвитку економіки, держави, громадянського суспільства, надаючи знання, навички, ідеї та фундаментальні дослідження необхідні будь-якій країні для забезпечення соціально-економічного, політичного розвитку і зростання. Тому свою місію і роль вони вбачають в тому,щоб стати центрами освіти, науки і культури, центрами розвитку регіонів. В цьому сенсі університети активно працюють над створенням системи перенесення знань зі сфери науки в сферу економіки, промисловості, культури, екології, соціальну сферу. Цю спрямованість можна позначити як місію сприяння соціально-економічному та культурному розвитку.

В нашому випадку, в якості одного з ініціаторів, найактивніших і безпосередніх учасників розробки та реалізації міських стратегічних програм виступив Центр соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, по праву ставши головним системоутворюючим суб'єктом розробки стратегій і методів впровадження міської політики. Оскільки на певному етапі роботи мерії стало зрозумілим, що для визначення генеральних цілей сучасного Мелітополя, вибору пріоритетів і стратегій його розвитку слід перш за все провести діагностику всіх функціональних підсистем міста та зв'язків між ними, і лише після цього визначати проблеми міста, на вирішення яких і будуть спрямовані генеральні цілі та стратегії міського розвитку, першим кроком до співпраці

міськвиконкому з Центром соціологічних досліджень було включення його до складу робочої групи з дослідження проблем та перспектив, звіт якої став базою створення програмного документу «Стратегії розвитку міста Мелітополя до 2020 року» [16].

Звіт ґрунтувався на даних соціологічного аналізу багатовимірного дослідження яке охопило виявлення експертної оцінки агентів змін (10 фокус-групових інтерв'ю) та широку громадську думку різних верств населення міста (анкетне опитування 12 тис. респондентів). Інструментарій анкетування був розроблений Центром за принципом «SWOT-аналізу», що дозволив врахувати думку мелітопольців про зовнішні і внутрішні фактори, що впливають на розвиток міста, а також оцінити сильні і слабкі сторони міста, його можливості та ризики для розвитку. Респондентам було запропоновано відповісти на наступні питання: *«Чи комфортно Вам жити і працювати в місті Мелітополі? Як Ви оцінюєте нинішні умови життя в Мелітополі в порівнянні з іншими містами? Чи плануєте Ви виїхати з Мелітополя в найближчі 2-3 роки, вкажіть причину, чому? Як би Ви охарактеризували ідеальний з Вашої точки зору місто? Що найбільше Вам не подобається сьогодні в житті міста? Які ресурси міста використовуються не повною мірою або не використовуються зовсім? У чому Ви бачите переваги (сильні сторони) нашого міста перед іншими містами України? Як, з Вашої точки зору, можна використовувати ці переваги для поліпшення економічної ситуації в місті? Як Ви думаєте, в чому недоліки нашого міста в порівнянні з іншими містами України? Які напрямки розвитку міста, на Вашу думку, найбільш важливі? Як Ви думаєте, чого в місті Мелітополі недостатньо? Які соціальні установи, на Вашу думку, треба створювати і розвивати в місті? Який з варіантів розвитку міста Мелітополя з погляду економіки здається Вам найбільш доцільним? Оцініть, будь ласка, рівень розвитку нашого міста за 10-бальною шкалою сьогодні і через 10 років (якщо не міняти сценарій розвитку міста). Які Ваші пропозиції щодо покращення умов проживання в місті?» тощо* [15].

Таким чином, уже в опитувальнику виразно відстежується тенденція до розробки такої «Стратегія розвитку міста Мелітополя до 2020 року», що мала на меті сформувати політику міста, яка спиралася на широкий діапазон гравців, зокрема, місцевої влади, фахівців різних галузей, соціальних служб, ЗМІ і звичайно ж громадськості, оскільки вже на цьому етапі роботи соціологи давали собі звіт у важливості реального залучення всіх ланок міського соціуму не тільки до процесу формування міської культурної політики, а й для створення в свідомості мешканців Мелітополя оновленої спільної ідентичності, пов'язаної з містом.

Наступним актичним прикладом співпраці соціологів з органами місцевого самоврядування стала участь в проекті культурного мапування. Метод культурного мапування – один з активних підходів до розвитку культури завдяки відкритості та залученню громади, почали застосовувати в ЮНЕСКО як методологію або технологію для ідентифікації, опису, популяризації та відновлення культурних ресурсів і цінностей певної місцевості [6, с 35]. Загалом, такий підхід до створення стратегічного плану розвитку культурної політики міста для України є інноваційним, оскільки передбачає залучення до участі не тільки фахівців в області культури чи розробки стратегій, а й усіх зацікавлених в культурі, і цілком закономірно, що Мелітополь був серед семи міст України, що першими провели культурне мапування.

Перший етап культурного мапування м. Мелітополя полягав у процесі збору, зведення і аналізу інформації про наявні культурні ресурси міської спільноти [12, с. 21], і складався з аудиту, оцінки культурних ресурсів та визначення поточних економічних, соціальних та територіальних тенденцій. На наступному етапі роботи Центром соціологічних досліджень було проведено опитування «Робота культурно-дозвіллєвих закладів і культурне мапування очима мелітопольців», яким було охоплено понад 4500 респондентів різних вікових і соціальних груп, яке дозволило об'єктивно оцінити рівень культурного обслуговування населення відповідно до реальних потреб місцевих жителів різних мікрорайонів міста [12, с. 21]. Респондентам було

запропоновано відповісти на низку питань: *«Як Ви оцінюєте культурне життя в Мелітополі у порівнянні зі станом культурного життя в країні? Які культурно-дозвільні заклади Ви відвідуєте? Вкажіть, чим саме Ви волієте займатися у вільний час і як регулярно? Звідки Ви отримуєте інформацію про культурні події та організаціях в місті? Які проблеми роботи культурно-дозвіллєвих закладів і духовного життя особисто Вас хвилюють найбільше? Від кого саме, на Вашу думку, залежить розвиток рівня культури в Мелітополі? Який з цих об'єктів, на Ваш погляд, може стати символом Мелітополя? Які види рекламної, видавничої, сувенірної продукції Вам хотілося б придбати на згадку про місто? Яким Ви бачите міський Центральний парк? Які нововведення Ви пропонуєте для організації активного відпочинку в центральному парку? Які експозиції Ви бачили, або хотіли б подивитися в краєзнавчому музеї? Ваші пропозиції щодо поліпшення роботи краєзнавчого музею? Що може сприяти поліпшенню обізнаності городян про роботу культурно-дозвіллєвих закладів у місті?»* тощо.

Особливістю цього заходу було те, що практичне впровадження розробленої Центром оригінальної анкети дозволяло в регулярних опитуваннях (наприклад, раз на рік) своєчасно виявляти динаміку змін і робити висновки про ефективність діяльності органів місцевого самоврядування. Наступним етапом мапування стало проведення ряду експертних зустрічей «діалог за чашкою кави» у форматі «World café» (світове кафе) [11], що методологічно поєднував експертне опитування з елементами ділової гри та групового письмового інтерв'ю і зарекомендував себе способом обговорення проблеми «Як зробити Мелітополь культурно жвавим містом?», що дозволив максимально використовувати креативність учасників діалогу за круглим столом. Цей підхід дав можливість робочій групі виявити творчий потенціал експертів культурного менеджменту та експертів діячів культури, найкраще обізнаних в культурних практиках мелітопольців і компетентних в питаннях управління культурними процесами та установами міської громади в наступних питаннях: *З яких джерел Ви особисто дізнаєтеся про культурне життя*

нашого міста і ваші знайомі? Що з культурного життя міста на Вашу думку є пріоритетним для жителів міста? Які культурні ресурси є в місті, а яких не вистачає? Як наші особисті дії і рішення можуть сприяти розвитку міста в цілому і розвитку культури зокрема? Які три речі я б змінив у місті передусім, щоб зробити його придатним для життя і творчості? Які підводні камені можуть зустрітися на шляху культурної карти міста? За яким принципом слід узагальнювати дані, отримані в процесі культурного картування, для створення єдиної культурної карти міста? Який формат «Культурної карти» на Вашу думку буде зручним, цікавим і корисним у використанні?» Результати, отримані в ході проведення «World café» були оброблені та проаналізовані співробітниками Центру соціологічних досліджень. В якості основних методів аналізу використовувалися кількісний і якісний контент-аналіз, із застосуванням Q-сортування, аналізу одиниць і верств, вивченням та узагальненням тематики, її спрямованості і простору розповсюдження.

Як видно з поетапності втілення наведеного концепту мапування Мелітополя, домінантним у ньому стає принцип: "місто для городян". Простий і очевидний, він на практиці дуже часто підміняється іншим: місто для обслуговування приїжджають на відпочинок, тощо. Принциповий підхід до міста як до будинку, де ми живемо, актуалізує мета культурної політики: підвищення якості життя городян, і очевидно, що розвинена інфраструктура культури міста сприяє цьому.

Для Мелітополя робота в цьому проекті була досить актуальною, оскільки у процесі розробки одного з пріоритетних напрямків міста «Створення комфортних умов для життя» Стратегії розвитку міста передбачений проектний підхід до реалізації операційних цілей, постійний моніторинг їх виконання. Мелітополь не випадково став одним з перших українських міст, активно прагнуть змінити існуючі стереотипи багатокультурного міста [8]. Поштовхом до цього стала активна попередня робота Центру соціологічних досліджень соціокультурної проблематики сучасного поліетнічного міста. Тому не випадково моделлю для зміни культурної політики міста стали принципи

інтеркультуралізму й європейські зразки побудови міської спільноти нового типу. Тому, опираючись на чисельні напрацювання Центру, наше місто змогло запропонувати європейській спільноті полікультурних міст свої власні, усталені традиції демократичного управління культурним розмаїттям, що, в свою чергу, послугувало причиною запрошення його громади до участі у багатьох європейських проектах [15].

Полікультурне місто Мелітополь на сьогодні є єдиним прямим учасником Європейської Програми «Інтеркультурні міста». Принцип інтеркультурності передбачає, що місто – це спільнота, в якій культурне розмаїття вважається цінною якістю і в якій превалюють принципи взаєморозуміння, взаємної поваги та рівності [20]. Свого часу саме соціологічний супровід планування культурної політики став тим щаблем колективної самосвідомості міської громади, що дозволив їй отримати відповіді, що були принципово важливими для того, щоб стати повноправним учасником проекту: «Якщо наша мета полягає в тому, щоб створити суспільство, в якому не тільки панували б свобода, рівність і гармонія, а й було б місце ефективній взаємодії і співробітництву між культурами, в чому нам необхідно додати і що нам потрібно зробити по-іншому?» і, зокрема: *«Які лідери (політичні та муніципальні) і які громадяни будуть потрібні для цього? Які нові інститути, системи та інфраструктури потрібно буде задіяти?»* [8].

В постійному процесі обміну досвідом з іншими європейськими інтеркультурними містами, наприкінці 2014р. Мелітополь активно включився у втілення урбаністичної інтеркультурної моделі на території свого міста та розробку «Плану інтеркультурної інтеграції міста на 2015-2020 рр.», який по суті, документу є стратегічним вибором та напрямками політики міста у сфері міжкультурної інтеграції. Основна мета Плану – працювати разом заради подальшого розвитку інтеркультурного Мелітополя, створюючи умови та нові можливості для динамічного, інклюзивного та по-справжньому інтеркультурного суспільства за участі всіх жителів міста, незалежно від їх етнічного походження, віросповідання, віку, статі, чи освіти.

Міський актив та науковці керувались запропонованими Програмою Ради

Європи «Інтеркультурні міста» елементами інтеркультурної стратегії: позитивне відношення до різноманіття, оцінка функцій міста крізь «інтеркультурні лінзи», посередництво й вирішення конфліктів, мова, стратегія по відношенню до ЗМІ, розробка міської міжнародної політики, підхід, оснований на реальних даних, підвищення інтеркультурної інформованості, гостинність по відношенню до новоприбулих, управління процесами в інтеркультурній сфері [9, с.132]. Першим етапом при підготовці плану стало виявлення соціологами індексу інтеркультурностіта широкомасштабне анкетне опитування. Плідні консультації з експертом Ради Європи Ксенією Хованової-Рубікондо та належний науковий супровід Центру соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, надали можливість не тільки проводити поточний моніторинг, але й своєчасно оцінювати ефективність взаємодії органів самоврядування та національно-культурних товариств, визначати пріоритети в розробці інтеркультурної політики в реалізації «Стратегії розвитку міста Мелітополя до 2020 р.», тим самим координуючи зусилля мерії, міських відділів освіти і культури, міської громади та Асоціації національних громад [15].

Приступаючи до розробки й реалізації «Плану інтеркультурної інтеграції міста Мелітополь на 2015-2020 рр.», соціологи виходили з чіткого бачення актуальних проблем міста в контексті загальнополітичної ситуації в Україні, курсу української держави на євроінтеграцію, соціокультурних засад розвитку Мелітополя, викладених в «Стратегії розвитку міста Мелітополя до 2020 року». Саме ними на основі аналізу соціологічних даних й було визначено пріоритетні напрямки цього Плану: міжкультурна свідомість, освіта та міжкультурне спілкування; активізація громадської діяльності, економічне та інформаційне забезпечення інтеркультурного розвитку; інтеркультурне планування та облаштування креативного міського простору; привітальна політика міста та культурно-духовні практики громади; етнотуризм та краєзнавство.

Таким чином, аналіз діяльності Центру соціологічних досліджень і низки отриманих в них результатів дозволяє стверджувати гіпотезу нашого

дослідження, як щодо можливостей застосування ефективного досвіду вивчення громадської думки, так і щодо оцінки дієвості залучення соціологічних засобів розробки стратегій і коригування міської культурної політики м. Мелітополя на загальноукраїнських теренах. Зазначимо, що орім відчутного практичного ефекту, отримані унаслідок тісної співпраці науковців та міської влади результати дають змогу суттєво удосконалити методики практичного втілення розробок культурних програм і проектів модернізації соціокультурного простору українських міст і використання креативного потенціалу їх громад.

Узагальнюючи наше дослідження, маємо всі підстави констатувати потребу розширення спектру соціологічного вивчення феномену сучасного міста, обумовленого життєдіяльністю свого населення, оскільки уже своїм існуванням воно і продукує умови життєдіяльності, сформовані під впливом суб'єктів міського середовища і, водночас з тим, чинить впливи на самих городян. Безумовно, однією з кінцевих і головних ланок такого вивчення є стратегічне планування соціокультурного розвитку українських міст та їх наступна модернізація. Ми можемо стверджувати на прикладі м. Мелітополя, що соціологічний супровід цих процесів в якості маркера їх успішності процесу сьогодні стає необхідною ланкою впровадження передових зразків культурної політики сучасного міста, тому отриманий лабораторією Центру соціологічних досліджень МДПУ ім. Б. Хмельницького досвід, на нашу думку, заслуговує на найпильнішу увагу і поширення.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва Л. Роль соціокультурного середовища в модернізації сучасного українського міста / Людмила Афанасьєва / Наукові праці : науково-методичний журнал. Серія «Соціологія» ; Черноморський державний університет ім. П. Могили. –2014. – С. 72–84.

2. Вебер М. Город [Електронний ресурс] / М. Вебер. – М.: Канон-пресс-Ц: Кучково поле, 2001.- 576 с. - Режим доступу: http://www.glazychev.ru/bibliography/weber_gorod/weber_gorod_2.htm-

3. Вірт Л. Урбанизм как образ жизни [Електронний ресурс] / Л. Вірт. - Режим доступу: http://www.urban- club.ru/?p=99

4. Вивчення світового досвіду [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2003_7.php

5. Інтеркультурний Мелітополь [Електронний ресурс] режим доступу: http://melitopol.ua/static/social-naya-sfera/intercultural/

6. Мелітополь місто можливостей. / В рамках проекту інтеркультурне місто // Мелітополь, 2012. – 35с.

7. Концепція нової політики Україні// Проект «Культурний код Східного партнерства». – Київ, 2015. – С. 2-6.

8. Межкультурные города: К модели межкультурной интеграции (Результаты совместной программы Совета Европы и Европейской Комиссии «Межкультурные города») Совет Европы: ТОВ «Мастер книг», Киев. - 161 с.

9. Межкультурный город: шаг за шагом. Практическое руководство для применения городского модели межкультурной интеграции. – Страсбург, Совет Европы, 2013. – 132 с.

10. Нагорний Б.Г. Город как специфический объект социологического исследования / Б.Г. Нагорный// Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціологіяміста: наукові проблеми тасоціальні технології» . – Дніпропетровськ, 2001. С.14-16.

11. Результати експертного опитування з елементами ділової гри і групового письмового інтерв'ю за методом word cafe («світового кафе»)"Як зробити Мелітополь культурно жвавим містом?» / Центр соціологічних досліджень МДПУ. – Мелітополь, 2012. –11с

12. Робота культурно-дозвілєвих установ та культурне мапування очима мелітопольців. Результати соціологічного дослідження // Лабораторія соціологічних досліджень МДПУ. – Мелітополь, 2012. –21с.

13. СемененкоП.С. Социокультурное пространство как объект анализа / И. С. Семененко// ПОЛИС. 2003. №1. – С.5-23.

14. Смаль В. Проблеми поліпшення якості міського середовища в постсоціалістичній Україні / В. Смаль // Україна та глобальні процеси: географічний вимір: Зб. наукових праць. – К., Луцьк, 2000. – Т.1. – С.153-154.

15. Робота культурно-дозвіллєвих установ та культурне мапування очима мелітопольців / Результаты социологического исследований // Лаборатория социологических исследований МГПУ им.Б.Хмельницького, 2012. – 25с.

16. Стратегії розвитку міста Мелітополя до 2020 року// виконавчий комітет Мелітопольської міської ради. – Мелітополь, 2012.

17. Требін М. П. Транскультурація як шлях до єдності сучасного суспільства / М. П.Требін, Т. О.Чернишова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. - Випуск 20, Харків, 2014. - 204 с.

18. Флорида Р. Большая перезагрузка. Как кризис изменит наш образ жизни / Р.Флорида // «Классика-XXI». - 2012. – 240 с.

19. Шманкевич Т. «Сжимающийся» город – новая сегрегация / Т. Шманкевич // Байкальская Сибирь: из чего складывается стабильность. – М. ; Иркутск: Наталис, 2005. - С. 295-307.

20. http://www.coe.int/t/DG4/CULTUREHERITAGE/CULTURE/DIVERSITY/form2014_en.pdf [Електронний ресурс]

21. http://culture.lb.ua/news/2015/12/16/323670_21_ukraintsev_dovolni.html[Електронний ресурс]

1.7. ТАКТИЧНИЙ УРБАНІЗМ ЯК УСПІШНИЙ ПРАКТИКУМ ОБЛАШТУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО МІСЬКОГО ПРОСТОРУ

Переважна більшість малих й середніх українських міст (а вони становлять 76%) намагаються використовувати в своєму розвитку досвід мегаполісів, за інерцією приділяючи увагу стратегіям довгострокового розвитку міста, орієнтуючись на мегапроекти і вирішення глобальних завдань. Однак практика свідчить, що найчастіше такі міста перетворюються лише на «корисні

додатки» та франшизи мегаполісів, не знаходячи (чи не відновлюючи) власного соціокультурного обличчя, хоча, попри соціально-економічного проблеми, а подекуди – навіть депресивний стан, історична та культурна спадщина багатьох з них є колосальним ресурсом для розвитку. Разом з тим, на теренах України в противагу пострадянському гігантизму почала набирати популярність «теорія малих справ», «тактичний урбанізм» – маленькі локальні дії, які можуть призвести до великих та глобальних змін як у місті, так і в суспільстві. Наразі стає очевидно, що сучасному українському місту необхідно докорінно міняти погляд на можливості громади впливати на міський простір – як простір соціальних смислів і взаємодій, що робить актуальним дослідження міста як соціального простору та пошуку сучасних підходів до активного конструювання моделей його успішного розвитку.

До аналізу просторової обумовленості існування людини в соціологічній традиції зверталися такі класики як О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, П. Сорокін, Т. Парсонс, пізніше Е. Гідденс, П. Бурдьє, А. Лефевр, Е. Соджа, А. Ален та інші. Аналізу міського простору та його окремих елементів присвятили свої дослідження Е. Богардус, Е. Берджес, Я. Морено, Р. Парк, які заклали основи «просторово зорієнтованої» галузі соціології – соціології міста. Концепції соціального простору, або простору дійових осіб як арени життя людей П. Шомбар де Лова, теорія соціальної дії і порядку Т. Парсонса, концепції міста як специфічного способу життя М. Вірта, Р. Парка та ін., положення теорій А. С. Ахієзера, Е. А. Орлової, А. І. Ракитова достатньою мірою обгрунтовують роль соціальних і культурних чинників у вивченні міста. Серед сучасних західних дослідників, що приділяють увагу міській проблематиці слід назвати З. Баумана, Е. Сойя, Р. Флориду. Всебічному аналізу проблем сучасного міста присвячені праці вітчизняних соціологів Є. І. Головахи, О. Г. Злобіної, С. А. Макеєва, В. Л. Оссовського, А. О. Ручки, М. О. Шульги та інших. На часі комунікаційні простори міст стають об’єктами різноманітних міждисциплінарних розвідок. Зазначимо філософсько-урбаністичні рефлексії, культурологічні розвідки концепти та соціологічні

дискурси таких в працях науковців, як Л. Афанасьєва [1], С. Габідуліна [2], М. Грищенко [3], Д. Локтіонова [5],О. Мусієздов [7], Б. Нагорний [8], Н. Отріщенко [10], П. Семененко [13], А. Солнишкіна [15], Г.Фесенко [18] та багатьох інших.

Не зважаючи на значний доробок, сучасна вітчизняна практика створення комфортного міського простору недостатньо уваги приділяє науковому обґрунтуванню, розробкам або адаптації на українських теренах локальних проектів тактичного урбанізму, що робить дане дослідження своєчасним та актуальним.

Метою даного дослідження є репрезентація досвіду успішних практик тактичного урбанізму в Україні в контексті концептів модернізаційного оновлення соціально-культурного простору сучасного міста.

Більш ніж 250 років тому наш знаменитий співвітчизник Г.Сковорода подивував багатьох знаних європейських мислителів епохи Просвітництва своїми неординарними і прогресивними думками. Всім відома його ідея «сродної праці» - запоруки успіху та щастя, спільної користі і процвітання суспільства. Давно стали крилатим виразом в Україні його рядки: «Всякому городу нрав і права, Всяка імієт свой ум голова…». Знаменно, що і загальноприйняті Радою Європи соціокультурні вектори розвитку сучасних міст [6]. і сучасна урбаністична наука і практика на багатьох рівнях підтверджує тезу Г. Сковороди про те, що міський простір сьогодні відтворюється, насамперед, турботою містян. Р. Флоріда назвав місто одним з найбільш видатних винаходів людства, «справжній магнетроном творчості» людини [19, с. 240]. Тому, саме міський простір стає важливим об'єктом вивчення сучасних філософів, економістів, соціологів, урбаністів, тощо. «Сьогодні всі ми урбаністи», - стверджує соціолог Едвард Сойя [14, с. 140]. Разом з тим, психологи засвідчують, що у міських соціальних процесах постійно взаємодіють дві тенденції. З одного боку, відбувається консервація певного способу життя людей, стилів, знань, норм, оцінок, поведінки, дії і вчинків, з іншого – здійснюється подолання стереотипів, прагнення до нового

[16, с. 77 –79]. Ці дві тенденції постійно проявляються в протиріччях як культурних процесів суспільства, так і соціальних груп, спільнот і окремої особистості в конкретному урбанізованому просторі. Аналіз науково-теоретичнох джерел та результатів багатьох розглянутих досліджень дозволяє виснувати, що урбаністична культура міста трактується як різноманітне й соціально активне розвиваюче середовище, що дає можливість людям виявити свої системи цінностей, випробувати нові стилі поведінки [2, с. 56]. Найбільше нас цікавлять зусилля урбаністів щодо «відвоювання» публічних просторів *(reconqueredcity)* для різноманітної соціокультурної активності, формування нового, більш життєздатного балансу міських локацій (місць для зустрічей, ділової активності і різноманітної мобільності). Ф. Тібалдс у своїй роботі «Вироблення дружніх до людей міст» наголошує: «настав час, коли ми почали віддавати наші міста назад людям» [23]. Очевидно, що і організаційна структура міської спільноти, і самого просторового середовища міста мають важливі наслідки для інтерпретації світу містянами, що створюють свій власний «урбаністичний простір», який має певні групові риси, форми соціального спілкування, дозвілля, особливості мови, різні методи і системи знань. Однак в рамках сформованої культури сприйняття зовнішнього середовища індивід не просто оточений об'єктами міського середовища, але й сам їх «конструює», надаючи оточенню певного предметно-просторового значення на основі виконаної діяльності. Будучи самі по собі матеріальними об'єктами, елементи міського середовища знаходять справжнє буття в суб'єктній формі, починаючи «функціонувати» з моменту виникнення у суб'єкта сприйняття переживань, які є і результатом і головним моментом конструювання цінностей.

Але одночасно міський простір виступає і як центр творчого розвитку культури, тому вбачається, насамперед, багатофункціональним креативним майданчиком, що дозволяє акумулювати на своїй території різноманітні культурні, бізнес, освітні, релакс і робочі майданчики, культивуючи різноманіття комунікативних практик і культурних патернів, простір, що «забезпечений відповідною організаційною структурою простір, що забезпечує концентрацію креативних процесів і щільність комунікації між їх учасниками,

при якій виникає синергетичний ефект» [13, с. 5-23]**.**Саме тому, на нашу думку, виникає потреба у спеціальному осмисленні просторового розвитку міст у комунікативному контексті, зокрема окреслення міських локацій інтерсуб'єктності [18, с. 65-71].

На думку фахівців, публічний простір міста, як середовища людської активності, утворюється різноманітними контекстами їх присутності, зокрема такими надзвичайно важливими, як доступність, безпечність, мультикультурність тощо. Інформаційно-комунікативний контекст пов'язується насамперед із значенням міста як «місця для зустрічей» [17, с. 177], а також «почуттям спільності». Успішною в цьому плані є концепція так званого «Повільного міста» (Cittaslow)**,** щопередбачає гнучкість і відкритість, і разом з тим, змінює вектор з нової глобальності на «теорію малих справ». В контексті нашого дослідження, зазначимо серед характеристик розглянутої концепції послідовність і наполегливість міських громад, що не лише відстоюють таким чином свою культурну ідентичність, але й створюють передумови подальшого розвитку свого міського середовища. «Повільне місто» є акцентованим та дієвим наслідком діяльності ініціативних міських громад. Може здатись, що концепт цього руху балансує на тонкій межі ідеалізму та ретроградності, але дві сотні міст зі всього світу, що отримали цілком нове життя, заперечать будь-якому скепсису» [20]. Відомі дослідники Л. Грейсон та К. Янг звертають увагу на роль громадської активності: «Якість життя, що стосується навколишнього середовища міста, охоплює не тільки фізичні характеристики місця, в якому живуть люди, а й соціальні атрибути цього середовища - відчуття єднання громади з міським простором, залучення громади («соціального серця міста») до процесів планування» [21].

Наразі в сучасному міському просторі можна виділити два види міських спільнот, одна з яких – спільнота з родинними, сусідськими зв'язками, друга – з дружніми. Першу доцільно визначити як міську територіальну спільноту, а другу – міську спільноту за зацікавленнями яким властива консолідація інтересів. Очевидно, що коли зміни стосуються міста, крім достатнього кола

однодумців, що ініціюють процеси змін, слід мати на увазі, що зміни – це лише початокпроцесу відповідального управління процесом цих змін – «Ступаючи поволі, сходинка за сходинкою, ти стабільно дійдеш до своєї цілі» [4, с. 12]. Світова практика демонструє багато інших проектів, націлених на залучення жителів у процес зміни життя в місті, застосування «низових» інструментів для перетворення міського середовища. Оновлення міського простору потребує інтерактивних технологій, спроможних створювати та підтримувати взаємодію влади і режим діалогу з членами громади [22, с. 56].

Однак, якщо теорія повільного міста переважно спрацьовує за умови ініціації міської влади, то втілення концепції тактичного урбанізму більше залежить від креативу і активності самих мешканців. Уповсякденному бутті містян, де збільшується частка приватних просторів, потреба у публічній присутності й у безпосередньому контакті з іншими людьми зростає і набуває нових сенсів. У даного явища з'явилося відразу декілька назв – tactical urbanism, handmade urbanism, DIY urbanism, quirella urbanism, pop-up urbanism і т.п. Термін «тактичний урбанізм», що означає альтернативний шлях планування міста, до обігу ввів відомий містопланувальник, засновник відомої групи «The Street Plans Collaborative» Майк Лайдон, визначивши його як «рух відвоювання просторів наших міст за допомогою дій, які не займають багато часу, але мають довгострокову перспективу».

Зміст концепту один – потрібно зробити швидкі зміни, при цьому залучаючи місцевих жителів у процес несанкціонованого перепланування міста. Подібні дії не потребують багато грошей і ресурсів, а їх результат помітно одразу. Основне завдання – показати мешканцям, що від них залежить багато що [11]. Основні тези концепту підтвердились у практиці близько 200 міст у всьому світі: несанкціоновані громадськіініціативи змушують муніципальні органи влади уважніше ставитися до побажань містян, і часто тимчасові прояви тактичного урбанізму за підтримки міської влади стають постійними, оскільки в максимально короткі терміни з мінімальними зусиллями дозволяють змінити міське середовище, вдихнути нове життя в занедбаний або

не використовуваний міський простір

Останніми роками рух тактичного урбанізму, чи, як ще його називають урбаністи, теорії малих справ або міських інтервенцій, масово поширився в Україні. Якщо у місті з'являються такі ініціативи, для адміністрації це має сигналізувати про те, що міський простір потребує позитивних змін, адже мета руху – привернути увагу муніципальної влади до якоїсь проблеми. Тим більше, що в адміністративних планувальників не завжди є інтерес або завдання спускатися на рівень певних локацій: кварталу, вулиці, будинку. Питання не в тому, що держава може зробити для нас, а в тому, що ми можемо зробити самі для себе, для своїх громад.

Існує безліч прикладів, коли активні містяни, громадські організації використовують «менш бюрократичну» стежку вирішення проблем, вдаючись до співпраці виключно на громадських засадах. Вони дозволяють максимально задіяти потенціал учасників групи, створити простір, де актуалізується колективний інтелект та знаходяться новітні рішення. Актичним прикладом є проведення І Міжнародного оперного фестивалю OPERAFEST-TULCHYN, який 4-5 червня 2017 року зібрав у Тульчині більше 10 тисяч відвідувачів і став своєрідним культурно-економічним проривом провінційного міста, ідея якого полягала в тому, щоб знайти інвестора для реставрації палацу Потоцьких і відродити туристичний потенціал міста. Це означає, що завдяки цій події на культурній мапі України з'явилося нове місто з новою культурною подією, яка впливатиме на формування інфраструктури та розвиток готельно-ресторанного бізнесу. Містяни пережили певний культурний шок, бо велика культура прийшла в провінцію. Серед глядачів оперного фесту були й такі, які ніколи в житті не слухали оперу і не знають жодного оперного співака. За два місяці підготовки до фестивалю палац Потоцьких нарешті отримав зовнішнє освітлення, у центрі Тульчина відремонтували вулиці і тротуари, розмістили туристичні вказівники, а власники кафе та ресторанів навіть розробили оперне меню. Та найважливішим, безперечно, є те, що у підготовці до фестивалю були задіяні тисячі жителів громади [9]. Іншим прикладом актичного залучення цієї

теорії може слугувати практика м. Мелітополя, в якому, як показували дослідження кількарічної давнини, дозвільні практики мешканців [12] потребували значних змін. Завдяки своєчасному виявленню проблем і наукового обґрунтування перспективних напрямків, активні мешканці міста отримали можливість запропонувати та реалізувати свої креативні ідеї в низці міських програм.

В місті напрацьований значний досвід «малих справ». Так, благодійним об'єднанням "Соціальний фонд" реалізований проект "Доступність пішохідних переходів до міського парку ім. М. Горького", метою якого є забезпечення умов вільного доступу маломобільної категорії населення до міського парку. Враховуючи розташування міста і його транзитний статус для курортників азовського узбережжя, молодіжна громадська організація «Ком'юті плюс» виступила з ініціацією проведення інтеркультурного фьюжну «Модна кухня, з метою популяризації традицій інтеркультурного Мелітополя з використанням потенціалу закладів національних кухонь як новітніх форм організації культурного дозвілля та задля підвищення інвестиційної привабливості й розвитку малого і середнього туристичного підприємництва в регіоні.Пропонований Проект сприятиме відродженню традицій національних кухонь, збагаченню нематеріальної культурної спадщини регіону, демонстрації гостинності, туристичної привабливості інтеркультурного Мелітополя.

Активна участь у проекті діючих на Мелітопольщині етноресторанів, домашніх кухонь садиб сільського зеленого туризму та інших закладів харчування дозволить не тільки зацікавити гостей різноманіттям національних кухонь, як об'єктом туристичної уваги, а й поширювати в загальнодоступній сфері міжкультурного – кулінарного діалогу – гостинний дух дружної сім'ї народів Мелітополя і сприяти залученню інвестицій для культурного розвитку міста, для збереження традицій національних культур, надання тим сучасних форм для передачі наступним поколінням .

Відтак очевидно, що громадянські «низові» ініціативи – це важливий інструмент зміни не тільки міського простору, а й вирішення суспільних

проблем та формування нової свідомості небайдужого мешканця міста і країни. Разом з тим, наведені вище приклади проявів колаборaційного та партисипаційного підходів не просто засвідчують важливість тісних взаємин між органами місцевого самоврядування, локальним бізнесом, громадськими організаціями та просто активними мешканцями, а насамперед ґрунтуються на взаємодовірі, посиленні віри звичайних мешканців у свої власні сили та солідарні дії на захист суспільних інтересів.

Розглянуті нами підходи до вивчення і концепти розвитку урбанізованого простору дозволяють охарактеризувати життя великих соціальних груп міських мешканців, що включають в себе способи виробництва, пов'язані з ним способи діяльності, організаційні відносини, особливості менталітету, рівень знання, мораль, мистецтво, релігію, право тощо системою, що об'єднує в собі елементи: а) повсякденної культури, тому що несе в собі всі прикмети повсякденності, включає середовище предметно-просторового оточення людини, форми спілкування, звички і навички повсякденної діяльності, способи організації побуту, праці та відпочинку; б) створюваного цілеспрямовано професіоналами, які виконують соціальне замовлення, простору міської масової культури, що відтворюється великими «тиражами» продукти предметно-культурної діяльності (ті чи інші товари і послуги, будівлі та споруди, ідеї та ідеали, а також спосіб життя, дозвільні смаки та звички), в) простором громадських ініціатив з його переформатування.

Після революції гідності та обіцянок великих змін, українське суспільство не лише очікує докорінної модернізації країни, але також хоче отримати більший вплив у процесах прийняття рішень. Зокрема, це стосується рішень, які приймаються на місцевому рівні. Саме тому нам вбачається доречним розуміти під урбанізованими просторами сучасних українських міст, насамперед, соціальне середовище взаємодії, публічно доступні місця для творчої самореалізації жителів, плацдарм для вільного самовираження, обміну ідеями, що об'єднує мешканців і спільноти творчо-орієнтованих фахівців, що виробляють креативний контент і нові символічні образи. Цілком очевидно, що реалізація практик тактичного урбанізму в українських умовах дає можливість

експериментувати з міськими соціальними просторами і отримувати перевірний результат для подальшого ґрунтовного розвитку міста.

Для забезпечення життєдіяльності сучасного міста, важливим є науковий супровід і обґрунтування локальних процесів у конкретних містах, що надає місцевій владі підстави для стимулювання створення в ньому специфічних платформ для концентрації в них креативних професіоналів та дійових осіб, що сприяють розвитку інноваційних ідей і технологій. Тому не менш важливою складовою дослідження трансформацій соціального простору міста в контекстах розглянутих в нашій роботі концептів вважаємо подальший детальний аналіз безпосередніх процесів творення та оновлення міського простору зусиллями конкретних міських спільнот України, адже соціологічна наука сьогодні багато в чому здатна стати ланцюжком між ініціативною частиною соціуму й органами місцевого самоврядування в якості інструменту моніторингу апробації набутого нового досвіду для подальшого становлення українських міських громад в якості повноправних суб'єктів розвитку міст та кореляції їх усвідомленого просування в цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва Л. В. Роль соціокультурного середовища в модернізації сучасного українського міста / Л. В. Афанасьєва // Наукові праці : науково-методичний журнал. Серія «Соціологія» ; Черноморський державний університет ім. П. Могили. –2014. – С. 72–84.

2. Габидулина С. Э. Психосемантика городской среды: Объективные и субъективные факторы отношения горожан к элементам городского ландшафта: автореферат дис. кандидата психологических наук: 19.00.01. – Москва, 1991. – 22 с.

3. Грищенко М. Публічний простір міста як об’єкт соціологічного дослідження / М. Грищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія». - 2016. - № 1 (7). - С. 31-38.

4. Корнійчук А. Громадський навігатор: твій помічник на шляху до громадянської активності в Україні / А. Корнійчук – Інститут громадянських справ. – Варшава, 2017. – 42 с.

5. Локтіонова Д.А. Місто та міський простір: реалії та перспективи (вітчизняний досвід) / Д.А. Локтіонова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. - 2014. - Вип. 20. - С. 86-91.

6. Межкультурный город: шаг за шагом. Практическое руководство для применения городской модели межкультурной интеграции. – Страсбург, Совет Европы, 2013. – 132 с.

7. Мусиездов А. «Общий язык тротуара»? Критика дискурса публичных пространств / А. Мусиездов // Український соціологічний журнал. - 2014. - № 1-2. - С. 18-22.

8. Нагорний Б.Г. Город как специфический объект социологического исследования / Б.Г. Нагорный// Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціологія міста: наукові проблеми тасоціальні технології» . – Дніпропетровськ, 2001. С.14-16.

9. Операфест Тульчин - Operafest-Tulchyn: 2017[Електронний ресурс]. – Режим доступу : *operafest-tulchyn.blogspot.com/2017/*

10. Отріщенко Н. Своє і спільне: відповідальність мешканців за простір міста / Н. Отріщенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://prolab.in.ua/svoye-i-spilne-vidpovidalnist-meshkantsiv-za-prostir-mista.

11. Пять ідей тактичного урбанізму[Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://day.kyiv.ua/uk/article/.../5-idey-taktychnogo-urbaniz..

12. Робота культурно-дозвілєвих установ та культурне мапування очима мелітопольців. Результати соціологічного дослідження // Лабораторія соціологічних досліджень МДПУ. – Мелітополь, 2012. –21с.

13. СемененкоП.С. Социокультурное пространство как объект анализа / И. С. Семененко// ПОЛИС. 2003. №1. – С.5-23.

14. Сойя Е. Как писать о городе с точки зрения пространства? / Е. Сойя // Логос. - 2008. - № 3. - С. 130-140.

15. Солнишкіна А.А. Соціологічні аспекти дослідження соціального простору міста та «образу міста» (на прикладі Дніпропетровська) / А.А. Солнишкіна // Український соціум. - 2010. - № 1 (32). - С. 50-58.

16. Хейдметс М. Человеческое начало в средообразовании [Текст] // Социально-психологические основы средообразования / Под ред. Т. Нийта, М. Хейдметса и Ю. Круусвалла. Таллин, 1985. - 412 с. С. 77-79

17. Г. Г. Філософія просторового розвитку міст у контексті комунікативних теорій / Г. Г. Фесенко // Вісник Львівського університету : Серія філософсько-політологічні студії / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. – Випуск 10, с. 65-7.

18. Фесенко Г. Культурфілософське окреслення стратегій урбан-дизайну (на прикладі Нової Гориці, Словенія) / Г. Фесенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія». - 2016. - Т 2. - № 11. - С. 177-184.

19. Флорида Р. Большая перезагрузка. Как кризис изменит наш образ жизни / Р.Флорида // «Классика-XXI». - 2012. – 240 с.

20. Як працює теорія повільних міст? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: blog.i.ua/user/4363749/1740676/

21. Grayson L. Quality of life in cities: an overview and guide to the literature / L. Grayson, K. Young ; with an introd. R. Rogerson. - London : British Library & London Research Centre, 1994. - 148 p.

22. Hothi M. Neighbourliness + Empowerment = Wellbeing. Is there a formula for happy communities? / M. Hothi, N.Bacon, M. Brophy, G. Mulgan. - Manchester, 2007. - 60 p.

23. Tibbalds F. Making people friendly towns. Improving the public environment in towns and cities / F. Tibbalds. - London - New York : Spoon Press ; Taylor & Francis Group, 2001. - 127 p.

1.8. ПОЗАКУЛЬТОВОВІ ПРАКТИКИ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ В СУСПІЛЬНОМУ ПРОСТОРІ МІСТА

Трансформації, які відбуваються у релігійній сфері незалежної України, характеризуються становленням нового напряму у діяльності церкви як соціального та релігійного інституту, який має практичний характер і зумовлений різними факторами: від конкуренції з іншими соціальними інститутами у сфері подолання духовної кризи та створенні моральної основи для розвитку суспільства до реалізації можливості активної участі у вирішенні актуальних суспільних проблем, не обмежуючись лише духовною сферою. Таким напрямом у діяльності церкви є позацерковна або позакультова діяльність, розвиток якої є показником та водночас чинником становлення громадянського суспільства в нашій країні.

За сучасних умов залучати до релігії нові покоління громадян лише завдяки культовим практикам досить складно, тим більше, що такі практики мають суто релігійне наповнення та позбавлені соціального. Позакультова ж діяльність носить прикладний характер, доповнюючи культові практики реальною діяльністю, спрямованою на вирішення різноманітних соціальних проблем, що особливо приваблює молоде покоління. Тим не менш така діяльність, сприяє і реалізації християнських догм.

Актуальність дослідження позакультової діяльності зумовлюється тим, що віряни та потенційні віряни за посередництвом участі у таких практиках отримують реальну можливість у самореалізації та самовдосконаленні. Отримання практичного досвіду у такій діяльності на основі вже наявного життєвого досвіду може підготувати молодь до соціальних ризиків, які виникають у суспільстві, вселити надію у свою корисність суспільству, зрештою допомогти у подоланні тих чи інших проблем, які виникають у їхньому житті. З огляду на це, дослідження позакультової діяльності християнських церков набуває особливої значущості, оскільки сприяє

формуванню сприятливого соціально-психологічного клімату у суспільстві, міжконфесійній взаємодії, налагодженню діалогу між церквою та державою.

Більшість сучасних науковців, аналізуючи ці процеси, зосереджують увагу на вивченні культової діяльності та окремих напрямів позакультової діяльності, ігноруючи роль останньої у процесі згуртування та інтеграції суспільства навколо загальнохристиянських та громадянських цінностей.

Тому дослідження позакультової діяльності, її спрямованості, структури, та впливу на молоду людину актуалізується як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Досвід емпіричних досліджень релігійності, взаємодії релігії та інших сфер людської життєдіяльності представлений у працях Л. Бевзенко, Н. Дудара, О. Дурманенка , Л. Кондратика, А. Ніколаєвської, М. Паращевіна, О. Решетняк , Л. Рязанової, С. Сальнікової, С. Щудло та інших українських соціологів.

Значний внесок у дослідження культової та позакультової діяльності крізь призму відносин «держава-церква» та їхньої ролі у формуванні громадянських якостей особистості здійснений сучасними українськими релігієзнавцями Т. Євдокімовою, В. Єленським, А. Колодним, Л. Филипович, Ф.Шандор.

Аналізу взаємозв’язків суспільства й релігії, політики й церкви, функціонування релігійних утворень в умовах відродження духовності й національної самосвідомості присвятили свої наукові праці Ю. Кальніш, О.Саган, М.Кирюшко.

В умовах становлення громадянського суспільства набуває актуальності проблема формування такої моделі державно-церковних відносин, що базується на партнерських зв'язках. Кожна із зацікавлених сторін намагається віднайти і реалізувати власні інтереси. Водночас, така модель передбачає також врахування інтересів іншої сторони. Сучасні відносини між церквою та державою орієнтуються на діалог та партнерство, що, на нашу думку, дасть поштовх і для розвитку позакультових практик.

Варто зазначити, що духовність, її формування, піклування про віруючих були прерогативою церкви і раніше, але за умов суспільної трансформації, яка торкнулася і церкви, відбувається активний пошук нових методів її діяльності, спрямованої на розвиток у особистості якостей громадянина. Крім форм богослужіння християнські церкви розвивають та урізноманітнюють напрям позакультових практик, що зорієнтований на соціальну проблематику. На нашу думку, позакультові практики перевизначають роль церкви у сучасному суспільстві, суттєво підвищують її можливості у пропагуванні громадянського способу життя за межами культової споруди. Прагнення церкви активно брати участь у житті суспільства та створювати гідну конкуренцію державі та громадським інституціям знаходять своє відображення у здійсненні позакультових практик.

Така переорієнтація пов'язана з тим, що церква прагне і сама брати активну участь у суспільних процесах. Справа в тому, що обмежуватися лише культовими практиками як інструментом впливу на людей сьогодні є недостатнім. Саме позакультові практики, на наш погляд, можуть стати потужним засобом оновлення церкви, зміцнення її позицій у суспільстві, сприятимуть формуванню нових та закріпленню старих соціальних зв'язків. Тим більше, що позакультові практики також можуть бути одним із досить ефективних способів місіонерської діяльності, на що звернули увагу перш за все протестанти. Хоча, як відмічає А. Колодний, досвід України показує, що традиційні християнські церкви все ж не досить прихильно ставляться до таких практик «через невміння та небажання» [3, с. 54].

Для того, щоб з'ясувати особливості громадянської спрямованості позакультової діяльності сучасних християнських церков в конкретному місті, зокрема в місті Мелітополі, нами було проведено в лютому 2018 року емпіричне дослідження. Вибіркова сукупність склала 520 молодих людей міста. Результати дослідження показали, що більшість опитаних (54,4%) відчувають себе віруючими, 22,6 % опитаних не ідентифікують себе як віруюча людина, а 23,0% взагалі затруднялись з відповіддю.

Відповіді респондентів щодо ролі релігії та церкви в духовному житті країни розподілилися таким чином: 28,9% опитаних вважають що вона задовольняє релігійні потреби віруючого; 24,4% - зберігає традиції народу; 18,6% - зміцнює мораль в українському суспільстві. 12,8 % молодих людей відповіли, що їх діяльність повинна бути обмежена, а 10,6% вважають, що роль церкви в духовному житті країни заключається в тому, що вона займається благодійністю.

Говорячи про вплив позакультових практик на молоду людину, наші респонденти перш за все зазначили, що вони дозволяють розвиватися, самовдосконалюватися, стати активним членом громади. Участь молоді в позакультових практиках, на думку опитаних, залежить від особистісного фактору – бажання та розуміння необхідності цієї роботи як для власного розвитку, так і для суспільства. Респонденти також вважають, що для поширення позакультових практик необхідно налагодити систему інформування про цей напрям роботи церкви.

Оскільки багато соціальних проблем стосуються молоді, то такому напряму позакультових практик священники та їх прихожани приділяють особливу увагу. Це зумовлено тим, що самі освітні заклади недостатньо активні у справі виховання молодого покоління, сім’я теж далеко не завжди активно бере участь у вихованні дітей та молоді, прищепленні їм моральних норм та цінностей. Серед важливих факторів, які зумовлюють увагу церкви до дітей та молоді, є поширення у молодіжному середовищі шкідливих звичок, в цілому шкідливого способу життя, незайнятість молоді та дітей у продуктивних формах дозвілля. Саме ці причини спонукають церкву до активних дій: молодь залучають до позакультових практик через волонтерські рухи, завдяки чому молоді люди допомагають хворим, малозабезпеченим сім’ям, сиротам.

Основними причинами поширення позакультових практик, на думку опитаної нами молоді, є насамперед прагнення церкви здійснювати благодійну та місіонерську діяльність, а також бажання об’єднати людей зі спільними інтересами, які зацікавлені у такій діяльності.

Респонденти також відмітили власну активну участь у позакультовій діяльності, зумовлену як прагненням отримати нову інформацію, нові знання, розвивати особистість в цілому, так і бажанням надати посильну допомогу людям, які цього особливо потребують. До напрямів такої діяльності, які користуються популярністю, респонденти віднесли відвідування хворих і людей похилого віку, організацію таборів для дітей, зустрічі з людьми з особливими потребами.

Основними напрямками позакультових практик, які розвиваються, молодь вважає культурно-просвітницькі заходи, профілактику шкідливих звичок, організацію дозвілля для дітей та молоді (літні табори), надання допомоги, матеріальної та моральної підтримки різним верствам населення.

З огляду на це, можна вважати, що позакультові практики прищеплюють молоді моральні та духовні якості, здатність співчувати, бути небайдужими до чужої біди. Серед основних напрямів, які, на думку молоді, варто розвивати, називалися ті, в яких респонденти брали участь (на зразок надання допомоги різним категоріям населення), а також різноманітні форми роботи з бездомними людьми, з особами, що перебувають у місцях позбавлення волі тощо. З метою популяризації позакультових практик, респонденти вважають, що варто започаткувати серію теле- та радіопередач про цей напрям роботи християнських церков.

Розглядаючи роль священиків у позакультових практиках, варто відмітити, що вони виступають своєрідними модераторами, тобто визначають напрями та характер діяльності в межах таких практик.

Залучення молодих людей до таких практик ґрунтується в основному на їхньому інтересі та бажанні. Однією із особливостей позакультової діяльності християнських церков є їхня орієнтація на різні соціальні групи. Кожна із християнських церков прагне у своїй діяльності максимально враховувати потреби та інтереси тієї соціальної групи, на яку спрямовані практики. Отже, і підходи до організації та змісту позакультових практик бувають різні. Зокрема, для людей похилого віку необхідна допомога у вирішенні тих чи тих побутових

питань, для людей з обмеженими можливостями дуже важливою є проблема соціалізації та соціальної адаптації, що може реалізовуватися як у контексті культових, так і позакультових практик. Для дітей та молоді актуальними є проблеми, що виникають у їхньому міжособистісному спілкуванні, взаємодії зі старшим поколінням, у тому числі з батьками, вчителями тощо, головні акценти тут зміщуються у сферу дозвілля.

Виявилось, що молодь охоче бере участь у таких практиках. Священики відмічали соціально–психологічну, навчальну, адаптаційну, патріотичну, оздоровчу, дозвіллєву функції позакультових практик тієї чи іншої церкви. Щодо мотивів участі молоді у цих практиках, то вони варіювали від прикладу батьків до способу самовираження.

На думку священиків, молодь охочіше бере участь у тих практиках, які стосуються безпосередньо її власних проблем. Особливою популярністю у віруючої молоді користуються бази відпочинку (в тому числі і міжконфесійні), молодіжні табори, паломницькі поїздки, фестивалі та концерти. Надаючи великого значення цим видам діяльності, християнські церкви, особливо протестантські, намагаються залучати молодь і до праці на благо громади, суспільства в цілому.

Важливим інструментом, що сприяє зміцненню духовності, миру і злагоди за теперішніх обставин стає участь у діалозі конфесійних лідерів різних релігійних громад. З цією метою в місті Мелітополі створено Міжконфесійний комітет християнських церков. Оскільки будь – який релігійний рух обов’язково має на увазі і людей, які не прийняли його, на думку пресвітера релігійної громади ,,Церква Євангельських християн ,, Благодать” м. Мелітополя Михайла Брицина, можна і потрібно говорити про релігійні аспекти в міському житті.

До принципових засад міжконфесійного діалогу слід віднести усвідомлення лідерами релігійних груп їхньої відповідальності за все, що відбувається на всій території громади, оскільки у нашому глобалізованому світі сьогодні неможливо влаштувати локальний рай. Тобто, програш у чомусь

вірян однієї конфесії, швидше за все, означатиме і програш усіх, і певним чином означатиме проблеми для всього міста.

Ще одним важливим чинником цивілізованого міжконфесійного діалогу духовні лідери міста вбачають у позиції міської влади. На їхню думку, неприпустимо, коли принцип ,, відокремлення церкви від держави" дозволяє інколи владі усунутися від забезпечення нормальних відносин між релігійними групами, що знаходяться на теренах громади, оскільки у багатьох випадках лише влада може запросити до діалогу, а іноді і зажадати такого діалогу. Не менш важливо, щоб світською владою в рамках її повноважень підтримувався правильний баланс у взаєминах між цими групами.

Саме дотримання цих принципів й може засвідчити компетентність органів влади як суб'єктів культурної розбудови міста, які повинні опиратись і на консолідовану думку релігійних громад, провідниками якої у розробці і втіленні міської міжкультурної стратегії виступають пастори релігійних громад.

Одним із засобів міжконфесійного діалогу щодо актуальних проблем регіону і міста релігійні лідери і служителі церков Мелітополя обрали зустрічі з представниками влади міста і громадськості у вигляді регулярних молитовних сніданків. У світовій практиці молитовні сніданки є важливим інструментом, що сприяє зміцненню духовності , миру та злагоди, свідоцтвом підтримки моралі, заснованій на християнських цінностях.

В червні 2018 року відбувся черговий із таких заходів, організований Міжконфесійним комітетом християнських церков, куди крім священнослужителів, представників релігійних громад були запрошені представники влади, бізнесу, охорони здоров'я, культури, освіти, науки, національних товариств та громадські діячі.

Пресвітер релігійної громади ,, Церква Євангельських християн" ,,Благодать" Михайло Брицин відмітив, що молитовний сніданок за темою ,,Мир і добробут нашого міста. Роль церкви" відбувається насамперед тому, що

,,ми думаємо про майбутнє і хочемо знаходити спільну мову з кожною людиною, тому, що релігія – це невід'ємний елемент міжкультурності".

На думку релігійного діяча, ,, не тільки церкви відкрили для себе можливість допомогти потребуючим в цей непростий час, а й відкрили очі багатьом на справжній сенс існування церкви".

В привітальному слові голова Міжконфесійного комітету християнських церков, старший єпископ Апостольської євангельської церкви ,,Слово життя" Дмитро Бодю зазначив, що показником спільної діяльності церков в Мелітополі упродовж тривалого часу, коли церкви надавали посильну допомогу міській владі в облаштуванні побуту військовиків, переселенців, жителів прикордонних міст і сіл, було щире здивування вимушено переселених осіб тим, що різні церкви міста, попри всі розбіжності їх релігійних доктрин, злагоджено відгукнулися на їх потребу в допомозі, як священники різних церков знають один одного і плідно співпрацюють.

Тому є всі підстави констатувати, що участь священників християнських церков Мелітополя у подібного роду зустрічах сприяє формуванню добрих стосунків між християнами різних конфесій та стала унікальним просвітницьким майданчиком у громадському житті міста. За результатами соціологічного опитування основними формами співпраці церков між собою є допомога малозабезпеченим (так вважає 34,8% респондентів), спільне відзначення релігійних свят (23.9%), допомога військовим в АТО, молитовні благодійні сніданки, спільні концерти до релігійних свят (18,2%) тощо.

Результати дослідження також показали, що взаємодія християнських церков Мелітополя з державою перш за все проявляється в волонтерській допомозі (37,2%), боротьбі з наркоманією і алкоголем (31,8%) та в турботі про сиріт (20,9%). Зокрема, пресвітер протестантської церкви ,, Благодать" М.Брицин відмітив, що віруючі його церкви беруть активну участь в житті міста: це і допомога бездомним, ВІЧ інфіцированим, військовим АТО тощо.

Серед видів співпраці християнських церков із державою важливими є й формування сімейних цінностей, допомога бідним, любов до країни та

громадська діяльність. Важливими напрямками взаємодії, на думку молоді, є також освіта та пропагування здорового способу життя, допомога у розвитку міста.

Щодо співпраці християнських церков з мерією м. Мелітополя, то вона заключається в участі у міських заходах, а саме: у волонтерській діяльності, у співпраці з національно - культурними співтовариствами, у підготовці інтеркультурної стратегії міста, міських та соціально- мистецьких форумах, у спільних засіданнях громадських організацій, в державних та міських святах, в науково – практичних конференціях. Так, в рамках 500-річча Реформації протестантськими віруючими була проведена наукова конференція та виставка в краєзнавчому музеї міста, в якій взяли участь науковці, студенти та віруючі православних і католицьких церков міста.

Молодь християнських церков також організовує в міському парку та в Палаці культури концерти, флешмоби, фестивалі сім'ї, активно відвідує спортивні секції, організовує музичні фестивалі, літні табори, співпрацює з національно – культурними співтовариствами.

Підсумовуючи сказане, відмітимо, що, незалежно від ступеня прихильності до позакультових практик, всі християнські церкви усвідомлюють необхідність розвитку як власної так і міжконфесійної позакультової діяльності, акцентують увагу на необхідності співпраці із державними інституціями. хо Більшість опитаних священників схиляються до думки про те, що у своїй діяльності їм обов'язково необхідно враховувати суспільні виклики, оскільки церква, особливо на сучасному етапі, не відділяє себе від суспільства та його нагальних проблем, що роль церкви як соціального та релігійного інституту у вирішенні цих проблем має бути більш значущою.

Таким чином, в межах здійсненого нами дослідження було доведено, що позакультові практики сучасних християнських церков є важливим чинником розбудови громадянського суспільства в Україні. Завдяки участі у таких практиках молодь залучається не лише до життя церкви, але й до суспільного життя, до вирішення актуальних проблем життєдіяльності соціуму в цілому та

окремих, найбільш вразливих соціальних груп, що на індивідуальному рівні сприяє розвитку соціальної суб'єктності особистості, її самовдосконаленню та самореалізації, актуалізації громадянсько-релігійної суб'єктності, а на суспільному – створює оптимальні умови для актуалізації форм самоорганізації молодої людини у вирішенні численних соціальних проблем.

Розвиток позакультових практик свідчить про те, що церква як соціальний інститут не є замкнутою системою, вона відкрита до змін, що відбуваються в сучасному українському суспільстві та світі в цілому.

Список використаних джерел

1. Головаха Є. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. К. : Інститут соціології НАН України, 2006. 142с.

2. Здіорук С. І. Співпраця держави і релігійних організацій як запорука демократичного поступу України. Релігійна панорама, 2010. № 2. С. 35–39.

3. Колодний А. Свобода місіонерської діяльності в Україні. Релігійна панорама, 2007. № 3. С. 52-56.

4. Климов В. Толерантність міжконфесійних відносин як культура нового тисячоліття. Релігійна панорама, 2010. № 1. С. 29-33.

5. Колодный А. Социальное служение конфессий Украины: мотивы, формы, проблемы. Релігійна панорама, 2011. № 6. С. 29-36.

6.Любчук Валентина. Релігійна віра як чинник участі особистості у позакультових практиках. Соціологічні студії, 2013. № 2(3). С. 93-97.

7. Сальнікова С. А. Конструювання змісту, особливостей та рівнів вимірювання релігійності (за даними емпіричного соціологічного дослідження). Український соціум, 2010. № 4 (35). С. 108-119.

8. Щудло С. А. Релігійний вимір сучасного українського суспільства: регіональні особливості соціальних практик та ідентичностей Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : збірник наукових праць. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2014. Вип. 63. С. 74-83.

1.9. ВЕСТЕРНІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО КІНОРИНКУ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФЕНОМЕН МІСТА

Перед сучасною Україною повстало важливе завдання творення нової ідентичності її громадян. За умови, що процес творення ідентичності – це процес ототожнення себе з певним культурним надбанням і водночас відокремлення від чужого, Україна стає перед складним питанням – відновити розвиток національної літератури, ЗМІ, телебачення, кіно і книговиробництва. Кіно завжди було найпопулярнішим видом мистецтва і тому стало невід'ємною складовою культурного фонду національної спільноти. Проте, вітчизняний кінематограф переживає зараз не найкращі часи. Фахівці вже різнобічно висвітлили основні прояви кризи – безгрошів'я і безробіття в кіноіндустрії, втеча зубожілого глядача з кінотеатрів, розвал системи кінопрокату, технічна відсталість, засилля західної кінопродукції, творча спустошеність вітчизняних кінематографістів. Сьогодні похід у кіно з колись звичної справи перетворився на досить рідкісний, а для більшості населення — взагалі недоступний спосіб прилучення до мистецтва. За даними моніторингу соціальних змін, здійснюваного Інститутом соціології НАН України, в останні двадцять років громадяни України стали вчетверо рідше відвідувати кінотеатри (у 1994 році — 8% відповіли, що протягом останнього тижня побували в кінотеатрі, а в 20013-му – тільки 2%) [3]. Зрозуміло, якщо кінематограф країни перебуває на етапі стагнації, то формування ментальності, понять добра і зла відбувається на основі іноземних картин.

Актуальність дослідження полягає ще в тому, що дотепер в Україні не проводилося спеціальних досліджень у галузі кіномистецтва, немає в українському соціологічному співтоваристві й фахівців у галузі соціології кіно. І хоча окремі аспекти ставлення населення до кіно розглядалися в опитуваннях, які проводили Інститут соціології НАН України та провідні соціологічні служби (Київський міжнародний інститут соціології, «Социс», Соціальний моніторинг), до спеціалізованих і системних досліджень так і не доходило.

Питання, пов’язані зі сферою функціонування кінематографа, досліджували І. Бутенко, О. Караганов, К. Разлогов, С. Фрейліх та ін. Значний внесок у напрацювання щодо семіотики кіно здійснив Ю. Лотман. Жильбер Коан-Сеа розглядав проблеми сприйняття фільму. Одними з перших праць у напрямі кінокритики були дослідження Л. Андрєєва, І. Соколова, Г. Болтянського та ін. Серед сучасних науковців, котрі досліджують кіно та кінокритику, слід назвати О.Семашко, Н. Лубашову, Л. Саєнкову, Л. Брюховецьку, С. Тримбач та інші.

Мета даного дослідження полягає в виявленні соціокультурних аспектів споживання кінопродукції сучасною глядацькою аудиторією в умовах вестернізації українського кіноринку.

Кіно – багатоаспектне явище і невід’ємна складова життя сучасного світу.Це найдемократичніше та наймасовіше з мистецтв, що зумовлено його значним впливом на соціум з часів виникнення. Російська дослідниця Н. І. Лубашова називає кінематограф «естетичним космосом, під яким доцільно розуміти цілий потік культури, зумовленої його проблематикою» [11, с.7].

Слід зазначити, що кіно як об’єкт дослідження осмислюється як феномен мистецький, психологічний, соціальний, комунікативний. Деякі дослідники вважають, що кінематограф – це формальний інститут духовної сфери, якому притаманні всі ознаки і елементи соціального інституту. Головною його метою є вплив на глядача, за допомогою художніх та естетичних засобів. При цьому, цей вплив здійснюється в процесі виконання своїх специфічних функцій, а також з метою задоволення певних потреб аудиторії [2].

Виділяють чотири основні види кіномистецтва: художнє (ігрове) кіно, яке засобами виконавської майстерності втілює твори кінодраматургії, документальне кіно, мультиплікаційне і науково-популярне кіно. Доступність фільмів широким масам, особливий ефект достовірності екранного зображення, інформативність визначають соціальні функції і світоглядне значення кіномистецтва, яке справляє величезний ідейно-художній вплив на формування поглядів та переконань, естетичних смаків і почуттів людей. Будь-яке

мистецтво певною мірою звертається до почуття реальності в аудиторії, кіно — найбільшою мірою [7, с.56-57].Отже, основна мета кінематографу – це вплив на глядача.

Відповідно до когнітивної теорії фільму глядач є свідомим і раціональним реціпієнтом інформації. За умови розуміння того, що відбувається на екрані, він може вчитись певним моделям поведінки, перейматися певними ідеями і розв'язувати відповідним чином проблеми. Можливості кінематографу допомагають соціалізувати тих, хто торкається дивовижного світу кіно. Відомий режисер С.М.Ейзенштейн називає кіно «синтезом всіх мистецтв», і завдяки цьому воно займає більшу частину соціокультурного простору, впливає на особистість у широкому спектрі, «охоплюючи майже все – від духовних ідеалів до побутових проблем» [5, с.135].

Тому можна зробити висновок, що кіно соціалізує особистість. Індивід в ролі кіноглядача засвоює норми і цінності, що транслюються кінематографом. Кіно впливає на творчість, пізнання, оцінки і спілкування, стає провідником, який допомагає індивіду інтегруватися в систему суспільних відносин у цілому. Завдяки всім цим діям у подальшому відбувається закріплення і розвиток існуючої системи суспільних відносин. Нарешті, через демонстрацію тих чи інших поведінкових патернів кінематограф впливає на поведінкові установки людини. Кінематограф пропонує своєму глядачеві певні схеми світобачення і відчуття, розвиває естетичну культуру особистості, і таким чином стає ланкою соціально-економічної інфраструктури і, відповідно, забезпечує моральну, інтелектуально і фізичну дієздатність членів суспільства.

О. Личковська підсумовує це словами: «Прагматика комунікативних практик … спрямована на соціальне інтегрування індивідів у публічно-соціальному просторі, що призводить врешті-решт до формування як індивідуальних ідентичностей, так і колективних солідарностей» [9, с.142].

Не дивлячись на соціалізуючу функцію кіномистецтва, суперечки про взаємозв'язок кіно і суспільства не припиняються в науковому

співтовариствi.Головне питання цього спору метафорично сформулював М. І. Жабський: «Кінематограф – дзеркало чи молот?» [4].

Неважко побачити, що будь-яке кіномистецтво в конкретних історичних умовах постійно відчуває на собі багатоплановий і різноспрямований вплив навколишньої соціальної дійсності. На думку М. Мкртичової, кіно має тенденцію відображати домінуючі в суспільстві цінності і норми, ідеали і прагнення, але не тільки їх. В процесі кіновиробництва вирішуються одночасно різні завдання: економічні, соціальні, політичні та ідеологічні [12].

Таким чином, по відношенню один до одного суспільство і кіномистецтво виступають одночасно в якості причини і наслідків, кіно – це і дзеркало, і молот суспільної реальності.

Великий розвиток ідея аналізу кінематографа як дзеркала соціальної дійсності отримала у німецьких соціологів. Наприклад, Р. Кеніг у своїх роботах ставив перед соціологією завдання вивчити, які аспекти фільму сприймаються, а які, навпаки, залишаються поза увагою і не сприймаються. Він вважав, що кіномистецтво «відображає душевні настрої і уявлення публіки більш прямим шляхом, ніж інші види мистецтва» [12]. Однак ці уявлення і настрої, на його думку, ще не оформилися до кінця і тільки починають спливати з колективного безсвідомого, тому «кіно стає в цьому сенсі рупором соціальної спонтанності» [12].

Його співвітчизники М. Травень і Р. Вінтер поставили питання про те, «які знання про соціальні, політичні, культурні та структурні процеси можуть нам дати кінофільми?» [15, с. 40], Так, вони відзначають, що творці фільму завжди прагнуть залучити якомога більше глядачів у кінозали, для чого їм доводиться приділяти серйозну увагу емоційним запитам публіки: її надіям, страхам, фантазіям і проблемам. Таким чином, кіно вбирає в себе ідеології і конфлікти характерні для даного суспільства і малює його відображення. Однак, на думку Травень і Вінтер, «висвічуючи пануючі загальні ідеологеми, кіно разом з тим, відображає прагнення, що знаходяться в протиріччях з домінантною ідеологією, і тим самим деконструює її» [15, с. 40]. Ними

робиться висновок про те, що аналіз кіно неодмінно повинен бути одночасно і аналізом суспільства, так як надмірна концентрація на формі і естетиці кіно, на їх думку, веде до відриву від соціального контексту і як наслідок до однобічності і спотворення соціальної дійсності.

Отже, кінематограф не лише відображає норми й цінності суспільства, а й впливати на їх формування. У цьому контексті кіно — це і універсальний засіб комунікації, що базується на загальних зорових образах. Хоча комунікація – побічна дія кінематографу, без неї немає повного сприйняття фільму. У зв'язку з цим неодноразово поставало питання форм комунікативного зв'язку, тобто мови кіно. Значний внесок у дослідження питання щодо семіотики кіно здійснив Ю. Лотман. У своїй праці «Семіотика кіно і кіноестетика» дослідник аналізував такі питання: елементи і рівні кіномови, природа кінорозповіді, кінематографічне значення, лексика кіно, структура кінорозповіді тощо.

Науковець розмірковує щодо таких понять, як мова, знак, розглядає взаємозв'язок між ними. Ю. Лотман зазначає, що мова — упорядкована комунікативна знакова система; знак — це матеріально виражена заміна предметів, явищ, понять у процесі обміну інформацією в колективі [10].

Сучасну культуру, на думку Ю.Лотмана, можна охарактеризувати зміною мовної системи. Культуру він розглядає як особливого виду мову, яка слугує цілям комунікації між двома або багатьма індивідами. Відповідно кінематограф як вид мистецтва є свого роду «екранною» мовою. Таким чином, кіно володіє власною мовою і впливає на масову аудиторію через комунікативні канали (аудіовізуальні, виконавчі (перфомарсні), кіноестетичні).

Проте, взаємодія фільму і публіки будується не на основі передачі та засвоєння інформації за допомогою комунікативних каналів, радше вони виступають засобом активного включення глядача в екранний світ. Комунікативні дії відбувається саме завдяки емапатії, спільного переживання, бо будь-який вид мистецтва контактує з людиною через її почуття та емоції.

Проте, на думку І.В. Кондакова, істинне розуміння специфіки кіно може відбуватися лише на рівні колективного підсвідомого. Ув'язнена у фільмі

картина світу «лягає на грунт уяви публіки, переломлюється через її почуття, настрої, очікування, бажання, ілюзії, надії, симпатії і антипатії» [6, с. 234].

Тому фільм − це ще й ментальна реальність. В голові масового глядача фільм знаходить нову форму, змішується з особистісними установками і минулим досвідом. «Кінематограф, — зазначав Андрій Тарковський, — розширює, збагачує і концентрує фактичний досвід людини, при цьому не просто збагачує, а робить тривалішим, значно тривалішим. Ось у чому справжня сила кіно, не в «зірках», не в сюжетах, не в розважальності» [1, с.56].

На ментальному рівні кіно виконує ідеологічну функцію шляхом впливу на конструювання національної ідентичності людини, виступаючи транслятором національної ідеї [8].На думку М.А.Хренова «саме кіно може надавати відсутню в інших сферах культури специфічну інформацію. Треба лише навчитися її читати. Історія кіно, а точніше історія рецепції кіно розгортається як читання цієї унікальної інформації»[17, с. 136]. Його думка розкриває сутність евристичної функції кіно, яка полягає в тому, щоб надати глядачу певні орієнтири, за допомогою яких він приходить до розуміння задумки.

Розмірковуя про ці орієнтири, він називає їх психологічними комплексами. Автор доходить висновку про те, що мова йде про тісно пов’язані з ментальністю пласти реальності. При цьому такі пласти знаходяться у постійному русі, вони можуть як ізолюватися від інших культур, так і асимілювати їх цінності [17, с.141]. Як відомо ментальність заснована на сфері несвідомого і глядач під час перегляду входить в поле дії фільму і стає піддатливий на ідеологічні навіювання. За словами одного з найбільш яскравий представників сучасного психоаналізу Славоя Жижека – кіно – найбільш збочений вид мистецтва, воно не дає вам того, чого ви бажаєте, воно говорить вам як бажати [8].

Отже, кіно завжди було і є невід’ємною складовою культури того чи іншого суспільства, особливим видом естетичного впливу на глядача, що сприяє формуванню певних цінностей та ментальностей або, навпаки,

руйнуванню наявних. Тобто кіно може як сприяти розвиткові культури тієї чи іншої нації, так і уповільнювати його.

Сучасні соціологічні дослідження підтверджують важливу роль кіно у сучасному українському суспільстві. Так, за результатами опитування «Моральні орієнтири українців», яке проводив Інститут Горшеніна, серед таких носіїв моральних цінностей як сім`я, церква, школа респонденти називають і кінематограф з літературою [16].

Це достойний аргумент того, що кіно залишається одним із інструментів виховання та зберігання цінностей. Проте, інформаційний простір України переповнений не фільмами власної продукції, а фільмами іноземними, які не можуть бути трансляторами національної української культури. Подекуди такі стрічки навіть навпаки містять ідеї що суперечать національним цінностям. Але ж, основними принципами кінематографії згідно Закону України про кінематографію вважаються сприяння розвитку національної свідомості, патріотичних почуттів громадян.

В Україні зараз налічується п’ять державних кіностудій – Національна кіностудія художніх фільмів імені О.П. Довженка, Одеська кіностудія художніх фільмів, Національна кінематика України, Українська кіностудія анімаційних фільмів, Українська студія хронікально-документальних фільмів та понад 20 кіностудій недержавної форми власності.

Серед них особливий інтерес становлять перші дві, оскільки їх продукція – державне ігрове кіно. За інформацією, поданою на офіційних сайтах кіностудій в період з 2000 року і донині, Кіностудією ім. О. Довженка було знято 37 фільмів, а Одеською кіностудією – 28, але навіть ці кінострічки український кінопрокат неспроможний донести до глядача. Проте ще невідомо, чи зможуть навіть ці високохудожні фільми конкурувати із західними кінострічками.

На думку експертів за роки незалежності обвально погіршилася художня ефективність роботи українського кінопрокату, стан роботи з глядачами та умови для творчого зростання, що негативно позначилось на художньому рівні

фільмів. Навіть у такій пріоритетній сфері, як «відродження національних традицій в кіномистецтві», терези оцінок незначно, але схилились у бік погіршення [14].

Найчастіше криза кінематографа, як свідчить досвід історії, пов'язана з кризою глядача, публіки, що недостатньо стимулює його розвиток. Однак і режисери, і кінокритики майже повністю сходяться на тому, що «інтерес публіки до кіномистецтва» є досить високим. Щоправда, за такий довгий час майже повної відсутності українських фільмів і повної «західнізації» вітчизняного кінопрокату цей первинний фактор потреби в кінематографії суттєво ослаб, бо «художня вимогливість публіки» значно знизилась. Таким чином стан українського кінопроцесу загалом визначається характером соціально-трансформаційних змін перехідного періоду та загальним станом культурного життя в Україні, що його експерти визначають невисокою оцінкою (2,79 бала за п'ятибальною шкалою) [14].

Фахівці єдині в думці про те, що подолання несприятливої для вітчизняного кіно ситуації, яка склалася, потребує системного розв'язання численних творчих, виробничих та організаційних проблем. І однією з істотних передумов подолання кризи є поглиблене вивчання суспільної думки, що дозволяє зрозуміти справжні інтереси й потреби реальних та потенційних кіноглядачів.

За даними відділу соціології культури Інституту соціології НАН України відповіді громадян України на запитання «Які фільми ви хотіли б дивитися, якби у вас був вибір?», розподілилися в такий спосіб: радянські фільми — 50%, сучасні російські фільми — 44%, українські фільми — 34%, американські фільми — 22%, індійські фільми — 22%, європейські фільми — 20% [3].

При очевидній домінанті ностальгічних почуттів до радянського кіно, близько третини населення, як бачимо, хотіли б дивитися і сучасні українські фільми. Здавалося б, маємо парадоксальну ситуацію: потенційних глядачів вітчизняний кінематограф має значно більше, ніж американський та європейський, але практично в кінотеатрах панує протилежна ситуація.

Причому організатори кінопрокату одностайно дотримуються думки, що глядача до кінотеатру можна заманити виключно західною кінопродукцією. Очевидно, глядач, який віддає перевагу вітчизняному українському фільму перед західним, вирізняється рідкісною пасивністю, подолати яку можна лише неабиякими зусиллями творців вітчизняного кіно.

Таким чином, не можна впевнено стверджувати, буцімто український глядач не сприймає сучасного українського фільму. Принаймні близько третини населення виявили готовність дивитися сучасні українські стрічки. А ось напитання «Як Ви ставитеся до вітчизняного кіно періоду незалежності України?» респонденти виявили неоднозначні оцінки: в цілому позитивно - 21,8%, в цілому стримано - 33,0%, в цілому негативно - 16,8%, не цікавить - 12,8%, важко відповісти - 15,6%. Домінують, як це видно, стримані й невизначені оцінки. Але важливо відзначити, що далеко не всіх ця тема взагалі не цікавить [3].

Ще одним свідченням того, що переважній більшості українців небайдужа доля вітчизняного кінематографа є відповіді на запитання«Яку роль, на вашу думку, кіно має відігравати в нашому суспільстві в першу чергу?» Думки розподілилися таким чином: виховувати наших громадян у національно-патріотичному дусі - 31,8%, бути джерелом нових знань про світ і людей - 30,7%, пропагувати позитивні моральні цінності - 25,5%, бути засобом відпочинку і розваги - 23,3%, давати особливу естетичну насолоду - 12,3%, покращувати образ України на світовій арені - 11,4%, стверджувати цінності української національної культури - 9,1%, художніми засобами вирішувати актуальні проблеми життя - 9,0%, бути засобом спілкування людей в Україні та за її межами - 6,5%, бути прибутковим видом шоу-бізнесу - 4,8%, підтримувати політичну стабільність у державі - 2,2%, важко відповісти - 4,8%. На перших трьох позиціях за частотою згадувань у представленому списку ми бачимо явно «неспецифічні» функції кінематографа - патріотично-виховну, просвітительську й моральну.

Таким чином, український глядач перш за все прагне дивитися якісний національний продукт, який представляє ідеологічні засади українства та дає можливості глибше пізнати історичне минуле і тим самим вплинути на світогляд людини.

Щодо жанрів українського художнього кіно, то 46,8% глядачів хочуть дивитися фільми про історичне минуле нашого народу — 46,8%, кінокомедії — 46,1%, ліричні фільми про кохання та родину — 35,9%, пригодницькі фільми — 18,6%, сучасну соціально-проблемну драму — 16,3%, детективи — 13,9%, музичні фільми — 11,4%, наукову фантастику — 8,0%, соціальну сатиру — 6,0%, релігійне кіно — 5,2%, політичне кіно — 5,0%, бойовики — 4,4%, фольклорно-етнографічні фільми — 3,3%, містичні трилери — 2,8%, філософське авторське кіно — 2,2%, фільми жахів — 1,3%, важко відповісти — 10,8%[3].

З цього очевидно, що найбільш затребувані сьогодні історичні фільми, кінокомедії, мелодрами і сімейні хроніки. Але варто врахувати, що глядачі не тільки прагнуть ближче ознайомитися з багатостраждальною історією своєї країни, а й із не набагато меншим бажанням чекають появи на екрані вдалих українських кінокомедій та ліричних фільмів.

Таким чином, кіно в сучасному суспільстві є домінуючим видом мистецтва, яке виконану безліч функцій – соціалізації, комунікативну, ідеологічну, евристичну. Кіно, відображає соціально-політичні, культурні процеси, які відбуваються в суспільстві, тому постає як дзеркало соціальної дійсності. Соціологічні дослідження свідчать, що виявилося дуже мало людей, які б були байдужими до кіно взагалі або не мали б своєї певної думки про нього. Проте, суспільство потребує нової моделі національного кінематографа, яка характеризується особливою системою соціально-художніх відносин, новими організаційними формами кіновиробництва і прокату, формуванням нової структури публіки кіно та ін.;

Про кризу українського кінематографа в добу незалежності сказано, мабуть, уже більше, ніж про його неперевершений розквіт за радянських часів,

коли «найважливіше з усіх мистецтв» перебувало в центрі суспільної уваги. Такі дослідники як Госейко Л. І., Анікіна Т. О., Софієнко М. К., Семашко О. різнобічно висвітлили основні прояви кризи - безгрошів'я і безробіття в кіноіндустрії, втеча зубожілого глядача з кінотеатрів, розвал системи кінопрокату, технічна відсталість, засилля західної кінопродукції, творча спустошеність вітчизняних кінематографістів [13].

Кінематограф - це той вид мистецтва, що відображає ментальний портрет нації, проектує у свідомість людей критерії добра й зла, постулати істини й міфів, накопичує в собі архетипи, образи й символи відтвореної реальності. Тому основними і визначальними проблемами кінояк особливої соціально-художньої реальності, постають соціологічні проблеми. На зламі тисячоліть відбулася радикальна зміна вектора розвитку кінематографа у зв'язку з формуванням не тільки нової соціокультурної, а й нової художньої реальності. В загальних рисах ці зміни полягають: у появі нового об'єкта кінематографічного відображення, яким постає суспільство перехідного типу; притаманна йому система соціально-художніх відносин кінотворців, публіки, критики, громадськості і держави, переоцінка цінностей, зміна їх акцентів; у«відкритості» кінематографічного простору не тільки в плані зняття будь-яких обмежень у художній творчості, а й в безмежному поширенні у вітчизняному прокаті фільмів інших країн, що призвело до тотальної «вестернізації», а іноді «русифікації» всього кінематографічного «поля».

Якщо в Росії перехід до «вестернізації» відбуваєтьсяпоряд з намаганням витримати конкуренцію із західними фільмами і протиставити їм свою стратегію творчості й організації кінопрокату, то в Україні зникнення вітчизняного кінематографа (створення в окремі роки одного фільму) призводить до тотального панування західного кінематографа, навіть без намагань осмислити якісь інші варіанти.

В умовах очевидної кризи кінематографа в Україні і паралічу кіновиробництва найбільш доречним є звернення соціолога до глядачів, як базових творчих учасників кінопроцесу.

Саме їхнє уявлення про наявне і бажане для вітчизняного екрана здатне стати відправною точкою для подолання стереотипів масової свідомості, й може істотно допомогти у відшуканні нових орієнтирів, пов'язаних із перспективою розвитку нашого кінематографа.

Сучасна молодь не уявляє свого життя без кінематографу, тому традиційно частіше ходять у кіно молоді люди, особливо у віці до 20 років. В останнє десятиріччя кінотеатри та альтернативні кіноплощі набирають стрімкого оберту на теренах нашої країни. Молоде покоління є одним з найактивніших споживачів продукції кінематографу, який відносно української молоді може виконувати як інтегруючу, так і диференціюючи функцію.Молоді люди потребують якісного кінотвору, йдуть до кінотеатрів у пошуках доброго відпочинку, пошуку нових ідей, емоцій тощо. Нажаль політика Державного агентства України з питань кіно не є задовільною з боку популяризації цього виду мистецтва серед молоді, бо значна кількість вітчизняних кінострічок губиться ще на стадії ідеї. Через це величезна кількість молодих людей віддає свої симпатії західному кіно і про власний національний продукт вони згадують з кожним роком все менше і менше. Через це ми вирішили провести актуальне дослідження серед студентської молоді міста Мелітополя і дізнатися про їх думку з цього приводу.

В якості інструментарію була використана самостійно розроблена соціологічна анкета, що включає 16 питань, які визначені нами як важливі для вирішення основних практичних завдань дослідження. Всього у опитуванні прийняло участь 50 чоловік, віком від 17 до 25 років. Довірча ймовірність - 95%, довірчий інтервал – 10.

Результати опитування свідчать про те, що майже половина опитаних молодих людей (48,0%) щоденно дивиться фільми, 36,0% - раз на тиждень, 14,0% - раз на місяць, і лише 2,0% респондентів займаються переглядом кіно лише раз на рік (Додаток 2, табл.1).

28% опитаних вважають себе обізнаними у сфері кінематографу, 36% - цікавляться кіноіндустрією, проте не поглиблюються у кіно-процес, 36% - вважають себе рядовими глядачами (Додаток 2, табл.2).

Щодо жанрових вподобань, то сучасна молодь не вирізняється художнім смаком і вибагливістю. Так, 20% опитаних полюбляють дивитися містичні фільми, 18,0% - комедії, 16,0% - детективи, 10% - мелодрами, 10,0% - військові фільми, 10,0% - бойовики, і лише 4% - історичне кіно, а 2,0% залишили свій вибір на мультфільмах і трилерах (Додаток 2, табл.3). Отже в основному молоді люди дивляться фільми щоб розважитися, а не збагатити свій світогляд та пізнати щось нове.

Двомірний розподіл на питання «Як часто Ви дивитеся фільми?», «Фільми якого жанру Вам подобаються найбільше?» показав, що респонденти, які щоденно дивляться фільми надають перевагу комедіям (25%), детективам (20,8%), бойовикам (12,5%) та містиці (12,5%). А ті респонденти, які переглядають фільми раз на тиждень, в першу чергу дивляться містику (38,9%), детективи та комедію – по 16,7%. Слід зазначити, що історичні, військові фільми не користуються популярністю у молоді, а документальне кіно взагалі не брав жоден респондент. Такі дані свідчать, що молодіжна аудиторія не характеризується високим художнім смаком, культурною вибагливістю, а хоче при перегляді фільму лише розважитися, а не розмірковувати на ідеєю, філософським сенсом тощо.

Найбільш актуальними для перегляду 80% опитаних вважають американський кінематограф, 14% - європейський кінематограф, 2% - російський і лише 4% - надають перевагу вітчизняному продукту(Додаток 2, табл.4). Дані результати підтверджують думку про те, що вітчизняне кіно не користується популярністю серед своїх глядачів, а насамперед молоді, яка як видно із попереднього питання віддає перевагу розважальній функцій кінематографу.

Це підтверджує і відповіді на запитання: «За які якості Ви полюбляєте кіно?» 42% - за гру акторів, 32% - за спецефекти, 72% - за сюжет, і лише 22% полюбляють бачити у стрічці філософський підтекст (Додаток 2, табл.5).

Що ж до мотивів обрання фільмів для перегляду, і тут молодь виявляє не високу культуру вибору. На перше місце виходить улюблений актор – 34,9%, прихильність до певного жанру – 20,3%, інтерес до певної тематики - 21,5%, і на жаль, на останньому місці посідає режисура (5,3%), хоча саме вона вказує на художню сутність кінотвору.

Однією з причин розвитку вітчизняного кіномистецтва є інтерес до нього з боку аудиторії. Але ж що існує національне кіномистецтво можна стверджувати лише умовно, бо до останнього часу мало фільмів українською мовою і українських режисерів. То ж і не дивно, що 36,2% опитаних взагалі не дивляться українських фільмів, 39,6% - дивляться деякі з них, і лише 15,1% намагаються постійно дивитися вітчизняні фільми. До того ж, дивляться їхлише по телевізору 59,3% опитаних, в кінотеатрі – 0,7%, і в кінотеатрі, і по телевізору - 32%. Власне українське кіно, зважаючи на ці дані, не має достатньої кінопубліки.

Взагалі, останніми роками у структурі повсякденних занять громадян України дедалі менша частка припадає на відвідування театрів, музеїв, концертів. І це зрозуміло: заклопотані повсякденними матеріальними проблемами люди віддають перевагу пасивним формам відпочинку, таким, що не потребують додаткових витрат із мізерного сімейного бюджету.

Про вестернізацію українського кіноринку, неналагодженість кінопрокату свідчить і той факт, що 64% опитаним не цікавий український кінематограф взагалі(Додаток 2, табл.6), а 72% вважають, що кіно в країні знаходиться в критичному стані.

Серед причин незацікавленості українським кіно респонденти називають такі: мало гарних стрічок українських студій – 36,5%, погано організований кінопрокат – 27%, мало українських фільмів національної тематики - 17,1%.

Проте при очевидній домінанті західних кінострічок, все ж таки у вітчизняного кіно є вій глядач серед молоді. Так, якщо б у наших респондентів був вибір подивитися українське або західне кіно, то 34% опитаних залюбки б пішли на якісне українське кіно, водночас 66% обрали західні кінострічки.

Ті респонденти, які надали перевагу західному кінематографу відмічають, що вони цікавіші від українських, в них наявні яскраві спецефекти, цікаві сюжети, вони якісніші за українські, а в українському кіно немає цікавих ідей тощо.

Ті ж респонденти, які обрали український фільм на противагу західним відмічають, що їхній вибір здебільшого пов'язаний з підтримкою вітчизняного виробника і патріотичними почуттями.

А на питання «Чого не вистачає українській кіноіндустрії?» відповіді розподілилися так: 70% вважають, що нашій кіноіндустрії не вистачає економічної свободи, 60% - налагодженого кінопрокату, 14% - творчих ідей, 8% - гарних професійних акторів,6,0% - свободи думки та можливості її висловлення, 2% - бракує здібних режисерів.

Серед причин повільного розвитку нашої кіноіндустрії, респонденти відмічають наступні: нестача грошей - 58,0%, небажання з боку ймовірних спонсорів - 14%, відсутність державної підтримки - 12%, неконкурентноспроможність українського кіноринку - 10%, звинувачують у цьому великий потік фільмів з Заходу - 6,0%.

Отже, на сучасному українському кіноринку домінує американська та західна кінопродукція, яка не відповідає національному менталітету та національній культурі. Проте, внаслідок деструктивних процесів, які присутні українському кінематографі – невелика кількість стрічок, недофінансування, неналагодженість кінопрокату молодий глядач обирає для перегляду іноземні фільми.

З іншого боку запити глядацької аудиторія відображають загальний соціально-економічний стан українського суспільства, який знаходиться в кризі перехідного періоду. Так молодіжна аудиторія не відрізняється художній

смаком, культурною вибагливістю, а вибирає фільми перш за все розважального жанру.

Проте, не можна стверджувати, що українське кіно зовсім не має свого глядача. Так, третина (34%) опитаних молодих людей залюбки б дивилися вітчизняні фільми, як би вони були б доступніші та відповідали національній тематиці.

Отже, кінематограф є важливою та невід'ємною складовою сучасного соціокультурного простору. Як соціальний інститут він має складну структуру, в результаті чого реалізує функції засобів масової комунікації, але своєрідним чином.

Кіно як впливовий та популярний прояв візуальної культури може сконструювати потрібну соціальну реальність - певні схеми світобачення і відчуття, розвиває культуру особистості. Глядач засвоює норми і цінності, які відображає кінематограф, і в такий спосіб кіно допомагає індивіду інтегруватися в систему суспільних відносин, соціалізуючи особистість.

Кіно в якості соціокультурного феномену є дзеркалом відображення дійсності: глядацька аудиторія одночасно і створює кіно, і споживає його як мистецький продукт. Глядачі в процесі кінотворчості виступають в якості передумови перетворення його в суспільне явище, і в такий спосіб обумовлюють функціонування кінематографу в ролі соціального інституту, впливаючи на його розвиток. Таким чином, кіно, виступає і в якості інструменту пізнання суспільної реальності, так і здатне збагачувати свідомість соціуму.

Отже, аналіз кіно неодмінно повинен бути одночасно і аналізом суспільства, оскільки кінематограф не лише відображає норми й цінності суспільства, а й впливати на їх формування.

Кіно володіє власною мовою і впливає на масову аудиторію через комунікативні канали (аудіовізуальні, виконавчі (перфомарсні), кіноестетичні), тому між глядачем і кінофільмом відбувається складний процес комунікації завдяки активному включенню глядача в екранний світ. Кінодія викликає

емапатію, спільне переживання, бо будь-який вид мистецтва контактує з людиною через її почуття та емоції.

Кінематограф – це той вид мистецтва, що відображає ментальні особливості нації, проектує в суспільну свідомість критерії добра й зла, накопичує архетипи, образи та символи відтвореної реальності. Цей вид мистецтва, розвивається відповідно до загальних суспільних тенденцій і абсорбує найкращі риси ментального портрета нації. Завдяки цьому кінематограф виступає транслятор національної ідеї, виконуючи ідеологічну функцію. За роки незалежності відбулось помітне зниження художніх, соціальних і професійно-функціональних показників кінематографічного процесу, що свідчить про його системну кризу.

Так сучасний кіномистецький простір України переповнений фільмами іноземними, які не можуть бути трансляторами національної української культури. В боротьбі за глядача кінотеатри вдаються до показу західних кіностричок, які не завжди якісні і не відповідають національній тематиці.

Кіно є найпопулярнішим видом мистецтво, але ж найактивнішу споживацьку аудиторію віно має серед молоді, яка не вирізняється художнім смаком і культурною вибагливістю. Так, в основному молоде покоління полюбляє дивитися містичні фільми, комедії, детективи.

Найбільш актуальними для перегляду є американські та західні стрічки, в яких молодь приваблює гра акторів, спец ефекти, сюжети тощо. Це свідчить, що глядацька аудиторія прагне лише отримати розваги, а не розмірковувати на ідеєю, філософським сенсом, режисурою фільму тощо.

Тому можна констатувати, що складається нова структура кінопубліки, яка характеризується в своїй основній масі інтересом до західного кіно, втратою національно-художньої орієнтованості, споживацтвом і зниженням художніх потреб. Серед причин незацікавленості вітчизняним кінопродуктом більшість молодих людей називають те, що мало гарних стрічок українських студій, погано організований кінопрокат, мало українських фільмів національної тематики.

Водночас не можна стверджувати, що глядачі не потребують національного кінопродукту. Третина опитаних залюбки б надали перевагу вітчизняному кіно в порівнянні з західним, якщо б воно було якісним, доступним і відповідало національній тематиці.

Список використаних джерел

1. Брюховецька Л.І. Кіномистецтво: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / Л.І.Брюховецька. - К.:Логос, 2011. - 390 с.

2. Важенина О.А. Кинематограф как социальный институт и канал трансляции образа национальной идеи / О.А.Важенина // Международный научно-исследовательский журнал [Електроний ресурс]. – Режим доступу:http://research-journal.org/culture/kinematograf-kak-socialnyj-institut-i-kanal-translyacii-obraza-nacionalnoj-idei/

3. Головаха Є. Минуле, сьогодення і майбутнє українського кінематографа в дзеркалі громадської думки [Електроний ресурс].. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/minule,_sogodennya_i_maybutne_ukrayinskogo_kinematografa_v_dzerkali_gromadskoyi_dumki.html

4. Жабский М.И. Кинематограф − зеркало или молот?: Кинокомуникация как социокультурная практика. - М., 2010. – 186 с.

5. Жабский М.И. Социокультурная драма кинематографа. Аналитическая летопись (1969-2005 гг.) / М.И.Жабский. - М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009-775 с.

6. Кондаков И.В. Современные трансформации российской культуры / И.В. Кондаков. – М.: Наука, 2005. - 610 с.

7. Коэн-Сеа Ж. Проблемы кино и зрительной информации / Ж. Коэн-Сеа. —М., 1961. – 234 с.

8. Кузьменко О. Кіно як інструмент формування національної ідентичності. Український контекст // Kulturywschodniosłowiańskie – obliczaidialog, 2012. - s. 66-75 [Електроний ресурс]. – Режим доступу:http://eprints.oa.edu.ua/2377/1/Kuzmenko%20kino1.pdf

9. Личковська О. Р. Комуніуативні практики взаємодії з візуальними джерелами: між інтеграцією й диференціацією / О.Р. Личковська // Вісник Одеського національного університету. - Серия: Соціологія і політичні науки. - Т. 13, вип 5, 2008. - С. 140-150

10. Лотман Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. Лотман. — Таллин: «Ээсти Раамат», 1973. — 138 с

11. Лубашова Н. И. Феномен отечественной кинематографии в социокультурном пространстве России XX в.: автореф. дисс. … д-ра филос. наук по спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Наталия Ивановна Лубашова. — Тамбов, 2008. – 54 с.

12. Мкртычева М. С.Кино как предмет социологического изучения: возможности и перспектив[Електроний ресурс]. – Режим доступу:http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/12/sociologiya/mkrtycheva.pdf

13. Основні тенденції розвитку українського кінематографа на зламі xx-xxi століть [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/pedagog/104/18149-osnovni-tendencії-rozvitku-ukraïnskogo-kinematografa-na-zlami-xx-xxi-stolit.html

14. Семашко О. Соціокультурні виміри сучасного кінопроцесу в Україні // Кінотеатр [Електроний ресурс]. – Режим доступу:http://kthm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=120

15. Социология и кинематограф / [Под общ. ред. Жабского М.И.] - М., 2012. – 214 с.

16. Соціологічні опитування «Моральні орієнтири українців» // Інститут Горшеніна, жовтень 2011 року [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/ukrayina/ukrayinci-rozcharuvalisya-v-derzhavi-i-viryat-tilki-v-sim-yu.html

17. Хренов Н.А. Социально-психологические аспекты взаимодействия искусства и публикии / Н.А.Хренов. – М.: Издательство: Наука, 1981.- 596 с.

РОЗДІЛ ІІ. ІНТЕРКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК ПОЛІТИКА ТА ПРАКТИКА СУЧАСНОГО ПОЛІЕТНІЧНОГО МІСТА

2.1. ДІАЛОГ КУЛЬТУР ЯК ДІЄВИЙ КОНСТРУКТ СУЧАСНОГО ПОЛІЕТІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА.

Модернізація українського суспільства актуалізувала цілий комплекс проблем, пов'язаних зі збереженням цілісності країни, серед яких особливо гостро стоять проблеми культурної та духовної безпеки. Вирішення цих проблем багато в чому залежить від уміння вибудовувати міжкультурні взаємини в формі діалогу. Необхідність дослідження діалогу культур є наслідком суперечливих, кризових процесів, що протікають в сучасному суспільстві, коли головною умовою толерантного вирішення конфліктних ситуацій є діалог як фактор узгодження різних інтересів, який все частіше виступає єдино можливим способом виживання людства.

Ситуація, що склалася в сучасній культурі, носить амбівалентний характер. З одного боку, існує уявлення про множинність рівноправних культур, їх унікальність, з іншого, - виникає необхідність досліджень інтегруючих начал, що ускладнюють культурну єдність, без якої неможливе існування людства. Найперспективнішим шляхом науковцям сьогодні вбачається діалог між культурами з його іманентною установкою на рівність і партнерство, забезпечення культурної стабільності.

Загальноуживане у сьогоденному побуті, найчастіше у синонімічному значення слова «спілкування» поняття «діалог» тлумачится у Великому словнику української мови за своїм походженням від грецького «8іоЛоуоС» (діолохус) - розмова, бесіда [23, с. 295], тобто, як розмова між двома або кількома особами, вказуючи на живе спілкування, увагу до співбесідника, сприйняттям думки учасника розмови тощо.

До недавнього часу тлумаченню діалогу надавалася переважно літературно-філософська форма. Як філософський термін «діалог» почав виділятися, опрацьовуватися науковцями останнім часом у кількох напрямках. Філософські словники дають кілька його тематичних визначень: як метод знаходження істини в античній філософії за допомогою певних питань і методичного знаходження на них відповідей, в традиціях древньогрецької філософії Сократа і Платона. У сучасній філософії діалог розглядається переважно як «універсальна форма відношення «Я - Ти» як спосіб дослідження сутності людини та визначення її реального призначення у житті» [19, с.161-162], як категорія теорії комунікацій, що тлумачить діалог як інформативну і екзистенційну взаємодію між учасниками комунікації, за допомогою якого відбувається порозуміння" [7, с. 9-10], або у культурологічному значенні, як «діалог культур» – «процес спілкування культур, у ході якого відбувається їх взаємна трансформація» [27, с. 162].

Світова історія свідчить, що прагнучи досягти максимальної виразності і зменшити можливість неадекватного сприйняття, мислителі досить часто викладають свої міркування саме у формі діалогу. Взірці текстів, побудованих методом діалогічних роздумів, можна виявити на кожному етапі розвитку культури. Ідея діалогу має свій розвиток в глибокому минулому. Давні тексти культури Індії наповнені ідеєю єдності культур і народів, макро-і мікрокосмосу, роздумами про те, що здоров'я людини багато в чому залежить від якості його взаємин з навколишнім середовищем, від свідомості, сили краси, розуміння як відображення Всесвіту в нашому бутті.

Проблемами діалогу займалися давньогрецькі філософи – софісти, Сократ, Платон, Арістотель, філософи епохи еллінізму. Діалоговий простір ними створювався на основі духовної культури і засновувався на визнанні плюралізму думок, рівноправності точок зору, визнання загальнолюдських принципів, свободи і цінності особистості і суспільства в цілому. Виникнення діалогу в античності було показником того, що міфічна свідомість змінювалася філософськи-дискурсивною і критичною свідомістю.

В середні віки діалог використовувався переважно в моральних цілях. Внутрішньо діалогічний філософський трактат Абеляра "Так і ні". В іншому своєму творі "Діалог між філософом, іудеєм і християнином" він передбачив не тільки діалог конфесій, а й діалог культур. Діалоги епохи Відродження показують, що формується нова парадигма, новий тип свідомості. Однак, по-справжньому до проблем діалогічних взаємин приступили німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг близько 200 років тому, коли на часі постало вивчення проблем суб'єкта і його пізнавальних можливостей, суб'єктивних і міжсуб'єктивних зв’язків тощо. Філософом Фіхте були розвинуті ідеї про інакшістьі і взаємозумовленості у спілкування "я" і "іншого".

Провісниками сучасного філософського діалогізму прийнято вважати Л.Фейєрбаха, який прагнув створити матеріалістичну антропологію як теорію взаємозв'язку Я і Ти, С. К'єркегора з його теологічним діалогом, Ф.Ніцше, який створив істинно діалогічні твори.

На початку XX століття цією проблемою займалися М. Бубер, Ф.Гогартен, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Хюссі, Г. Коен, Ф. Ебнер та інші науковці. Вказані автори приділяли увагу проблемі діалогу як складовій частині своїх філософських уявлень щодо проблеми буття, природи, соціокультурної реальності, основ людської особистості. Класиком теорії діалогу вважається Мартін Бубер. Вихідним пунктом концепції М. Бубера служить діалогічний принцип, згідно якому людина знаходить власну сутність тільки вбираючи в себе вселюдські сутності та співвідносячи себе з іншими людьми [3].

Якщо Бубер досліджує проблему діалогу у трьох вимірах: між людиною та людиною, між людиною та світом і між людиною та Богом, то послідовник Бубера Левінас, зберігаючи релігійне забарвлення діалогу, розглядає його як універсальну умову людського буття, залучаючи до діалогічного простору антропологічний, психологічний та соціальний аспекти, а також залучаючи нове поняття – асиметрії діалогічних стосунків [15].

Своє продовження розробка соціальних аспектів концепції діалогу в XX-му столітті знайшла в працях з соціолінгвістики Л. Щерби, Л. Якубинского, з

літературної та філософської герменевтики Х. Гадамера, феноменології Х. Гуссерля та М. Мамардашвілі, фундаментальної онтології М. Хайдеггера.

Взаємодію культур досліджували К.Леві-Стросс, Г. Хершковець, С. Артановский, С. Арутюнов, Б. Єрасов, Л. Іонін, Н. Іконнікова та інші науковці.

Відомо, що К. Леві-Стросс завжди рішуче виступав проти всього, що може привести до знищення відмінностей між людьми, між культурами, порушити їх різноманітність і неповторність. Він ратував за збереження унікальних особливостей кожної окремої культури. В розділі книги «Раса і культура», написаній ще у 1952 році він стверджує, що «... інтегральне спілкування з іншою культурою вбиває ... творчу оригінальність обох сторін» [13]. Діалог, на його думку відбувається в просторі і в часі, пронизує культури по вертикалі і по горизонталі, а міжкультурне спілкування складається в міру предметних перетинань, що вибудовуються діяльністю мови.

Згідно Х. Гадамеру, діалог є своєрідною аплікацією свого і чужого. «Діалог – це спілкування з культурою, реалізація і відтворення її досягнень, це виявлення та розуміння цінностей інших культур, спосіб привласнення останніх, можливість зняття політичної напруженості між державами та етнічними групами. Він – необхідна умова наукового пошуку істини і процесу творчості в мистецтві. Діалог – це розуміння свого «Я» і спілкування з іншими. Загальність діалогу загальновизнана» [8, с.9].

Таким чином, діалог передбачає активну взаємодію рівноправних суб'єктів. Взаємодія культур і цивілізацій передбачає і якісь загальні культурні цінності. Діалог культур може виступати як примирювальний чинник, що упереджує виникнення воєн і конфліктів. Він може знімати напруженість, створювати обстановку довіри і взаємної поваги.

Саме у вказаних контекстах поняття діалогу особливо актуальне для сучасної культури. Дуже важливими для сучасного розуміння діалогу як мовленнєво-смислового явища праці з літературознавства та семіотики А.Аверинцева, М. Бахтіна, М. Лакшина, Ю. Лотмана, з основ комунікації А.Моля, В. Борева, Ю.Хабермаса та багатьох інших дослідників.

Методологія взаємодії культур, зокрема, діалогу культур, була розроблена відомим російським мислителем М. Бахтіним. В свої працях він доводить, що діалог – це не суперечка, яка у кінцевому результаті веде до загального смислового знаменника універсальної істини. Навпаки, діалог, згідно з поглядами філософа, з самого початку передбачає плюралістичний світ різних свідомостей, що постає творчим стимулом для продукування нових культурних цінностей [1, с. 426].

М.Бахтін, на відміну від Бубера, який діалог тлумачить як засіб порятунку від самотності, вбачає можливість подолання самотності у спілкуванні з іншою людиною, оскільки в ньому долається монологічність самого буття, а мова досягає своєї довершеності, бо оформлене у мові слово зустрічає відповідь. [19, с.161-162].

Таке розуміння діалогу означає найдемократичнішу форму комунікації, що застосовується до ситуацій, у яких інші форми спілкування неможливі. Як відомо, бар'єром для спілкування будь-яких суспільних відносин можуть бути політичні, світоглядні, моральні, релігійні, психологічні обмеження або заборони. Першим кроком на шляху подолання таких нагромаджень, звичайно, є діалог культур.

Діалог за М. Бахтіним – це взаєморозуміння, що беруть участь в цьому процесі, і в той же час збереження своєї думки, своєї в іншого (злиття з ним) і збереження дистанції (свого місця)" [2, с.432].

Діалог – це завжди розвиток, взаємодія. Це завжди об'єднання, а не роз'єднання. Діалог – це показник загальної культури суспільства. «Діалог не засіб, а самоціль. Бути – значить спілкуватися діалогічно. Коли діалог закінчується, все закінчується. Тому, діалог, по суті, не може і не повинен закінчуватися» [22, с. 9]. За М. Бахтіним, кожна культура живе тільки в запитуванні іншої культури, а великі явища в культурі народжуються тільки в діалозі різних культур, тільки в точці їх перетину. Здатність однієї культури освоювати досягнення іншої – одне з джерел її життєдіяльності. «Чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше і глибше ....

Один сенс розкриває свої глибини, зустрівшись і зіткнувшись з іншим, чужим змістом ..., між ними починається ніби діалог, який долає замкнутість і однобічність цих смислів, цих культур ... При такій діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, але взаємно збагачуються» [1, с.354].

Дослідник вважає, що наслідування чужої культури або повне неприйняття її повинні поступитися місцем діалогу. Для обох сторін діалог двох культур може бути плідним. «Ми ставимо чужій культурі нові питання, яких вона сама собі не ставила, ми шукаємо у ній відповіді, на ці наші запитання; і чужа культура відповідає нам, відкриваючи перед нами нові свої сторони, нові смислові глибини» [1, с.335].

Таким чином, ми бачимо, що історично діалог розглядався в літературі (філософській, філологічній, естетичній, психологічній тощо) як класична форма мовленнєвого спілкування, як літературний жанр, як метод філософування, як особливий стиль наукового мислення, протилежний монологізмові, як специфічний гуманістичний літературний жанр, як засіб спілкування й структурне визначення гуманістичного мислення й, зрештою, як механізм внутрішньо- і міжкультурної взаємодії.

Як форма спілкування, діалог передбачає якусь спільність простору і часу, співпереживання – з метою зрозуміти співрозмовника, знайти з ним спільну мову. В ідеальному діалозі всі учасники прислухаються до голосу згори, до голосу совісті, до правди цілого. Тому, як зазначає більшість дослідників, вирішення проблем діалогу – це розв'язання проблем людського буття, де діалогічні слово, думка, діяльність.

З огляду на вищевикладене, можемо стверджувати, що переважна більшість відомих сучасних культурологів, істориків, філософів, соціальних психологів, дослідників процесу глобалізації методологічно є послідовниками теорій, що ґрунтуються на ідеї діалогу культур [4, 7, 9], і засновані на пріоритеті загальнолюдських цінностей [13, 26], оскільки культура не терпить

однодумності [3, 15, 16], і уніфікації поглядів [4, 25]. вона діалогічна за своєю природою і своєю суттю [3, 13, 24].

У сучасній науковій літературі проблема діалогу культур розглядається в контексті глобалізації, забезпечення культурної і духовної цілісності соціуму. Даній проблематиці присвячені роботи В.Бойченка, О.Бондаревської, В. Євтуха, Б. Слющинського, Ю. Римаренка, В.Сагатовського, Л. Шкляра, М. Шульги та інших українських дослідників.

Дійсно, в наш час поняття «діалог культур» досить широко вживається у науковому обігу. Під цим словосполученням розуміється «така форма і спосіб комунікації двох культур, коли кожна із сторін визнає іншу як рівну, виявляє до неї інтерес, визнає її відмінність, поважає її унікальність і водночас через пізнання і визнання характеристик іншої культури поглиблює уяву про себе, чіткіше усвідомлює себе, свої контури і якості, поглиблює самоідентичність» [28, с. 33]. З власного досвіду і практики сучасного суспільного життя ми знаємо, що інтерес – початок діалогу. Чи вміємо ми вступати в діалог? Переважно ні, ми більш монологічні, а в діалозі ми повинні бачити і чути іншого, але нам заважає недовіра. Багато людей заважають нам говорити, тому це проблема довіри, етичності, життєвого світу який нас оточує. Справжній діалог – це не обмін монологами, а відкритість точки зору співрозмовника, і саме тому він може не тільки говорити, а й слухати. У діалозі народжуються багато значущих смислів, які озвучуються в монологах кожної зі сторін спілкування. Ми часто бачимо, як дуже часто наші політики при спілкуванні не бажають знаходити спільної мови, тому слід розрізняти діалог і спілкування. Діалог це спосіб повноцінного спілкування, а спілкування може бути і без діалогу. З іншого боку, діалог не завжди веде до повноцінного спілкування. Дійсно, духовний зміст культури виникає й існує в діалозі між особистостями як нескінченний рух до трансцендентності. Діалог культур – це спосіб людського спілкування, це поєднання різних смислів (понять, символів) культури, де формується орієнтація свідомості індивіда на взаєморозуміння. Діалог (як «Sia-hoyoC», наскрізний рух логосів) – це взаємопроникнення

культур, а не просто спілкування, як розмова різними мовами – це спілкування зі спробою перекладу, це пошук взаєморозуміння, і не просто усвідомлення альтернативи, а й толерантне ставлення до неї.

Поняття толерантності якнайкраще передає моральну атмосферу взаємин учасників діалогу. Бути толерантним означає бути досить відкритим стосовно іншого Я, представника іншої культури, щоб почути його й водночас зберегти необхідну дистанцію для того, щоб залишитися собою й дозволити іншому бути іншим. Це вимагає певних зусиль самообмеження від обох [7]. Тому ми можемо стверджувати, що діалог культур – це потреба у взаємодії, взаємодопомоги, взаємозбагаченні. Діалог культур виступає як об'єктивна необхідність і умова розвитку культур. У діалозі культур передбачається взаєморозуміння. А у взаєморозумінні передбачається єдність, подібність, тотожність. Тобто діалог культур можливий лише на основі взаєморозуміння, але разом з тим – лише на основі індивідуального в кожній культурі [24].

А загальним, що об'єднує всі людські культури, є їх соціальність, тобто людське і людяне. Тому «Взаєморозуміння століть і тисячоліть, народів, націй і культур забезпечує складну єдність всього людства, всіх людських культур (складну єдність людської культури), складну єдність людської літератури» [2, с.390]. Немає єдиної світової культури, але є єдність всіх людських культур, що забезпечує "складну єдність всього людства" – гуманістичне начало. Саме тому більшість сучасних дослідників вважають діалог найважливішим методологічним принципом розуміння культури [4, 10, 14, 24, 25].

Сутнісні характеристики культури проявляються в діалозі. В більш розширеному сенсі діалог можна розглядати також як властивість історичного процесу [25]. Тому можна говорити, що діалог – універсальний принцип, який забезпечує саморозвиток культури, а всі культурні та історичні явища – продукти взаємодії, спілкування. В ході діалогу людей і культур відбувалося становлення мовних форм, розвивалася творча думка [29, с 49].

Дійсно, сучасні культури сформовані в результаті розмаїтої і тривалої культурної взаємодії. В історичному плані звернення до діалогу завжди є

свідченням зміни наукової парадигми. Дослідники зазначають, що діалог культур, як процес спілкування культур, у ході якого відбувається їх взаємна трансформація, може розвиватися у межах трьох можливих стратегій:

1) Домінанти однієї культури над іншою.

2) Синтезування їх у нову культуру без збереження цих культур.

3) Синтезування зі збереженням цих культур.

Перша стратегія є досить поширеною і подеколи виявляється парадоксальною: цивілізаційне домінування одного народу над іншим не завжди означає культурне домінування (взаємодія греків і римлян у межах Античності). Друга стратегія означає розчинення меж своєрідності культур, що вступили у діалог, і створення нової єдиної культури; в тій чи іншій формі одна з культур домінує. Третя стратегія передбачає взаємозбагачення та синтез культур, при яких межі своєрідності не знищуються і зрештою сприяють розвиткові усіх поспіль культур [27, с. 162].

Як можемо бачити з зазначеного вище, сучасна культура теж починає переходити до нового типу буття людини в культурі. У ХХ столітті культура зміщується в епіцентр людського буття, що відбувається у всіх сферах життя. Діалог культур – це спілкування багатьох унікально-загальних особистостей, домінантою якого є не просто пізнання, але взаєморозуміння. «У глибинній ідеї діалогу культур формується нова культура спілкування. Мислення і буття іншої людини не тільки поглиблено в кожному з нас, воно – це інше мислення, інша свідомість, внутрішньо насущна для нашого буття» [6, с.80].

У сучасному світі діалог культур значно ускладнився в силу низки обставин. З взаємодією культур різних народів пов'язані і сучасні прояви фундаментальних проблем. З’ясовано, що умовою продуктивного діалогу є довіра, яка з'являється лише там, де відкрито і достатньо ясно до співрозмовника доноситься наше розуміння його і наші позиції й цінності. До найактуальніших прикладів внутрішньої суспільної напруги сучасні фахівці відносять протиріччя між традицією та інновацією, між потребою

полікультурного підходу і традиціями державотворчими традиціями національних культур тощо [21, с. 471].

Особливість вирішення цих проблем полягає в потребі систематичного діалогу культур, а не домінуванні однієї, нехай навіть найуспішнішої культури. «... Внаслідок того, що глобалізація міжкультурних взаємодій вважає таку повноту смислового світу залучених до неї індивідів, яка виникає лише в точці перетину всіх культурних образів, індивід виходить за індивідуальні, приватні межі в культурний космос, в принципове нескінченне спілкування і, отже, в нескінченне переосмислення того, що таке він сам. Цей процес утворює ту «пряму» перспективу людської історії» [10].

Як ми можемо бачити з вищевикладеного, діалог культур є формою існування культури. Відомо, культура сьогоденного світу внутрішньо неоднорідна – вона розпадається на безліч несхожих культур, об'єднаних в основному національними традиціями. Тому часто, говорячи про культуру, ми уточнюємо: українська, французька, американська, грузинська тощо.

Діалогова модель дає змогу виявити приховані змісти з такою наочністю, якої навряд чи можна досягти іншими засоби викладу матеріалу. Внутрішнім прототипом таких діалогів стає діалогічний стиль мислення. Тому діалог культур, який розуміється як процес, в якому відбувається взаємообмін цінностями, де кожна культура в порівнянні з іншою знаходить свою індивідуальність, актуалізував сьогодні як перегляд багатьох проблем планетарного масштабу, так і внутрішньо українських.

Діалог двох культур можливий тільки при певному зближенні їх культурних кодів, наявності або виникненні загальної ментальності. Відтак діалог культур – це проникнення в систему цінностей тієї чи іншої культури, що здійснюється через повагу до них, подолання стереотипів, синтез самобутнього і інонаціонального, що веде до взаємозбагачення і входження в світовий культурний контекст. Саме тому у діалозі культур дуже важливо побачити загальнолюдські цінності взаємодіючих культур.

Коли ми говоримо про культуру, то звертаємо увагу насамперед на різноманіття конкретних варіантів культур. Гіпотетично, людині, напевно, простіше було б взаємодіяти з іншими людьми, будувати свої відносини, якби у світі утвердилася одна культура. Очевидно, за цієї умови не було б такої кількості розбіжностей, конфліктів, можливо, було б менше підстав для них, простіше й легше нам було б спілкуватися, уживатися в нове середовище тощо.

Однак у сучасній Україні існують безліч етнічних спільнот, субкультур та інших культурних груп, які знають один про одного дуже мало або не знають взагалі нічого. З цього випливає проблема непорозуміння між певними культурними групами, яка призводить до конфліктних ситуацій. Існує проблема ксенофобії, коли місцеве населення з острахом та відчуженням ставиться до певних груп людей, які відрізняються зовнішньо, культурно, ментально. І в результаті «інші» часто піддаються осуду, як мінімум, або й фізичному насильству зі сторони необізнаних людей. Якщо не повністю зменшити ризики подібних явищ, то багато в чім запобігти цьому можливо надавши сторонам конфлікту (національним меншинам, представникам субкультур та інших культурних груп, загальній масі населення) якомога більше інформації одне про одного.

Дійсно, реальність суспільства, в якому ми живемо, наповнене безліччю стереотипів – етнічних, політичних, гендерних, вікових, культурних, мовних, релігійних і безлічі інших, переважно пов’язаних з особистими вподобаннями і антипатіями людей, і які заважають набуттю новітньої ідентичності як колективним, так й індивідуальним суб’єктам. Практика свідчить, що стереотипи виникають, закріплюються, функціонують, знищуються, відроджуються і на буденному, і на теоретичному рівнях. Вони тісно пов’язані із міфами, і не тільки історичними, але й сучасними (соціальними, культурними, етнічними, релігійними тощо). Стереотипи, будучи своєрідним способом уявлення про інших людей та їх оцінки у фіксованих і негнучких термінах, базуються на певних характеристиках тих чи інших груп людей, певним чином сприйнятих особливостей останніх, виходячи з вузьких

припущень про їхнє походження, національність, расу, темперамент, здатність до мислення чи праці тощо [30].

Тобто, можна стверджувати, що зміст стереотипу є соціально обумовленим. Стереотип є свого роду емоційно-оцінним утворенням, тісно пов'язаним з волею, мисленням і свідомістю як раціональними елементами стереотипу. Існують стереотипи помилкові і справжні. Помилковий стереотип легше засвоюється особистістю, тому що ґрунтується на відображенні зовнішніх, добре помітних сторін національно-культурних відносин, що викликають бурхливу емоційну реакцію, переживання. Справжні стереотипи формуються за участю логічного мислення і відображають об'єктивний зміст дійсності. Поверхневі уявлення, відсутність базових знань про предмет, підміна головних характеристик, особливостей другорядними, спотворення суті явищ – основа вироблення помилкових стереотипів [5].

Дійсно, різноманіття культур спочатку передбачає їх замкнутість і вимагає діалогу. Локальна культурна замкнутість може бути розімкнутою в діалозі з іншою культурою через ідеологію, філософію тощо. Але саме через філософію загальнолюдське й проникає в діалог культур, створюючи шанс кожній культурі делегувати свої кращі досягнення в загальнолюдський фонд. Адже культура – надбання всього людства, як історичний результат взаємодії народів. Діалог є істинною формою міжнаціонального спілкування, що передбачає як взаємозбагачення національних культур, так і збереження їх самобутності. Тому можна казати, що загальнолюдська культура – це мовби древо з багатьма гілками, а культура народу може процвітати лише тоді, коли процвітає загальнолюдська культура.

Таким чином, історичний процес формування і розвитку культури не може бути правильно зрозумілий, не враховуючи взаємодію культур. Історична практика показує, що міжкультурна взаємодія – це і процеси створення, утвердження і подолання стереотипів, оскільки кожна культура сприймає іншу не завжди адекватно і не в повному обсязі та питомій якості, а лише в тих

компонентах і якостях, яких сама певний період потребує і здатна перейняти, засвоїти [14, с. 15].

Посилення міжкультурної взаємодії етносів – питома ознака сучасної доби [21, 491]. Проте не слід забувати, що дана тенденція за різних соціальних умов може проявлятися по-різному. В одних випадках вона може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, вплив однієї культури може нести загрозу знеособлення і навіть асиміляції для інших. Або навпаки. Міжкультурна взаємодія може сприяти процесу зближення етнічних культур, стимулювати їх розвиток і тим самим забезпечувати міжетнічну злагоду та консолідацію суспільства. Такою формою взаємодії є діалог культур.

Проблема розгортання діалогу культур є однією з визначальних для українського суспільства та для подальшого формування його як консолідованої нації. Політичний контекст проблематики (необхідність збереження міжетнічного миру, забезпечення національної ідентифікації, знаходження місця країни в системі культурних і геополітичних координат тощо) зумовлює необхідність вироблення адекватної політики щодо регулювання міжетнічних відносин [14, с.15].

Існують різні варіанти результатів діалогу. Якщо знову звернутися до вчень М. Бахтіна (адже саме він розробив методологію діалогу), то можна окреслити такі варіанти: по-перше, синтез вихідних позицій, злиття їх в одну загальну; по-друге, коли при діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не перемішуються, а кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, але вони взаємно збагачуються; по-третє, можлива ситуація, за якою діалог веде насамперед до розуміння істотних принципів різних вихідних настановлень, коли «чим більше розмежування, тим краще, але розмежування доброзичливого – без бійки на межі» [1, с.426].

Які ж фактори обумовлюють необхідність ведення діалогу в українському суспільстві? По-перше, це нові соціально-політичні реалії. Утвердження України як суверенної держави, її прагнення стати правовою, демократичною, соціально-відповідальною вимагають пошуку таких орієнтирів, які б сприяли

консолідації суспільства, утвердженню принципів співжиття і співпраці. Адже подолати кризові явища будь-яке суспільство може тільки тоді, коли буде жити в режимі діалогової культури, толерантності, виваженого компромісу [17].

По-друге, поліетнічний склад українського суспільства. Згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Україні живуть представники понад 130 великих і малих етносів [17]. І всі етноспільноти, незалежно від їх кількісної характеристики, з одного боку, мають право на розвиток своєї культури, збереження власної етнічної ідентичності, формування особливих норм спілкування, з іншого – сприяють збагаченню інших культур. Це означає, що жодна культура як суб'єкт спілкування не може бути «зайвою» по відношенню до іншої. У вказаному контексті ідея досягнення реальної полікультурності є надзвичайно важливою. Так, відстоюючи ідею полікультурності, дослідник Антоніо Перотті в своїй монографії «Виступ на захист полікультурності» зазначає, що першим кроком при розгляді плюралізму європейських суспільств є усвідомлення внесків інших цивілізацій до історичного розвитку європейських культур. «Жодна культура, – пише А. Перотті, – не є зайдою по відношенню до історії людської думки, спадщина якої становить частину європейської цивілізації. Тому жоден індивід не повинен розглядатись як «культурний зайда» в Європі. Знання про внесок цивілізацій до інтелектуальної спадщини людства, до раціоналізму є відправною точкою для полікультурності» [19, с.35]. Продовженням цієї думки є міркування українського вченого І. Дзюби, який зауважує, що «міра ізоляції від світових процесів була і є мірою не лише економічного, але й духовного зубожіння», а «міра і характер контактів будь-якої культури з культурами інших народів є свідченням її власного рівня розвитку і водночас залежить від нього» [11, с. 21].

По-третє, необхідність відновлення культурного простору, що залишився у спадок від тоталітарної системи. Одним із факторів, що визначають особливості даної проблеми, є етнічна неоднорідність українського суспільства.

Щодо України, то за сучасними стандартами вона є порівняно етнічно однорідною країною – етнічні українці становлять майже три чверті населення. Відтак в багатьох місцевостях (здебільшого прикордонних) компактно проживають чимало іноетнічних груп, а в окремих регіонах питома вага таких груп доволі помітна.

Зазначимо, що соціально-культурний склад населення України є значно складнішим від того, про який говорять результати перепису 1989 року: в цілому населення приблизно на 94% складається сьогодні з трьох великих лінгво-етнічних груп: україномовних українців (близько 40%), російськомовних українців (33-34%) та російськомовних росіян (21 %). Російськомовне населення і його, так би мовити, структуроутворююче ядро – етнічні росіяни сприймаються мовними опонентами як своєрідна п’ята колона, яка в будь-який момент готова сприяти реставрації стану справ, що проіснував понад триста років. Саме цим було викликане на початку 90-х років гостре, що межує часом з конфронтаційним, неприйняття українських «москалів» (до останніх відносили і відносять, як правило, не тільки етнічних росіян, а й усе російськомовне населення України) [5, с. 54].

У свою чергу російськомовне, насамперед корінне російськомовне, населення України, яке пережило перший шок звинувачень у чужорідності, до пори до часу зайняло очікувальну, оборонну позицію. Більше того, процес економічного хаосу і стрімкого зубожіння більшості населення призвів до того, що для російськомовного населення України проблема порушення його основних прав і свобод за мовною ознакою взагалі тимчасово відійшла на другий план.

До того ж має місце свого роду поляризація вказаних мовних груп між заходом та південним сходом України, істотні культурні (зокрема, релігійні) відмінності між україномовним населенням Галичини та Наддніпрянщини, а також фактична двомовність (принаймні, пасивна) мільйонів містян як Центральної, так і Західної України [10].

Існують й інші аспекти культурного плюралізму, наприклад, релігійні: на заході України нині домінує греко-католицька конфесія; зростає вплив римо-католицької. По всій Україні, особливо у великих містах, чимало прихильників протестантських конфесій (баптистів, адвентистів тощо), в Криму - ісламу. Єврейське населення дедалі частіше повертається до іудаїзму. Загальна картина ускладнюється ще й внутрішньо-православними проблемами (суперництво церков). Серед молоді певної популярності набули східні релігії – наприклад, крішнаїзм. Отже, українське суспільство є багатокультурним де-факто, але ця багатокультурність є далеко не гармонійною [20, с.11-13].

Соціальна напруженість в Україні зараз така, що вже ніхто не може відвернутися і весь свій потенціал спрямувати на те, заради чого він власне кажучи підвищував свій культурний рівень, на те, щоб упорядкувати суспільні відносини. Отже, цілком очевидним є те, що усвідомлена або неусвідомлена ставка на конфронтаційну політику в рамках етнонаціонального та етнокультурного просторів країни – це небезпечно і короткозоро. Виходом з даної ситуації може бути тільки ведення діалогу, і, зокрема, діалогу культур, який, по-перше, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, по-друге, сприяє процесу їх взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення.

Адже діалог культур – це цивілізована форма міжкультурної взаємодії, яка веде до збагачення всіх культур в ім’я прогресу кожної, до поглиблення культурного саморозвитку, до взаємозбагаченню за рахунок іншого культурного досвіду як в рамках певних культур, так і в масштабах світової культури. Необхідність діалогу культур як умова самозбереження людства. Взаємодія, діалог культур в сучасному світі – процес складний і, можливо, іноді хворобливий. Необхідно забезпечити оптимальну взаємодію, діалог народів і культур в інтересах кожної зі сторін цієї взаємодії і в інтересах суспільства, держави, світового співтовариства як на етнічному так й на національному рівнях.

На національному рівні діалогу регулятивні функції значною мірою виконують державно-політичні структури. Посилення міжкультурного діалогу

етносів є характерною ознакою сучасної доби, але залежно від соціальних умов вона може проявлятися по-різному.

В одних випадках він може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, а в інших – навпаки, яскравим проявом однієї з об’єктивних закономірностей зближення етнічних культур. Можна стверджувати, що діалог культур як складно організований соціокультурний феномен має свою специфічну природу, а його існування передбачає взаємну зацікавленість учасників в діалозі. Очевидно, що вплив однієї культури на іншу реалізується тільки в тому випадку, якщо існують необхідні умови для такого впливу. Одним з головних об'єктивних протиріч, властивих культурам усіх народів світу, є протиріччя між своєрідністю процесу розвитку національних культур і потребою їх зближення. Тому необхідність діалогу культур є умовою самозбереження людства, а формування духовної єдності є результатом діалогу сучасних культур.

Так, етнічний рівень діалогу здійснюється між локальними етносами, етномовними, культурно-господарськими (за спільністю матеріальної культури), історико-етнографічними (за схожістю духовної культури), етноконфесійними та іншими спільнотами. У діалозі культур цього типу проявляються подвійні тенденції. Взаємне засвоєння елементів культури, з одного боку, сприяє інтеграційним процесам, взаємному збагаченню, обміну тощо. А з іншого боку – супроводжується посиленням етнічної самосвідомості, прагненням до закріплення етнічної специфіки.

Для будь-якої етнічної культури завжди небезпечні як надмірне тяжіння до іншої культури, так і її самоізоляція. Абсолютизація першої тенденції може призвести до поглинання або обопільного занепаду обох культур. Водночас добровільна самоізоляція культури позбавляє її самопізнання, що, як відомо, конструюється лише шляхом контакту і порівняння з іншою культурою. Дані тенденції повинні принаймні урівноважувати одна одну, стимулюючи утворення елементів, яких бракує тій або іншій культурі, і поповнюючи тим самим число етнокультурних компонентів.

На нашу думку, сьогодні рівень діалогічності культур є виразом їх перспектив у багатьох сенсах і значеннях суспільного життя. Невміння знаходити спільну мову в різнокультурних і різномовних спільнотах наших міст обертається в жорстке ідеологічне і політичне розмежування громадян і громад, чим користаються недруги нашої незалежності і української культури в цілому.

Неувага до потреби міжкультурного діалогу не менш небезпечна, ніж, скажімо, відсутність культури правдивості і серйозного цивілізованого ставлення до власних громадян у багатьох нинішніх політиків. Замовчування таких проблем, як і відсутність елементарних людських чеснот у керманичів теж може призвести до розколу громадянського суспільства у будь-якій поліетнічній країні. Багато в чому невисокий рівень міжкультурного діалогу у нашій багатомовній і багатокультурній державі й дозволяв деяким політикам ділити мапу країни і навпіл, і на безліч шматочків.

Однак все те, що привело багатонаціональну українську громаду на Майдан у дні Революції Гідності, і те, що дозволяє йому, попри всі скрути, стримувати збройну агресію проти своєї держави сьогодні каже, що такий діалог існує, і що у ньому – культурне майбутнє нашої держави. І що не може бути нічого спільного зі справжнім діалогом культур народів те агресивне і брутальне ставлення до їх права на власне світобачення і самореалізацію, яке поширює через підконтрольні йому ЗМІ своїм власним і сусіднім народам шовіністично налаштоване керівництво РФ, наносячи непоправну шкоду такому діалогу на найближче майбутнє.

Підсумовуючи вище окреслені думки та підходи, можна констатувати, що діалог культур, з одного боку, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, а з іншого, сприяє процесу їх взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення.

Наразі ми повинні зробити все можливе щоб відбувся національний діалог між представниками різних культур і субкультур, які на даний момент знаходяться в протистоянні. Тому, національний рівень міжкультурного діалогу

є значно складнішим, ніж етнічний, тому що охоплює не тільки ціннісний, а й політико-правовий, соціоекономічний та ідеологічний аспекти.

Підставою виокремлення цього рівня є твердження, що найвищою формою етнічної спільності є нація. Головне, що відрізняє націю від етнічної спільноти, – це не тільки рівень соціально-економічного розвитку, але й її внутрішня структура, заснована не на кровній спорідненості, а на соціальному принципі. Для нації характерні велика внутрішня консолідація і високий рівень національної самосвідомості. Тому, міжкультурний діалог це запорука національної єдності України через спільну господарську діяльність і державно-політичну регуляцію. Це доповнюється і створенням відповідної культури – мови, ідеології, норм, звичаїв тощо.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445с.

2. М. Бахтин. Проблемы поэтики Достоевского – Издание третье – М.: Художественная литература, 1972 .– 470 с.

3. Бубер М. Два образа веры / Мартин Бубер ; [пер. с нем. М. И. Левиной] / Под ред. П.С. Гуревича, С.Я. Левит, С.В. Лёзова / Вступ. Ст. Г. Померанца. - М.: Республика, 1995. - 464 с.

4. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: Студії до феноменології Чужого / Берхард Вальденфельс ; [пер. з нім.]. - К. : ППС-2002, 2004. - 176 с.

5. Вістріч Р.Г. Демонізація іншого: Антисемітизм, расизм і ксенофобія. - Одеса: АО БАХВА, 2006. - 412 с.

6. Вострякова Ю.В. Проблемы познания в диалоговом пространстве современной культуры/Ю.В. Вострякова // Философско-методологические проблемы науки и техники: Межвуз. сб. науч. статей /. -Самара :СамИИТ, 1998.-С.78 – 81

7. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Пер. з нім. -Львів: Астролябія, 2005. - 416 с.

8. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. - Київ: Юніверс, 2001. -288 с.

9. Гусейнов, А. А. Диалог культур: возможности и пределы [Текст] / А. А. Гусейнов // Вопросы культурологии. - 2008. - N 9 (сентябрь). - С. 6-9 ..

10. Джерела української самосвідомості та культури // Культурне відродження в Україні. – Львів: Астериск, 1993. – С. 9-86

11. Дзюба Іван. Між культурою і політикою. – К.: Вид-во «Сфера», 1998. – С. 21.

12. [Див.: Pickering, Michael. Stereotyping and Stereotypes // Blackwell Encyclopedia of Sociology. Ritzer, George (ed). Blackwell Publishing, 2007 // // «Два різні добра. Уявлення про добро: східна та західна перспектива».

13. К. Леви-Стросс. Раса и культура / «Раса и история». – Електронный ресурс litresp.ru/avtor/ru/Л/levi-stross-klod

14. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI ст.: лекція, прочит. 31 жовт. 2002 р. в Нац. ун-ті «Києво-Могилян. акад.»: (із циклу щоріч. Пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин) / Сергій Борисович Кримський. - К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. - 32 с.

15. Левінас Е. Між нами. Дослідження. Думки-про-іншого / Еманюель Левінас; [пер. с франц.]. - К.: Дух і літера, Задруга, 1999. - 291 с.

16. Лотман Ю.М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. - М.: Гнозис, Издательская группа «Прогресс», 1992. - 271 с.

17. Нас 48 мільйонів з гаком // Голос України. – 2003. – 3 січня.

18. Озадовська Л. / Л. Озадовська / ст. «Діалог» /Філософський енциклопедичний словник (за ред.. В.І Шинкарука). – Абрис.- Київ 2002. -742 с.С.161-162

19. Перотті Антоніо. Виступ на захист полікультурності. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 35.

20. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації. За редакцією О.Гриценка. - К.: УЦКД, 2001. - с 11-13.

21. Ричард Тердиман. Образование, просвещение, взаимосвязь и различие Руководство по диалогу: доверие и идентичность. Под редакцией К.

Чижеского, И. Куляс, М. Голюбевского / Сейны. Издат .: Фонд Пограничье, Сейны – 2015.- 615с.

22. Сайко Э. В. О природе и пространстве «действия» диалога / Э. В. Сайко. Социокультурное пространство диалога. — М., 1999. — С. 9-32.

23. Словник української мови: в 11 томах. — Том 2, 1971. — Стор. 295 Електронна адреса sum.in.ua/s/dialogh

24. Тодоров Ц. Цивилизованный диалог [Електронний ресурс] / Цветан Тодоров ; [пер. с англ.. И. Сащенковой]. – Режим доступу до ресурсу: http://n-europe.eu/article/2008/06/10/tsivilizovannyi_dialog

25. Тойнби А. Постижение истории / Арнолд Тойнби ; [пер. с англ. Е.Ю.Жарикова] – М.: Рольф, 2001. – 640 с.

26. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. В. В.Бибихина] // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / сост., пер. с нем., вступ. ст., примеч., тематич. указ. и указ. имен В. В. Бибихина. - М.: Республика, 1993. - С. 192-220.

27. Хамітов Н. / Н. Хамітов /ст. «діалог культур» / Філософський енциклопедичний словник (за ред.. В.І Шинкарука). – Абрис.- Київ 2002. -742 с. С. 162

28. Шульга М.О. Формула злагоди – діалог культур // Віче. – 1997. – № 1. – С. 33.

29. Эпштейн М. Знак пробела. О будущем гуманитарных наук_/ Михаил Эпштейн. - М.: Новое литературное обозрение, 2004. - 864 с.

30. Pickering, Michael. Stereotyping and Stereotypes // Blackwell Encyclopedia of Sociology. Ritzer, George (ed). Blackwell Publishing, 2007 // // «Два різні добра. Уявлення про добро: східна та західна перспектива».

2.2. МІЖКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК УМОВА ВТІЛЕННЯ ІНТЕРКУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК У МІСТІ

Визначальною рисою сучасної цивілізації є культурна неоднорідність суспільств. Різноманітні форми міграції, пов'язані свого часу з процесами становлення індустріального способу виробництва і війнами, як і процеси демократизації та тенденції відкритості – стали основою формування сучасних поліетнічних та полікультурних націй. В цих умовах сприйняття людини несхожої культури у якості чужого чи ворога, часто стає підґрунтям есенціалізму, а тому – расизму, партикуляризму, сексизму, націоналізму, колоніалізму, фундаменталізму та ксенофобії – тобто, стає бар'єром для зростаючої полікультурності суспільств. Ми є свідками і сучасниками багатьох кризових явищ і міжкультурних конфліктів на арені європейської сучасної культури, і можемо констатувати, що взаємини етносів досі є чи не найважливішою складовою в розбудові майбутньої демократичної політичної культури Європи. На часі процеси розбудови нового ставлення і до невеликих культур, що зазнавали історично культурної дискримінації і до міжкультурних взаємин всередині кожної спільноти.

Таким чином, глибинні зрушення у суспільстві, відкритість кордонів та інформаційного простору, значні міграційні процеси та зростання ролі національного чинника дозволяють стверджувати, що міжкультурна комунікація сьогодні є одним з рушійних культуротвірних засад сучасної цивілізації. Однак і в масштабах міжнародних, міждержавних, міжнаціональних, і в житті таких утворень, як поліетнічне місто, нам ще далеко до такого рівня культури міжнаціональних взаємин, в якій довіра, суспільна злагода і солідарність є головними компонентами спільного життя. Означена проблематика непокоїть учених різних галузей соціальної науки. В філософії ця проблематика, що йде від греків та Фоми Аквінського, стала в постмодерністському її варіанті ключовою для розуміння свідомості та буття. Слід визнати, що мова йде не лише про «бажання все узгоджувати лише зі

своїм розумінням», чи «очікування опору звідусіль», оскільки «людина знає цю власну схильність опиратися впливам інших», за висловом І. Канта, а й про те, що в умовах етнічного різноманіття громади існує не лише зазначена Кантом певна «двоїстість самоідентифікації» - насправді існує як багатоманітність чинників і форм її розщеплення, так і чинників та форм становлення розвиненої культури усвідомлення й цілісного сприйняття особистістю даного нам різноманіття людської ідентичності.

Більш ніж 250 років тому наш знаменитий співвітчизник Г.Сковорода подивував багатьох інших знаних європейських мислителів епохи Просвітництва своїми неординарними і прогресивними думками. Всім відома його ідея «Сродної праці» - запоруки успіху та щастя, спільної користі і процвітання суспільства. Давно стали крилатим виразом в Україні його рядки: «Всякому городу нрав і права, Всяка імієт свой ум голова…». Утім, цілком справедливий і зрозумілий пафос рядків, в яких метафорично відбилось прагнення до свободи й самовизначення людини багато років тому, й сьогодні потребує серйозного і вдумливого ставлення.

Сьогодні свобода розвитку людини всередині будь-якої системи соціальних зв’язків стає і ознакою високої внутрішньої культури, оскільки означає не тільки змогу самостійно давати раду життєвим викликам і проблемам, але і вміння спрямовувати життя в оптимальне для саморозвитку русло. І геть не спроста Інститут майбутнього в США, який упродовж більш ніж 46 років своєї діяльності в дослідженні й моделюванні майбутнього, до найважливіших обумов успішної самореалізації індивіда найближчого майбутнього відносить поряд з такими навичками, як розумінням смислів, соціальним інтелектом та адаптивним мисленням і міжкультурну компетентність. Очевидно, що суспільство, що стає дедалі більш різноманітним і культурну основу якого віднині формує не лише домінантний етнос, породжує нові потреби й запити, якщо воно відчуває свою відповідальність і перед своїми новими громадянами.

І кожне сьогоденне українське місто, стаючи самодостатнім територіально-господарчим суб’єктом, розвиваючись і зростаючи постає перед новими викликами і проблемами, що пов’язані з багатовекторністю і швидкістю власного становлення. І хоча саме значення українського слова місто (від міст і місце) має відтінок міжнародності і міжкультурності – без яких сьогодні неможливо уявити більш-менш розвинене місто, не в останню чергу, за висловом Кшиштофа Чижевського, сьогоднішні стіни відчуження часто виростають всередині культурно розмаїтих міських спільнот і складаються з конфронтаційних відмінностей в культурній ідентичності, тобто – свідома чи несвідома неувага до культурних відмінностей завжди «викликає певний взаємний антагонізм в суспільстві, який Леонідас Донскіс назвав недружнім, «несуспільним спілкуванням». Тому недивно, що сьогодні в центрі уваги соціальної теорії і практики перебуває як зв'язок між теорією і практикою, так і активізація сталого культурного розвитку, сконцентрованого на діалозі.

Саме тому на передній план виходить подальший розвиток – від політичного принципу «культура для всіх» до гасла на засадах партисипації «культура всіх». Дедалі більш широко втілювана вимога спонукати по можливості всі групи громадян і всі соціальні верстви до того, щоб стати активними й такими, що самі активізують, партнерами культурного і творчого життя у міському середовищі переростає у лейтмотив сьогоденної культурної політики. Такий підхід, орієнтований на участь і активізацію, водночас сприяє й тому, що на культуру дедалі більше дивляться як на важливу точку перетину і взаємодії з іншими секторами суспільного життя, а практика розуміння інокультурності навколо нас стає практикою, насамперед, міжкультурної компетентності, як противага зазначеному І.Кантом розщепленню міжкультурної комунікативної здібності людини.

Сучасну класичну розгортку концепту міжкультурної комунікації в практичному розрізі можна сформулювати тезисно як послідовну реалізацію кількох ідей, а саме: ідеї співставлення – це ідея показати своє обличчя, відкритись і ніколи не приховувати його; ідеї співдружності – яка є концептом

культивування форми товариства, покликаного слугувати взаємозв'язаним суспільно-культурним життям індивідумам; ідеї співучасті – яка торкається всіх трьох засад переформатування розвитку сучасної царини людських взаємин, адже «зміни» можливі лише унаслідок продуктивного діалогу «різноманіття», тобто «діалогу» цього різноманіття в сенсі напруженого обміну ідеями, що породжуться як суспільним життям, так і культурними потребами його учасників.

Всі ці ідеї так чи інакше стосуються українського суспільного життя, що після здобуття Україною незалежності особливим чином відкриває надзвичайні можливості для сталого освоєння таких «перехідних культурних станів». Своєрідний ренесанс національних культур у новітньому демократичному українському суспільстві обумовив потребу і створив значні передумови для переходу до нових принципів міжкультурної політики, долаючи радянський деструктивний спадок – спадок декоративних підходів до збереження етнокультурної спадщини на тлі цілковитої уніфікації суспільного життя й нехтування чинником етнічної культури в його щонайширшому сенсі – як ресурсу самореалізації людини. Поза жодним сумнівом, сьогоденна Україна – це країна з культурним багатством, що як жодна інша, уособлюючи євразійське розмаїття у просторі між колишнім Радянським Союзом та Європейським Союзом, може якраз скористатися культурою як двигуном процесу перетворень, спрямованих у майбутнє.

Прикладом активного нового позиціонування української спільноти стала участь українських міст у проекті Ради Європи «Інтеркультурних міст». Дана Програма Ради Європи підтримує втілення нової моделі управління культурним різноманіттям, моделі інтеркультурної інтеграції. Ця модель заснована на усвідомленні поняття переваги різноманітності – сприйняття переселенців і мігрантів як ресурсу, а не як уразливої групи, що лише потребує підтримки. В інтеркультурному місті проживають люди різних національностей, походження, носії різних мов, традицій, чи релігій. Політичні лідери і громадяни міста сприймають цю різноманітність позитивно, як ресурс. Таке

місто активно бореться з дискримінацією і адаптує свої методи управління, установи та послуги до потреб населення. Воно має стратегію та інструменти для роботи з різноманітністю й боротьби з етнокультурними конфліктами. Місто заохочує змішування та взаємодію між різними етнічними групами в міському просторі, а різноманітність не обов'язково означає складнощі й перешкоди, вона може стати містком до розуміння і збагачення нашого життя. Серед переваг інтеркультурності слід назвати такі як: зростання рівня поваги і взаєморозуміння між людьми всередині організації; розширення можливостей для вирішення завдань і творчого розвитку; менше небажаних подій і більше контролю над можливим подальшим розвитком конфлікту і люди будуть відчувати себе більш комфортно один з одним; більше міжкультурної довіри, підтримки та співпраці; відбуватиметься розширення участі і «вихід назовні» наявних етнічних груп; розвиватиметься більш сильне почуття включення і почуття рівності і справедливості; люди будуть відчувати себе в безпеці, виконуючи свої ролі і в моменти спільних робочих процесів.

Пошуки нових форм діалогу також вказують, що громадянська активність в міжкультурних практиках теж зазнає змін і перебуває в стані постійного позиціонування – відповідно до потреб і вимог сучасності. Відмічаючи, що «міжкультурний діалог – одна з найважливіших реакцій на кризу» – як потреба в «платформі для обміну знаннями та інформацією про нові ініціативи» (К. Чижевський) учасники багатьох європейських форумів зазначають, що сьогоденні концепції полікультурних міст «багато в чому ґрунтуються на поверхневому, фестивальному веденні діалогу», і що цього недостатньо за визначенням». На наш погляд, ці зміни повинні відбуватись не тільки ззовні, скажімо в архітектурі тощо, а й зсередини, тобто, це ті соціокультурні перетворення, які здатні змінити свідомість містян. Тому сьогодні не лише такі численні культурні установи, як музеї, бібліотеки або театри, а й незліченні прояви масової культури та велика кількість недержавних гравців та програм забезпечують інфраструктурну основу, головним потенціалом якої є її здатність до змін. З іншого боку, суміщення в міському просторі розмаїття культур його

мешканців, породжуючи проблему культури самої міжкультурної комунікації, вказує на потребу насамперед знання усього обширу проявів суміжних культур, тобто міжкультурної компетентності у безлічі чинників культурного життя громади сучасного міста.

Бути інтеркультурно компетентним сьогодні означає володіти набором моделей відповідної поведінки, знань, навичок, а також мати розвинену чутливість у ставленні до усіх груп населення, обізнаність, що забезпечує можливості для функціонування системи, організації або групи фахівців для ефективної роботи в крос-культурних ситуаціях. Така компетентність сьогодні означає не лише здатність людей взаємодіяти між собою з гідністю, повагою до вірувань, мов, світогляду і міжособистісних стилей поведінки окремих осіб і сімей, а і розуміння потреби забезпечення їх повного доступу до користування всіма соціокультурними ресурсами. Таким чином, інтеркультурна компетентність – це динамічний, тривалий процес протягом усього життя, який вимагає віддачі та бажання розвиватися і навчатися від усіх залучених до цього процесу осіб. Дослідники проблеми вказують, що вкрай важливо розуміти, як насправді отримати необхідні знання, навички і побудувати стосунки, як це робиться у конкретних аспектах інтеркультурної компетенції. Таким чином, критична рефлексія (навчання дією і практики обмірковування) стають потужним інструментом у процесі розвитку інтеркультурної компетенції. Оскільки розвиток інтеркультурної компетенції це те, що обумовлює процес зміни в «мисленні» задіяних осіб – це не просте й не короткострокове завдання. Інтеркультурну компетентність не можна здобути лише отримавши певну освітню кваліфікацію, поєднуючи теорію з практикою особистісного осмислення нової інформації.

Саме тому зазначене вище поняття «Співучасть» упродовж лише кількох останніх десятиріч стало головним аспектом, базовою вимогою до культури й культурної політики. Тут передовсім, але не виключно, з боку недержавних гравців висувалася вимога кращого використання їхніх компетенцій, знань і досвіду, а то й просто кадрових ресурсів державними установами, себто

управліннями культури, а також представниками культурної політики. Рушійним мотивом, з одного боку, було велике бажання отримати більшу й конкретнішу можливість співучасті у процесах формування культури й культурної політики. З другого боку, структури в системі державних закладів та органів управління, схоже, у своїй більшості, як і раніше, пронизані старими формами взаємодії із суспільством. Та все ж – причому особливо нині – з обох боків триває пошук нових форм організації та нової орієнтації як у змістовному, так і в структурному відношенні. Побудова теоретично обґрунтованого культурно-політичного й водночас орієнтованого на потреби культурного менеджменту практичного дискурсу стало першим необхідним кроком до кращого порозуміння, а відтак і до необхідних змін у культурній ситуації країни.

У вказаному контексті моделлю для оновлення Мелітополя в його активному прагненні до зміни існуючих стереотипів багатокультурного міста слугували й слугують принципи інтеркультурності та кращі європейські зразки побудови міської спільноти нового типу. Інтеркультурність стала соціальним приорітетом Мелітополя. Історично багатонаціональне, місто Мелітополь по справжньому глибоко усвідомило цю свою особливість, у 2008 році ставши учасником Програми «Інтеркультурні міста» під егідою Ради Європи. З цього часу життя Мелітополя концептуально і змістовно виступає невід’ємною й органічною складовою процесу творення спільного інтеркультурного європейського міського простору. Як показало життя, ґрунтуючись на наукових підходах до розробки і подальшому ретельному моніторингу продуктивності втілених заходів, завдяки координації зусиль та злагодженій системній роботі міської влади й представників національних громад,– уже через неповних чотири роки від початку планомірного впровадження Програми «Інтеркультурні міста», обраний містом вектор розвитку дав міській громаді змогу творчо осмислити перспективи конструктивного вирішення багатьох проблем.

Так, при розробці «Стратегії розвитку міста Мелітополя до 2020», в ході анкетного опитування 2012 року, проведеного Центром соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету, було виявлено, що 55,9% опитаних основну перевагу міста, порівняно з іншими українськими містами, вбачали в його географічному розташуванні (перехрестя транспортних шляхів), 26,6% - в сприятливих кліматичних умовах, а 22,9% респондентів - в його інтеркультурності (мирному співіснуванні різних національностей). Якщо два перших фактори є об'єктивними і традиційно масово відзначалися в опитуваннях мелітопольців, то показники третього свідчать про визнання широкою громадськістю інтеркультурності як стійкої компоненти бренду міста.

За минулі чотири роки в нашій країні відбулись значні політичні і економічні зміни, що обумовили необхідність актуалізації «Стратегії розвитку Мелітополя» та її коригування згідно потреб і побажань мешканців міста.

З цією метою з 26 лютого по 6 березня 2016 року було проведене соціологічне опитування мелітопольців, в якому взяло участь 2784 респондентів. Дане анкетне опитування, також наочно демонструє прихильність містян передусім до соціальної характеристики міста – інтеркультурності. У той час, як дещо зменшився екологічний показник сприятливих кліматичних умов - 25,3%, а вигідне географічне розташування (перехрестя транспортних шляхів) віднесли до соціокультурних переваг міста 38,7% його мешканців (значне падіння цього показника обумовлюється,на наш погляд, насамперед, анексією Криму Росією та військовим конфліктом на Донбасі), то Інтеркультурним містом вважають Мелітополь 25,5% мешканців (зростання цього показника пов’язуємо перш за все з широким висвітленням прийняття «Плану міжкультурної інтеграції міста Мелітополь на 2015-2020 рр.» і заходів з його реалізації**).** Показовим є те, що зростання числа прихильників інтеркультурності, як соціального пріоритету Мелітополя, відбувається на тлі значної міграційної напруги у регіоні, викликаної, насамперед, потребою прийому значної кількості вимушено переселених осіб з Донбасу і Криму. За

вказаних обставин науковий супровід програм соціокультурної політики Мелітополя лише підтвердив свою доцільність і своєчасність, надаючи можливість адекватного вирішення громадою міста та його владою актуальної гуманітарної регіональної проблеми.

Разом з тим, маємо всі підстави вважати, що саме системний моніторинг ефективності багатьох попередніх практичних напрацювань і дозволив виявити ті оптимальні методи і напрями впровадження стратегії інтеркультурного Мелітополя сьогодні. В світлі сьогоднішніх викликів перед мелітопольською громадою тим більш нагальним завданням постає впровадження «Плану міжкультурної інтеграції міста Мелітополь на 2015-2020 рр.», що полягає насамперед в об'єднанні зусиль різних секторів і мобілізації внутрішніх ресурсів впливу на покращення якості життя як його корінних мешканців, так й вимушених переселенців – людей багатьох національностей, для яких Мелітополь надовго, а можливо й на все життя став рідним домом.

Тому не викликає сумнівів, що до найважливіших компонент впровадження такого Плану слід віднести й подальше втілення нової урбаністичної моделі інтеркультурної інтеграції і зміцнення взаємин між культурними спільнотами міста – сумлінно відредагованої, протестованої й випробуваної на ефективність містами – учасниками Програми Ради Європи «Інтеркультурні міста» та адаптованої на практиці мелітопольською громадою при розробці і втіленні нинішніх міських стратегій управління етнокультурним розмаїття. Втілення цієї моделі на практиці здійснюється в опрацюванні декількох тематичних напрямків, що визначалися насамперед їх стратегічною значимістю. Саме тому першою інтеграційною темою Плану цілком правомірно стала «Інтеркультурна свідомість, освіта та інтеркультурне спілкування».

Оскільки саме орієнтація молоді на зближення з представниками інших культур є передумовою формування відкритої суспільної системи демократичного зразка, педагогічні аспекти впливу на формування інтеркультурної комунікації як готовності особистості до сприйняття інших культур і реального різноманіття світу стають важливою площиною для

переоцінки сучасних параметрів і рівня розвитку освіти. В цих умовах моделювання освіти майбутнього передбачає не лише формування в учнів певної системи знань, а й розвиток духовності в контексті гармонійної взаємодії всіх індивідуальних процесів світосприймання та становлення освіти як фактора розвитку культури та діалогу культур. Разом з тим, сучасна освітня парадигма, ґрунтуючись на ідеях унікальності кожної особистості, необхідності системного розвитку її здібностей і обдарувань, задоволення освітніх потреб, надання можливостей для формування інтелектуального й творчого потенціалу, закладання основ особистісної самореалізації й життєвого самовизначення дитини та формування її здатності до оптимального самовиявлення в умовах постійно зростаючих запитів суспільства, висуває певні вимоги як щодо культури комунікації, так і рівня інтеркультурних комунікативних навичок підростаючого покоління.

Однак слід чесно визнати, що хоча мелітопольські освітяни з початку програми «Інтеркультурні міста» були активними в розробці плану і професійно та відповідально ставились до своїх завдань, сказати про достатню компетентність в питаннях інтеркультурної комунікації поза рамками фахової підготовки було б перебільшенням. Досягнуті результати вказували насамперед на ініціативність громади та творчий і компетентний підхід до справи представників багатокультурного активу міської громади Мелітополя – засвідчуючи насамперед рівень їх обізнаності з проблемами і є персональною заслугою небайдужих громадян та наслідком історичних реалій міста з традиційним духом толерантності його мешканців. Тому основною метою і спрямуванням інтеграційної теми «Інтеркультурна свідомість, освіта та інтеркультурне спілкування» є реалізація потенціалу освіти і науки у розвитку суб’єктів міського громадянського простору, формування їх інтеркультурної свідомості та навичок інтеркультурної комунікації. Зусиллями науковців МДПУ було здійснене комплексне дослідження проблеми для розробки і впровадження у освітянський простір методики ефективного корегування напрямів і засобів поетапного розвитку рівня готовності учнів до

міжкультурної комунікації, створення практичної базової моделі її формування та моніторингу її ефективності. Мета дослідження – підготувати модель організації педагогічного супроводу для процесу формування в учнів загальноосвітніх навчальних закладів готовності до міжкультурної комунікації та провести апробацію методики експериментальної перевірки її ефективності.

Задля експериментальної перевірки ефективності структурно-функціональної моделі готовності учнів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів Запорізької області до міжкультурної комунікації, протягом грудня 2015 – січня 2016 року було проведено соціологічне опитування, учасниками якого виступили учні та педагогічні колективи Мелітопольської спеціалізованої школи-інтернату ІІІ ступеня «Творчість», Костянтинівського районного виховного об'єднання (гімназія - Мала академія наук) № 1 «Таврія», навчально-виховного комплексу № 16 Мелітопольської міської ради Запорізької області, Центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді.

Виходячи з результатів дослідження особливостей громадянської ідентичності, варто зазначити, що половина (51,6%) школярів не зважають на національну приналежність своїх друзів, 32,0% опитаних обирають друзів лише своєї національності, а 16,4% школярів дружать з представниками інших національностей, але комфортніше почувають себе серед «своїх». Цей факт вказує на те, переважна більшість респондентів не вбачає себе на цьому суб-рівні свідомими суб'єктами культурно-інтеграційних процесів. Виявлено, що на думку лише половини (54,3%) учнів в їхньому загальноосвітньому навчальному закладі панує атмосфера взаєморозуміння зі школярами – представниками інших культур. Однак цей показник у старшокласників значно нижчий і становить 28,3%. 36,2% респондентів вважають, що така атмосфера в їхньому закладі існує лише частково, а 9,4% взагалі вказали на відсутність взаєморозуміння з представниками інших культур в своєму навчальному закладі. Щодо практичного міжособистісного спілкування учнівської молоді з однолітками, представниками інших культур то 68% опитаних легко знаходять

спільну мову з однолітками іншої національностей, третина (27,3%) - частково. Вивчати ж особливості власної культури бажають 61,7% учнів та 68,4% вчителів, а вивчати особливості інших культур, виявили бажання 89,1% школярів. Вмінню ж спілкуватися з людьми іншої культури хотіли б навчитися 74,2% учнів. Результати опитування респондентів щодо їх обізнаності з розмаїттям етнічних культур показали, що лише третина (28,3%) учнів у повній мірі обізнані з їх особливостях. Аналіз результатів експерименту показує, що більшість учнів охоплених опитуванням шкіл ще перебуває на низькому (26,7 %) і середньому (43,5 %) рівнях сформованості комунікативної культури, яка практично не розвивається, або розвивається стихійно, незаплановано і залежить великою мірою від особистісних характеристик людини, направленості її особистості, рівня вмотивованості розвитку та вмінь, а також потреби в спілкуванні. Разом з тим, підходячи до вибору стратегії, практик і методології розвитку міжкультурної компетентності ми опираємося на думку 64,8% учнів та 95,8% вчителів, які стверджують, що проведення міжкультурних заходів у школі і поза школою допоможе зблизити людей та уникнути конфліктів. Тому частина освітян – учасників робочої групи інтеграційної теми «Інтеркультурна свідомість, освіта та інтеркультурне спілкування» стали учасниками експерименту «Створення навчально-методичних засад формування у дітей навичок міжкультурної комунікації в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах Запорізької області на 2014-2019 роки». Показово, що серед них ректор МДПУ, керівники загальноосвітніх навчальних закладів Мелітополя, які добре усвідомлюють потребу і необхідність створення практичних моделей інтеркультурного розвитку дітей та молоді.

Як ми вже зазначали, науково-організаційні зусилля центру соціологічних досліджень МДПУ, поряд з іншими науково-гуманітарними базами Мелітополя відпочатково позитивно вплинули на стан міської міжкультурної політики. Як показує практика, саме на наукових підходах і ретельному моніторингу їх продуктивності сьогодні має реалізуватись творчий потенціал науковців та освітян Мелітополя для імплементації культурно-інтеграційних принципів в

питаннях управління культурними процесами міської громади уже в найближчому майбутньому.

Сьогодні цим важливим напрямком розвитку інтеркультурної стратегії міста за підтримки мерії опікується мережа міських бібліотек, активних учасників розробки Плану. Так, на початку 2016 р. Центральна міська бібліотека ім. М.Ю. Лермонтова стала учасницею проекту «Все про Європу: читай, слухай, дізнавайся в пунктах європейської інформації в бібліотеках» організованого Українською бібліотечною асоціацією за підтримки програми Європейського Союзу Erasmys + (Жана Моне). Відкриття пункту європейської інформації на базі бібліотеки надало можливість популяризувати інтеркультурні цінності та ідеї євроінтеграції серед місцевої громади та залучати до діалогу багатонаціональну міську громаду. Надаючи значну підтримку освітянам, публічні бібліотеки міста активно опрацьовують тему інтеркультурності серед місцевої громади, поводячи різноманітні інформаційно-культурні, навчальні, просвітницькі заходи, презентації, круглі столи, організовуючи книжкові виставки, інсталяції, панорамно-вітражні виставки тощо. Крім того, бібліотекарі спільно з членами національно-культурних товариств проводять багато заходів, які сприяють налагодженню інтеркультурного діалогу між мешканцями міста незалежно від їх національності, традицій та віросповідання.

Увагу міської влади до проблеми засвідчує й те, що до конкурсу соціально-культурних проектів для громадських організацій на 2016 рік Виконавчого комітету Мелітопольської міської Ради було включено номінацію «Реалізація Плану інтеркультурної інтеграції». До актичних прикладів втілення інтеркультурної стратегії слід віднести одну з програм, що вже другий рік поспіль втілюється на кошти міста силами ГО «Мелітопольська міська єврейська община»: відкриття на час літніх канікул на базі ММЕО групи Інтеркультурного дитячо-підліткового табору денного перебування «Мозаїка», де 25 дітей та підлітків у віці від 6 до 13 років засвоюють програму з розвитку інтеркультурних комунікативних навичок, відвідуючи інтеркультурні заходи в

громадах національно-культурних товариств міста, закладах культури та освіти, інтеркультурному музеї «Кале». Проект відповідає вимозі «розвиток інтеркультурної спільноти», оскільки навіть після його реалізації він може подовжити своє життя через зміну учасників проекту, або навіть місця реалізації і виховувати підростаюче покоління на принципах толерантності та поваги до інших культур та вірувань, згуртувати спільноту з урахуванням культурної і релігійної неоднорідності, стимулювати інтеркультурні зв'язки і взаємодію представників різних культур. При цьому мета проекту залишиться незмінною: надати імпульс новим інтеркультурним ініціативам; згуртувати громаду; створити у громаді атмосферу поваги до прав людини; виховувати юних патріотів країни та свого краю та розвивати міжнародні зв'язки. Другий підтриманий міською програмою Проект – проведення всеукраїнського інтеркультурного форуму «Мелітополь інтеркультурний: джерела та горизонти діалогу» та створення на робочої площадки «Інтеркультурна Майстерня» задля популяризації різноманіття етнокультурних традицій, інтеркультурного діалогу та розвитку нових соціальних і творчих ініціатив містян на базі Мелітопольського державного педагогічного університету.

Події в Україні упродовж останніх чотирьох років значною мірою вплинули на соціокультурне життя нашого міста і спричинилися до значних коректив Плану інтеркультурної інтеграції Мелітополя, зокрема четвертої інтеграційної його теми «Привітальна політика міста та культурно-духовні практики громади». Значним випробовуванням для громади інтеркультурного Мелітополя від весни 2014 року стали анексія Криму та російська агресія на сході України, оскільки почалася масова міграція населення з окупованих територій. Зазначимо, що основний потік внутрішніх переселенців прийшовся на сусідні області, й Мелітополь, що знаходиться в 200 км. від зони військових дій і за 90 км. від Криму, став посутньо прифронтовим містом. Станом на кінець травня потічного року в місті офіційно зареєстровано 5878 переселенців (працездатного віку - 1969; особи непрацездатного віку - 2363, особи з інвалідністю - 450, діти - 1320).

Силами міської громади і керівництва міста у Мелітополі було створено штаб по роботі з вимушено переселеними особами (ВПО), організовано цілодобове чергування, робота психологічної служби, першої медичної допомоги. Всім потребуючим було надано тимчасове безкоштовне житло в готелях, гуртожитках вищих навчальних закладах (за рахунок міських і обласних програм). Для багатьох переселенців було організовано безкоштовне триразове гаряче харчування. Всі діти були влаштовані в дошкільні та шкільні установи, де перебувають під особливою увагою адміністрації та батьківських комітетів, забезпечені шкільним приладдям, канцтоварами, спортивним інвентарем тощо. Для них організовані безкоштовні екскурсії, відвідування цирку і концертів, новорічні, різдвяні свята з подарунками, щомісячний День іменинників в інтеркультурному музеї «Кале», спортивні змагання разом з батьками і багато іншого. Завдяки увазі міської влади всі переселенці користуються медичними послугами, мають першочергове право отримання робочого місця в Центрі зайнятості, беруть активну участь у громадському житті міста: культурно-дозвіллєвих та громадських заходах.

Значну роль в інформаційному забезпеченні ВПО відіграють публічні бібліотеки Мелітополя, які мають досвід у реалізації проектів на підтримку внутрішньо переміщених осіб. Зокрема у 2014 році за підтримки міської влади та однієї з громадських організацій міста був реалізований пілотний проект «Мелітопольський контактний центр для тимчасових переселенців з південного сходу України». Результатом цього проекту було обладнано два робочі місця для вільного та безкоштовного доступу до Інтернету внутрішньо переміщеним особам. За час реалізації проекту були надані послуги по відновленню втрачених контактів з близькими та родичами, створено «Інформаційний куточок для ВПО», розроблена низка спеціальних буклетів, листівок, в якій вказані адреси, контакти, час роботи підприємств та організацій, що опікуються проблемами вимушених переселенців, організовано 50 безкоштовних тренінгів з комп’ютерної грамотності. Також бібліотека допомагала в розшуку близьких та родичів через соціальні мережі та надавала можливість безкоштовного

спілкування через мобільний зв'язок та Skype. За період роботи центр відвідало близько 1000 осіб з числа ВПО. У найближчий час на базі бібліотек буде реалізовуватися новий проект «Надання інформаційно-консультативної підтримки внутрішньо переміщеним особам в місті Мелітополі Запорізької області через систему публічних бібліотек», метою якого буде сприяння соціальній адаптації та ресоціалізації внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово перебувають у місті Мелітополі, шляхом відкриття Мережі інформаційно-контактних центрів для громади на базі публічних бібліотек міста Мелітополя.

Втілення мелітопольцями моделей управління культурним різноманіттям і інтеркультурної інтеграції в умовах напливу ВПО вже дало для міста актичні приклади-результати і в інших напрямках. Так, метою інтеграційної теми Плану інтеркультурного розвитку Мелітополя – "Активізація громадської діяльності, економічне та інформаційне забезпечення інтеркультурного розвитку" є соціально-економічне та інформаційне забезпечення інтеркультурного єднання міста у партнерстві з громадським суспільством, владою, бізнесом та засобами масової інформації. Тому інтеркультурна політика міста втілюється і зусиллями підприємців, які провадять системну роботу для створення робочих місць для переселенців, їх перепідготовки з метою використання професійного ресурсу новоприбулих. Одним з пріоритетів цього напрямку, вважає Олексій Фокарді, голова громадської організації "Комітет майбутнього. Солідарність і відповідальність" є підготовка проектів щодо інфраструктурної підтримки розвитку малого й середнього підприємництва для молоді, представників етнічних спільнот та вимушено переслених осіб. З другої половини 2015 року в Мелітополя компанією «Метстар Компані» за Програмою розвитку ООН ("ПРООН") та за підтримки Уряду Японії на кошти великого гранту, виграного ГО "Комітет майбутнього. Солідарність і відповідальність" на чолі з О. Фокарді, реалізується великий проект «Швидке реагування на соціальні та економічні зміни для внутрішньо переміщених осіб в Україні». Метою проекту є зміцнення механізмів адаптації

задля розширення джерел існування ВПО у нових місцях їхнього проживання та підтриманні реінтеграції у рідних місцях. Безпосередньо проект спрямовано на підвищення рівнів ефективної координації, планування та управління в реагуванні на проблеми ВПО; підвищення рівня життя ВПО шляхом надання доступу до працевлаштування та підприємництва з відповідним навчанням та доступу до соціальних послуг; заохочення довготривалої інтеграції та реінтеграції та соціальної згуртованості в регіонах та в країні в цілому.

22 липня 2016 року в рамках реалізації проекту «Фабрика підприємців» громадської організації «Комітет Майбутнього. Солідарність і відповідальність» за фінансової підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID) відбулось відкриття першого в місті бізнес-інкубатора. Бізнес-інкубатор як складова проекту громадської організації – це інструмент підтримки та розвитку малого і середнього бізнесу в нашому місті та регіоні як для містян, так й для представників етнічних спільнот та ВПО. Його стратегічною метою є створення нових робочих місць, генерація підприємницького середовища і формування громади нової формації. Першим етапом роботи Бізнес-інкубатора став відбір на конкурсній основі близько 30 бізнес-проектів, для реалізації яких будуть надані в користування обладнані приміщення, комп'ютерна техніка та надані консультаційні, бухгалтерські, юридичні та інші, необхідні для розвитку бізнесу послуги. Запропоновані робочі місяця не потребують високопрофесійних знань, вмінь та навичок, але відповідають всім вимогам сучасного українського законодавства щодо працевлаштування, норм та стандартів умов праці та соціального забезпечення, та гарантовано забезпечують протягом одного року родини вимушених переселенців достатнім матеріальним прибутком. З іншого боку, такий підхід допоміг більш успішно адаптуватися представникам вимушених переселенців до нових умов життя, нового соціального оточення, та сприятиме зняттю частки соціальної напруги у громаді нашого міста.

Найактивнішу участь у культурному позиціонування мелітопольської спільноти беруть громадські організації і в презентації культурного обличчя

міста – їх зусиллями оновлюється зовнішня соціально значима реклама Мелітополя як інтеркультурного джерела України, підтримується змістовне наповнення сторінка фейсбуку «Мелітополь – інтеркультурне джерело» (до групи приєднались не тільки мелітопольці, а й мешканці інших міст, сьогодні їх число перевищує 1230 700 осіб).

Ці заходи органічно доповнюють роботу мелітопольські мерії, якою було ініційовано декілька Форумів – «Міжкультурний Мелітополь за Єдину Соборну Україну»(2014р.) і «Переосмислення концепції інтеркультурного міста у контексті українського сьогодення» (2015р.), та відкрита на сайті мелітопольської міської Ради сторінка «Інтеркультурне місто».

Таким чином, згідно стратегій проекту Інтеркультурних міст Мелітополь прагне якомога повніше використати свої «переваги різноманітності», роблячи акцент на створенні умов і нових можливостей для динамічного, дійсно інтеркультурного суспільства за участю всіх жителів, незалежно від їх етнічного походження, релігії, віку, статі або освіти.

Значні політично-культурні зрушення і відкритість в культурній політиці міста уможливили активну участь національних громад та етнокультурних осередків у діяльності експертних груп з декомунізації соціально-культурного простору міста. Значна частина нових міських топонімів затверджувалась за безпосередньої участі національно-культурних спільнот. Представники робочої групи (Спілка громадських організацій «Рада національних товариств») активно долучились до реалізації одного з завдань: ініціювання заходів щодо встановлення памятних знаків історичним особам, діяльність яких пов’язана з інтеркультурним розвитком регіону. В рамках процесу декомунізації і оновлення топоніміки мелітопольського краю комісією були враховані їхні пропозиції: багато вулиць Мелітополя перейменовані в честь відомих земляків і визначних особистостей – меценатів Іллі Стамболі та Миколи Філібера, воїнів Амет-Хана Султана та Михайла Кравця, філософа Дмитра Донцова, професора Танатара. Окрім того, з’явились в місті й такі вулиці як болгарська, єврейська, скіфська, грецька, ногайська, тощо. Вважаємо показовим, що одна з

центральних та найдовша вулиця нашого міста, на якій знаходяться і Мелітопольська міська єврейська община, і мечеть, християнська харизматична Церква «Нове покоління», можливо єдина в світі віднині носить назву Інтеркультурної.

Не відступаючи від основної мети теми «Привітальна політика міста та культурно-духовні практики громади» - консолідації інтеркультурної громади міста з новоприбулими, владними органами і містянами активно втілюється привітальна програма «Дім дома» для ВПО. На сьогодні така робота провадиться як на рівні органів соціального забезпечення, так і на рівні громадських недержавних організацій та релігійних громад міста. Практика заохочення новоприбулих до соціальної і культурної адаптації здійснюється у кількох напрямках. Органами соціального забезпечення і міськими підприємцями працездатним громадянам із числа внутрішньо переміщених осіб, крім пропозицій постійної роботи для фахівців на підприємствах і в бюджетних закладах міста, в достатній мірі пропонується сезонна робота (польові роботи в саду, літні бази відпочинку, робота в супермаркетах) тощо.

Увага і відкритість мелітопольської громади до ВПО дозволила останнім відчути щире ставлення до себе і зацікавленість містян та влади в їх професійному і творчому потенціалі. На сьогодні адаптаційна робота з новоприбулими в соціальному секторі значно поглибилась за рахунок активізації самих вимушених переселенців. Якщо на перших етапах адаптаційних заходів їм надавалась психологічна допомога, проводились адаптивні тренінги, то сьогодні мова йде про повноправну участь переселенців у культурному житті міста.

Інтенсивна співпраця з громадськими організаціями «Червоний Хрест», «Мелітопольська волонтерська група «ПАТРІОТ», Центром соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького в рамках проекту «Примирення українського суспільства: від енергії протесту до енергії творення» принесла позитивні плоди: активісти з числа переселених осіб сьогодні беруть участь в організації й проведенні

багатьох заходів: круглих столів у форматі конект-студії: «Переселенці Мелітополя в гостях чи вдома?», «Єдність як запорука соборності України», у створенні кейсів «живої бібліотеки», активно приєднуються до всеукраїнського флеш-мобу "Україна Єдина". Завдяки підтримці і допомозі міських активістів 20 осіб з числа ВПЛ у 2016 році виграли малі гранти від Міжнародної Організації Міграції(бізнес-гранти від 10000 до25000грн.).

Як бачимо, активісти з числа вимушених переселенців зустрічно проявили конструктивний підхід до власної ситуації. Щонайактивну участь в реалізації цього проекту приймає Марина Лях (юрист за фахом) , яка не тільки створила сторінку «Нові Місцеві Мелітополя» в фейсбуці, а й стала головою ВПО мелітопольської волонтерського групи “Патріот”, тим самим стаючи живим прикладом соціальної інтеграції ВПО в м. Мелітополь, і позиціонуючи себе в статусі повноправних учасників економічного і соціокультурного життя міста. Ще одна ініціатива Марини Лях – участь переселенців у проекті "Місто, що єднає", що здійснюється за підтримки DRS (Данська рада у справах біженців), та проекті – "СТОП насильству в сім'ї". Участь у проекті – "СТОП насильству в сім'ї" дозволить додатково проінформувати його учасників щодо шляхів зниження ризиків гендерного насильства в сім'ї, а в його учасників заходу буде можливість поспілкуватися на цю тему, обмінятися досвідом і виявити основні шляхи для запобігання конфліктних ситуацій пов'язаних з гендерним насильством в майбутньому. Все це, на нашу думку, сприятиме покращенню взаємини між місцевими та ВПО і дозволять переселенцям комфортніше відчувати себе в громаді й позитивно вплине на майбутню співпрацю в пошуку і вирішенні загальних проблем.

Надзвичайно важливим чинником вирішення проблеми прийому містом ВПО стало взаємопорозуміння у цьому питанні міжконфесійних спільнот міста. Усвідомлений підхід до релігійних аспектів інтеркультурності надзвичайно важливий, оскільки лише покликавши до діалогу носіїв цих відмінностей й можна визначити чинники можливих непорозумінь. Зрозуміло, що проживання людей різних релігійних переконань в єдиному соціальному просторі міста

завжди вимагає неодмінного урахування цих відмінностей і знаходити спільні знаменники у багатьох культурних питаннях, а інколи – шукати і знаходити відповіді на виклики такого сусідства. Власне відкритий діалог різних течій релігійної культури і дає змогу його учасникам стати компетентними не лише в міжконфесійних взаєминах, а в нинішніх умовах напруженої ситуації на Сході та в Криму й отримати підказки – як досягти миру і стабільності. Цілком очевидно, що саме міжконфесійна злагода допомогла вистояти у скрутний час і не допустити проявів сепаратизму в Мелітополі. Тому сьогодні до складу робочої групи з впровадження привітальної політики міста до новоприбулих, в рамках Інтеркультурної стратегії Мелітополя, залучені представники багатьох релігійних громад міста: церков міста Мелітополя Української православної церкви, релігійної громади Успіння Пресвятої Діви Марії римсько-католицької церкви (костьолу) м. Мелітополя Запорізької області, Харківсько-Запорізької дієцезії, християнської харизматичної Церкви «Нове покоління», релігійної громади «Церква Євангельських християн «Благодать», Вільної церкви Євангельських Християн «Джерело життя», релігійної громади Різдва Пресвятої Богородиці Донецько-Харківського Екзархату Української греко-католицької церкви в м. Мелітополі, релігійної громади Апостольської Християнської Церкви України «Слово Життя» міста Мелітополя Запорізької області. Крім представників християнських конфесій в підготовці та реалізації Плану беруть активну участь представники Дзогген-общини в м. Мелітополі та релігійної громади свідомості Крішни міста Мелітополь Запорізької області.

Важливим інструментом, що сприяє зміцненню духовності, миру і злагоди за теперішніх обставин стає участь у діалозі конфесійних лідерів різних релігійних общин Мелітополя. Адже саме тому, що будь-який релігійний рух обов’язково має на увазі і людей, які не прийняли його, на думку пресвітера релігійної громади «Церква Євангельських християн «Благодать» м. Мелітополь Михайла Брицина, можна і потрібно говорити про релігійні аспекти інтеркультурності в міському житті. До принципових засад інтеркультурного діалогу між конфесіями слід віднести усвідомлення лідерами

релігійних груп їхньої відповідальності за все, що відбувається на всій території громади, оскільки у нашому глобалізованому світі сьогодні неможливо влаштувати локальний рай. Тобто, програш у чомусь вірян однієї конфесії, швидше за все, означатиме і програш всіх, і певним чином означатиме і лихо для всього міста.

Формуючи стратегію інтеркультурного розвитку, члени Міжконфесійної робочої групи з розробки інтеркультурного плану виходили з того, що найчутливішою стороною міжконфесійного аспекту інтеркультурного діалогу є те, що всі релігійні течії оцінюють людину як цілісну особистість, в якій ця складова її культури проявляється в очікуванні від інших під час діалогу «так» стосовно її переконань, а «інтеркультурна складова» проявляється власне в її діях на почуте «ні». Тому, на думку членів робочої групи, у плані інтеркультурної стратегії повинні бути і завдання, виконання яких допомогло б різним течіям усвідомити неминучість того, що не всі жителі будуть їх послідовниками, і вважати метою своєї роботи здорову і збалансовану реакцію вірян в обох випадках – як свідчення цілісної, правильно культурно сформованої особистістості вірянина тої чи іншої церкви.

Ще одним важливим чинником цивілізованого міжконфесійного діалогу духовні лідери міста вбачають у позиції міської влади. На їхню думку, неприпустимо, коли принцип «відокремлення церкви від держави» дозволяє інколи владі усунутися від забезпечення нормальних відносин між релігійними групами, що знаходяться на теренах громади, оскільки у багатьох випадках лише влада може запросити до діалогу (а іноді і зажадати такого діалогу). Не менш важливо, щоб світською владою в рамках її повноважень підтримувався правильний баланс у взаєминах з цими групами. Саме дотримання цих принципів й може засвідчити компетентність органів влади як суб'єктів культурної розбудови міста, які повинні опиратись і на консолідовану думку релігійних громад, провідниками якої у розробці і втіленні міської інтеркультурної стратегії виступають пастори релігійних громад.

Одним із засобів міжконфесійного діалогу щодо актуальних проблем регіону і міста релігійні лідери і служителі церков Мелітополя обрали зустрічі з представниками влади міста і громадськості у вигляді регулярних молитовних сніданків. У світовій практиці молитовні сніданки є важливим інструментом, що сприяє зміцненню духовності, миру та згоди, свідоцтвом підтримки моралі, заснованій на християнських цінностях. Нещодавно (в червні поточного року) відбувся черговий із таких заходів, організованих Міжконфесійним комітетом християнських церков Мелітополя, куди крім священнослужителів – представників релігійних громад були запрошені представники влади, бізнесу, охорони здоров'я, культури, освіти, науки, національних товариств та громадські діячі. Почесними гостями заходу були Наталія Буйдова, доцент Університету Св. Єлизавети з Братислави, а також Олександр Ситніков, комісар ООН з прав людини.

Пресвітер релігійної громади «Церква Євангельських християн «Благодать» Михайло Брицин відмітив, що молитовний сніданок з темою «Мир і добробут нашого міста. Роль церкви», відбувається насамперед тому, що ми думаємо про майбутнє і хочемо знаходити спільну мову з кожною людиною, тому, що релігія – це невід'ємний елемент інтеркультурності. На думку релігійного діяча, - «Не тільки церкви відкрили для себе можливість допомоги переселенцям, а й сама можливість допомогти потребуючим в цей непростий час відкрила очі багатьох на справжній сенс існування церкви». «Саме в цьому – звертаючись до присутніх на молитовному сніданку зазначив Михайло Брицин – й полягає справжній прояв інтеркультурності нашого міста. Адже крім нашого минулого і теперішнього, захмареного війною часу, нас об'єднує віра у наше майбутнє. У цьому сенсі для нас – ви не вимушені переселенці, а, насамперед, ті, хто в недалекому майбутньому нашими спільними зусиллями обов'язково повернеться до звичного життя». В привітальному слові голова МКК, старший єпископ Апостольської євангельської церкви «Слово життя» Дмитро Бодю зазначив, що показником спільної діяльності церков МКК в Мелітополі упродовж тривалого часу, коли Церкви надали посильну допомогу

міській владі в облаштуванні побуту військовиків, переселенців, жителям прикордонних міст і сіл, було щире подивування переселенців тим, як різні церкви міста, попри всі розбіжності їх релігійних доктрин, злагоджено відгукнулися на їх потребу в допомозі, як священики різних церков знають один одного і співпрацюють. Тому у нас є всі підстави констатувати, що участь священників християнських церков Мелітополя у подібного роду зустрічах сприяла побудові добрих стосунків між християнами різних конфесій та стала унікальним просвітницьким майданчиком у громадському житті міста.

Утім, констатуючи, що далеко не кожне місто України сьогодні може похвалитись такою плідною співпрацею і взаємопорозумінням різних релігійних конфесій, що і є одним із «секретів» успішності інтеркультурного Мелітополя, та підтверджуючи важливість таких заходів, зауважимо, що саме в них ще очевиднішою стає важливість уваги міської влади, науковців і освітян до релігійного життя міста. Адже лише детальні і грунтовні дослідження виявлених проблемних площин та знаходження шляхів їх вирішення у відкритому діалозі дозволить набути реальної міжкультурної компетентності суб'єктами розвитку міста для подальшої плідної роботи. Тим більш значимим чинником у вищезгаданих контекстах виглядає необхідність умови досягнення достатньої міжкультурної компетентності відповідальних за управління соціальним і культурним середовищем тієї чи іншої спільноти. Ця умова є необхідною для досягнення суспільної гармонії і співпраці на рівних, що передбачає прозорий і демократичний, в певному сенсі «природний самовідбір» активу учасників соціальних процесів (і як процедура покладання певних повноважень на окремих індивідів членами громади, і як процедура самоусвідомлення міри власної компетентності і спроможності такого індивіда у вирішенні певного завдання).

Дослідники вказують, що інтеркультурна компетентність має на увазі і здатність протидіяти маніпуляціям в умовах трансформації управлінської культури сучасних пострадянських спільнот, оскільки ефективний контроль громади над суспільними взаєминами «може бути досягнутий забезпеченням

можливостей для її максимальної активності та ініціативи. Не менш очевидно, що адміністратори та державні службовці потребують набуття певного рівня міжкультурної компетентності, щоб впоратися зі складними змінами, уникнути потенційних конфліктів, пов'язаних з управлінням культурним різноманіттям. Не менше важить достатня обізнаність і виваженість в освітленні міжкультурних контекстів міських подій ЗМІ.Разом з тим, очевидно, що сьогодні міські ЗМІ дуже часто стають засобами в руках політиків, але не здатні бути архіважливим елементом формування культурного простору і власне засобом міжкультурного діалогу.

Усе це означає, що відсутність комунікативної інтеркультурної компетентності стає однією з проблем сучасного управління, що не дозволяє сучасній громаді максимально «монетизувати» ні успішну комунікаційну крос-культурну політику, ні досягнутий традиційними субкультурами рівень самореалізації всередині багатокультурної спільноти. Значні переваги оволодіння безліччю інтеркультурних компетенцій управлінцями, очевидні на прикладах успішного масового співробітництва, вказують, що подальший розвиток моделей соціального розвитку в рамках гуманістичних принципів залежить від того, які завдання будуть ставити перед собою спільноти – відкритого діалогу зі світом чи самоізоляції, що веде до культурної стагнації. Дослідники схильні стверджувати, що сьогодні немає уніфікованої методології й розгорнутої педагогіки і роботи з іншим, що дозволяють виділяти інше, його виявляти, його розгортати. Відтак потрібні персональна педагогіка і персоналізована освіта, тому що їх орієнтація – це не нав'язування смислів, знання і так далі, а розгортання практик через віднайдені смисли.

Вказане відбиває і ту проблему, що міста України, які були залучені до мережі проекту Ради Європи «Інтеркультурні міста» (у 2011 їх було 11), навіть утворивши розгалужену національну мережу, виявились не в стані вийти за межі виключно різних митецько-культурних форм демонстрації своєї культурної ідентичності. Однією з причин такого стану речей було те, що у представників місцевої влади різних рівнів не було системного підходу до

проблеми розуміння комплексних шляхів її вирішення. Недалекосяжним виявився підхід до справи у тих містах, де розробку заходів покладали виключно на відділи культури, що й спричинилося до зазначеного нами вище «поверхневого, фестивального» бачення інтеркультурного розвитку міста.

Тому сьогодні потрібні значні зрушення, вважає куратор і координатор української мережі пані Ксенія Хованська-Рубікондо, зважаючи на визнання успіху Програми на міжнародному рівні, та публікацію 21 січня 2015 Комітетом Міністрів Ради Європи Рекомендацій для країн-членів РЄ щодо втілення урбаністичної моделі інтеркультурної інтеграції на місцевому рівні та підтримки національних мереж інтеркультурних міст. Очевидно, що сьогодні потрібна планомірна робота у різних сферах міського життя. На нашу думку, на часі більш інтенсивне використання методик, що мають чіткі критерії успішності просування і успішно апробовані в імплементації задекларованих ними принципів Проекту Інтеркультурних міст, у тому числі – актуальну на сьогодні комплексну програму розвитку міжкультурних компетентностей найактивніших суб'єктів модернізації культурного життя поліетнічних громад. Тому власне й розпочато перегляд ефективності роботи національних мереж інтеркультурних міст з розвитку їхньої інтеркультурної стратегії та політики, участі ключових осіб на відповідному рівні, залучення представників різних відомств, секторів та організацій міста, залучення електорату, громадськості та посадових осіб. Зрозуміло, що місто може містити багато прикладів інтеркультурності, але вони можуть залишатися ізольованими або прихованими від загалу населення чи зовнішнього світу.

Очевидно, що планомірний розвиток інтеркультурного міста передбачає його питомою ознакою і слідування певним, цілком прозорим і відстежуваним громадськістю критеріям, що дозволяють виявити, наскільки свідомо громада приймає рішення вишукувати, виявляти і визнавати приклади інтеркультурності. Адже настільки успішно реалізується політична мета консолідації громади на таких прикладах, наскільки вдалою є розроблена стратегія розвитку та забезпечення ресурсами для її втілення, наскільки

широкою є програма залучення мешканців до участі в Проекті. Від цього, насамперед, залежить і результативність дій зі створення можливостей для новоприбулих, переселенців, чи людей з міграційними коренями.

Таким індикатором успішного просування Проекту є розроблений в рамках Стратегії розвитку Інтеркультурних міст Індекс інтеркультурної компетентності – свого роду інструмент, який допомагає контролювати процес інтер-культурного розвитку міста, реалізації його стратегії, оцінку відповідної політики і процесів міста. В основі системи індексації – запитальник більш ніж 70 питань, згрупованих в 14 показників: інтеркультурне зобов'язання, система освіти, житлові райони, громадські послуги, бізнес і роботодавство, культурна та політика громадського життя, міський простір, посередництво та вирішення конфліктів, мови, ЗМІ, міжнародні перспективи, інтеркультурні інтелект/компетентність, привітання новоприбулих, та управління цими процесами.

Сьогодні можна сміливо стверджувати, що саме системний моніторинг ефективності практичних напрацювань органів влади та міського активу, що проводиться співробітниками лабораторії соціологічних досліджень МДПУ, дозволив виявити оптимальні методи і напрямки впровадження стратегії міжкультурного міста. Найважливішими з них стали такі, як створення позитивного суспільного ставлення до різноманітності і плюралістичної ідентичності міста за допомоги публічного обговорення і символічних дій, ініціювання кроків по оцінці основних функцій міста через «міжкультурні лінзи». Не менш важливим є створення пілотних проектів в різних соціокультурних сферах, ініціювання навчальної програми міжкультурної підготовки для політиків і керівних працівників виконавчої влади та державних установ, голів національно-культурних товариств, заохочення ініціатив гостинності, а також різних проектів пізнання міста. В цьому контексті, прийнятий «План Міжкультурної інтеграції міста Мелітополь на 2015-2020 рр.» цілком відповідає духу і вимогам розвитку Української мережі інтеркультурних міст і є повноцінною компонентою Стратегії розвитку Мелітополя. Дуже

цінним є те, що органи місцевого самоуправління розглядають розвиток міста крізь «міжкультурної лінзи» та критерії, вироблені європейським співтовариством. Цей підхід аналогічний підходу, який в даний час прийняті багатьма іншими містами-членами мережі ICC, наприклад, ірландським містом Лімерик або муніципалітетом сербського міста Суботіца, де міжкультурна стратегія теж розглядається як невід'ємна компонента загальної стратегії сталого розвитку міста.

Сама методологія такого оцінювання вказує на те, що існує стійкий взаємозв'язок і взаємозалежність між станом інтеркультурної компетентності (відповідності критерію) та загальною структурою якостей її суб'єктів, оскільки, з одного боку, підвищення інтеркультурної компетентності сприяє посиленню інтересу кожного суб'єкта до культури партнерів і до своєї власної культури, а, з іншого – процес пізнання культур сприяє формування і розвитку її інтеркультурної компетентності. У цих умовах інтеркультурна компетентність виконує завдання не тільки обміну інформацією в процесі взаємодії людей, які є носіями відмінних один від одного цінностей і типів поведінки, але вона також детермінує і формує міжкультурну толерантність партнерів по міжкультурній комунікації у нашому місті, адаптуючи тим самим представників різних етнічних та релігійних культур один до одного.

Як бачимо, тільки в результаті тривалої співпраці мелітопольської мерії, громади, ЗМІ, підприємців, науковців та експертів, уваги до керуючих принципів та моделей Програми Ради Європи «Інтеркультурні міста», що були адаптовані до сьогоднішньої української дійсності, стало можливим створення першого в Україні досвіду втілення урбаністичної моделі інтеркультурної інтеграції та розробки Плану інтеркультурної інтеграції. На нашу думку, на часі більш інтенсивне використання методик, що мають чіткі критерії успішності просування і успішно апробованих в багатьох практиках громади м. Мелітополь, адже наведені вище приклади і є прикладами практичного долучення мешканців міста до творення новітньої урбаністичної культури, коли люди не лише обмінюються ідеями в одному комфортному місці, а й

усвідомлено ставляться до результатів такого обміну. Тобто, компетентісний підхід в царині інтеркультурної комунікації мусить гарантувати, що такі зусилля створюють реальну платформу, що об'єднує різних людей, яким ми допомагаємо донести свої думки до більшої кількості схильних для цих ідей людей.

Культурне співробітництво ґрунтується передусім на усвідомленні спільних шансів у випадку діяльності на засадах кооперації. Цей процес включає в себе як інституції, так і інших учасників громадянського суспільства. Саме у випадку України слід наголосити на тому, що це не означає виключне зосередження на національних кооперaційних зв'язках, а радше навпаки – перспективний підхід, який дозволив би долати наявні межі й залучати інші країни й культури. В культурному просторі політичні розбіжності не конче зумовлюють обмеження, вони можуть якраз спонукати до співробітницького мислення на міжнародному рівні і поза галузевими відмінностями, оскільки у багатьох країнах існує великий інтерес до активної участі в культурних проектах в Україні. Тому місцеве бачення перспектив у рамках сучасних підходів до культурного менеджменту має завжди і глобальне значення. Тому можна говорити про місцеві підходи в глобальному контексті, як про такі, що можуть стати корисним для сприяння сталому культурному розвитку в Україні в цілому. Адже, скажімо, беручи участь у воркшопі «Дорожня карта – сталий культурний розвиток в Україні» багато активістів значно додали світоглядно вдосконалюючи навички та якості як менеджерів культури, так і розвитку власної кар'єри. Таким чином, інтеркультурна стратегія, що втілюється в проекті «Інтеркультурних міст» Ради Європи, означає на практиці, що оскільки «Дорожня карта» за визначенням об’єднала активних людей, відкритих для комунікації, готових навчатися, розвиватися та взаємодіяти – ми, активісти з різних сфер діяльності, представники середніх та малих міст зі Східної, Західної, Південної та Центральної частин України, об’єднались навколо ідеї створення мережі аналогових платформ культури задля обміну та поширення кращих практик у громадах, що сприятиме взаємодії та порозумінню між

різними регіонами країни, зростанню соціального капіталу та розвитку місцевого потенціалу. Творчий союз «КАКАО-talks» поєднує активних людей, відкритих для комунікації, готових навчатися, розвиватися, аналізувати та взаємодіяти. Ідея проекту «КАКАО - Talks» полягає у створенні мережі аналогових платформ для впровадження адаптованих цікавих незалежних, альтернативних практик у середніх та малих містах України за допомогою взаємодії і співпраці експертів, фахівців культури, громади і влади.

Тому, передовсім, з боку недержавних гравців на полі культури й висувалася вимога кращого використання їхніх компетенцій, знань і досвіду, а то й просто кадрових ресурсів державними установами, себто управліннями культури, а також представниками культурної політики. Рушійним мотивом, з одного боку, було велике бажання отримати більшу й конкретнішу можливість співучасті у процесах формування культури й культурної політики. З другого боку, структури в системі державних закладів та органів управління, схоже, у своїй більшості, як і раніше, пронизані старими формами взаємодії із суспільством. Та все ж – причому особливо нині – з обох боків триває пошук нових форм організації та нової орієнтації як у змістовному, так і в структурному відношенні. Люди повинні побачити на ділі, що значить бути інтеркультурно компетентним, як це буде впливати на їх повсякденну діяльність. Вони будуть вчитися швидше, якщо у них є зразок для наслідування, приклад, щоб побачити, слідувати йому і задавати питання та отримувати відповіді на них. Тому це дуже складний і комплексний покроковий процес, який включає в себе навчання, навчання в процесі роботи; навчання на позитивних прикладах, навчання шляхом проведення опитувань. Інтеркультурна компетентність не повинна відноситися тільки до осіб, а й до системи, організацій, установ міста. Тому, як ми вже вказували на початку нашої статті, противагою такому розщепленню міжкультурної комунікативної здібності і спрямування людини, на нашу думку, покликані слугувати практики з міжкультурної компетентості.

Отже, підбиваючи підсумки нашого огляду, можемо стверджувати, що ситуація пропонує природну по суті своїй логіку дій, бо саме в міжкультурній комунікації культурні процеси не знають кордонів, вони постійно творять нові мережі й відкривають можливості співробітництва й участі. В указаному розумінні дорожню карту для сталого культурного розвитку завжди слід бачити і в контексті роботи задля соціального миру. Для розвитку культур потрібні диференціація відкритість та довіра. А ще культура потребує професійної взаємодії. Саме в часи політичних криз такий підхід може допомогти поєднати людей, спонукати їх до спілкування на основі інтересу до спільних цінностей й створити атмосферу довіри один до одного. Очевидно, що в справі інтеркультурної комунікації основні суб'єкти міського соціокультурного простору є не лише професіоналами, які можуть вирішальним чином сприяти відповідям на запитання майбутнього суспільства. Вони суттєвим чином формують ідентичність міста, регіону або країни.

А культурні менеджери дедалі частіше стають творцями, модераторами й інтерпретаторами цих дедалі ширших точок перетину і «перехідних зон» між, скажімо, культурою й освітою, культурою і соціальною сферою, якщо обмежитися лише кількома векторами докладання зусиль. Таке можливе в тому разі, коли вони здатні вибудувати здорову культуру критики, яка може протиставити себе відчуженим від реалій формам національної апологетики, історичним містифікаціям, а у разі необхідності – надати слово різним сторонам конфлікту, насамкінець – продемонструвати позитивний потенціал регіонального міжкультурного порубіжжя і інакшості культур в поліетнічних спільнотах.

На нашу думку є очевидним, що такі ключові компетенції в управлінській культурі, як творче мислення, перспективне бачення, вміння захопити спільноту не лише вигідним проектом, але й суспільною мрією, не просто корелюють з міжкультурною компетентністю, а багато в чому визначають потенційний розквіт чи занепад безлічі паралельних ліній соціальної і творчої реалізації членів спільноти в міських просторах. Присутність або відсутність у

представників самоврядування зазначених компетентностей визначає наявність напруженості або гармонії у взаєминах різних страт і активу самоврядування, – тобто саме в тих соціальних вузлах, які пов'язують всі різноманітність ідеологем, культур і стилів життя в локальному просторі конкретного міста. Інтеркультурна компетентність стає, таким чином, елементарним тестом на прийнятність тієї чи іншої культурної політики в мультикультурних і поліетнічних спільнотах, що вказує на її прийнятність або неприйнятність для соціальної більшості в цілому.

Відзначимо, що формування інтеркультурної компетентності передбачає готовність суб'єкта до взаємодії з іншими системами орієнтації і ґрунтується на повазі різних культурних цінностей. Таким чином, ми маємо всі підстави стверджувати, що інтеркультурна компетентність – необхідна умова створення середовища, в якому може в принципі реалізуватися суб'єктивна ініціатива населення або кожного з учасників міської політики, оскільки поза реальним самоврядуванням патерналістські настрої будуть відтворюватися природним чином, значно ускладнюючи життя існуючої адміністративної системи.

Разом з тим, очевидно, що оволодіння інтеркультурною компетентністю є також необхідною умовою виявлення релевантності європейських принципів громадського самоуправління щодо сучасних українських міських громад, їх громадянського активу та очільників управлінських структур в нинішній ситуації. Тому так доречно вказує нам вектор розвитку діалогу культур у майбутньому меседж Г. Сковороди про «сородну працю», як про запоруку добробуту громади і реалізації творчого потенціалу всіх жителів міста.

Тож перефразовуючи шевченківський «Заповіт», можемо стверджувати, що лише порвавши і ті «кайдани», що стримують діалог культур її народів і культуру усередині нас, Україна матиме гідне її майбутнє, даючи відчуття громадянської гідності і перспективи творчого саморозвитку кожному з нас в «сім’ї вольній, новій…»

2.3. ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НАРОДІВ ПОЛІЕТНІЧНОГО МІСТА МЕЛІТОПОЛЬ

Проблема культури міжетнічної взаємодії та міжкультурної комунікації є особливо актуальною для поліетнічних регіонів нашої країни, одним з яких є місто Мелітополь. Воно складалося історично. На його етнонаціональний склад впливали не лише історичні, але й політичні і економічні чинники. Найбільшими за кількісним складом є українці, росіяни, крім них тут проживають греки, вірмени, грузини, болгари, німці, серби та інші. Кожній етнонаціональній групі притаманна своя етнічна культура, мова, релігія, традиції, звичаї, обряди, кухня тощо. Саме тут представники різних етнонаціональних груп намагаються порозумітися між собою і за таких умов міжкультурна комунікація цих етнічних груп призводить до культурних взаємовпливів. Сьогодні у даному регіоні відбуваються певні етносоціальні зміни. Зокрема, досить помітне певне розмивання характерних для кожної нації чи етносу ціннісних орієнтацій та норм поведінки і створення нових. Особливо це помітно у молоді, яка активно вступила у стадію глобалізованої культури і намагається бути схожою до своїх західних однолітків. Старше ж покоління намагається утримати і навіть відродити свою національну культуру і прищепити її дітям.

В Мелітополі проживають представники близько 100-та національностей, народностей і етнічних груп, серед яких кількісно виділяються п’ять найбільших: українці, росіяни, болгари, татари, білоруси та євреї. У місті зареєстровано 29 громадських організацій національно-культурної спрямованості, об’єднаних ще з 2000 року в Спілку громадських організацій «Рада національних товариств».

Спілка має на меті поєднання зусиль її членів для реалізації спільних інтересів: сприяння збереженню культурної самобутності етнічних спільнот України та гармонізації міжнаціональних і міжконфесійних відносин в місті на засадах принципів демократії, рівноправності, поваги до національної гідності.

З метою сприяння підвищенню ролі громадських об’єднань національних меншин, які діють відповідно до чинного законодавства на території міста Мелітополя, в процесі прийняття рішень щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних груп, поглиблення демократичних засад та забезпечення міжнаціональної злагоди, при виконавчому комітеті Мелітопольської міської ради Запорізької області створена Координаційна рада національно-культурних товариств, яка є постійно діючим консультативно-дорадчим органом.

Метою кожного національно – культурного товариства є відродження і поширення мови, культурних і духовних цінностей, розвиток народної творчості і громадської діяльності, формування творчого потенціалу молоді з метою її самореалізації, забезпечення конструктивної взаємодії з органами місцевої влади та іншими національно – культурними і громадськими організаціями.

Всі товариства здійснюють роботу за різноманітними напрямками :

- організовують та беруть участь у заходах, присвячених знаменним датам у житті українського та польського народів;
- беруть активну участь у громадсько-культурних заходах, що проводяться іншими національними товариствами та закладами культури;
- здійснюють культурно-просвітницьку роботу
- організовують та проводять лекції, конференції, зустрічі з питань історії та культури, вечори відпочинку, сприяє створенню дискусійних клубів, аудіо-та відеотек;
- сприяють виданню навчальної та науково-методичної літератури;
- беруть участь у фінансуванні благодійних акцій, проектів та програм;
- сприяють розвитку та зміцненню зв’язків з громадськими організаціями інших держав, на території яких проживають поляки;
- організовують недільні мовні школи, гуртки, клуби;
- організовують відпочинки для членів товариства та їх сімей.

Соціокультурна ситуація, що склалась сьогодні у Мелітополі, з одного боку, характеризується відсутністю гострих міжнаціональних конфліктів, що створили б загрозу національній безпеці, а з іншого – нерівномірним розвитком етносів і тенденцією до загострення стосунків між етнонаціональними утвореннями. Адже етнічні та національні групи в процесі взаємовідносин між собою не завжди можуть ідеально вирішити соціальні, економічні, культурні та інші питання.

До безсумнівних культурних переваг Мелітополя слід віднести й добросусідські відносини та взаємоповагу представників його близько 100-та національностей, народностей і етнічних груп, серед яких кількісно виділяються п’ять найбільших: українці, росіяни, болгари, татари, білоруси та євреї.

У м.Мелітополі зберігається і поширюється мережа позашкільних навчальних закладів, недільних шкіл, факультативів з метою задоволення освітньо-культурних потреб національно-культурних суспільств і їхньої самореалізації. Культурно-освітня робота національно-культурних суспільств виходить за рамки чисто своїх національних спільнот, відкриваючи двері усім бажаючим брати участь у їхньому житті, незалежно від національної ознаки. Прикладом цього є курси по вивченню німецької мови разом з німецьким Ґете-інститутом, чеської мови при гімназії № 19, болгарської мови при СШ № 25 та МДПУ, івриту при єврейському центрі. Усе це проводиться за підтримки міськвиконкому та Асоціації НКТ. Організовано діють факультативи по вивченню мов: татарської, болгарської, німецької, грецької, караїмської, чеської, вірменської та івриту.

В місті проводиться робота щодо збереження історично – культурної спадщини національних меншин. Ведуться наукові дослідження з питань заселення різних народів на Мелітопольщину та з етнокультурних проблем на Півдні України. Значну увагу національним меншинам приділяє міський краєзнавчий музей. В ньому представлено цілу експозицію з історії заселення краю. Представники болгарського, чеського, татарського, караїмського, та

єврейського товариств приділяють цьому питанню дуже велику увагу [1, с. 174]. Через засоби масової інформації вивчається, збагачується і поширюється кращий досвід діяльності національно – культурних товариств.

Отже, сьогодні можна упевнено стверджувати, що в Мелітополі дедалі активніше розгортається діяльність громадських національно-культурних товариств. Створюються нові організації, з'являються корисні та нові цікаві проекти. Саме завдяки цьому і відбувається духовне відродження національних товариств та формування атмосфери толерантності, взаєморозуміння і взаємоповаги, утвердження міжетнічного миру й злагоди в нашому регіоні.

При виконкомі Мелітопольської міської ради створено сектор з питань релігій, міграції та національних меншин.

Головними напрямками роботи сектору у співпраці з національними товариствами міста є забезпечення гармонійного співіснування громадян різних національностей, їхнього вільного етнокультурного розвитку, тісна взаємодія з представниками національних товариств, регулюючі міжнаціональні відносини тощо [1, с. 172].

Зокрема, з метою попередження загострення конфліктів у сфері міжнаціональних відносин розглядаються питання соціального і етнокультурного розвитку етносів України, організаційно – матеріального забезпечення діяльності національно – культурних товариств, установлюються мінімальні розміри оплати за оренду приміщення створеного Центру національних культур, безкоштовно надаються приміщення для проведення репетицій національних творчих колективів та культурно-просвітніх заходів, фінансово підтримується їхня статутна діяльність. Управлінська діяльність сектору з питань релігії, міграції та національних меншин виконавчого комітету Мелітопольської міської влади базується на сучасних наукових дослідженнях, напрацьованих науковим потенціалом міста та області. Це дозволяє виробити по відношенню до взаємодії з національними громадами науково вивірену політику [1, с. 173].

Прикладом може служити проведення у ВУЗах міста та області науково – практичних конференцій та видання наукових праць, участі голів національних товариств у всеукраїнській нараді до 15-ї річниці прийняття Закону України « Про національні меншини в Україні», яку організував та провів Державний комітет у справах релігій та національних меншин у місті Києві, організація та проведення засідання «круглого столу» до Міжнародного дня толерантності, участі у швейцарському пілотному проекті «Модель -21» та підписання меморандуму між Радою Європою та містом Мелітополем, який був включений у пілотний проект «Інтеркультурні міста».

Прикладом міжнаціональної єдності можна назвати культурологічні заходи, які проходять протягом року, це етнофестивалі, тижні національних культур, виставки національних подвір'їв , що репрезентують народну творчість, ремесла, культуру, мову, національну кухню, духовне багатство усіх етнічних груп населення, для яких є рідною оселею наш Мелітополь.

Завдяки діяльності національно-культурних товариств на уроках народознавства у школі, у виступах самодіяльних фольклорних колективів, а іноді й у вузькому сімейному колі оживають пісні, звичаї, обряди. Звичаї та обряди, які раніше були невід'ємні від повсякденного побуту, тепер набувають скоріше декоративного характеру, як один із виявів національної самосвідомості, прагнення зберегти та підкреслити своє національне коріння.

Звернемося до емпіричних даних одного з соціологічних досліджень, проведеного за участю авторів в 2018 році. Вибіркова сукупність склала 150 респондентів – членів національно-культурних товариств міста.

Щодо мотивації членів національно-культурних товариств брати участь у діяльності цих колективів, то більшість (64%) відповіли, що їх спонукає можливість краще познайомитися зі своєю національною історією, мовою, культурою, 44% вказали, що їх цікавить можливість спілкуватися з людьми своєї національності, разом відзначати національні свята, а також є прагнення захищати інтереси своєї національної групи. 28% респондентів хочуть отримувати більш повну інформацію про життя тієї країни, де проживає

основна частина їх етносу. 24% зазначили, що вони мають змогу долучити дітей до своєї національної мови, культури, релігії. 4% відмітили, що у своєму національному середовищі люди краще розуміють один одного, відчувають себе більш захищеними, а у важких ситуаціях можуть розраховувати на допомогу і підтримку від людей своєї національності. У ході опитування також виявилося, що більшість респондентів (59,2%) ідентифікують себе українцями, болгарами вважають себе 18,4% опитаних. 8,2% респондентів відповіли, що вважають себе євреями, 6,1% є росіянами , 2% відносять себе до кримських татар. Важливу роль в процесі міжкультурної комунікації відіграє мова, яка є умовою розвитку будь-якої національної культури чи суспільства в цілому. Мова виступає універсальним засобом спілкування народу. Вона є інструментом, завдяки якому відбувається обмін культури різних народів, засвоєння загальнолюдських цінностей і формування на їх основі стійкої індивідуальної системи культурних цінностей, які детермінують поведінку і діяльність людини. Функція національної мови полягає в тому, що в мові представлена нація чи народність як цілісність, а в ній – етапи історичного розвитку з культурними традиціями, нормами, системою цінностей, рівнем духовності народу.

При вивченні мовної ситуації в регіоні було виявлено, що добре володіють рідною мовою 83,8% росіян, 80% вірмен, 78,1% українців, 53.8% болгар, 50% чехів, 41,9% кримських татар, 40% греків. Однак, спілкуючись між собою, більшість респондентів віддають перевагу російській мові. Українською мовою спілкуються лише 31,9% українців, 14,3% болгар, 10% вірмен, 9,1% чехів, 8,6% кримських татар. Важливо відзначити, що мова для більшості молоді не є основним чинником самоідентифікації. Більшість з них (54%) вважає, що можна бути українцем і не розмовляючи українською. Звичайно, мова відіграє значну роль у національному самовизначенні, однак історично склалося так, що у нашому регіоні значущість української мови поки що дещо нижча російської. І хоча поняття «рідна мова» не завжди відображає реальну

мовну поведінку, вона так чи інакше, як зауважує соціолог Л.Аза, залишається значущим етнічним символом та ідентифікатором [1,с.187].

Важливо також було дізнатися у респондентів чи бажають вони покращити володіння своєю рідною мовою. Результати опитування показали, що більшість опитаних (63,9%) вказали, що їм цікаво знати мову своїх предків. Цікавляться історією й культурою свого народу 33,3% респондентів. 19,4% опитуваних бажають виїхати з метою проживання в країні своїх предків. Відвідати Батьківщину своїх предків мріють 5,6% мешканців.

Щодо покращення знання своєю рідною мовою, то 30% респондентів бажають покращувати знання своєї мови в школах національно-культурного товариства та на спеціальних мовних курсах. 25% опитуваних відмітили літні мовні табори за кордоном, 22,5% бажають покращувати знання самостійно, через розмовники. За допомогою інтернет- курсів 20% . В клубах любителів мов(бібліотеки, тощо) - 15% . На факультативах в загальноосвітніх закладах чи ВНЗ, а також репетиторство обрали 5% респондентів. Результати дослідження також засвідчили, що 68,8 % опитаних у своїх національно – культурних товариствах вивчають мову. Традиції вивчають 53,1%, респондентів, історія походження цікавить 34,4 %, традиційну кухню прагнуть вивчати 31,3% опитаних. 18,8% цікавляться традиційним одягом. Мелітополь підтримує та пропонує різні мовні програми. Регіональний центр працює протягом майже 25 років, має зв'язки в клубі "Криниченька" та "Університет третього віку", відвідує літніх людей та інвалідів.

Місто Мелітополь також підтримує кілька проектів, щоб дати позитивний імідж меншинам. Наприклад, круглий стіл "Рідна мова в діалозі та єдності культур"; соціальні акції "Пам'ятаємо минуле заради майбутнього", присвячений Дню пам'яті жертв Голокосту; зустріч з чеською громадою "Богема" в рамках програми "Мелітополь - інтеркультурне місто"; день Грузії; щорічні дні слов'янської писемності та культури за участю національно-культурних товариств та національних творчих колективів Мелітополя; культурно-освітня акція "всепольське читання" в українсько-польському

товаристві. Дві презентації книг: "Єврейський Мелітополь", "З туги за батьківщиною" татарського дослідника М. Ідрісова; "Крила душі"; літературний конкурс, присвячений двохсотріччю з дня народження Т. Г. Шевченка для учнів малої Академії наук. Крім того, Мелітополь підтримує проекти, спрямовані на вивчення мов меншин в рамках навчальної програми в школах з міжкультурного плану Мелітополя [3].

При національно культурних товариствах створені недільні школи з вивчення рідної мови, історії та культури. Майже всі національно-культурні товариства створили колективи художньої самодіяльності, які беруть участь в культурних заходах, конкурсах, фестивалях у різних містах України та за кордоном. Вони підтримують контакти і співпрацює з державними та місцевими організаціями та органами влади.

В місті Мелітополі існують 29 національно-культурних товариств, але лише 10 з них мають недільні школи де вивчаються кримсько – татарська, болгарська, чеська, іврит, грецька, німецька, караїмська, польська, вірменська, білоруська мови. Метою недільних шкіл є не тільки вивчення мови, а ще й знайомлення з національними традиціями, історією, географією, культурою. Основною метою діяльності цих товариств є відродження і поширення мови, культурних і духовних цінностей, розвиток творчості і громадської діяльності, захист соціальних інтересів, формування творчого потенціалу молоді з метою її самореалізації, забезпечення конструктивної взаємодії з органами місцевої влади та національно – культурними і громадськими організаціями.

У місті прийнята конкретна економічна політика щодо розвитку міжнародного співробітництва, а також певний фінансовий план. Наприклад, у болгарському центрі Мелітополя та державного педагогічного університету проведено комплексне дослідження болгарської етнічної спільності в Північному Приазов'ї. Центр співпрацює з партнерами з Києва, Харкова, Запоріжжя, Бердянська, Одеси, Софії, Велико Тирново, Русе, Слівен, Пловдив, Бургас та Кишинев.

Аналіз дослідження показав, що в процесі міжкультурної комунікації серед національно-культурних товариств існують і певні проблеми, зокрема:

- не при всіх товариствах є мовні школи;
- непрофесіоналізм викладачів мовних курсів;
- суперечки між товариствами;
- відвідують товариства переважно люди старшого віку;
- заходи носять «атомарний» характер;
- обмежені малими просторами та малою кількістю учасників;
- Мелітополь вважається містом 100 культур, однак функціонують всього 29 спільнот;
- переважна більшість людей вивчають мову для того щоб виїхати за кордон;
- утиск прав національно-культурних товариств;
- суперництво за владу в середині національно-культурного товариства задля задоволення власних потреб.

Отже, більшість товариств дотримуються та намагаються відродити свою національно-культурну самобутність. Товариства займаються збереженням культурних і духовних цінностей, розвитком творчості і громадської діяльності. Також з діяльністю національно – культурних товариств пов’язане відродження мов національних меншин. Незважаючи на те що більшість представників не спілкуються рідною мовою, однак намагаються зберегти та відродити її. Зокрема караїми, намагаються передати своїм поколінням знання рідної мови завдяки підготовці та виданню навчальних посібників і книжок. Представники польського товариства вивчають мову за кордоном у таборах, а діти кримських-татар відвідують факультативи.

Список використаних джерел

1. Аза Л. Етномовна диференціація в Україні: регіональні особливості. Культура – суспільство – особистість. За заг ред. Л Скокової. К.,2006. 200 с..

2. Етнокультурний ландшафт Північного Приазов'я. За загал. ред. Афанасьєвої Л.В., Крилова М.В., Запоріжжя: Обласна державна адміністрація; Мелітополь МДПУ; Сімферополь : Таврія, 2004, 276 с

3. Людмила Глинська. Міжкультурна комунікація як запорука гармонійного розвитку суспільства. Versus. – 2017. – С. 21–25.

2.4. МІЖКУЛЬТУРНЕ ПОРОЗУМІННЯ ЯК ЧИННИК ОПТИМІЗАЦІЇ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ МЕШКАНЦІВ ПОЛІЕТНІЧНОГО МІСТА

Завдання консолідації українського суспільства, подолання регіональної та соціокультурної роз'єднаності стоїть на порядку денному всі двадцять вісім років Незалежності. Наразі, національно-державне будівництво відбувається за умов зовнішньої агресії та окупації її територій, коли суспільство перебуває у стані певної політичної і духовної розбалансованості. В результаті нинішніх надзвичайно складних обставин життя вітчизняний соціум, по суті справи, весь час перебуває на краю дезінтеграції. Дезінтеграційні процеси руйнують загальні ідентичності, загальну культуру, спільну ідеологію, і навіть спільну історію, що не може не позначитися на спільності світосприйняття, і стані соціального консенсусу, в цілому.

Відсутність злагоди, виразних консолідаційних та інтеграційних тенденцій у масовій поведінці та громадській думці створюють загрозу соціальній та політичній стабільності в нашій країні. Разом з тим, для соціальної системи характеристика консолідаційних процесів є одним з найголовніших інтегральних показників її якості. Суспільство, як будь-яка жива система, не може не виробляти засоби протидії процесам власної деконструкції, використовуючи, в тому числі, і ресурси соціокультурної сфери.

Попри все інтерес до проблеми міжкультурної консолідації в Україні ще не став предметом спеціальних соціологічних досліджень. Розгляд проблеми в науковій літературі, в основному має характер політологічного дискурсу. Тому, на нашу думку, соціологічний аналіз консолідації є актуальним і затребуваним.

Ідеї консолідації українського суспільства найшли розробку в працях таких українських вчених: О. Антонюка, І. Дзюби, В. Іванишина, О. Картунова, А. Коваленка, В. Котигоренка, С. Квіта, А. Колодій, А. Колодного, О. Копиленка, О. Мироненка, М. Обушного, І. Пасько, Я. Пасько, О. Рудакевича, В. Храмова, О. Шморгуна та ін. Широке коло соціально-політичних проблем консолідації та модернізації українського суспільства ґрунтовно аналізується у працях, В. Бабкіна, О. Бабкіної, І. Вільчинської, В. Горбатенка, М. Кисельова, Л. Нагор¬ної, В. Смолянюка, Ю. Каплана, Л. Кочубей, С.Телешуна та ін.

У науковому дискурсі поняття консолідації стало активно використовуватися лише в 90-і роки XX століття. Прихильники теорії соціального капіталу П. Бурдьє і Ф. Фукуяма одностайні у визнанні залежності рівня консолідації громадян від ступеня громадянської активності та соціальної ідентичності.

Консолідація є однією з обов'язкових умов виникнення й існування будь-якого суспільства. Консолідація суспільства – це процес об'єднання, згуртування груп громадян на основі їх переваг і певної ресурсної бази з метою артикуляції своїх інтересів та участі у вирішенні соціальних проблем. Консолідація – це, перш за все, орієнтація на збереження існуючої системи відносин за допомогою відтворюваних образів взаємодії, підставою якої виступає загальний інтерес, що виникає в результаті збігу, відкрито конкуруючих приватних інтересів.

Консолідація суспільства відбувається у найрізноманітніших площинах, і до головних слід віднести міжкультурну взаємодію. Міжкультурна взаємодія – це процес створення, утвердження і подолання стереотипів, оскільки кожна культура сприймає іншу не адекватно, не в повному обсязі та питомій якості, а лише в тих компонентах і якостях, яких сама певний період потребує і здатна перейняти, засвоїти. Посилення міжкультурної взаємодії етносів – питома ознака сучасної доби.

Взаємодія культур породжує необхідність дотримання кількох настанов:

- переоцінки міжкультурних контактів і власної культурної ідентичності на основі ідей міжкультурної толерантності;

- адекватного сприйняття культурних відмінностей, що виступають у даних обставинах необхідними передумовами ефективних взаємовідносин між культурами і взаєморозуміння між їх носіями [1].

Оскільки ефективне міжкультурне порозуміння є одночасно умовою і продуктом певної міжкультурної комунікативної компетентності особистості, набутої у взаєморозумінні з представниками інших спільнот і культур, то для досягнення поставлених цілей важлива практика навчання цих аспектів спілкування, тобто практика засвоєння культурних правил і категорій, що зумовлюють успішність міжкультурної взаємодії [2, с. 27].

Порозуміння в міжнаціональному спілкуванні є результатом складної форми діалогу, що передбачає як взаємозбагачення національних культур, так і збереження їх самобутності. Тому можна говорити, що загальнолюдська культура – це мовби древо з багатьма гілками, на якому культура кожного народу може процвітати і приносити плоди лише тоді, коли процвітає загальнолюдська культура.

Навіть правильно зрозумілі й сприйняті проблеми цих тенденцій за різних соціальних умов можуть проявлятися зовсім по-різному. В певних випадках процеси взаємодії можуть стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей. Надмірний вплив однієї культури, особливо у його неконтрольованих варіантах може нести загрозу знеособлення і навіть асиміляції для інших, як це тривалий час відбувалося у великих містах України, особливо на Сході і Півдні з засиллям російської мови у ЗМІ і побуті. Навпаки, правове демократичне регулювання міжкультурної взаємодії може значною мірою сприяти процесу зближення етнічних культур, стимулювати їх до розвитку і забезпечувати міжетнічну злагоду та консолідацію суспільства. У процесі міжкультурної комунікації взаємодіючі сторони повинні виходити із усвідомлення залежності однієї культури від іншої, розуміння цінностей іншої культури. Це забезпечує взаєморозуміння, що базується на взаємоповазі, і не

обмежується лише толерантністю і терпимістю. Усвідомлення і прийняття цих аспектів є основою успішної і позитивної міжкультурної взаємодії, що буде сприяти зростанню розуміння в міжкультурній комунікації. Виключно на цій основі слід діяти, щоб створити атмосферу довіри, рівності і терпимості, які забезпечують ефективну міжкультурну комунікацію.

Однак на практиці проблема розгортання діалогу культур, що є однією з визначальних для українського суспільства та для подальшого формування його як консолідованої нації, вимагає розгляду величезної кількості контекстів проблематики (необхідність збереження міжетнічного миру, забезпечення національної ідентифікації, знаходження місця країни в системі культурних і геополітичних координат тощо). Все це зумовлює необхідність вироблення багатьох варіантів адекватної політики щодо регулювання міжетнічних відносин [3, с.15].

Існують різні варіанти досягнення прийнятних для суспільства результатів діалогу.

Згідно теорії М. Бахтіна, який розробив методологію діалогу, можна окреслити наступні варіанти:

- по-перше, синтез вихідних позицій, злиття їх в одну загальну;

по-друге, коли при діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не перемішуються, а кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, але вони взаємно збагачуються;

по-третє, можлива ситуація, за якою діалог веде насамперед до розуміння істотних принципів різних вихідних настановлень, коли “чим більше розмежування, тим краще, але розмежування доброзичливого – без бійки на межі” [4, с.426].

Щодо чинників. які обумовлюють необхідність порозуміння в українському суспільстві, то аналіз наукових джерел дозволяє віднести до таких чинників насамперед нові соціально-політичні реалії. «Утвердження України як суверенної держави, її прагнення стати правовою, демократичною, соціально-відповідальною вимагають пошуку таких орієнтирів, які б сприяли

консолідації суспільства, утвердженню принципів співжиття і співпраці. Адже подолати кризові явища будь-яке суспільство може тільки тоді, коли буде жити в режимі діалогової культури, толерантності, виваженого компромісу» [5].

Другим важливим чинником є поліетнічний склад українського суспільства. Згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Україні живуть представники понад 130 великих і малих етносів [5].

Всі ми є свідками такого етапу життя України, коли всі етноспільноти, незалежно від їх кількісної характеристики, отримують реальні права на розвиток своєї культури, збереження власної етнічної ідентичності, формування особливих норм спілкування, з іншого – сприяють збагаченню інших культур. Це означає, що жодна культура як суб'єкт спілкування не може бути "зайвою" по відношенню до іншої [6, с. 35].

Слушним продовженням цієї ідеї є міркування українського громадського діяча і вченого І. Дзюби, який зауважує, що "міра ізоляції від світових процесів була і є мірою не лише економічного, але й духовного зубожіння", а "міра і характер контактів будь-якої культури з культурами інших народів є свідченням її власного рівня розвитку і водночас залежить від нього" [7, с. 21].

По-третє, складовим чинником процесу консолідації українського суспільства є необхідність відновлення того культурного простору, що залишився у спадок від тоталітарної системи.

Одним із факторів, що визначають особливості даної проблеми, є етнічна неоднорідність українського суспільства. Щодо України, то за сучасними стандартами вона є порівняно етнічно однорідною країною – етнічні українці становлять майже три чверті населення. Відтак в багатьох місцевостях (здебільшого прикордонних) компактно проживають чимало іноетнічних груп, а в окремих регіонах питома вага таких груп доволі помітна. Зазначимо, що соціально-культурний склад населення України є значно складнішим від того, про який говорять результати перепису 1989 року: в цілому населення приблизно на 94% складається сьогодні з трьох великих лінгво-етнічних груп:

україномовних українців (близько 40%), російськомовних українців (33-34%) та російськомовних росіян (21 %) [8, с. 54].

Не дивно, що в ситуації з агресією Росії, російськомовне населення і досі, як це видно в політичних дебатах на багатьох телеканалах, досі сприймаються мовними опонентами з західних регіонів, як своєрідна п'ята колона, що у будь-який момент може посприяти реставрації. Таким стереотипом сприйняття, як бачимо, «було викликане на початку 90-х років гостре, що межує часом з конфронтаційним, неприйняття українських «москалів» (до останніх відносили і відносять, як правило, не тільки етнічних росіян, а й усе російськомовне населення України)» [8, с. 54].

З іншого боку, корінне російськомовне населення України, яке пережило перший шок звинувачень у чужорідності, до пори до часу зайняло очікувальну, оборонну позицію, а економічний хаос і стрімке зубожіння більшості населення призвели до того, що на певний час для російськомовного населення України проблема прав і свобод за мовною ознакою витіснялась і відходила на другий план. До того ж має місце свого роду поляризація вказаних мовних груп між заходом та південним сходом України, істотні культурні (зокрема, релігійні) відмінності між україномовним населенням Галичини та Наддніпрянщини, а також фактична двомовність (принаймні, пасивна) мільйонів містян як Центральної, так і Західної України [9].

Національний рівень міжкультурного порозуміння є значно складнішим, ніж етнічний, тому що охоплює не тільки ціннісний, а й політико-правовий, соціоекономічний та ідеологічний аспекти. Підставою виокремлення цього рівня є твердження, що найвищою формою етнічної спільності є нація. Головне, що відрізняє націю від етнічної спільноти, – це не тільки рівень соціально-економічного розвитку, але й її внутрішня структура, заснована не на кровній спорідненості, а на соціальному принципі. Для нації характерні велика внутрішня консолідація і високий рівень національної самосвідомості [10].

Не менш складна картина скажімо, на етнічному рівні порозуміння. У порозумінні цього типу також проявляються подвійні тенденції. І якщо взаємне

засвоєння елементів культури, з одного боку, сприяє інтеграційним процесам, взаємному збагаченню, обміну тощо, то з іншого боку – супроводжується посиленням етнічної самосвідомості, прагненням до закріплення етнічної специфіки, як можемо бачити на прикладі угорсько-мовної меншини в Закарпатті.

Для будь-якої етнічної культури завжди небезпечні як надмірне тяжіння до іншої культури, так і її самоізоляція. Абсолютизація першої тенденції може призвести до поглинання або обопільного занепаду обох культур. Водночас добровільна самоізоляція культури позбавляє її самопізнання, що, як відомо, конструюється лише шляхом контакту і порівняння з іншою культурою. Дані тенденції повинні принаймні урівноважувати одна одну, стимулюючи утворення елементів, яких бракує тій або іншій культурі, і поповнюючи тим самим число етнокультурних компонентів [11].

Події останніх трьої років після Революції гідності дозволяють стверджувати, що соціальна напруженість в Україні зараз така, що проблема консолідації постає як ніколи актуальною. Адже треба боронити Батьківщину і не забувати про те, як ми будемо жити далі.

Зрозуміло, що ніхто не може відвернутися від усіх нагальних щоденних справ і весь свій потенціал спрямувати на те, заради чого він власне кажучи підвищував свій культурний рівень, на те, щоб упорядкувати суспільні відносини [12]. Однак є тисячі прикладів з сучасних політичних протистоянь у Верховній Раді, що підтверджують чи не щодня, що усвідомлена або неусвідомлена ставка на конфронтаційну політику в рамках етнонаціонального та етнокультурного просторів країни – це небезпечно і короткозоро. Хоча більшість українців сьогодні розуміють, що виходом з даної ситуації може бути тільки ведення діалогу, і, зокрема, діалогу культур, який, по-перше, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, по-друге, сприяє процесу їх взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагаченню, наші народні обранці, замість вирішення багатьох актуальних проблем виключно в правовому полі,

продовжують експлуатувати проблему багатомовності виключно в своїх політичних інтересах.

Зрозуміло, що взаємодія, діалог культур на більш складних і ширших рівнях – процес більш складний і, можливо, іноді хворобливий. Необхідно забезпечити оптимальну взаємодію, діалог народів і культур в інтересах кожної зі сторін цієї взаємодії і в інтересах суспільства, держави, світового співтовариства як на етнічному так і на національному рівнях. Однак все те, що привело багатонаціональну українську громаду на Майдан у дні Революції Гідності, і те, що дозволяє їй, попри всі скрути, стримувати ворожу агресію проти своєї держави сьогодні дозволяє стверджувати, що у найширших верствах українського суспільства такий діалог існує, і що у ньому – культурне майбутнє нашої держави.

Таким чином, культурна консолідація суспільства сьогодні означає процес об'єднання, згуртування груп громадян на основі їх переваг і певної ресурсної бази з метою артикуляції своїх інтересів та участі у вирішенні соціальних проблем.

З іншого боку консолідація – це, перш за все, орієнтація на збереження існуючої системи відносин культур за допомогою відтворюваних образів взаємодії, підставою якої виступає загальний інтерес.

На наш погляд, в контексті процесів модернізації сучасного суспільства, глибокої трансформації сучасної культури і складних міжкультурних відносинах набула великого значення проблема взаєморозуміння і взаємодії між представниками різних культур. Адже в сучасному, надзвичайно мінливому житті, коли часто зміщуються акценти у політичній, економічній, соціокультурній та інших сферах, стратегія консолідації, як засобу досягнення згоди на основі взаємних поступок представників протилежних думок, інтересів, заслуговує на постійну увагу, слугує однією з базових засад забезпечення його ефективних трансформацій.

Проблема взаєморозуміння вимагає формування нового стилю соціальної поведінки людини на сучасному етапі розвитку українського суспільства і

висуває необхідність навчання міжкультурної комунікації. Для виконання цього завдання необхідно на засадах соціально-культурологічного аналізу виявити в механізмі консолідації недостатньо вивчені аспекти, визначити чинники оптимізації міжкультурних стосунків людей на різних рівнях соціальної інтегрованості. Це сприятиме виконанню багатьох практичних завдань, оскільки наукова обґрунтованість і усвідомлена прогресивна спрямованість поведінки людей є необхідною умовою успішної розбудови суспільства [13, с.25].

Список використаних джерел

1. Гусейнов, А. А. Диалог культур: возможности и пределы [Текст] *Вопросы культурологии.* 2008. N 9 (сентябрь). С. 6-9

2. В. Молодиченко, Л. Афанасьєва. Міжкультурна компетенція і компетентність у сучасній соціальній комунікації. *VERSUS*. 2016. №1(8). С.27.

3. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI ст.: лекція, прочит. 31 жовт. 2002 р. в Нац. ун-ті “Києво-Могилян. акад.”: (із циклу щоріч. Пам’ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин). К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. 32 с.

4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986. 445с.

5. Нас 48 мільйонів. // Голос України. – 2003. – №1. – С. 4.

6. Перотті Антоніо. Виступ на захист полікультурності. Львів: Кальварія, 2001. 135 с.

7. Дзюба Іван. Між культурою і політикою. К.: Вид-во “Сфера”, 1998. 51 с.

8. Вістріч Р.Г. Демонізація іншого: Антисемітизм, расизм і ксенофобія. Одеса: АО БАХВА, 2006. 412 с.

9. Джерела української самосвідомості та культури Культурне відродження в Україні. Львів: Астериск, 1993. 86 с.

10. Консолідація українського суспільства: Інформаційно-аналітичні матеріали 16 груд. 2016 Центр Разумкова. [Електронний ресурс] URL: razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf (дата звернення 27.02.2017)

11. Українська ідентичність і консолідація. [Електронний ресурс] URL: buklib.net/books/24274 (дата звернення 27.02.2018)

12. У чому сутність культурної інтеграції та асиміляції? Соціологія. [Електронний ресурс] URL: pidruchniki.com/.../u_chomu_sutnist_kulturnoyi_integratsiyi_asimilyatsiyi. (дата звернення 11.11.2017)

13. Л. Глинська. Міжкультурна комунікація як запорука гармонійного розвитку суспільства. *VERSUS*. 2017. №1(9). С.25.

2.5. МОВА ЯК ЧИННИК ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Одним з найвизначніших людських витворів, значним надбанням людства й універсальною реальністю суспільного існування є мова. Кожна мова є надбанням певного народу. Вона не лише найпотужніший засіб спілкування, знаряддя думки, а й дух народу, його історія і водночас необхідна умова існування не лише культури народу, а і його самого. Мова є засобом духовного формування особистості. У ній зафіксовано історичний досвід попередніх поколінь, неповторний менталітет етносу, його духовне надбання. Вона допомагає краще зрозуміти людину в її минулому і сьогоденні.

Мова, крім цього, є важливим засобом консолідації народу. Вона є основою духовного життя народу Без мови взагалі не може існувати людське суспільство, оскільки вона невіддільна від народу – носія мови.

Мова – це характер народу. У ній відображаються його національні звичаї, побут, нахили. Мова – це ще й історія народу. Від найдавніших часів предки залишали у мові свої глибокі сліди. У мові відображається і пам’ять народу, бо майбутнє виростає з минулого.

Тенденції етномовного розвитку України, роль мови як етнічного маркера, інтегруюча роль мови у суспільстві, причини та фактори двомовності

стали предметом аналізу у працях Л.О Ази, Л.Т.Масенко, М.М. Губогла, Г.М.Захарової.

У роботі ми намагалися з ясувати особливості етномовної ситуації як складової міжетнічної взаємодії у одному з таких поліетнічних регіонів як Мелітопольщина. У самому Мелітополі та районі проживають представники майже 100 національностей, функціонує 22 національно-культурних товариств. Розмаїттям культур та багатонаціональністю міста зацікавилися представники Ради Європи, які визначили Мелітополь інтеркультурним містом.

Інтеркультурне місто, за визначенням Л.Афанасьєвої, «це спільнота, в якій культурне розмаїття вважається цінною якістю і в якій превалюють принципи взаєморозуміння, взаємної поваги та рівності. Соціальна структура та щоденна взаємодія такої громади – представників різних етнокультурних груп та корінних жителів – визначаються взаємністю, справедливістю, повагою, прийнятністю, розумінням, свободою, розмаїттям, бажанням співпрацювати і мирно співпроживати» [2, с. 4].

При вивченні мовної ситуації її окреслюють як сукупність усіх мов, які використовуються в регіоні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях. Якщо на певній території поширені дві або кілька мов, то для дослідження мовної ситуації важливо визначити ступінь поширеності кожної мови, а також їхні оцінювальні характеристики.

Звернемося до емпіричних даних одного з соціологічних досліджень, проведеного за участю автора. Результати опитування показали, що 55,2% респондентів ототожнюють себе з певною національністю за знанням рідної мови. Отже, мова, якій надається перевага, є суттєвою ознакою культурної орієнтації людини, її включенням в певне соціокультурне середовище.

У регіоні добре знають свою мову, за результатами опитування, 83,8% росіян, 80% вірмен, 78,1% українців, 53,8% болгар, 50% чехів, 41,9% кримських татар, 40% греків. Однак, спілкуючись між собою, більшість респондентів віддають перевагу російській мові, зокрема, 99,9% кримських татар, 90,2% греків, 90,0% чехів , 78,6% болгар, 78,1% українців. Українською мовою

спілкуються лише 31,9% українців, 14,3% болгар, 10% вірмен, 9,1% чехів, 8,6% кримських татар.

Катастрофічне становище з рідною мовою склалося у караїмів. Чисельність їх незначна і продовжує зменшуватись. Представники старшого покоління, які досконало володіли караїмською мовою, пішли з життя. Тому зараз національно-культурне товариство караїмів приділяють значну увагу відродженню рідної мови.

Відродженню мов національних меншин нині тісно пов'язано з діяльністю національно-культурних товариств. При всіх громадах створені і функціонують недільні школи, що ставлять за мету вивчення рідної мови, історії, культури

У чехів донедавна розмовляли рідною мовою в основному представники старшого покоління, і то більше у спілкуванні між собою. У змішаних сім'ях зараз переходять на спілкування як правило, російською мовою. Молодь значно рідше спілкується рідною мовою, а деякі представники молодого покоління взагалі не володіють рідною мовою. Проте, останнім часом, у зв'язку з розширенням взаємовідносин із Чехією, у окремих представників молоді підвищися інтерес до вивчення чеської мови.

До війни мелітопольські євреї розмовляли на їдиш, але досить часто переходили на спілкування російською мовою. У повоєнні роки рідна мова поступово була забута. І тільки в останнє десятиліття спостерігається повернення до рідної мови.

Болгари, завдяки своїй чисельності, зуміли зберегти рідну мову до нашого часу. Не лише старики, а й представники молодшого покоління добре володіють болгарською мовою і нерідко вживають її у повсякденному спілкуванні. Останнім часом, завдяки постійним взаємовідносинам з Республікою Болгарією, яка відряджає викладачів болгарської мови, налагоджене вивчення болгарської мови майже в усі болгарські села та міста Запоріжжя. Крім того, налагоджене вивчення болгарської мови у двох вищих

навчальних закладах – Мелітопольському та Бердянському педагогічних університетах.

Відродженню національних мов останнім часом приділяють значну увагу і школи м.Мелітополя. Оскільки у багатьох школах навчаються діти різних національностей, організовуються факультативні заняття по вивченню національних мов, історії та культури окремих народів, що проживають на цій території.

Слід відзначити, що мова для більшості молоді не є основним чинником національної самоідентифікації. Більшість з них (54 %) вважає, що можна бути українцем і не розмовляючи українською мовою. Звичайно, мова відіграє значну роль у національному самовизначенні, однак історично склалося так, що в нашому регіоні значущість української мови дещо нижча російської.

У сімейному спілкуванні більшість населення (55,6%) розмовляє переважно російською мовою. 36,8 % респондентів спілкуються як українською так і російською мовою, залежно від обставин, 22,8% віддають перевагу українській мові.

І хоча поняття «рідна мова» не завжди відображає реальну мовну поведінку, вона так чи інакше, як зауважує соціолог Л.Аза, залишається значущим етнічним символом та ідентифікатором [1, с.187]

Дещо відмінна етномовна ситуація серед учнів у закладах освіти. Так, рідною українську мову вважають 66,3 % опитаних, російську визнали рідною 27,5 % учнів, а от 1,9 % вважають рідною як російську так і українську.

Слід зауважити, що серед тих, хто не вважає українську мову рідною, 74,7 % вільно розмовляють нею, 18,8 % опитаних розуміють українську мову, але не розмовляють, а таких, що взагалі не розуміють не виявлено.

А от спілкуються учні вдома і на вулиці в основному все-таки російською (81,1% та 83,5% відповідно). Українською ж учні спілкуються в офіційно-діловій сфері та в школі (64,1% та 42,5% відповідно), а 18,2% спілкуються в школі російською і українською мовами. Відрадно, що більшість опитаних (76,6%) бажають покращувати володіння своєю рідною мовою.

Розвинута поліетнічність в даному регіоні звичайно відображається на всій культурі і побуті його жителів. Зрозуміло, що в таких умовах виникають проблеми взаємної адаптації представників різних національностей. Тому посилення міжетнічної взаємодії стає дедалі характернішою рисою нинішнього етапу розвитку українського поліетнічного суспільства. Проте ця тенденція за різних соціальних умов здатна проявитися досить неоднозначно.

Вона може виступати однією з необхідних закономірностей здійснення інтеграційних процесів, сприяти формуванню громадянського суспільства, а може виявитися джерелом загострення етнокультурних суперечностей. Тому для поліетнічного соціуму, який утворює все населення поліетнічного регіону, дуже важливим і по суті головним є збереження миру, взаєморозуміння, високого рівня толерантності, поваги до інших народів і культур, взаємопідтримки і допомоги у розвитку власної культури, мови, традицій.

Саме тому у Мелітопольському регіоні приділяється велика увага формуванню міжкультурної комунікації. Робота, яка проводиться серед учнівської молоді у закладах освіти у межах дослідно-експериментальної роботи за темою «Створення навчально-методичних засад формування у дітей навичок міжкультурної комунікації в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах Запорізької області на 2015-2019 роки» дала свої плідні результати.

Зокрема, щодо вміння знаходити спільну мову з однолітками іншої національності, то кількість таких збільшилася у порівнянні з 2016 роком на 3,3%, а тих, кому важко було знаходити спільну мову з представниками іншої національності в 2016 році будо 4,7 %, а в 2018 стало 1,4%.

Дещо збільшилася й кількість учнів, які хотіли б навчитися вмінню спілкуватися з людьми іншої культури (відповідно 74,2% в 2016 році та 77% в 2018). Збільшилася також і кількість опитаних учнів, яким стали відомі особливості культури і мови своєї національності (з53,9% до75,1% в 2018 році).

Важливо відмітити, що й інтерес до особливостей культури представників іншої національності також зріс. Так, якщо в 2016 році 18,8% опитаних хотіли б вивчати особливості культури народу, представники якого навчаються з ними, то в 2018 році таких стало уже 27,4%. Збільшилася й кількість тих учнів, які зрозуміли, що участь у шкільних міжкультурних заходах зблизить людей та допоможе уникнути конфліктів (відповідно 54,7 % в 2016 році та 71,0% в 2018 році).

Отже для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур недостатньо подолання лише мовного бар'єру. Для цього потрібно подолати бар'єр культурний, адже мова є дзеркалом культури. В ній відображається не тільки реальний світ, що оточує людину, не тільки реальні умови її життя, але й суспільна свідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світовідчуття, бачення світу.

Тому саме взаємовідносини і взаємодія мови і культури відіграють найважливішу роль для удосконалення форм і ефективності спілкування , а їхнім ігноруванням пояснюється багато невдач у міжнародній і педагогічній практиці.

Список використаних джерел

1. Лариса Аза. Етномовна диференціація в Україні: регіональні особливості. Культура – суспільство – особистість/ (Ред. Л. Скокова).. К., 2006. С.179-200.

2. Афанасьєва Л.В.Програма «INTERCULTURAL CITIES» як стратегічна модель розвитку українських поліетнічних міст. Гендер і євроінтеграційніі прагнення України. Матеріали міжнародної наукової конференції. Дніпропетровськ, 2016. С.4-7.

2.6. ВПЛИВ СУСПІЛЬНОГО ПРОСТОРУ ПОЛІЕТНІЧНОГО МІСТА НА ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ

Толерантність є сьогодні чи не однією з ключових соціокультурних компетенцій сучасної людини, оскільки від її готовності, здатності жити та конструктивно діяти в різноманітному світі залежить майбутнє як окремої людини так і людства в цілому.

У різних сферах соціуму толерантність модифікується по-різному і мотивована громадським життям: в політиці вона виступає невід'ємним елементом демократії, в ділових стосунках – готовністю до діалогу, в міжнародних відносинах – повагою прав, звичаїв, способу життя інших, в освіті – освоєнням діалогових форм навчання, прийняттям цінності толерантної свідомості, формуванням досвіду толерантної поведінки. Особливо важко формувати толерантність до "іншого", коли йдеться про етнічні, національні і релігійні відмінності. Рівень міжетнічної толерантності (або нетолерантності) проявляється в різних критичних проблемно-конфліктних ситуаціях міжособового та внутрішньоособового вибору тоді, коли вироблені в іншому соціально-культурному образі життя етнічні стереотипи і норми поведінки не спрацьовують, а нові норми або стереотипи знаходяться в процесі свого формування. Тому, етнічна толерантність розуміється нами як наявність позитивного образу іншої культури при збереженні позитивного сприйняття своєї власної. Це значить, що етнічна толерантність не є наслідком асиміляції як відмови від власної культури, а є характеристикою міжетнічної інтеграції, для якої характерно „прийняття” або позитивне ставлення до своєї етнічної культури, а також до етнічних культур груп, з якими дана група вступає в контакт.

Незважаючи на значну активізацію науково-дослідницької роботи в різних напрямках, дослідження рівня етнічної толерантності молоді, як ціннісної орієнтації та конкретних форм і тенденцій її вияву в локальному суспільному просторі міста по сьогодні є рідкісним явищем. Актуальними на

часі є виявлення ролі міського суспільного середовища в формуванні етнічної толерантності молоді на регіональному й локальному рівнях та пошук шляхів соціокультурного коригування міжетнічних взаємин в молодіжному полікультурному соціумі конкретних міст і регіонів з усталеною поліетнічністю.

Культура міжетнічної толерантності в суспільному середовищі міста, як соціокультурний і суспільно-політичний феномен сьогодні постає предметом і об'єктом значного корпусу гуманітарних наук. Теоретичні аспекти формування культури толерантності представлені в концепціях Д.Алмонда, Л.Гумільова, В.Кімлічки, А.Лейпхарта, Н. Лумана та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників. Актуальним для епохи глобалізаційного взаємопроникнення етнокультур є пошук шляхів формування культури міжнаціонального спілкування (К.-О Апель. З.Т. Гасанов, В.П. Комаров) і спілкування в мультикультурному середовищі.

Теоретичного обґрунтування в працях багатьох дослідників набули процеси формування особистості в умовах полікультурного середовища (М. Бахтін, Л. Виготський, Н. Данилевський Е. Ейлер та інші), проблема взаємодії особистості й соціального поліетнічного середовища (аналіз проблем виховання молоді, принципи взаємодії соціальних інститутів, фактори й умови виховання).

Проблеми етнічної самосвідомості, етнічної ідентичності, етнічних стереотипів, етнічної толерантності розробляються В.С. Агеєвим, М.Г.Герасимовою, В.Г.Городяненком, Н.П. Москаленко, В.М.Онищенком, В.Н. Павленко, В.Н. Паніною, С.В. Рижовою, М.О. Шульгою.

Важливими в контексті нашої роботи є напрацювання Я. Морено, Е. Богардуса, Е. Берджеса, Р. Парка, які заклали основи «просторово зорієнтованої» галузі соціології – соціології міста та праці багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників соціокультурної специфіки міського середовища, міського способу життя, культури міста.

Окрім того, низкою проектів і досліджень науковцями Інституту соціології НАН України, Київського міжнародного інституту соціології, Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України, Інституту соціальної та політичної психології НАПН України та багатьох регіональних соціологічних центрів і лабораторій упродовж останнього десятиліття ґрунтовно опрацьовується проблематика стану толерантності українського суспільства, відстежуються ризики і можливості для формування національної єдності.

Таким чином, можна констатувати, що є вагомий як теоретичний, так і емпіричний рівні дослідження питань міжетнічної взаємодії в суспільному просторі міста. Однак, більшість з них відносяться до культурології, етнології, політології і порівняно мало праць, які б розкривали соціологічний підхід до вивчення та розв'язання заданих питань.

В умовах активізації ролі етнічного чинника в суспільному житті поліетнічного міста неминуче постає питання про загрозу, яку можуть приховувати в собі міжетнічні конфлікти. А оскільки зараз дві третини населення України проживає в містах, а також через те, що саме в міському середовищі найбільш повно подана вся палітра соціальних проблем і протиріч, місто виступає не тільки як просторове середовище, але як умови життєдіяльності, які сформовані під впливом суб'єктів міського середовища і які одночасно впливають на світогляд як місцевої частини молоді, так і тієї частини, яка переїжджає для навчання, чи працевлаштування з сіл чи невеликих селищ.

В контексті мети нашого дослідження і світлі вищенаведених даних слушною є точка зору американського соціолога Л. Козера, який вважає, що не конфлікт як такий загрожує рівновазі системи, а її жорстокість, переважно різного роду напруженості, які, акумулюючись, можуть призвести до гострого конфлікту, що стосуватиметься базових цінностей і зачіпати основи суспільної злагоди. Дослідник, розглядаючи конфлікт, як спосіб адекватного пристосування норм до мінливих умов, цілком слушно зауважує, що соціальна

структура, в якій є місце для конфлікту, може уникнути станів внутрішньої нестійкості або модифікувати (модифікація-видозміна) ці напруги, змінивши існуючий стан речей [6]. Потребу у виокремленні емпіричних чинників розгляду проблеми міжетнічної взаємодії свого часу слушно сформулював Дж. Г. Мід щодо відмінності механізму абстрактного й конкретного усвідомлення соціальної взаємодії етнокультурних свідомостей спільнот: «Саме у формі узагальненого іншого соціальний процес впливає на поведінку індивідів, які залучені до нього й підтримують його, тобто спільнота здійснює контроль над поведінкою своїх індивідуальних членів, бо саме в цій формі соціальний процес (співтовариство) проникає в ролі визначального чинника у мислення індивіда» [7, с. 9]. Вказані вище фактори вказують на потребу розгляду проблеми етнічної толерантності не лише на рівні великих адміністративно-територіальних утворень, мегаполісів тощо, де відбувається масштабні етнічні міграційні процеси, обумовлені голобальними чинниками, але і в порівняно невеликому просторі окремих міст, з традиційним усталеним міжетнічним побутом.

До аналізу просторової обумовленості існування людини в соціологічній традиції зверталися такі класики соціології як О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, П. Сорокін, Т. Парсонс, пізніше. Е. Гідденс, ІІ. Бурдьє, А. Лефевр, Е. Соджа, А. Ален та ін [13, с. 299].

У контексті виявлення основних властивостей суспільного простору сучасних урбанізованих територій та виявлення емпіричних проявів в ньому соціальних змін нас, перш за все, буде цікавити перший аспект розгляду простору в соціології - простір взаємодії соціальних акторів [11, 62].

Суспільний простір виражає колективне життя міста і, на думку багатьох дослідників (серед них У. Уайт, Д. Джейкобс і Р. Сеннетт), є найважливішою складовою міського життя. Я. Морено, Е. Богардус, Е. Берджес, Р. Парк показали соціальну неоднорідність фізичного простору і заклали основи «просторово зорієнтованої» галузі соціології – соціології міста [13, с. 299]. На думку Лін Лофланд, «міське життя стало можливим завдяки впорядкуванню міського

населення на вигляд і розташуванню в просторі таким чином, що люди у місті можуть дізнатися про навколишніх, просто дивлячись один на одного» [11, с. 63].

Поняття «суспільний простір» у сучасній європейській традиції розглядається в трьох основних аспектах: як відкритий простір для відпочинку, рекреації, охорони здоров'я; простір дебатів; доступний простір місця для всіх, або групи осіб, що ґрунтуються на основі соціальної свободи пересування та анонімності [11, с. 63].

Суспільний простір має дві визначальні характеристики. Перша з них полягає у тому, що він, з одного боку, конструюється соціальною реальністю, а з іншого - навпаки, конструює цю реальність. А. Лефевр підкреслює, що соціальні відносини виробництва мають соціальне існування лише тоді, коли вони є у просторі, проектуються у простір і в той же час виробляють його. П. Бурдьє зазначає, що простір також є конструктом: «Той простір, у якому ми живемо і який ми пізнаємо, є соціально позначеним і сконструйованим». Соціальне також «об'єктивоване», «вписане» у просторове: «фізичний простір є соціальною конструкцією і проекцією соціального простору, соціальна структура в об'єктивному стані (як, наприклад, план міста), об'єктивація і натуралізація минулих і нинішніх соціальних відносин» [1].

Другою важливою характеристикою суспільного простору є наявність контролю. А. Лефевр відштовхується від ідеї створеності, виробництва простору: «простір є продукт (соціальний)». Однак, будучи засобом виробництва, він одночасно є і засобом контролю. Так, суспільний простір не лише зумовлює створення комунікації, а й обмежує її, він контролює та обумовлює рівень доступу; простір задає норми поведінки та існування в ньому. За Лайманом і Скоттом, саме існування соціальних норм, які керують поведінкою у натовпі, демонструє соціальний характер суспільного простору [5]. Американська дослідниця Дж. Джейкобс зазначає, що в умовах роз'єднаності жителів міста і відсутності сталих контактів інформації про інших жителів міста інформаційним і комунікативним простором стають саме суспільні міські

простори, що дають змогу «знайти спільну мову тротуару» [10]. У сучасних містах суспільний простір стає не лише майданчиком для спілкування, а й для «спостереження» (Р. Сеннетт), що свідчить про трансформацію публічної культури, яка перетворюється із вербальної у візуальну, змінює свою форму і наповнення, але не функцію [3].

Організований певним способом, він утворює в повсякденних міжособистісних взаємодіях «соціальні мережі», руйнування яких веде до соціокультурної деградації: «Місто - це насамперед особливим чином організований життєвий простір. Він створюється діяльністю людей, повсякденні запити яких і складають, власне, соціальну "підоснову" створення рукотворних міських ландшафтів» [2, с. 53].

Тобто, місто виступає як умови життєдіяльності, які сформовані під впливом суб’єктів міського середовища і які одночасно впливають на городян.

Наявність на обмеженій території різних культур, світоглядів, віросповідань, поглядів на життя та необхідність і неминучість їх взаємодії у повсякденному бутті роблять нагальним завдання дослідження міжетнічних відносин з метою недопущення виникнення протистоянь, конфліктів та ксенофобських настроїв.

На превеликий жаль новітні дослідження змушують нас констатувати, що сьогодні Україну вже не можна назвати державою з високим рівнем толерантності в міському середовищі, на чому на офіційному рівні наголошують ініціатори парламентських слухань з зазначеної проблеми [9].

На думку фахівців Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, значними чинниками зростання інтолерантності в наших містах стає збільшення потоку мігрантів та іноземних студентів, значне розшарування суспільства на багатих і бідних, безперервні виборчі баталії [4]. За даними МВС України в результаті нетерпимості на національному ґрунті зростає кількість злочинів, учинених щодо іноземців. Слабкість юридично-законодавчого поля лише ускладнює, за свідченнями правозахисників, стан проблеми, оскільки

більшість злочинів на ґрунті расової ненависті кваліфікується, зазвичай, як побутове хуліганство і справжні масштаби проблеми фактично замовчуються.

Науковці також констатують стрімке падіння рівня толерантності в суспільстві на тлі зростання кількості ксенофобських проявів. Так, згідно з даними інституту соціології Національної Академії Наук України рівень толерантності в Україну в період з 1994 по 2010 рр. по відношенню до росіян знизився з 80% до 45%, до євреїв - в 3 рази (з 33% до 11%), кримських татар - в 2 рази (з 9% до 4%), до ромів - в 5 разів (з 11% до 2%). За даними громадських організацій кількість лише зафіксованих проявів ксенофобії збільшується. Так, за підсумками 2009р. таких випадків зафіксовано не менше 35 - 40, в 2010 - 70, а в 2011 році - близько 100 [9]. Об'єктивно цим тенденціям значною мірою сприяють болісні процеси змін в соціальному статусі значної частини населення, стрімким майновим розшаруванням в суспільстві, що традиційно супроводжуються радикальними настроями в маргінальних прошарках суспільства та популістськими гаслами радикалів від політикуму, коли видимість відстоювання певних суспільних та індивідуальних цінностей супроводжується попранням не менш важливих цінностей.

У зв'язку зі значними соціокультурними перетвореннями в нашій країні з'являється тенденція до міжетнічного розшарування, відокремлення, яка переходить у національну нетерпимість, непримиренність і зростання ксенофобських настроїв. І першими, хто дає свою оцінку і на це реагує, – молодь. Специфіка цієї групи полягає і в тому, що вона є групою, яка шукає своє місце в суспільстві. З одного боку, для неї характерна соціальна незрілість, несформованість ціннісних орієнтацій, нездатність повною мірою адекватно прогнозувати наслідки своїх дій і вчинків, агресивність, соціальна апатія, байдужість, пасивність, безвідповідальність, відмова від традиційних моральних та культурних цінностей. Практичний досвід, на превеликий жаль, демонструє, що українському суспільству і державі ще багато чого потрібно зробити для усунення негативних явищ та проявів нетолерантності. Тому, на наш погляд, є так важливо прогнозування міжетнічної толерантності в

майбутньому, і усвідомлення здатності молодого покоління протистояти цим викликам.

Зазначимо, що останнім часом в Україні, в міському суспільному просторі саме молодіжному середовищі все частіше стали проявлятися ксенофобські настрої. Все помітнішою стає діяльність праворадикальних молодіжних організацій, поява та поширення расистської символіки та літератури, зростає число актів вандалізму та кількості злочинів, здійснених під впливом ксенофобських установок. Хоча ці випадки нечисленні й не знаходять значної підтримки серед молодих людей, їх прояв не може лишатися поза увагою суспільства.

Особливою стратою є сучасний український освітній простір вищої школи, який останніми роками характеризується зростанням етнокультурного розмаїття, збільшенням кількості іноземних студентів. На сьогодні в Україні навчаються більше 48 тисяч іноземців із 137 країн світу: з Китаю – близько 6 тисяч, Туркменістану - 5 тисяч, Росії - 3,5 тисячі, й з Індії - 3 тисячі [4]. Наслідком такого стану речей часто стає ускладнення стосунків між ними, які знаходять прояв в агресії, відкритій зневазі, які провокують як вітчизняні, так і іноземні студенти.

Оскільки дане дослідження стосуватиметься суспільного простору міст з численною кількістю етнічних груп, різноманітних культур, конфесій, традицій, способів поведінки та зумовлених цим соціокультурних проблем, наведемо *узагальнений стан ставлення молоді до проблеми міжетнічних взаємин, який демонструють результати опитувань, здійснених партнерськими організаціями всеукраїнської кампанії «Толерантність як шлях до Європи» за репрезентативною вибіркою шкільної та студентської молоді віком від 13 до 25 років методом особистого інтерв'ю безпосередньо у навчальних закладах, проведеного у 19 містах 13 областей України і яким було охоплено 906 молодих людей.*

Результати засвідчують, що 76,0% молодих людей вважають, що толерантність - це взаємна повага, сприйняття поглядів іншої людини, 19,1% -

вимушене терпляче ставлення і стримування своїх негативних почуттів до представників інших етносів, рас, вірувань, і тільки 4,9% - політичне і правове вимога до життя у сучасному суспільстві.

Щодо конкретних місць, де респонденти найчастіше зустрічались із проявами інтолерантності, *відповіді розподілилися наступним чином: 19,6% - місце навчання або роботи, 44,6% - у сфері послуг, транспорті, 30,6% - в політиці, 20,6% - під час розваг, на дискотеках.*

Основними причинами нетерпимого ставлення до інших людей респонденти вважають: низький рівень особистої культури (37,2%); відмінності світоглядних цінностей (40,9%); забобони і упереджене ставлення до людей (23,7%). 59,2% молодих людей відчували на собі прояви інтолерантності, а 63,1% респондентів вважають, що в Україні є расова нетерпимість та ксенофобія. На думку 27,3% респондентів, у молодіжному середовищі існують прихильники фашистської ідеології [12, с. 3]

Дослідивши вплив суспільного середовища поліетнічного міста на стан сформованості етнічної толерантності молоді, зробимо висновок про недостатній рівень розуміння молоддю поняття «толерантність» та неповне усвідомлення значущості толерантності в суспільстві, частково сформовану готовність до толерантних вчинків у взаєминах з оточуючими. Виходячи з вищенаведеного і враховуючи те, що молоддю в нашій країні законодавчо вважаються ті, кому 14-35 років (14 548 000 осіб, або майже третина населення - 31,9% [8]), а полікультурне середовище міста, яке вимагає від кожного громадянина дотримання певних ціннісних настанов, володіння комунікативними навичками в повсякденній поведінці, обумовлює цінність етнічної толерантності як базової світоглядної цінності для молоді у процесі формування особистості, як єдино прийнятної моделі міжетнічних взаємин, як моделі способу життя XXI століття.

Можна констатувати, що в сучасних умовах розвитку українського суспільства формування толерантних відносин у молодіжному середовищі стає стратегічним завданням, адже переважно молодіжні групи є значною мірою

полікультурними, і саме толерантність як якість особистості може допомогти в запобіганні конфліктів між молодими людьми та в досягненні взаєморозуміння в суспільстві. Більше того, в тій мірі, в якій ті чи інші інтереси, погляди, цінності переважатимуть у молодіжному середовищі, залежить подальший соціально-економічний, політичний і культурний розвиток суспільства і держави в цілому.

Тому важливою залишається проблема виховання толерантності в молодіжному середовищі щодо формування ефективних толерантних відносин, яка вимагає системної, послідовної роботи всіх соціальних інститутів суспільства, в тому числі і органів місцевої влади та міської громадськості, що на практиці має означає перехід зі шляху від простого пасивного співіснування етносів до етапу активних взаємин, кооперації і взаємодії у всіх сферах соціального життя регіону.

Загалом, емпіричні дані, отримані в низці досліджень, свідчать, що полікультурному міському просторі міжетнічна толерантність є значимим чинником світосприйняття сучасної молоді і спостерігається високий рівень свідомості того, що суспільне середовище міста вимагає від кожного громадянина дотримання певних ціннісних настанов, володіння комунікативними навичками в повсякденній поведінці як єдино прийнятної етичної моделі міжетнічних взаємин.

Відтак науково обґрунтований підхід до пошуку гуманних шляхів запобігання загостренням і практичного подолання міжетнічних протистоянь між етносами, незалежно від причин їх походження, дає всі підстави для уможливлення етнокультурного зростання як чинника продуктивної людської комунікації у різних площинах суспільного життя.

Результати даного дослідження сформують базу для майбутніх досліджень суспільного простору поліетнічних міст в залежності від специфіки того чи іншого регіону України, нададуть можливість використання отриманих результатів і висновків у діяльності громадських організацій при вирішенні питань, які стосуються міжетнічних відносин, збагатять можливість для

удосконалення навчальних програм з соціології, етнічних процесів, підготовки загальних і спеціальних курсів у вищих навчальних закладах освіти.

Список використаних джерел

1. Вахштайн В.К. проблеме темпоральных механизмов социальной организации пространства. Анализ резидентальной дифференциации [Электронный ресурс] /В. Вахштайн // Социолог. образование. -2003.-Т.3. -№ 3.- Режим доступа: http://sociologica.hse.ru/Articles.html

2. Дридзе Т.М. Город как жизненная среда и социальные проблемы в столичной агломерации // Социально обоснованное градоустройство. М., 2005. С. 53.

3. Желнина А. «Здесь как музей»: торговый центр как общественное пространство [Электронный ресурс] / А. Желнина.

4. Иностранные студенты хлынули в Украину [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://infoline.sumy.ua/news.php?country=1&article=79 (дата обращения: 28.04.2012).

5. Карпов А. Е. Различение. Пространство в городе [Электронный ресурс] / А. Е. Карпов // Социолог. обозрение.-2001.-Т.1.- № 2.- Режим доступа: http://www.sociologica.ru/Journal/02sta1.pdf

6. Козер Л. А. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О. Назаровой; Под общ. ред. Л. Г. Ионина. – Москва: Дом интеллектуальной книги: Идея-пресс, 2000. – 295 с.

7. Мид Д. Сознание, самость и общество.М. : Директ-Медиа, 2007. – 34 с.

8. Населення України 2010 рік: демографічний збірник / Відповідальна за випуск Г.М. Тимошенко. К.: Державна служба статистики України, 2011. – 442 с.

9. [Парламентские слушания на тему: «Этнонациональная политика: свершения и перспективы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://www.edinaya-odessa.org/st/39089-gosudarstvennaya-etnonacionalnaya-politika-ukrainy-ot-plavilnogo-kotla-do-kulturnoy-mozaiki.html (дата обращения: 4.04.2012).].

10. Публичное пространство в социологии города. Проблемы публичного пространства в Петербурге. Лекция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.urban-club.ru/?p=89

11. Соціологічні студії: наук.-практ. журн. /уклад. Л. Й. Кондратик, С. А. Сальнікова. –Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. –№ 1.-112 с.

12. Толерантність як шлях до Європи / Видання здійснено громадською організацією «Вінницький регіональний центр інформації «Креатив» за підтримки фонду «Відродження», 2009

13. Шманкевич Т. «Сжимающийся» город – новая сегрегация / Т. Шманкевич // Байкальская Сибирь: из чего складывается стабильность. – М. ; Иркутск: Наталис, 2005. - С. 295-307.

2.7. ТУРИЗМ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ КОНСТРУКТ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОРОЗУМІННЯ

В умовах багатонаціонального полікультурного середовища, ми не завжди, у повній мірі готові до спілкування і співпраці з людьми різних національностей, рас. Існує загроза перешкоджанню взаємопередачі смислів необхідних для діалогу між представниками різних культурних спільнот. Як різнорідні елементи світової соціокультурної системи, вони за певних несприятливих умов можуть вступати у відкриту конфронтацію, виявляючи нездатність до порозуміння, толерантності, накладаючи відбиток на туризм – одне з найбільш яскравих соціокультурних явищ нашого часу і найважливіший елемент сучасного світоустрою. Особливо значний негативний вплив на розвиток туризму та кросскультурних комунікацій чинять міжцивілізаційні та етнокультурні конфлікти. Тому проблема туристичної комунікації (взаємообмінів і міграцій між суб'єктами полікультурних просторів) значно актуалізуються в контексті ускладнень міжетнічних та кросскультурних стосунків, а вивчення чинників й умов досягнення цивілізованих форм діалогу

культур засобами туризму містить глибокий науковий і практичний інтерес, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Останнім часом існує ряд напрямків в соціології (Ж. Бодрійяр, З.Бауман, Дж. Рітцер, У. Еко), представники яких розглядають такі новітні тенденції в соціальному житті як глобалізація, гіперреальність, поява яких сприяла виникненню такого феномену як віртуальний туризм. Незважаючи на глибоке опрацювання багатьох аспектів даної проблеми, праць присвячених системному і цілісному аналізі цієї проблеми в українському суспільстві сьогодні бракує. Актуальністю проблеми і недостатньою розробленість даної теми обумовлюється вибір об'єкта і предмета, а також цілі дослідження. У сучасному світі не існує повністю ізольованих культур. Більш того, останнім часом в силу науково-технічного прогресу, перманентно збільшується щільності населення, поглиблення міжнародної економічної і політичної інтеграції абсолютно природним стають контакти з носіями інших культур.[15, с. 44]

Сучасна людина отримавши необмежені можливості пересування в зв'язку з розвитком транспортних засобів і все більшої відкритості кордонів між державами, і як наслідок цього – почастішання контактів з представниками інших культур [14, 135]. Динамічність і рух – основні характеристики нашої комунікативно-інформаційної епохи. Мобільність суспільства, пов'язаного глобальними структурами політики, економіки та туристичного бізнесу, призводить населення Землі в стан постійного пересування. Однією з найбільш поширених форм сучасних контактів, або навіть спілкування, між представниками різних культур виступає туризм. Очевидно, що міжнародний туризм крім величезного економічного значення відіграє велику роль у розширенні меж взаєморозуміння і довіри між людьми різних релігій і культур. Його діяльність не обмежується тільки торгівлею товарами і послугами і пошуком нових торгових партнерів. Вона спрямована також на встановлення взаємовідносин між громадянами різних країн для збереження і процвітання миру в усьому світі.

Посилення міжкультурної взаємодії етносів – питома ознака сучасної доби [13, с. 491]. Проте не слід забувати, що дана тенденція за різних соціальних умов може проявлятися по-різному. В одних випадках вона може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей. Історія свідчить про те, що ізоляція суспільства від інших народів і культур сприяє виникненню психологічного бар'єру, що породжує страх і підозріливість у людях, що може привести до збройних конфліктів [9; 16]. Вивчення впливів міжцивілізаційних та етнокультурних конфліктів на туризм та кроскультурні комунікації дозволяє виснувати три аспекти міжетнічних конфліктів: екологічний, економічний і соціально-психологічний.

Всі вони зазвичай містять у собі ознаки конфліктів стереотипів, що в тій чи іншій мірі відбиваються на практиці туристської діяльності. Найпоширеніші причини їх виникнення наступні:

- коли етнічні групи, виходячи із своєї власної ідентичності і деяких упереджень, створюють негативний образ "недружнього сусіда", "небажаної групи";
- конфлікти ідей (їхня ознака – висування певних домагань, формулювання основних ідеологем, політична мобілізація навколо них);
- конфлікти дій (активні дії, аж до безпосередніх зіткнень).

Власне туризм виступає чи не першим реагентом, що виявляє невідповідності і починає з'ясування можливостей послідовного усунення всіх можливих перешкод для взаємопорозуміння шляхом вивчення та пізнання особливостей даного народу чи етносу, які є соціокультурною базою майбутніх контактів на рівні політичних інститутів, міждержавних стосунків та шляхом комерційної діяльності, економічної інтеграції тощо.

Дійсно, різноманіття культур спочатку передбачає їх замкнутість і вимагає порозуміння. Локальна культурна замкнутість може бути розімкнутою в діалозі з іншою культурою через ідеологію, філософію тощо. Під безпосередньою включеністю засобами туристичної діяльності в інше культурне середовище розуміється: безпосереднє перебування в ній;

поверхневий рівень сприйняття, оскільки мислення і сприйняття навколишнього оточення відбувається з точки зору власних звичок і своєї культури; узагальнене сприйняття і формування цілісного уявлення образу іншої культури за окремими її проявами.

Зрозуміло, що тільки враховуючи міжкультурну взаємодію – процеси створення, утвердження і подолання стереотипів, можна вести мову про користь від туристичної практики, як різновиду пізнання світу, оскільки кожна культура сприймає іншу не завжди адекватно і не в повному обсязі та питомій якості, а лише в тих компонентах і якостях, яких сама певний період потребує і здатна перейняти, засвоїти [5, с. 15]. При цьому саме це спілкування і можна розглядати як своєрідний діалог між культурами, або як крос-культурну комунікацію. Дана аналогія може бути застосована, так як при взаємодії представників різних культурних середовищ задіюються різні системи інтерпретацій дійсності, які, в свою чергу, є типовими в рамках «свого» менталітету. Таким чином, виходить ніби взаємодія не стільки окремих індивідів, скільки самих цих менталітетів.

Туризм, стаючи найбільш яскравим видом крос-культурної комунікації, разом з тим містить в собі масу протиріч. З одного боку, здійснення крос-культурної комунікації в рамках туризму сприяє виробленню толерантного ставлення до іншої культури, яке виступає сполучною ланкою між культурами, що відповідає логіці принципу «мультикультурної грамотності» і сприяє безконфліктному спілкуванню. Подібний висновок був зроблений на основі проведеного нами дослідження. Але, з іншого боку, туризм активно сприяє формуванню стереотіпов, які часто є серйозною перешкодою для безконфліктного розвитку крос-культурних взаємин, що було виявлено в результаті аналізу робіт ряду авторів. Так, якщо звернутися до аналізу авто- і гетеростереотипов, присутніх в культурах різних народів, то можна зробити висновок про те, що нормативно-ціннісні установки, які сформувалися в ході історичного розвитку нормативно-ціннісні установки не тільки не сприяють розвитку туризму, а й часто перешкоджають йому [7, с. 354].

Яскравим підтвердженням цього є нормативно-ціннісні установки на рівні стереотипів, існують безліч етнічних спільнот, субкультур та інших культурних груп, які знають один про одного дуже мало або не знають взагалі нічого. З цього випливає проблема непорозуміння між певними культурними групами, яка призводить до конфліктних ситуацій. Існує проблема ксенофобії, коли місцеве населення з острахом та відчуженням ставиться до певних груп людей, які відрізняються зовнішньо, культурно, ментально. І в результаті "інші" часто піддаються осуду, як мінімум, або й фізичному насильству зі сторони необізнаних людей. Якщо не повністю зменшити ризики подібних явищ, то багато в чім запобігти цьому можливо надавши сторонам конфлікту (національним меншинам, представникам субкультур та інших культурних груп, загальній масі населення) якомога більше інформації одне про одного.

Тому проблема "людського виміру" туризму – гуманістична складова туризму в контексті "гуманітарного" повороту суспільства XX-XXI століття, а формування гуманістичного світогляду у професіоналів туристської справи значно зміцнює значення туризму, як ефективного засобу реалізації людських цінностей (свобода, вибір, дружелюбність, солідарність, злагода тощо) [8].

Дійсно, реальність суспільства, в якому ми живемо, наповнене безліччю стереотипів – етнічних, політичних, гендерних, вікових, культурних, мовних, релігійних і безлічі інших, переважно пов'язаних з особистими вподобаннями і антипатіями людей, і які заважають набуттю новітньої ідентичності як колективним, так й індивідуальним суб'єктам. Практика свідчить, що стереотипи виникають, закріплюються, функціонують, знищуються, відроджуються і на буденному, і на теоретичному рівнях. Вони тісно пов'язані із міфами, і не тільки історичними, але й сучасними (соціальними, культурними, етнічними, релігійними тощо) [6].

Стереотипи, будучи своєрідним способом уявлення про інших людей та їх оцінки у фіксованих і негнучких термінах, базуються на певних характеристиках тих чи інших груп людей, певним чином сприйнятих

особливостей останніх, виходячи з вузьких припущень про їхнє походження, національність, расу, темперамент, здатність до мислення чи праці тощо [18].

Розуміння і сприйняття цінностей культури, яке здійснюється в туристських подорожах, реалізується через витлумачення. На нашу думку, важливо, що людина, яка пізнає, не лише слухає розповіді і спостерігає, а й особисто може брати участь у розшифруванні змісту пам'яток історії, шедеврів архітектури, природних явищ, тим самим освоює їх, розпредмечує для себе, що і стає однією із граней мандрівки, подорожі, відвідування, поїздки чи походу.

Пізнаючи «світ іншого», людина водночас уявляє і осмислює багатоваріантність світового культурного середовища і туристичного простору, визначає особливості свого існування, порівнює його з життям інших.

Тому дослідники вважають порівнювальність, компаративізм, оцінювання та самоідентифікацію важливими світоглядно-філософськими рисами, що ініціюються туристськими подіями, й унаслідок яких у людини розвивається «складний етико-психологічний комплекс відчуттів – задоволення і незадоволення, заздрощів і гордощів, радощів та розчарувань тощо» [11, с.187-196].

Саме тому питання створення цінностей в сфері туризму, які б регулювали взаємини туристів і місцевого населення, був визнаний одним з найбільш важливих в сфері туристичної діяльності. Тому дослідник Антоніо Перотті в своїй монографії “Виступ на захист полікультурності” зазначає, що першим кроком при розгляді плюралізму у взаєминах європейських суспільств є усвідомлення внесків інших цивілізацій до історичного розвитку європейських культур. “Жодна культура, – пише А. Перотті, – не є зайдою по відношенню до історії людської думки, спадщина якої становить частину європейської цивілізації. Тому жоден індивід не повинен розглядатись як “культурний зайда” в Європі [12, с.35]. Ці принципи туризму випливають і з міркувань українського вченого І. Дзюби, що “міра ізоляції від світових процесів була і є мірою не лише економічного, але й духовного зубожіння”, а

“міра і характер контактів будь-якої культури з культурами інших народів є свідченням її власного рівня розвитку і водночас залежить від нього” [4, с. 21].

Вищезазначене, дозволяє вченим говорити про туризм як: засіб морально-етичної уніфікації сучасного суспільства; подолання соціального імунодефіциту (браку приросту людських взаємин) [10]; форму демократизації людських стосунків [1]; утвердження "діалогічної" культури спілкування (інтерсуб'єктивне узгодження життєвої істини) [3].

Таким чином, практики туризму ініціюють розширення меж сприйняття, опосередкованого переміщеннями і смисловою насиченістю туристського простору глобальної епохи. Туристський досвід передбачає готовність, лояльність до зустрічі з інакші культурою як з соціальною реальністю.

Відтак важливими для розуміння проблеми є такі категорії, як: туристська культура - сукупність програм людської діяльності, способів поведінки і комунікації в системі туризму, представлених через різноманіття ідей, знань, навичок, правил, норм, зразків діяльності, патернів поведінки, ціннісних орієнтацій і моральних установок, що становлять образ місця як туристської дестинації, що формують його цілісність, ідентичність, знаковий туристський образ; туристська ідентичність - сукупність типологізованих ознак, якостей, характеристик, ціннісних установок, патернів поведінки, видів діяльності, мотивацій та інтенцій індивіда в модусі туриста, що дозволяють як йому самому, так і іншим (значущим іншим) віднести його до даного типу; етичність в туризмі – сукупність якостей, що характеризують ідеологію і поведінку індивідів і груп в туристському просторі, що конституюють ціннісну морально-етичну основу соціально-прийнятних суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин в системі туризму.

Саме тому, що процес порозуміння починається з окремої особистості, міжнародним співтовариством прийнятий документ під назвою "Кредо мирного мандрівника" [2, с. 94], що включає наступні пункти: подорожувати з чистими думками і відкритим серцем; сприймати різні обставини люб'язно і з вдячністю; зберігати і захищати навколишнє середовище; поважати всі культури; поважати

господарів приймаючої країни і бути вдячними їм за гостинність; забезпечувати обслуговування з цих позицій і бути вірним своєму слову і діям; залучати інших до подорожей з мирними цілями.

Можна констатувати, що і в історичній ретроспективі і в наші дні туризм не тільки виявився інструментом діалогу культур , але є власне формою порозуміння, як «істинною формою міжнаціонального спілкування, що передбачає як взаємозбагачення національних культур, так і збереження їх» [17, с. 33].

У цьому туризм має величезний потенціал для того, щоб стати гарантом миру і безпеки, так як він охоплює громадян різних країн, їх економіку, культурну спадщину, традиції, релігію та ремесла. Важко переоцінити значення неформальних контактів, які дозволяють зламати кордони на психологічному рівні ("свій" - "чужий") та на рівні взаємодії культурних традицій. Тому такою важливою є роль туризму, в процесі якого маємо найбільше можливостей для здійснення відразу декількох функцій: пізнавальної, інформативної, комунікативної, психологічної взаємодії тощо.

У сучасну епоху глобалізації і кроскультурної комунікації туризм як культуростворююча сила і суб'єктно-активний конструкт соціального буття є результатом довгої історичної еволюції як соціального буття, так і себе самого шляхом прирощування нових якостей і властивостей, і носить достатньо розвинутий і самостійний характер, що дозволяє розцінювати його як активну культуростворюючу силу і значний соціокультурний реагент, що впливає на соціальні процеси.

Можемо стверджувати, що у XXI столітті туризм є найважливішою моделлю функціонування і взаємодії культур і цивілізацій. Туризм виявляється тим процесом, який розкриває структури взаєморозуміння між людьми, реалізуючись в архетипах і стандартах особистісної поведінки, як форма творчого пошуку і “вирощування” відсутніх якостей і зв'язків, відходу від неефективності в усіх ланках суспільного життя.

Туризм стає сучасним фундаментальним інструментом комунікації між людьми, між природними і штучними системами, людиною і суспільством, людиною і владою. Через туризм людина “пропускає” частину свого життя і реалізує себе як особистість, що і є найбільш адекватним визначенням сутності філософії туризму, тому із туризмом пов'язаний сам процес самовдосконалення, утвердження людини як особистості, що дає змогу відчувати людськість, привабливість туристичного життя.

Тому одним з найважливіших завдань наукового вивчення туризму є з'ясування засобів послідовного усунення всіх можливих перешкод для взаємопорозуміння шляхом вивчення та пізнання особливостей даного народу чи етносу.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва Л. Міжкультурний діалог в контексті єднання України / Л. Афанасьєва, Є. Музя, К. Колева, Р. Олексенко // Українознавчий альманах. - 2017. - Вип. 21. - С. 15-20.

2. Глобальный этический кодекс туриста. (1.10.1999). // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. - К., 2002.С 89-98.

3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М.: Гнозис, 2003.-288 с.

4. Дзюба Іван. Між культурою і політикою. – К.: Вид-во “Сфера”, 1998. – С. 21.

5. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI ст.: лекція, прочит. 31 жовт. 2002 р. в Нац. ун-ті “Києво-Могилян. акад.”: (із циклу щоріч. Пам’ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин) / Сергій Борисович Кримський. - К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. - 32 с.

6. Кросс-культурная психология. Исследования и применение / Пер. с англ. Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. 560 с.

7. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире /Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона /Пер. с англ. В. В. Сапова / Под ред. проф. М. М. Лебедевой. М.: Аспект Пресс, 2004. 379 с.

8. Мошняга, Елена Викторовна. Концептное пространство межкультурной коммуникации в системе международного туризма: автореферат дис. доктора философских наук: 09.00.13 / Мошняга Елена Викторовна; [Место защиты: Моск. гуманитар. ун-т]. - Москва, 2011. - 42 с.

9. Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. – 338 с.

10. Олексенко Р. И. Экономический механизм государственного регулирования туристической отрасли Украины / Р. И. Олексенко, Н. П. Гостева // Современный научный вестник. - 2013. - № 13. - С. 5-15.

11. Пазенюк В.С.Філософія туризму: Навч. посібник - К.:Академвидав, 2008. - 280 с.

12. Попович М. В. Туризм як феномен культури. Всеукраїнський круглий стіл "Філософія туризму". К., 2002.

13. Ричард Тердиман. Образование, просвещение, взаимосвязь и различие Руководство по диалогу: доверие и идентичность. Под редакцией К. Чижеского, И. Куляс, М. Голюбевского / Сейны. Издат .: Фонд Пограничье, Сейны – 2015.- 615с.

14. Ришар Ж.-Фр. Ментальная активность: Понимание, рассуждение, нахождение решений / Ж. -Фр. Ришар / РАН, Ин-т психологии; Дом наук о человеке (Франция). - М.: Институт психологии РАН, 1998. - 232 с.

15. Федорченко В.К. Педагогіка туризму / Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Охріменко М.І., Цехмістрова Г.С. – К.: Вид. Дім «Слово», 2004. – 296 с.

16. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма / Ю. Хабермас // THESIS . – Весна 1993. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 123 136.

17. Хартия туризма (1985 г.). // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. - К., 2002. - с 87-89.

18. Шульга М.О. Формула злагоди – діалог культур // Віче. – 1997. – № 1. – С. 33.

2.8. ІНТЕРКУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНО-ЦІННІСНИХ СМИСЛІВ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Полікультурність цивілізаційного середовища як предмет наукового розгляду викликала надзвичайно глибоку увагу науковців в зв'язку з загостренням в сучасному світі проблеми – посилення впливу культурних чинників на політичні процеси, що були обумовлені насамперед розвитком глобалізації, зокрема значним збільшенням масштабів міжнародної міграції населення і трансформацією системи національних держав [4]. Дві тенденції – глобалізація світових цивілізаційних процесів і збереження культурної ідентичності обумовило своєрідність стану сучасної культури [3]. Досліджуючи феномен національної ідентичності в умовах глобалізації вчені зауважують, що нація потрапляє в ситуацію транснаціональності, а культура – в ситуацію полі-культурності. Разом з цим, полікультурність означає, що «змінюється зовнішній вимір культурної ідентичності – з'являються нові символічні культурні простори, а ті, що існували до цього часу, подрібнюються і розмиваються. Зміні також піддається внутрішній вимір культурної ідентичності, оскільки підважуються наявні ціннісні установки індивіда» [8].

Таким чином, з одного боку, можемо бачити, що «формується глобальний соціокультурний простір, який посилює взаємозв'язок країн і цивілізацій у цій сфері, їх взаємний вплив, взаємне проникнення і переплетіння, особливо у зв'язку з міграціями, які посилилися. З іншого боку, розвивається процес цивілізаційної самосвідомості, підкреслення самобутності культур, протистояння релігій» [27, с. 281]. Отже, така ситуація в сучасному світі неминуче впливає на буття людини, обумовлює функціонування систем цінностей і скеровує смислові орієнтири у суспільстві. Залучення до цього процесу сучасних глобальних технологій, значною мірою посилює цей вплив і ставить нові соціокультурні виклики перед людиною в умовах полікультурного суспільства.

Глобалізація є незмінною умовою діяльності людини від кінця XX

століття. Науковці різних гуманітарних галузей стверджують, що глобалізація спричинила і низку негативних наслідків. Мова йде насамперед про «своєрідний "шок" у сучасній культурі, спричинений перебігом швидких змін» (У. Бек, А. Тоффлер). Одним із проявів такого "шоку" є, власне, процеси самоідентифікації гомогенного, закритого, замкненого в собі національно-державного простору [3, с. 82].

Відповіддю на соціокультурну глобалізацію стає формування нового соціокультурного поля під впливом багатьох чинників, у тому числі – зміни світосприйняття споживачами культури і протидія наростанню соціальної апатії у частини населення, що з'явилась унаслідок конфлікту стереотипів і виникнення почуття власної неповноцінності. Оскільки сучасний стан суспільства визначається багато в чім уніфікацією цінностей і знеціненням національно-культурної ідентифікації особистості, сьогодні сформувалась категорія людей, так званих «громадян світу», які не ідентифікують себе за культурно-соціальними критеріями як частину певного національного культурного об'єднання. Значний вплив на свідомість громадян чинить політика співвіднесення культурної ідентичності з національною ідентичністю: «Ключовим фактором культурної ідентичності є національна ідентичніть... більшість людей в сучасному світі соціалізовані і піддані пропаганді, аби вони піддавалися національній культурній ідентичності» [13].

Як можемо бачити, з розвитком глобальних процесів зростає занепокоєння збереженням традиційних цінностей (загалом культурною ідентичністю) та вибудовування стратегій їх захисту (відомо, наприклад, що із поширенням наднаціональних структур посилюється націоналізм. Глобальні змісти по-різному інтерпретуються в різних локальних умовах. Польський культурний антрополог В. Куліґовський демонструє це на прикладі відомого американського серіалу «Династія». Серіал демонструвався в понад 100 країнах світу, але по-різному сприймався у кожній з них: американці вбачали в ньому ілюстрацію шляху до суспільного добробуту, навколо якого постала їхня культура, росіяни знаходили в серіалі передусім закулісні ігри політиків, в

арабських країнах звертали увагу на дегенерацію та моральне виродження Заходу, в Польщі захоплювалися «американською мрією» [10].

Цілком зрозуміло, що будь-яка самобутня культура не однорідна, вона має складну структуру, різні елементи якої стягнуті її ядром. Чим різноманітніша національна культура, тим ширші її контакти з іншими культурами, тим популярніша вона в світовій спільноті. Але очевидно також, що будучи замкнутою в собі, захищеною від світу, вона стає все більш одноликою й одновимірною, як свідчать приклади Північної Кореї, чи то Ірану. Як і будь-яка ізольована система, національна культура схильна до зростаючої ентропії.

Але лише в наш час ця мозаїка з окремих культур, що перетинаються в усталених утвореннях, стала складатися в один великий килим. Тобто, полікультурність набуває нових смислів завдяки зростанню комунікативності культур та інформаційної доступності. Тому, на думку вчених, сьогодні світова культура стає ансамблевою, подібною до оркестру, хору, де кожна національна культура веде свою партію. В їх єдиному звучанні твориться масштабна картина загальнолюдських культурних цінностей [15].

Технологічна оснащеність культури сприяє збільшенню темпів і векторів поширення її цінностей на весь світовий простір. Складаються сприятливі умови для діалогу і взаємозбагачення національних культур. Зростає доступність загальнолюдських цінностей – моральних, естетичних, релігійних, їх затребуваність як критерій життєздатності традиційних культур.

Чи можна на тлі вищезазначених суперечностей полікультурного суспільства вирішити проблему культурної ідентичності? Сучасна філософія, культурологія, соціологія та багато інших наук стверджують, що можна.

Семантичне визначення «полі-» щодо культури – (від лат. cultura – обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування) – як множинності стосовно «полікультурного суспільства» підкреслює, з одного боку, рамки, що обмежують простір суспільства, в якому відпочатково закладені полікультурні відмінності і різноманіття, а з іншого – ущільнення полікультурного простору в

процесі диверсифікації і диференціації культурних відмінностей. Це дає нам підставу говорити про полікультурність, як принципову ознаку сучасного суспільства. Саме тому особливо значущими виявляються два процеси: стабільності – стійкості (просторової заданості полікультурності) і комунікації (взаємообмінів і міграцій між суб'єктами полікультурних просторів).

Проблема комунікації в полікультурному суспільстві розкривається науковцями через взаємозв'язки, взаємини, контакти суб'єктів культурних відмінностей в дуже широкому спектрі – від Ворога, Чужого і Іншого, до Дружнього, Бажаного тощо. Значним чинником впливу стають також процеси дифузії, пов'язані з взаємопроникненням «культурних відмінностей». Проблема стійкості полікультурного суспільства постає як проблема організації його простору, у якому все виразніше затребується порядок, безпеку, гарантії життя, права людини, стабільні вектори суспільного розвитку, а також політичних і освітніх ініціатив, дій, що забезпечують культурну та соціальну політику розвитку полікультурного середовища [26]. В сучасних умовах комунікація посилюється зростанням впливу мас-медіа, стереотипами освітнього середовища, культивацією масових культурних потреб. Разом з тим, динаміка взаємодій сучасних суб'єктів полікультурного суспільства така, що долає кордони соціальних просторів, вторгаючись в інші соціальні моно-світи, території і при відсутності толерантності та поваги до культури іншого конфлікти і небезпеку взаємного знищення.

Отже, комунікація в полікультурному суспільстві відображає факт мобільності і контактів суб'єктів культурних відмінностей з двох сторін: позитивної і негативної. Очевидно, що мобільність, міграція, зустрічі з Іншою культурою далеко не завжди стають факторами звільнення і розвитку. Стабільність і комунікація в полікультурному суспільстві виявляються надзвичайно суперечливими і взаємопов'язаними феноменами.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що аналіз сучасного стану культури и культурної свідомості зроблений в працях З. Баумана, П. Козловскі, Е. Тоффлера, А. Турена, Н. Еліаса, осмислення засад консолідованості

товариств, соціокультурної потреби в єдності (Е. Дюркгейм, Р. Мертон); акцентування нового в розгляді двох аспектів ідентичності «Я» і «Іншого» (П. Бергер, Т. Лукман, М. Мід, А. Шютц і ін.) дозволяє нам зробити висновок, що :

– сучасна соціальна реальність все більше стає простором полікультурним;

– поняття «полікультурне суспільство» найбільш адекватно відображає соціальне різноманіття;

– соціально-філософські концепти відбивають відповідний теоретико-політичний дискурс, покликаний здійснювати ту чи іншу політику: асиміляції, бікультурності, мультикультуралізму тощо на практиці [8].

В соціокультурному житті України принципи полікультурності та поліетнічності декларуються в нормативних документах у галузі освіти (закон «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Концепція 12-річної загальноосвітньої школи», «Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті», «Концепція національного виховання», документи ООН, Ради Європи, ЮНЕСКО), у яких зазначається, що навчання та виховання повинні сприяти усвідомленню людиною свого коріння й місця в сучасному світі, прищепленню поваги до інших культур [9]. Цілком очевидно, що культура і свідомість, як вони розуміються в даних документах, не просто близькі, а внутрішньо пов’язані. Адже культуру людської діяльності насамперед розуміють як спосіб цілепокладання, а значить – як прояв роботи свідомості, як її найголовнішу функцію. Тому осягнення принципу полікультурності в суспільній свідомості – не просто здатність розгортати певні групові смисли, а спроба в ідеалі «безшовного», осмислення полікультурного світу. Мова, звичайно, не про релігійні або ідеологічні переконання, а про психологічну, глибинну спроможність прийняття індивідом Іншості, що визначає нашу поведінку і корелює з нашою переконаністю в усталеності загальнолюдських цінностей. Цей смисловий стрижень простору культури, що підтримує діалог особистостей і громад та утримує його від розсипання таким чином і слугує підставою для раціональної позиції в філософському обґрунтування єдності

процесу мислення і, отже, принципової єдності підстав для усвідомлення [5].

Тому полікультурна свідомість – це не лише визнання строкатості і мозаїчності світу, а загальний стрижень нашого усвідомлення культурного простору, в якому наші цінності можуть певним чином розташовуватися і заявляти про себе.

З цієї точки зору підходи можуть бути різноманітними, часом взаємовиключними. Однак, незважаючи на це відмінність і навіть несумісність, всі вони згодні в одному: в фундаментальном розумінні того, що є розумним і що не є таким. Російський філософ А. Смирнов в своїх дослідженнях відмінностей культур узагальнює найбільш поширену в науковій спільноті думку, що впорядкування цього різноманіття – функція нашої свідомості, а виникнення цілісної картини світу – результат її роботи [21, с. 363]. Хоча ми бачимо Інакшості як розриви цілісності нашого усталеного сприйняття [21, с. 151], філософія обґрунтовує думку, що цілісність – це логіко-змістовна співвіднесеність, що створюється нашою свідомістю, а питання в тому, як саме, яким чином [21, с. 22].

Розрізнення інакшості і специфіки культур є певним актом свідомості, який лише передує необхідності розуміння цілісності, і це потрібно мати на увазі, щоб уникати впливу сталих шаблонів. Адже коли говорять про різні культури і про відмінності між культурами, то вживають словосполучення «культурна специфіка» або його синоніми (культурні особливості тощо). Однак, культурна специфіка завжди носить змістовний характер, а культурна специфіка передбачає обов'язкову субстанціальну спільність культур, причому така спільність має більш важливе значення, ніж специфіка відмінностей. Як те справедливо вказував А. Смирнов, подібні загальні речі є в той же час і засадничими навіть для чаювання в російській чи то китайській культурі, попри відмінності в чайному церемоніалі, адже «якби організм людини (неважливо, російської чи китайця) реагував інакше на ті речовини, що містяться в чаї, то і чаювання, можливо, зовсім би не було; якби вода закипала при температурі 30, а не 100 градусів, то чай не заварювався б ні в Китаї, ні в Росії тощо» [21, с.71].

Отже, ми можемо виснувати, що «полікультурність» – це такий принцип функціонування та співіснування в певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот з притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з широкою кроскультурною спільнотою, взаємозбагачення культур, а також наявність та визначення спільної загальнодержавної системи норм та цінностей, які становлять основу громадянської свідомості кожного члена соціуму [20]. Разом з тим, «міжкультурна комунікація характеризується особливостями національного характеру комунікантів, специфікою їхнього емоційного складу, культурно-специфічними особливостями мислення тощо», – зауважує Б. Слющинський [19]. Разом з тим, здатність людини розвиватися на багатокультурній основі, засвоювати нові культурні цінності стає дедалі більш соціально значущою, оскільки феномен полікультурності вказує і на ті сутнісні джерела свого розвитку, що дозволяють відвести йому роль джерела осмислення принципів цивілізаційної соціокультурної динаміки, власне процесу культуротворчості в людській історії і визнати одним з головних чинників цивілізаційного розвитку людства.

Філософські та культурологічні підходи дозволяють стверджувати: оскільки в цілому сучасна полікультурна картина світу набуває не тільки цілісно-системного, а й плюралістичного характеру, в такому контексті проблема полікультурності може розглядатися і як проблема свободи вибору, тому що зростання інтелектуальної та поведінкової автономії окремої людини різко підвищує ступінь свободи [5].

У попередні епохи людина об'єднувався з іншими в досить стійкі групи, орієнтуючись при цьому на норми, уявлення, цінності, закріплені в груповій культурі. У сучасному суспільстві соціальні групи різного рівня продовжують існувати, але значно слабшають зв'язку між цими групами і індивідами, що входять в них. Однак, саме спільність уможливлює специфіку, але не навпаки: не будь спільності, не було б і специфіки. Поняття «культурна специфіка» і супроводжуючі його установки добре працюють і не призводять самі по собі до

помилок при порівнянні культур, якщо включають важливий принцип: відмінності носять змістовний характер якщо ґрунтуються на суттєвій спільності культур [21].

Свого часу В. С. Біблер ставив риторичне питання: «Чи може збутися філософський розум культури?» [5, с. 3]. Сьогодні проектуючи питання щодо філософської опори в обмірковуванні полікультурного світу, науковці формулюють його наступним чином: чи є способи можливостей побудови максимально широкого поля осмисленності «спільного» в різних культурах, чи ні? [21]. Сьогодні темпи соціальних змін, нестійкість соціогрупових структур вказують на тенденції конструювання простору культурно-ідеологічної взаємодії, в процесі якого різні сили, що виступають в якості носіїв символів, висувають різні альтернативні цінності, погляди, моделі поведінки. У той же самий час інші «суб'єкти культурних відмінностей» потребують звичайнісінькою земної, а не віртуальної стабільності, щоб мати час на облаштування свого життєвого світу в складному полікультурному суспільстві [23].

Аналіз поглядів багатьох сучасних вчених дозволяє нам визначити, що це «спільне» і полягає у функції нашої свідомості брати до уваги «логіко-змістовну співвіднесеність», що створюється нашою свідомістю. Ця функція і дозволяє нам визначити принцип полікультурності, як принцип співжиття, перебування поруч і в постійній взаємодії різних культур і релігій. Точніше, поруч знаходяться не самі ці явища, а люди, які їх дотримуються. З ними можна зустрітися де завгодно, до цього завжди треба бути готовим [24]. Одна з переваг сучасного демократичного світу полягає у тім, що у всіх нас є свобода вибору. Ми можемо залишатися вірними своїй культурі і релігії, і ніхто не має права заборонити нам це. В той же час ми можемо змінити своє уподобання, і ніхто не має права відбирати у нас таке право [14]. Однак сучасній молодій людині не зайве мати свій власний погляд на витлумачення принципу полікультурності в умовах розвитку громадянського суспільства на різних рівнях.

Сьогодні із засобів масової інформації ми можемо дізнатись не лише про новини, але й про особливості культур різних народів, про їх сприйняття існуючих відмінностей. Ми можемо бачити, що актуальні запити національних меншин на певних етапах розвитку етнічної культури в різних народів можуть по різному розумітися, трактуватися і використовуватися в різних цілях [14]. В тому числі – і національні цінності, до яких насамперед і належить культура в цілому, мова, традиції тощо [18, с. 79].

У різні часи на різних теренах існуюча в спільнотах історична полікультурність ґрунтувалась на різних концептах. Найпростішою і тривалий час чи не єдиною формою державних підходів до вирішення проблем полікультурності історія засвідчує принцип асиміляції (Assimilation) – підпорядкування різноманітних етносів під домінуючу культуру або спільноту. Цей принцип не передбачав «жодної явної політики, необхідної для створення еластичності всередині і між різними групами людей, оскільки різниця між ними не визнавалася взагалі, або вважалася задовільною для злиття з домінуючою культурою» [27].

Цей підхід використовується і сьогодні політичними системами і окремими лідерами, спричиняючись до формування негативного ставлення до інших культур, ґрунтуючись на наявних відмінностях – світоглядних, релігійних, політичних, побутових тощо. Прикладом такого ставлення може бути сприйняття України і самобутності українців з боку російського політичного істеблішменту сьогодні. Зухвало чинячи неприкриту агресію проти суверенної держави, ними не лише попирається міжнародне право. Ми є свідками того, як попрання здорового глузду, яким є заперечення української державності, ментальної самобутності і повновартості української культури з боку лідерів Російської федерації. Цій меті відповідає і державна політика, і позиція релігійних лідерів Росії – заперечуючи право на наше самовизначення, ця політика упродовж тривалого часу сприяє незрілості власного громадянського суспільства. Бо які можуть бути виправдання фактично геноциду чеченської нації. Або систематичні утиски і попрання прав

кримськотатарського народу на його рідній землі – злочинно окупованої Росією нині. Або абсолютній забороні українських культурних закладів в російських містах. І чи піклується РФ про освіту на їх рідній мові мільйонів не етнічних росіян, які, однак, є повноправними громадянами РФ тощо. Адже РФ є федерацією безлічі національних утворень, і сформована таким чином суспільна нетерпимість до іншої культури рано чи пізно обертається не лише проти її глашатаїв, а й проти культурного розвитку тих, хто її підтримує. «Але чого варті такі спільноти, в яких людина покладається не на себе і на свою здатність мислити, приймати рішення, діяти й кооперувати з іншими такими самими суверенними особистостями, а жадає вождів?» – справедливо запитує в статті «Куди ми йдемо?» публіцист Т. Гаврилів [6].

Прикладом протилежного ставлення є мільйони українців – етнічних росіян, які ставлять моральні, правові і загальнокультурні принципи вище від етнічних стереотипів. Отже, існують практики, де принцип полікультурності в дії постає принципом, що дозволяє уникнути примітивного зомбування, розквіту хворобливих амбіцій і ставить над усе свідомість і людську гідність. Тобто, полікультурність в дії – це не лише безоглядна вимога психологічного комфорту для себе, а і відповідність вимогам суспільного розвитку такого необхідного на сьогодні утворення, яким є держава. Разом з тим, ми можемо спостерігати різного рівня подібні процеси в Європі – зовсім нещодавно – на Балканах, сьогодні – в іспанській Каталонії. Адже ніхто не заперечуватиме, що серед багатьох чинників існуючих конфліктів – опора на безумовність культурних відмінностей [15].

Філософське розуміння культури як поля для усвідомлення і прийняття відмінностей, що виникають в ґенезі тієї чи іншої нації, і є обґрунтованою нашою свідомістю «іншістю», не може заперечити право цієї іншості на існування. Тобто мова йде про толерантність, як вже виконану роботу свідомості щодо такого осмислення. Без такої роботи – будь-яке запевнення в прийнятті іншої культури не є щирим, адже приречене на підсвідоме відсторонення від безлічі незвичних чинників, що за умови тривалого сусідства

культур і спричинюються до ідіосинкразії й немотивованої агресії на побутовому рівні.

У цьому сенсі, принцип полікультурності є критерієм самосвідомості – чи здійснена така робота, чи потрудились ми, щоб зрозуміти іншість.

Ми бачимо, що упродовж років незалежності актуальною залишається проблема співіснування національних мов в українському громадянському суспільстві [7]. Сьогодні це видно на рівні проблем державних інституцій, що мають узаконити принципи спільного розвитку багатьох культур в державі [16]. Оскільки у кожної нації, як культурної одиниці – свої, унікальні, не схожі на інші ситуації, проблеми й умови їх вирішення, ми можемо бачити, як на гуманістичний принцип співіснування культур впливають інші чинники – державотворення, державної безпеки і цілісності тощо. Ми бачимо, як болісно реагують на найменші натяки на зміну освітніх умов щодо національного навчання в українських прикордонних регіонах, де проживають національні меншини, лідери сусідніх країн, материнських для культурної етноспільноти українських громадян, скажімо на Закарпатті.

Неконтрольованість і неузгодженість цих процесів призводить і до того, що політичні дивіденди спонукають цих лідерів спробувати досягнути мети будь-якою ціною. Можливо тому, угорський прем'єр міністр дозволяє собі шантажувати українську владу перепонами на шляху до Європи, заявляючи, що «його не цікавлять ніякі висновки Венеційської комісії і стандарти Євросоюзу щодо мов» [16]. Зрозуміло, що його можуть мало цікавити проблеми багатокультурності українського Закарпаття. Як угорського політика, його можна було б навіть спробувати зрозуміти. Однак таке розуміння дуже малоймовірне з боку українського громадянина, що боронить свою незалежність і культуру в окопах на Донбасі сьогодні.

Однак очевидно, що якщо на рівнях державних і міждержавних такі проблеми зазвичай регулюються в чинному правовому і конституційному полі, то на рівні громадянського суспільства та побутовому вони вимагають щоденного діалогу і роботи свідомості кожної людини. Очевидно, що кожна

демократична держава, дотримуючись принципу діалогу і полілогу своїх етнічних культур, так чи інакше здійснює певні зусилля і несе певні затрати.

Прикладом бікультурного (Biculturalism) концепту, за якого поважаються культурні відмінності, але пріоритет віддається культурі корінних народів, підходу може слугувати сучасна Латвія. Однак досвід цієї країни свідчить значну обмеженість і суперечливість такого підходу. Якщо на рівнях державних і міждержавних такі проблеми зазвичай регулюються в чинному правовому і конституційному полі, то на рівні громадянського суспільства та побутовому вони вимагають щоденного діалогу і роботи свідомості кожної людини. Очевидно, що кожна демократична держава, дотримуючись принципу діалогу і полілогу своїх етнічних культур, так чи інакше здійснює певні зусилля і несе певні затрати. Отже, резонно очікувати і зустрічних зусиль своїх громадян – представників етноспільнот на дотримання певних, інколи прописаних, а інколи – і неписаних, радше етичного порядку вимог. Адже саме нехтування культурою корінних мешканців країни – латишів – призвело до того, що нині прописані дуже жорсткі правила отримання громадянства не латишами у цій країні.

Адже цілі покоління російськомовних громадян Латвії цілком свідомо ігнорували мову народу, в чиїй державі їм було цілком комфортно мешкати, та й зараз вони не поспішають її покидати. Можемо виснувати, що в принципі бікультуралізму закладений і протилежний принципу полікультурності – принцип культурної зверхності, що з часом спотворює внутрішній світ деяких суспільних груп настільки, що це робить їх агентом впливу неоімперської політики. Особистості в цьому випадку виступають як суб'єкти культурної ідентифікації, роблячи вибір на користь того чи іншого способу взаємодії зі світом.

Аналіз різноманітних практик застосування теорії мультикультуралізму (Multiculturalism)» [27], дозволяє науковцям стверджувати, що в традиційному вигляді всі вони не позбавлені низки недоліків:

1. Концепти мультикультуралізму загалом ґрунтуються на повазі до інших культур, але не дозволяють уникнути переоцінки різниці в суттєвих відмінностях між ними;

2. Не містять механізмів уникнення ненавмисних наслідків такої переоцінки;

3. Часто слугують інструментом для впровадження політики ідентичності;

4. Не регламентують чіткої явної політики, необхідної для створення умов взаєморозуміння і продуктивних відносин всередині культурних груп та між різними групами людей [28].

Чи ж існують позитивні підходи до розуміння полікультурності як «неусредненного» різноманіття? Чи ж існують форми взаємодії, покликані протистояти подібним проявам особистої свідомості окремих громадян?

Спираючись на аналіз джерел наукової літератури, ми виявили цілком конкретні напрямки докладання зусиль, що сприяють гармонізації полікультурного простору: актуалізація діалогу і взаємодії культур [5]; збереження і створення нових цінностей в поліетнічних громадах [22, с. 108-111]; виховання поваги до історії і культури інших народів [1]; створення полікультурного середовища як основи взаємодії особистості з елементами інших культур [17].

Сучасна європейска стратегії розвитку інтеркультурності жодною мірою не наполягає на нівелюванні культурних відмінностей в спільному житті різних етносів. Інтеркультуралізм_обґрунтовує підходи до розвитку взаємодії(Inter = всередині і між) культурних груп і спільнот на засадах цілеспрямованого сприяння при кожній нагоді об'єднанню людей різних культурних традицій, змістовним взаємодіям і пошукам форм і засобів відкритості, взаємопроникності і дружності співіснування культур

Зазначеним вище характеристикам відповідає концепт Інтеркультуралізму (Interculturalism), що обґрунтовує підходи до розвитку взаємодії (Inter = всередині і між) культурних груп і спільнот. Принциповим в

концепті бачиться цілеспрямоване сприяння «при кожній нагоді об'єднанню людей з різних культурними, мовними та релігійними традиціями, які призводять до змістовних взаємодій, і допомагають людям в порзумінні. Ґрунтуючись на найбільш загальних на принципах мультикультуралізму, принцип інтеркультурності обстоює діяльне і активне сприяння розвитку: поваги до несхожості; використання будь-якої можливості залучення людей різних культур, мови і віри; зниження ризиків і можливостей розшарування за політичними ознаками; встановлення нових навичок, оскільки мова йде не тільки про абстрактні «взаємодії», а й про розбудову культурних взаємин у різноманітних видах суспільних практик [28].

На рівні міських громад яскравим прикладом дотримання принципу полікультурності на українських теренах є втілення стратегій розвитку інтеркультурного міського соціуму м. Мелітополям [2] і його поліетнічної субкультури Запорізького Приазов'я, яка також має свої особливості. Міську громаду Мелітополя під впливом багатьох історичних, політичних, соціальних, географічних, економічних та інших чинників сьогодні представляють 104 національності й етнічні групи. У різних аспектах соціального життя проявився і свій специфічний спосіб поєднання етнонаціональних культур, що створив особливу форму організації людей, а також визначив сукупність норм і цінностей [25].

Цілеспрямована робота національних товариств та місцевої влади [17] сприяє тому, що культурно-духовні практики багатонаціональної мелітопольської громади є традиційною складовою її етнокультурного буття. Спільно відзначають в Мелітополі і татарський Сабантуй та Хидирлез, і мусульманський Новруз, і молдавський Мартішор, і болгарську Мартеницю Особливо яскравим прикладом цих практик є загальноміське свято Інтеркультурний Великдень, присвячене Воскресінню Христовому. Свято започаткувало в Мелітополі й традицію спільних Церковних служінь та міжцерковних спілкувань вірян різних християнських конфесій і традицій у святкуванні Великодня, що сприяє підтримці в мелітопольському

співтоваристві духовно-моральної атмосфери поваги до права кожної окремої людини і прагнення всіх мешканців до міжнаціонального миру і громадянської злагоди. Добру волю вірян міста до єднання засвідчують конфесійні лідери і служителі церков Мелітопольщини своєю участю в традиційних вже зустрічах з представниками влади міста і громадськості у вигляді регулярних молитовних сніданків, як одного з засобів міжконфесійного діалогу щодо актуальних проблем регіону і міста.

Велику вагу у інтеркультурному вихованні сьогодні відіграє освіта. Адже у процесі інтеркультурної освіти і виховання здійснюється формування кроскультурної свідомості молоді як прояву комунікативної раціональності. Отримані навички стають цілісним стійким соціально-психологічним утворенням, що включає толерантність, повагу до інших поглядів, культур, релігій, уміння спілкуватися й адаптуватися в полікультурному середовищі» [12]. Тому такою важливою ланкою у виховній ланцюжку сьогодні стає участь креативних викладачів гуманітарних предметів, зокрема істориків, культурологів, мистецтвознавців, краєзнавців, соціологів, лінгвістів, поряд з міськими майстрами різних художніх практик. Хороші результати приносить і залучення кваліфікованих педагогічних кадрів, в тому числі іноземних, для підвищення рівня викладання багатьох предметів в недільних і загальноосвітніх школах, вищих навчальних закладах, які здійснюють викладання предметів на національних мовах жителів регіону.

Тема розвитку багатонаціонального Мелітополя знаходить відображення в науково-дослідних роботах учнів гімназій і шкіл міста – членів секцій філософії, журналістики, історичного краєзнавства, мистецтвознавства Малої академії наук, що не тільки стимулює інтелектуальне і творчий розвиток учнів, а й сприяє творчій самореалізації особистості в найважливішому соціальному контексті – міжкультурної особливості життя етносів Запорізького Приазов'я. Різноманітність – не загроза, стверджують науковці [2].

Тому успішно реалізовуються міжнаціональні проекти в молодіжно-студентському середовищі міста, серед яких вже традиційні соціальна

молодіжна акція «Мелітополь – місто дружби», «Дні Європи», «Тижні толерантності», пізнавально-розважальні святкуванняяк «Міс і Містер ІНТЕРКУЛЬТУРНІСТЬ» і багатьох інших, які користуються великою популярністю серед молоді. Наприклад, відзначаючи День Європи в минулому році школярі та студенти міста в єдиному пориві демонстрували єдність міст-побратимів Мелітополя і своє прагнення до європейських цінностей.

Грандіозний флеш-моб присвячений Дню толерантності «Дізнатися. Зрозуміти. Прийняти», провели в листопаді 2013 року студенти Мелітопольського педуніверситету на центральній міській площі під гаслами:« Ні расизму», Мир, дружба, любов», «ЖМУ – за взаємодопомогу». «Я поважаю твою свободу! Поважай, будь ласка, і ти мою». «Ми різні, ми рівні, в єдності сила!», «Мій Мелітополь, моя Україна, я українець!». Тому, на нашу думку, у реальному житті сьогоднішнього Мелітополя національні розрізнення в побуті багато в чому є досить умовними, оскільки різноманіття традицій і звичаїв за такого підходу дозволяють вибудовувати і міжетнічну культуру нового типу суспільства, що дає підстави Мелітополю гордо називатися «Інтеркультурною столицею України» [17].

Отже, можемо виснувати з вищенаведеного, що, як не можна, вірніше – не слід заперечувати в матеріальному світі справедливості багатьох математичних принципів і формул, так не слід в житті духовному нехтувати принципом полікультурності в сьогоденному розмаїтому суспільстві. Існують некласичні бачення закономірностей в світі матеріальному, згідно яких двічі два не обов’язково буде дорівнювати чотирьом.

Але ж ніхто не поспішить скористатись такою гіпотезою собі у мінус, отримуючи решту в крамниці. І доки на світі існує багато культур, не слід нехтувати жодною з них – стверджує принцип полікультурності. І не тільки тому, що наступним понехтуваним може виявитись саме той, хто дозволяє собі мислити і діяти саме так. Лише пізнаючи світ в його багатоманітті, ми розширюємо свої власні горизонти, формуємо такі здатності до ціннісного збагачення власної людської культури, які просто неможливі для нашої

свідомості в світі усталених культурних стереотипів.

Разом з тим, вважаємо, що лише люди, свідомі всіх наслідків нехтування полікультурністю сучасного світу можуть знайти шлях до порозуміння. Отже, цілком можливим є розв'язання проблем і на рівні освіти і виховання, і політичному рівні. Справа лише у свідомості кожного громадянина, його інтелектуальній культурі і добрій волі політиків, які, в ідеалі – самі мають стати прикладом у цьому. Вважаємо, що сама суспільна потреба в порозумінні культур і свідомість наших громадян підкаже вірні шляхи до вирішення цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Асаєва В. В. Філософія сучасної полікультурної, мультилінгвальної освіти [Електронний ресурс] / В. В. Асаєва. – Режим доступу: www.info-library.com.ua/books-text-11612.html.

2. Афанасьєва Л., Кузнєцова А. Інтеркультурна модель як інноваційний чинник розвитку міжкультурної інтеграції міста / Л. Афанасьєва, А. Кузнєцова // Соціологічні студії. – 2015. №1. – С. 6-10. 2015.

3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

4. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабиб. – М. : Логос, 2003. – 350 с.

5. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / Владимир Соломонович Библер. – М. : Политиздат, 1991. – 413 с.

6. Гаврилів Т. Куди ми йдемо? [Електронний ресурс] / Тимофій Гаврилів // Збруч. – Режим доступу: https://zbruc.eu/node/7308515.11.2017

7. Гусева Е. И. Современность и проблемы языковой культуры / Е. И. Гусева // Донбасс и Приазовье: Проблемы социального и духовного развития / Тезисы докладов Международной научно-практической конференции. – Мариуполь, 1993. – 26-27 мая. – С. 172–173.

8. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики

глобалізації: монографія / М. А. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.

9. Культура – суспільство – особистість: навчальний посібник / За ред. Л. Скокової. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 396 с.

10. Kuligowski W. Gdzie Coca-cola o ywia zmar ych [Електронний ресурс] / W. Kuligowski. – Режим доступу: http://www.polityka.pl/gdzie-coca-cola-ozy wia-zmarlych/Lead30,1423,193087,16(15.03.2009).

11. Lawrence E. Harrison, Samuel P. Huntington, eds. Culture Matters: How Values Shape Human Progress / Lawrence E. Harrison, Samuel P. Huntington, eds. – New York: Basic Books, 2000.

12. Людина і світ [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dovidka.biz.ua/polikulturnist-osnova-dobrosusidstva-kultur/

13. Mathews G. Global culture/individual identity: searching for home in the cultural supermarket / G. Mathews. – London: Routlege, 2000. – 228 p.

14. Мовні положення нового закону про освіту не порушують права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unian.ua/.../2136809-movni-polojennya-novogo-zakonu-pro- osvitu-ne-porushuyut-prava-natsmenshin-mon.htm

15. Оганов А. А. Культура в эпоху глобализационных перемен [Електронний ресурс] / А. А. Оганов // Соцнауки. – 2012. – Вып. № 2. – Режим доступу: https://www.socionauki.ru/journal/articles/143591/

16. Прем'єр Угорщини: мені байдуже, чи відповідає стандартам український закон, питання в іншому… Віктор Орбан, прем'єр-міністр Угорщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.eurointegration.com.ua/articles/.../7073569/

17. Проект "Інтеркультурні міста" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mdpu.org.ua/new/.../2015-01-15-15-19-24.html

18. Саєнко Ю. До єдності розмаїтостей. Соціокультурні орієнтації етносів / Ю. Саєнко // Політика і час. – 1995. – № 2. – С. 79.

19. Слющинський Б. В. Вплив культурних та міжкультурних чинників на комунікаційні процеси розвитку спільноти Приазов’я / Б. В. Слющинський //

Третя наукова конференція : зб. наук. пр. ДонДУУ: «Соціологія управління». – Т. VIII. – Вип. 3(80). – Донецьк : ДонДУУ, 2007. – С. 191-198.

20. Слющинський Б. Полікультурність – основа добросусідства культур [Електронний ресурс] / Богдан Слющинський. – Режим доступу: http://dovidka.biz.ua/polikulturnist-osnova-dobrosusidstva-kultur/

21. Смирнов А. В. Типология культур и картина мира / А. В. Смирнов // Сознание. Логика. Язык. Культура. Смысл. – М. : Языки славянской культуры, 2015. – 712 с.

22. Терещенко Ю. Світ обертається довкола творців нових цінностей / Ю. Терещенко // Віче. Освіта як екзистенційний пріоритет України. – 2001. – № 6. – С. 108-111.

23. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності : монографія / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

24. Українська мова – друга за поширеністю в Неаполі [Електронний ресурс] // Факти. – Режим доступу: fakty.ictv.ua/ua/videos/130866/

25. Українське Приазов'я: багатокультурність, асиміляція чи гібридизація? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://veche.kiev.ua/journal/1158/

26. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Дж. Глобальные трансформации. Политика, экономика, культура / Дэвид Хелд, Дэвид Гольдблатт, Энтони Макгрю, Джонатан Перратон. Перевод с английского В.В. Сапова и др. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.

27. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.

28. Platform for Intercultural Europe – Режим доступу: http://www.intercultural-europe.org

2.9. РОЛЬ ЦЕРКВИ В КОНСОЛІДАЦІЇ ПОЛІЕТНІЧНОЇ ГРОМАДИ МЕЛІТОПОЛЯ

В Україні протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до посилення впливу церкви й релігії на життя суспільства. Вона вважається осередком збереження миру і злагоди у суспільстві. Сучасний храм намагається знайти свою нішу в соціокультурному просторі міста. Україна є поліконфесійною державою, на території якої співіснує близько 100 різних конфесій, віросповідних напрямів і стилів. Поліконфесійність характерна для демократичних держав і зазвичай не є загрозою для утвердження злагоди та взаєморозуміння.

Основне призначення Церкви займатися справами духовними, впроваджувати в життя загальнолюдські моральні цінності й виховувати на них громадян. Однак в сучасному українському суспільстві спостерігається й дезорганізуюча роль релігії та церкви. Церква може виступати як соціально-стабілізуючим чинником життя суспільства, консолідуючи представників конфесійних та етнічних спільнот, так і дезінтегруючим фактором через політизацію або через загострення релігійноцерковних й конфесійно-етнічних протиріч [1; 2].

Специфіка проблеми полягає в тому, що значна частина діючих в Україні релігій позиціонує себе самими правильними, винятково істинними. Безумовно, релігія намагається стабілізувати суспільство. Однак, як показує реальність, нині у плюралістичному суспільстві жодна церква не здатна справитися з місією консолізатора. Серйозну конфронтацію породжує у суспільстві політизація Церкви. Прикладом такої конфронтації є втручання УПЦ МП у внутрішні справи інших конфесій, результатом якого є загострення відносин між різними віросповідними напрямками. Тісний зв'язок УПЦМП із РПЦ нині стає досить небезпечним для Української держави, адже він заважає конструктивному міжконфесійному діалогу, як необхідної передумови для становлення помістної православної церкви [5].

Аналіз місця й ролі церкви та релігії, їхнього впливу на духовне життя суспільства залишається однією з важливих напрямків науки. Аналіз рівня розробленості проблеми дозволяє зробити висновок, що в науці накопичений значний теоретичний потенціал, що дозволяє адекватно оцінити роль і місце церкви та релігійного фактора в соціальному житті. Так, проаналізувавши релігію, Е. Дюркгейм вважав її важливим фактором соціальної інтеграції суспільства, підкреслюючи значення Церкви у зміцненні соціальної єдності та збереженні традицій. М. Вебер, вивчаючи вплив релігії на характер взаємовідносин людини з оточуючою дійсністю, особливу увагу звертав на конструктивну, творчу роль релігії як стимулятора соціальних змін. Т. Парсонс розглядав релігію та Церкву як важливу умову стабільності суспільства та підтримки соціального порядку. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження релігійного феномену в сучасному українському суспільстві займалися відомі вітчизняні науковці Л. Ануфрієв, Т. Горбаченко, В. Єленський, А. Колодний, В. Лубський, Л. Филипович. Вивченням особливостей взаємодії держави й церкви, впливом секуляризації – сакралізації на суспільне життя займалися такі науковці як Т. Євдокимова, Ф. Шандор, О. Коваль. Аналізу взаємозв'язків суспільства й релігії, політики й церкви, функціонування релігійних утворень в умовах відродження духовності й національної самосвідомості присвятити свої наукові праці Ю. Кальніш, О. Саган, М. Кирюшко.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю усвідомлення важливості натепер додаткового зосередження уваги на проблемі міжконфесійної взаємодії, миру та злагоди в поліетнічному середовищі міста. Виклад основного матеріалу дослідження. Церква – це об'єднання віруючих людей, які сповідують спільне віровчення. У такому сенсі вона є осередком духовного життя. Церква є також соціальним інститутом, який відтворює й розповсюджує норми культури певної спільноти.

Особливо важливою є роль церкви в поліетнічному регіоні. Поліетнічне середовище міста – це наявність на обмеженій території різних культур,

світоглядів, поглядів на життя та необхідність і неминучість їхньої взаємодії у повсякденному житті. Безперечно, що подальший успішний розвиток громади міста неможливий без урахування реалій етносоціальних процесів, характеру, особливостей і тенденцій розвитку народів, що населяють його. Міжетнічна взаємодія – це готовність до співпраці, культурного взаємообміну і взаємозбагачення та взаємної емпатії. Одним із таких локальних осередків міжетнічної взаємодії в українському суспільстві є місто Мелітополь Запорізької області, у якому вже понад 230 років гармонійно співіснують майже 100 етнічних і національних спільнот. Історико-культурні умови, етнонаціональний склад міста створили специфічне соціокультурне середовище, у якому й зараз триває безконфліктний інтегративний тип розвитку міжнаціональної взаємодії. За тривалий час спільного проживання поступово стерлися межі настороженості до іншої культури, що знайшло відображення переважно в толерантному ставленні етносів і релігійних громад.

У місті Мелітополі вже тривалий час також співіснують й розвиваються православна, греко- та римо-католицька, мусульманська, караїмська, іудаїстська, протестантська, буддистська, кришнаїтська конфесії, у мирі та злагоді живуть різні етноси й національності, які демонструють приклад добросусідських відносин, взаємоповаги, виконують роль регіонального центру, створюють ту неповторну ауру, що притаманна перехрестю різних культур, релігій і народів. У місті зареєстровано 31 громадську національнокультурну організацію, із яких 22 – об'єднано у Спілку громадських організацій "Рада національних товариств". При національно-культурних товариствах працює дев'ять недільних шкіл, завданням яких є вивчення рідної мови, історії, культури. У місті проживають люди різних національностей, походження, носії різних мов, традицій чи релігій. Політичні лідери і громадяни міста сприймають цю різноманітність позитивно, як ресурс. Таке місто активно бореться з дискримінацією й адаптує свої методи управління, установи та послуги до потреб населення. Місто заохочує змішування та взаємодію між різними етнічними групами й конфесіями в міському просторі, а

різноманітність не обов'язково означає складнощі й перешкоди, вона може стати містком до розуміння і збагачення нашого життя.

Пошуки нових форм діалогу також вказують, що громадянська активність у міжконфесійних практиках зазнає змін і перебуває у стані постійного позиціонування відповідно до потреб і вимог сучасності. Важливим інструментом, що сприяє зміцненню духовності, миру та злагоди за теперішніх обставин стала участь у діалозі конфесійних лідерів різних релігійних общин Мелітополя, які стали активними учасниками Міжконфесійного комітету християнських церков Мелітополя. Члени міжконфесійної робочої групи у своїй діяльності виходять із того, що найчутливішою стороною міжконфесійного діалогу є те, що всі релігійні течії оцінюють людину як цілісну особистість, у якій ця складова її культури проявляється в очікуванні від інших під час діалогу порозуміння стосовно їхніх переконань. Члени міжконфесійного комітету усвідомлюють неминучість того, що не всі жителі міста будуть їхніми послідовниками, і вважають метою своєї діяльності здорову та збалансовану реакцію мирян в обох випадках як свідчення цілісної, культурно сформованої особистості вірянина тієї чи іншої церкви.

Ще одним важливим чинником цивілізованого міжконфесійного діалогу духовні лідери міста вбачають у позиції міської влади. На їхню думку, неприпустимо, коли принцип "відокремлення церкви від держави" дозволяє інколи владі усунутися від забезпечення нормальних відносин між релігійними групами, що мешкають на теренах громади, оскільки в багатьох випадках лише влада може запросити до діалогу, а іноді й зажадати такого діалогу. Не менш важливо, щоб світською владою в межах її повноважень підтримувався правильний баланс у взаєминах із цими групами. Саме дотримання цих принципів й може засвідчити компетентність органів влади як суб'єктів культурної розбудови міста, які повинні опиратись і на консолідовану думку релігійних громад, провідниками якої є пастори релігійних громад.

Одним із засобів міжконфесійного діалогу щодо актуальних проблем регіону й міста релігійні лідери і служителі церков Мелітополя обрали зустрічі

з представниками влади міста та громадськості у вигляді регулярних молитовних сніданків, проведення яких уже стало доброю традицією для міста. У світовій практиці молитовні сніданки є важливим інструментом, що сприяє зміцненню духовності, миру та злагоди, свідоцтвом підтримки моралі, заснованій на християнських цінностях. Нещодавно (в червні поточного року) відбувся черговий із таких заходів, організованих Міжконфесійним комітетом християнських церков Мелітополя, куди крім священнослужителів – представників релігійних громад були запрошені представники влади, бізнесу, охорони здоров'я, культури, освіти, науки, національних товариств і громадські діячі. Пресвітер релігійної громади "Церква Євангельських християн "Благодать" Михайло Брицин зазначив, що молитовний сніданок за темою "Мир і добробут нашого міста. Роль Церкви" відбувається насамперед тому, що вони дбають про майбутнє і прагнуть віднайти спільну мову з кожною людиною. На думку релігійного діяча, – "Не тільки Церкви відкрили для себе можливість допомоги переселенцям, а й сама можливість допомогти потребуючим в цей непростий час відкрила очі багатьох на справжній сенс існування церкви". "Саме в цьому, звертаючись до присутніх на молитовному сніданку зазначив Михайло Брицин, і полягає справжній прояв полікультурності нашого міста. Адже крім нашого минулого й теперішнього, захмареного війною часу, нас об'єднує віра в наше майбутнє. У цьому сенсі для нас – ви не вимушені переселенці, а, насамперед, ті, хто в недалекому майбутньому нашими спільними зусиллями обов'язково повернеться до звичного життя". У привітальному слові голова Міжконфесійного комітету, старший єпископ Апостольської євангельської церкви "Слово життя" Дмитро Бодю зазначив, що показником спільної діяльності церков у Мелітополі впродовж тривалого часу, коли церкви надавали посильну допомогу міській владі в облаштуванні побуту військовиків, переселенців, жителів прикордонних міст і сіл, було щире здивування переселенців тим, як різні церкви міста, попри всі розбіжності їхніх релігійних доктрин, злагоджено відгукнулися на їх потребу в допомозі, як священики різних церков знають один одного та

співпрацюють. Надзвичайно важливим чинником вирішення проблем прийому містом вимушено переселених осіб стало взаємопорозуміння в цьому питанні міжконфесійних спільнот міста.

Усвідомлений підхід до релігійних аспектів полікультурності надзвичайно важливий, оскільки лише запросивши до діалогу носіїв цих відмінностей і можна визначити чинники можливих непорозумінь. Зрозуміло, що проживання людей різних релігійних переконань у єдиному соціальному просторі міста завжди вимагає неодмінного врахування цих відмінностей і віднаходити спільні знаменники в багатьох культурних питаннях, а інколи – шукати й давати відповіді на виклики такого сусідства. Власне відкритий діалог різних течій релігійної культури і дає змогу його учасникам стати компетентними не лише в міжконфесійних взаєминах, а й у нинішніх умовах напруженої ситуації на Сході та в Криму, й отримати підказки – як досягти миру та стабільності. Цілком очевидно, що саме міжконфесійна злагода допомогла вистояти у скрутний час і не допустити проявів сепаратизму в Мелітополі.

Черговий молитовний сніданок відбувся також у вересні цього року, організатором якого виступив Міжконфесійний комітет християнських церков міста за участі священиків, міського голови й депутатів міської влади. Тема, яка була винесена цього разу на обговорення, була досить нагальною для України – "Держава і Церква". Задав тон для обговорення гість Молитовного сніданку Андрій Зелінський, священик УГКЦ, який у червні 2014-го р. став першим військовим капеланом при штабі АТО, нагороджений волонтерською відзнакою Народний герой України, член Ініціативної групи та наглядової ради, викладач Української Академії Лідерства. Член Дорадчої ради Інституту лідерства, автор книг "Соняхи. Духовність на час війни" та "На ріках Вавилонських. Кілька думок про повернення". Члени молитовного сніданку підкреслювали, що суспільна значущість Церкви полягає у формуванні колективного мислення, культурного обміну, національних взаємовідносин, порозуміння різних народів на засадах миру та злагоди. А оскільки будь-який релігійний рух обов'язково

має на увазі й людей, які не прийняли його, на думку пресвіттера релігійної громади "Церква Євангельських християн "Благодать" м. Мелітополь Михайла Брицина, можна й потрібно говорити про релігійні аспекти полікультурності в міському житті. До принципових засад міжкультурного діалогу між конфесіями варто віднести усвідомлення лідерами релігійних груп їхньої відповідальності за все, що відбувається на всій території громади, оскільки в нашому глобалізованому світі нині неможливо влаштувати локальний рай. Тобто, програш у чомусь вірян однієї конфесії, швидше за все, означатиме і програш всіх, і певним чином означатиме і проблеми для всього міста.

Тому є всі підстави констатувати, що участь священиків християнських церков Мелітополя в таких зустрічах сприяла побудові добрих стосунків між християнами різних конфесій і стала унікальним просвітницьким майданчиком у громадському житті. Констатуючи, що далеко не кожне місто України зараз може похвалитись такою плідною співпрацею і взаємопорозумінням різних релігійних конфесій, що і є одним із "секретів" успішності полікультурного Мелітополя, і підтверджуючи важливість таких заходів, зауважимо, що саме в них ще очевиднішою стає важливість уваги міської влади, науковців і освітян до релігійного життя міста. Адже лише детальні та ґрунтовні дослідження виявлених проблемних площин і знаходження шляхів їхнього вирішення у відкритому діалозі дозволить набути реальної міжкультурної компетентності суб'єктами розвитку міста для подальшої плідної роботи. Крім богослужінь релігійні громади залучаються до суспільної діяльності.

Воєнні дії на сході України активізували діяльність волонтерів і громадських організацій. Християнські церкви та волонтери при приходах теж беруть активну участь у наданні матеріальної допомоги, психологічної та духовної підтримки переселенцям і їхнім сім'ям, українському війську, сім'ям військових. Головними напрямами роботи християнських волонтерів є збір коштів на лікування воїнів української армії та продуктів харчування, одягу, допомога переселенцям із Донбасу, організація дозвілля для дітей та молоді з регіонів, де проходять воєнні дії тощо.

Християнські церкви співпрацюють не лише з державою, але й із громадськими організаціями. Вони орієнтуються на різні групи громадян, ураховуючи їх потреби. Крім вирішення досить актуальних суспільних питань дають можливість для особистісної самореалізації, де кожна людина може розкрити свій потенціал, показати свої можливості. Така суспільна діяльність впливає на формування людини не лише як вірянина, але й гідного члена громадянського суспільства, який займається необхідною та корисною справою. За даними опитування види співпраці християнських церков із мерією м. Мелітополя, на думку респондентів, спрямовані на участь у міських заходах, на волонтерську діяльність, співпрацю з національно культурними співтовариствами, участь у підготовці інтеркультурної стратегії міста, міських та соціально-мистецьких форумах, участь у спільних засіданнях громадських організацій, державних і міських святах, науково-практичних конференціях.

Основними формами співпраці Церков між собою є допомога малозабезпеченим, спільне відзначення релігійних свят, допомога військовим в ООС, молитовні благодійні сніданки, спільні концерти до релігійних свят. Висновки з проведеного дослідження. Отже, позакультова діяльність, яка здійснюється християнськими церквами міста з метою поширення духовності, формування цінностей громадянського суспільства внаслідок налагодження міжконфесійної та міжрелігійної співпраці, взаємодії з іншими соціальними інститутами, постає як суспільно значима й важлива. Саме церква стала тим консолідуючим осередком суспільного життя міста. Багатоманіття діючих релігійних об'єднань міста характеризуються широким входженням релігії в різні сфери життя, тісним зв'язком релігійних і національних проблем.

Таким чином, у межах здійсненого нами дослідження було доведено, що позакультова діяльність сучасних християнських церков міста є важливим чинником розбудови громадянського суспільства в Україні. Завдяки участі в таких практиках громадяни залучаються не лише до життя церкви, але й до суспільного життя, до вирішення актуальних проблем життєдіяльності соціуму загалом та окремих, найбільш вразливих соціальних груп, що на

індивідуальному рівні сприяє розвитку соціальної суб'єктності особистості, її самовдосконаленню та самореалізації, актуалізації громадянсько-релігійної суб'єктності, а на суспільному – створює оптимальні умови для актуалізації форм самоорганізації громадян у вирішенні численних соціальних проблем. Нині церква як соціальний інститут не є замкненою системою, вона відкрита до змін, що відбуваються в сучасному українському суспільстві та світі загалом.

Список використаних джерел

1. Антонова О. И. Роль религиозных общностей в реализации социальной политики / О. И. Антонова // Социологические исследования. – 2009. № 9. – С. 89–96.

2. Кисельов О. Урізноманітнення виявів соціального служіння релігійних спільнот України / О. Кисельов // Релігійна панорама. – 2007. – № 12. – С. 52–54.

3. Климов В. Толерантність міжконфесійних відносин як культура нового тисячоліття / В. Климов // Релігійна панорама. – 2010. – № 1. – С. 29–33.

4. Колодний А. Свобода місіонерської діяльності в Україні / А. Колодний // Релігійна панорама. – 2007. – С. 52–56.

5. Колодний А. Україна в її релігійних виявах / А. Колодний. – Л. : СПОЛОМ, 2005.

6. Колодный А. Социальное служение конфессий Украины: мотивы, формы, проблемы / А. Колодный // Релігійна панорама. – 2011. – № 6. – С. 29–36.

7. Краснопольська Т. М. Механізм взаємодії церкви та держави в україні: характеристика основних елементів / Т. М. Краснопольська // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 55. Режим доступу: http://www.google.com.ua

8. Ломака І. І. Релігія та церква як фактор розвитку нації: вплив поліконфесійності українського суспільства на формування політичної нації / І. І. Ломака // Наук. вісн. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Рівне : , 2012. – Вип. 9. – С. 23–29.

9. Українська помісна православна церква як чинник консолідації суспільства в умовах російської агресії // Аналітична записка, 2018. Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/1_AZ_Zdioruk_27042018-287cb.pdf

10. Онищук С. В. Участь церков у політичних процесах як чинник державотворення сучасної України. Державне управління: удосконалення та розвиток 2014. 10. / С. В. Онищук. Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua

2.10. ІНТЕРКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ МЕЛІТОПОЛЯ: ЕМПІРИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ, ПОКАЗНИКИ ТА ІНДИКАТОРИ

Сучасне українське суспільство знаходиться в умовах системних змін, які охоплюють не лише політичну та економічну системи, але й таку просторово-територіальну складову як місто. Сучасні міста формують базис економічної і політичної могутності країни, а також виробляють у собі матеріальні, духовні та інформаційні ресурси, які забезпечують суспільні потреби. Трансформаційні імпульси реалізуються в містах і конвертуються в нові форми життєдіяльності міської спільноти. Такі форми потребують ретельного вивчення для вироблення ефективної політики не лише на рівні міського самоврядування, але й державного.

В той же час глобалізаційні процеси диктують особливий вплив соціокультурних факторів на базові сфери життєдіяльності міста. Мова йде про інтеркультурність як міський феномен, який набув популярності у 80-х роках XX століття в країнах Західної Європи. Інтеркультуралізм передбачає активний й позитивний діалог різних культур як на рівні мікротериторій, так і суспільства в цілому, на їхньому взаєморозумінні та взаємозбагаченні.

Саме інтеркультурний підхід може забезпечити мирне співіснування представників різних культур в умовах України як нетипової поліетнічної держави, регіони і міста якої мають різний історичний досвід, культурний та

економічний розвиток. Одним із таких міст є Мелітополь, в якому більш ніж 230 років гармонійно співіснують понад 90 етнічних та національні спільнот, функціонують 31 національно-культурне товариство. Місто з 2008 року є активним учасником Програми Ради Європи «Інтеркультурні міста» [9].

Водночас, тривалий вплив радянсько-російської ідеології призвів до того, що менталітет містян сформувався на космополітичній основі при відповідній деградації соціокультурних практик. І вже за часи незалежності мешканці міста постали не як об'єднана спільними інтересами спільнота, а соціально та політично розрізнена громада, досить аморфна, слабо інтегрована і без чіткої суб'єктності. Саме тому інтеркультурність може розглядатися як ресурс накопичення соціокультурного капіталу міста, який консолідує містян на рівні муніципальної території і прискорить процес набуття ними ідентичності. До того ж, науковий дискурс досі не виробив єдиного підходу щодо дослідження соціокультурного капіталу, що пояснюється можливістю застосування різнорівневих кількісних показників для його вимірювання, а це, в свою чергу, ускладнює системний аналіз даного феномену. Не дивлячись на достатньо вагомий перелік досліджень, які застосовують теорії «соціального капіталу» для пояснення змін в українському суспільстві, існує суттєва прогалина вивчення соціокультурного капіталу на рівні соціально-територіальних спільнот, зокрема міста.

Інтеркультуралізм як один із цивілізаційних маркерів сучасної епохи сформувався в межах концепції мультикультуралізма, яка набула популярності в останню чверть XX століття. Обидва підходи пропонують розуміння головних світоглядних засад і політичних курсів міжкультурної взаємодії. Водночас між ними існують відмінності, які можуть бути окреслені лише порівнюючи дані концепції.

Мультикультуралізм як науковий підхід та політична практика виник у країнах Західної Європи з метою осмислити нове етнічне та культурне розмаїття, породжене багатомільйонною еміграцією у 60- 80-ті роки, головно з країн «третього світу», а потім ще зі східної Європи. Така полікультурність

несла певні проблеми системам цінностей національних держав Заходу.

На повсякденному рівні поняття «мультикультуралізм» розуміється як співіснування на певній території багатьох культур, жодна з яких не є панівною.

Більш детальне тлумачення дає Британський довідник О'Саллівена та Гартлі з теорії культурної комунікації. «Мультикультуралізм – означення і вивчення суспільства як такого, що вміщує численні відмінні, але взаємно пов'язані культурні традиції та практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства. Із визнання суспільства мультикультурним постають два основні наслідки:

- переосмислення уявлень про культурну єдність (цілісність) суспільства, що включає відмову від спроб «інтегрувати» різні етнічні групи, оскільки інтегрування передбачає перетворення на «невідрізненну» частку панівної культури;

- переосмислення поняття культурного різноманіття: слід враховувати владні відносини, відносини домінування (power relations) між різними культурними (етнічними, соціальними) групами, аналізувати міжкультурні взаємини як такі між сильними (домінуючими) та слабкими (пригнобленими) культурами, а не просто стимулювати «інтерес до екзотичного» [30].

Коротко можна підсумувати, що мультикультурне суспільство з одного боку, розуміється як таке, в якому регулюються культурні відмінності у рамках формули «інтеграція без асиміляції», в якому ключова роль відводиться заохоченню та підтриманню культурного різноманіття, а з іншого - практикується політика толерантності культур, добросусідства спільнот у межах єдиної держави. Мультикультуралізм – це, насамперед, «концепція «толерантності культур», яка прагне подолати крайнощі ціннісного абсолютизму й етноцентризму, з одного боку, й культурного релятивізму – з іншого» [6, с. 77.]

Вже до початку 80-х рр. XX ст. ключові постулати концепції мультикультуралізму вийшли на рівень засадничих принципів політичної

практики більшості західних держав та міжнародних організацій.

Водночас один із засновників концепції мультикультуралізму Ч.Тейлор, наголошує, що мультикультуралізм виявляється не лише в боротьбі індивідів за визнання, але й у вимозі визнавати їхню оригінальність, своєрідність груп, що висувається до інших. За словами Ч. Тейлора, окремі культури являють собою незалежні сутності; будь-який індивід може існувати лише як частина певної культури [29]. Звідси постає питання статусу та прав культурних меншин, їх підтримки з боку держави. На такі питаннях акцентує увагу, звертаючись до питання політичної рівності між меншістю та більшістю в поліетнічному суспільстві, інший теоретик мультикультуралізму У. Кимліка. Держава, на його думку, повинна надавати фінансової підтримки окремим культурним заходам, які працюють на утвердження багатства і різноманітності культурних ресурсів. Без такої підтримки значна кількість етнічних культур може просто зникнути, втратити власну культурну ідентичність. Така політика підвищує стабільність у суспільстві та усуває нерівність між етнічними й релігійними групами [12,с.145].

Американський політолог Ч. Кукатас пропонує політику жорсткого мультикультуралізму в якості реакції суспільства на збереження культурного різноманіття. Суспільство має вживати активних заходів для забезпечення меншинам не тільки повноцінної участі в житті суспільства, але й надавати максимальних можливостей для збереження їх ідентичності та традицій. До різноманіття потрібно ставитися не просто толерантно, його потрібно закріплювати, заохочувати та підтримувати не тільки фінансово, але й через надання меншинам особливих прав [15].

Українська дослідниця А. Колодій, зупиняючись на питаннях етнонаціональної політики в сучасних демократіях, визначає мультикультуралізм як принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає й підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати всіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов’язує підтримувати такі зусилля громадян [13, с.10].

Проаналізувавши основні підходи до визначення мультикультуралізму, можна констатувати, що основними його ознаками є:

- визнання культурного різноманіття суспільства, держави як цінності;
- відмова від ієрархії культур на «вищу-нижчу», «відсталу-передову»;
- право громадян зберігати, розвивати свою культурну ідентичність та традиції;
- відмову від ідеї суцільної громадянської інтеграції на користь політики толерантності, добросусідства спільнот.

Проте практика застосування мультикультуралістичного підходу виявила багато суперечностей. Зокрема, посилювалася групова ідентичність за рахунок індивідуальної. Це було зумовлено тим, що пільги, які надавалися урядами на підтримку й розвиток культурної та етнічної неповторності, стосувалися груп, а не окремих індивідів. З іншого боку, така політика призвела до посилення замкненості національно-етнічних спільнот та створення штучних меж між ними.

Із цього приводу А. Шлезінгер-молодший визначає мультикультуралізм як ідеологічну концепцію, яка за своєю сутністю призводить до заміни суспільних ідеалів «асиміляції – фрагментарністю, інтеграції – сепаратизмом» [28].

У відповідь на дану критику була розроблена модель інтеркультуралізму, як інший підхід до вирішення проблеми співіснування різних культурних та етнонаціональних спільнот у єдиному просторі. На відміну від мультикультуралізму, який сповідує добросусідство спільнот і культур, інтеркультуралізм орієнтований не стільки на захист культурних відмінностей, скільки на пошук шляхів взаємодії різних спільнот як носіїв різних культурних систем. Інтеркультуралізм передбачає наявність спільних інтересів у громадян різних національностей, релігій тощо, яких об’єднує спільне почуття громадянської відповідальності за свою державу [4]. Відтак інтеркультуралізм не заперечує ідей мультукультуралізму, а доповнює їх завданням інтеграції

спільнот на громадянській основі. «Ідентифікація та консолідація людей мають вибудовуватися не на етнічній а на громадянсько-політичній основі, на засадах загального добробуту в державі, спільного внеску всіх спільнот і груп, які проживають на певній території, в її розвиток» [21].

В книзі «Міжкультурні міста: до моделі міжкультурної інтеграції», яка є результатом спільної програми Ради Європи і європейської комісії «міжкультурні міста», йдеться, що «Інтеркультуралізм – ідея такої політики і практики, яка підтримує взаємодію, розуміння і повагу різних культур і національно-етнічних груп» [16].

Сучасний культуролог С. Драгоєвич негативним аспектом мультикультуралізму називає статичність, оскільки наголос робиться не на міжкультурному обміні та взаємовпливі, а на збереженні існуючих культур меншин, отже, у певному сенсі – на консервації status quo.

Динамічнішою, на його погляд, є концепція інтеркультуралізму. У ній наголос робиться якраз на забезпеченні активного й позитивного діалогу різних культур у суспільстві, на їхньому взаємопорозумінні та взаємозбагаченні [27].

Отже, якщо основна ідея мультикультурализму полягає у розділенні культур та зберіганні їхніх відмінностей, то інтеркультуралізм акцентує увагу на тому, що ці відмінності динамічні і можуть змішуватися. «Його цільове призначення полягає у пошуку спільності на основі вигоди від взаємодії , яка дає основу для зближення культур, формуванню спільного культурного коду» [1, с.7].

Мультикульутралізм та інтеркультуралізм як концепції та політичні практики є найбільш популярними для осмислення та регулювання відносин культурного різноманіття в сучасному світі. Відмінності між ними полягають передусім у механізмах, які пропонується застосовувати, для сприяння підтримки та розвитку представників різних національних, етнічних, релігійних, мовних, расових та інших меншин. Мультикультуралізм пропонує політику збереження та розвитку культур на основі принципів добросусідства і толерантності, інтеркультуралізм – пошук шляхів взаємодії різних культур,

зокрема і етнічних. Найбільш конструктивною, на наш погляд, є модель інтеркультуралізму, як найбільш динамічніша і така, що відповідає національно-державницьким орієнтаціям українського полікультурного суспільства, оскільки одним із шляхів взаємодії представників етнічних спільнот є спільне почуття громадянської відповідальності за свою державу, у межах якої вони проживають.

В соціологічній науці концептуалізація поняття «соціальний капітал» є незавершеною, що обумовлено різними методологічним підходами до аналізу його змісту та рівнів. Оскільки капітал є складним та багатозначним поняттям, і не охоплюється одним визначенням, то його слід експлікувати шляхом аналізу існуючих підходів до його вивчення.

Широке використання категорії «капітал» у соціології стало можливим після виходу у світ книги Г. Беккера «Людський капітал» у 1964 р [3].

Людський і соціальний капітал, на його думку, взаємопов'язані і впливають одне на одного. Витрати на освіту, здобуття знань, вмінь та навичок працівників з часом можуть принести прибуток підприємству. Г. Беккер по суті заклав концепції індивідуального соціального капіталу, тобто його теоретичний аналіз на мікрорівні.

Справжнього ж соціологічного змісту поняття капітал набуло в роботах П.Бурд`є. Відповідно до його концепції існує три стану капіталу: об'єктивований, інкорпорований та інституціоналізований. Об'єктивований (objectified state) охоплює такі культурні ресурси, як заклади і предмети культурного призначення (навчальні, мистецькі, рекреаційні тощо), культурні блага, культурні права, знання. Оскільки об'єктивований культурний капітал знаходить своє вираження в матеріальних цінностях, то, може передаватися й символічно, за допомогою інкорпорованого капіталу.

У свою чергу, інкорпорований стан (embodied state) – це отримані навички, вміння, знання, які перетворилися в частину особистості, стали габітусом, безпосередньо інкорпорувалися в людину. Саме вони становлять підґрунтя конкурентоспроможності сучасної людини, її здатності не тільки

репродукувати чи модифікувати вже відоме, а й створювати принципове нове. Тому стрижнем інкорпорованого культурного капіталу є освіта.

Щодо інституціоналізованої форми капіталу (institutionalized state), то її прояви французький соціолог убачав у всякого роду свідоцтвах культурної компетенції людини, пов'язані з індивідуальною відзнакою, отже, з престижем чи репутацією даної особи в певному суспільному середовищі. Згідно з Бурдьє, якщо економічний капітал безпосередньо конвертується у гроші й інституціоналізується у формі прав власності, то культурний – конвертується за певних умов в економічний капітал і може бути інституціоналізованим у формі наукових, освітніх, професійних, мистецьких кваліфікацій, відображених у відповідних офіційних свідоцтвах [5].

П. Бурдьє розуміє капітал як динамічний ресурс, який потенційно може конвертуватися. Мікрорівневе розуміння капіталу базується на твердженні, що відносини між індивідами є джерелом матеріальної, інформаційної та емоційної допомоги.

Макрорівневе розуміння капіталу розробляли Р. Патнем, Ф. Фукуяма, Л. Ханіфан, Дж. Якобс та інші.

Найважливішою складовою соціального капіталу за Ф. Фукуямою є спонтанне спілкування, що є основою здібності створювати нові асоціації, невід`ємними характеристиками яких є горизонтальність і неформальність. Відмінність між ними криється в характері довіри: у вертикальних мережах довіра, яка є необхідною умовою для співробітництва, сфокусована на владі, а у горизонтальних – на взаємності. Він акцентує увагу на значущості соціального капіталу для збереження механізму спадковості в суспільстві та підтримання контактів між покоління. Саме завдяки накопиченому соціальному капіталу підтримується сталість і розвиток цивілізації [26].

Вплив соціального капіталу на соціально-економічне становище країни і окремої, наприклад міської, спільноти досліджував американський політолог Р. Патнам. Його головний висновок полягає в тому, що володіння соціальний капіталом має велике значення для добробуту людей. Він визначає соціальний

капітал як «особливість суспільного життя – мережі, норми і довіра, які дозволяють його учасникам більш ефективно взаємодіяти один з одним завдяки спільним інтересам» [18].

Крім того, досліджуючи соціальний капітал, треба враховувати такий коефіцієнт як недовіра, який характеризує зовнішнє враження суспільства від тієї чи іншої групи.

Сьогоднішній зміст даного поняття був визначений Джеймсом Коулменом (James Coleman) у його статті «Капітал соціальний та людський» у 1992 році. Порівнюючи різні форми капіталу, Дж. Коулмен пише: «Якщо фізичний капітал можна повністю відчути, оскільки він втілюється в очевидних матеріальних формах, то людський капітал менш відчутний. Він виявляється у навичках та знаннях, набутих індивідом. Соціальний же капітал можна відчути ще менше, тому що він існує тільки у взаємостосунках індивідів. Так само, як фізичний та людський, соціальний капітал полегшує виробничу діяльність. Наприклад, група, в якій існує повна надійність та абсолютна довіра, здатна здійснити набагато більше, ніж група, що не має подібних якостей» [14, с.130].

Отже, згідно Дж. Коулмену, соціальний капітал – це потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, який формується в результаті міжособистісний відносин: соціальні норми, обов'язки та очікування, інформаційні канали. Соціальний капітал дозволяє членам співтовариства довіряти один одному, співпрацювати з метою створення нових форм та асоціацій життєдіяльності.

Розглянуті визначення групового капіталу включають довіру, співпрацю і соціальні зв'язки між людьми. А умовами великого об'єму соціального капіталу на макрорівні є специфічні цінності, норми і довіра [8].

Структурними елементами соціального капіталу є соціальні мережі, спільні норми, цінності та довіра.

У вітчизняній науці теоретико-методологічні аспекти вивчення та вимірювання даного феномену залишаються на стадії розвитку та потребують глибинного вивчення. Експерти зазначають складність його вимірювання в реаліях пострадянського суспільства (В. Степаненко); проблематичність

обумовлена психологічними особливостями українців (В. Васютинський); кризисом довіри до влади і політичної еліти (В. Васютинський) та інші.

Для деяких вчених соціальний капітал є методологічною основою для дослідження культурного капіталу конкретних явищ соціального життя. Зокрема, Н. Победа вважає, що різноманітні форми існування толерантності можуть бути представлені в контексті теорії «соціального» і «культурного» капіталів [19].

Інші вітчизняні науковці С. Катаєв та Л. Барзєнкова-Мяснікова, досліджуючи соціальний капітал на мезорівні (міста), визначають його як «…свідоме використання індивідом, соціальною групою, організацією або всією спільнотою соціальними мережами, які завдяки довірі, спільним нормам, є засобами досягнення єдності, згуртованості в цих спільнотах, досягненням спільних цілей, що і підтримує життєдіяльність даної спільноти» [10, с.23].

Отже, соціальний капітал, на думку сучасних науковців, накопичується в результаті взаємодії людей, яка обумовлена усталеними культурними нормами та цінностями, стилями поведінки. Така взаємодія безпосередньо впливає на соціально-політичне становище та визначає економічний розвиток країни. Відтак соціальний капітал міста можна представити в якості ресурсів, які збільшують економічний і соціальний розвиток міської спільноти шляхом створення і підтримки соціальних мереж і моделей соціальних організацій.

Щодо культурного капіталу, то для його визначення застосовують безліч індикаторів, які корелюють як з соціальним, так і з людським капіталами.

Так, О. Голоденко зазначає, що «культурний капітал – це сукупність вроджених та набутих у процесі соціалізації знань, умінь, навиків, цінностей, стереотипів, здібностей, мотивацій, що мають культурне забарвлення та здатні визначати поведінку індивіда за тих чи інших обставин, а також які можна накопичувати та в подальшому конвертувати у інші форми капіталів» [7, с.50].

С. Катаєв та Л. Барзєнкова-Мяснікова розуміють культурний капітал більш ширше – «це знання, які дозволяють людині розуміти і оцінювати різні типи культурних відносин і культурних продуктів, ті сили, які є креативним

джерелом життєдіяльності. Вони складають творчій потенціал особистості, соціальних груп, організацій, їх можливості та творчу енергію» [10, с.57].

У межах соціологічної науки, на нашу думку, культурний капітал позначає культурну компетенцію людини – сукупність інтелектуальних здібностей, знань, умінь, навичок, моральних якостей, кваліфікаційної підготовки індивіда або індивідів, які використовуються в процесі здійснення соціальної діяльності і джерелом життєдіяльності як індивіда, так і спільноти в цілому.

Отже, культурний капітал корелює із соціальним: їхні предметні поля пересікаються, тому дуже важко чітко окреслити індикатори вимірювання кожного із них по одинці. У багатьох випадках соціокультурний капітал ширше ніж соціальний, тому при його дослідженні правомірно використовувати поняття, які використовуються по відношенні до соціального.

В якості однієї із можливих схем вимірювання соціокультурного капіталу, виходячи із тематики нашого дослідження (мезорівень – місто) є ті сфери життєдіяльності міста, які пов`язані з його ресурсами: общинний або комунальний – сімейний, сусідський, мережевий капітали; муніципальний, людський, культурний, символічний, політичний капітали. Сукупний, об’єднавчий всі види – соціокультурний капітал міста.

Мережевий капітал – канали взаємодії особистості, групи з іншими групами та організаціями, сферами життєдіяльності міста в цілому. Мережевий капітал інтенсифікує ефективну кооперацію та обмін знаннями.

Людський капітал – якості, знання, здібності людини, які вона використовує для свого розвитку як члена певної спільноти.

Символічний – «запас знань і символів», які поширені в суспільстві або соціальній групі [10], а в нашому випадку у міській спільноті.

Політичний капітал – це ресурс легітимності і довіри в структурі соціокультурного капіталу міста.

Культурний – потенціал міської спільноти, який включає в себе культурні норми, зразки поведінки, ментальні настанови міської спільноти. В

об’єктивованій формі він містить культурні досягнення міської спільноти – видатні особистості, предмети мистецької, художньої та літературної практики, міські знаки та символи, які поділяються більшістю містян.

Основою муніципальний капіталу є взаємодія містян та інституцій, яка спрямована на вирішення проблем міста і створення соціальної інфраструктури [10].

Відтак, складові соціокультурного капіталу міста можуть бути представлені як наступні види ресурсів: комунальний соціальний капітал – довіра, мережі підтримки, практики соціального діалогу, згуртованість, ідентичність; муніципальний соціальний капітал – солідарність, відповідальність; культурний капітал – норми, цінності, креативність, інноваційність; символічний – знаки, символи, бренди; політичний капітал – легітимність; людський – знання, навички.

Мелітопольщина – територія зі складною і своєрідною історією етнокультурного розвитку. Наприкінці XVIII-поч.XIX ст. на ці землі почали переселятися представники різних етнічних та конфесійних груп: меноніти, греки, німці, болгари, євреї, поляки, караїми та інші. З плином часу етнонаціональний склад населення міста ускладнювався. Наявність на спільній території багатьох культур, за відсутності корінного населення, неоднозначно вплинуло на рівень етноконфліктності й викликали відповідні етносоціальні й статусно-рольові зміни у соціально-просторовій структурі даного соціуму. Вагомого значення для формування особливостей менталітету за радянських часів набув подальший розвиток міста як промислового центру. Індустріалізація регіону проводилася під політичним та культурним домінуванням Росії, що нівелювало цінність етнічної самобутності спільнот. Залежність від «владної національності», від роботи промислових підприємств і тісних торгівельних зв’язків з Росією, призвели до покори владі, життя «сьогоднішнім днем» без осмислення майбутнього. Внаслідок нав’язування політичної культури із-зовні відбулися процеси акультурації-декультурації і поступова асиміляція етнічних спільнот. З огляду на це, Б. Слющинський

дійшов висновку, що ідентичність мешканців регіону є «сегментарною», а стиль життя і субкультура – «гібридними» [24,с.18].

Враховуючи вказані чинники мешканці міста вже за часи незалежності постали не як об'єднана спільними інтересами спільнота, а досить-таки розрізнена етнонаціональна громада зі слабкими внутрішніми інтеграційними зв'язками між групами. Це дає підстави вважати Мелітополь типовим містом поліетнічного Запорізького регіону, яке виробило особливу міську субкультуру та менталітет.

Для виявлення впливу інтеркультурного чинника на формування соціокультурного капіталу міста Мелітополя, як типового міста Південного Сходу України, Центр соціологічних досліджень МДПУ ім.Б.Хмельницького провів соціологічне опитування в період з 09.09.2016 по 12.09.2016 років. Вибіркова сукупність (n) склала 2400 респондентів, Δ±2,3, P=95%. Вибірка багатоступенева, гніздова, квотна.

Соціокультурний капітал міста емпірично подано в дослідженні такими показниками: ідентифікація з містом, участь у діяльності соціальних інституцій на місцевому рівні, соціальна довіра, щільність соціальних комунікацій, соціальний ресурс влади.

Інтеркультурну складову соціокультурного капіталу ми визначаємо як позитивне сприйняття мешканців свого міста як інтеркультурного, гордість за свій статус, наявність міжкультурних соціальних комунікацій різних видів, соціальна довіра до національно-культурних товариств, ставлення до діяльності міської влади з питань розвитку політики інтеркультурності.

Локальна ідентичність вказує на емоційні зв'язки індивіда як із певною територією, так і з міською спільнотою. Без даного почуття неможливо вибудувати солідарні норми поведінки. Відтак, територія є потужним соціальним ресурсом, середовищем соціалізації індивідів, а також джерелом соціальної мобілізації. Територія виступає тут основою групової солідарності, чинником формування певного типу соціокультурних зв'язків [17, с. 66]. Результати дослідження виявили, що майже половина мешканців

ідентифікують себе з містом (48,8%), що вказує на те, що між соціальними групами в місті прослідковуються внутрішні інтеграційні зв'язки, а отже й певний обсяг соціального капіталу.

Більшість містян (67,5%) люблять своє місто, а відтак визнають його значимим для себе. В цьому виявляються емоційні умови міської ідентифікації, позитивне ставлення до міста, а також громадянська активність, оскільки дані показники вказують на бажання взяти на себе відповідальність за долю міста

Гордість за своє місто – це етичний показник ставлення містян до нього, вагомий критерій ідентифікації з ним і важливий індикатор соціокультурного капіталу. За результатами дослідження 61,3% містян пишаються своїм містом, що вказує на наявність емоційних зв'язків прихильності до нього як до території, так і до міської спільноти. Пишаються містяни тим, що місто вдало розташоване на перехресті доріг – 43,8%, проживають представники багатьох національностей – 40%, місто є інтеркультурним – 37,5%, історико-культурною спадщиною – 20,0%, садівництвом – 18,3%, видатними особистостями – 6,3%.

Індикаторами ідентифікації з містом є конкретні об'єкти, знаки, символи або культурні, духовні образи, які повинні бути загальнозначущими, такими, що визнаються міським співтовариством. Це ті відмінності, які визначають специфіку міста, його пам'ятки. Соціокультурний капітал нашого міста визначається й тим індикатором, наскільки міська спільнота визначає інтеркультурність як культурну відмінність, у позитивному сприйнятті даного статусу. Для виявлення ролі і значення інтеркультурного чинника у життєдіяльності міської спільноти ми запропонували визначити містянам ті відмінності Мелітополя, що відрізняють його від інших міст України. Більшість респондентів (62,0%), відзначити, що це стратегічне місто на шляху до Криму, що пояснюється сучасними складними політичними обставинами та військовою агресією Росії. Другу позицію займає така відмінність, як «інтеркультурне місто» – 32,9%, великий районний центр Запорізької області – 27,8%, особливий природний ландшафт – 16,5%.

Отже, на емоційному рівні міська громада позитивно оцінює свій

інтеркультурний статус, пишається їм. Інтеркультурність та багатонаціональність розглядаються міською громадою як певна цінність, а з огляду на це, даний чинник є одним із ресурсів, який формує місцевий соціокультурний капітал.

Мешканці міста демонструють певний рівень сприйняття себе як членів громади через участь у діяльності різних громадських об`єднань. Найбільш значимими для містян є національно-патріотичні об`єднання, в діяльності яких постійно беруть участь 11,3% опитаних, іноді – 30,0%; екологічні – постійно 13,8%, іноді – 28,8%, доброчинні – постійно 11,3%, іноді – 38,8%; волонтерські – постійно 6,3%, іноді – 46,3%. І хоча у більшості випадків ця участь не є постійною, але можна припустити, що містяни цікавляться діяльністю міських організацій добровільно і свідомо. Найменш мелітопольці допомагають переселенцям та беруть участь у діяльності релігійних та політичних організацій.

Порівняно з попередніми роками громадянська активність містян збільшилася за рахунок участі у волонтерських, доброчинних та національно-патріотичних об`єднаннях, що пов`язується з осмисленням подій Революції Гідності та подальшою російською військовою агресією, які викликали сплеск громадської активності на загальнонаціональному рівні. Так, дані моніторингу ЦСМ/УІСД імені О. Яременка за участю відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» демонструють, що українці конвертують енергію спротиву в енергію будівництва. Опитування (серпень 2014 р.) показало, що потенціал громадянської активності продовжував залишатись на тому ж рівні, як і одразу після завершення подій Євромайдану. Відчували себе готовими контролювати місцеву владу 28,4% українців, увійти до консультативних/експертних рад 18,2%, організовувати групи для розв’язання місцевих проблем 13,5% [25]. Отже, мелітопольці виявляють рівень громадянської активності, який відповідає загальноукраїнським тенденціям.

Участь містян у діяльності різних громадських об`єднань, до того ж в

більшості випадків не політичного спрямування, є показником готовності до соціальних змін, бажанням змінити власними силами своє життя в межах муніципальної громади. Саме через таку участь вибудовується соціальні зв`язки громадянського суспільства на мікрорівні.

Чим щільніші взаємодії між індивідами та соціальними групами в місті, тим більший обсяг соціального капіталу. Тому аналіз даних дає підстави зроби висновок, що міська спільнота володіє певним ресурсом громадянської участі, а отже в місті відчувається певний обсяг соціального капіталу.

Проте половина містян ніколи не брали участі у будь-якому виді громадської діяльності. Отже, міське співтовариство виявилося амбівалентним: частина містян виявляє готовність до конструктивного самоусвідомлення і самовизначення, відчувають себе активними суб`єктами міської громади, які прагнуть у ній якісно жити та працювати. Інша ж частина демонструє пасивність, певну недовіру до громадської діяльності. У сукупності ці люди створюють негативну форму соціокультурного капіталу міста, що проявляється у соціальному міському відчуженні.

Громадянське суспільство починається з довіри індивіда до іншого члена міської спільноти, групи, його соціальній відповідальності на своїй мікротериторії. У випадку інтеркультурного міста, містяни повинні відчувати відповідальність за міжкультурні відносини, за добрі стосунки між представниками етнічних спільнот. 36,6% містян вважають, що така відповідальність більшою мірою проявляється, 10,0% – повністю проявляється, 13,8% – зовсім не проявляється, 18,0% – більшою мірою не проявляється, 22,0% – не змогли визначитися з даним питанням. Можна припустити, що майже половина членів міської спільноти (46,6%) – соціально активні та відповідальні громадяни, які не лише позитивно сприймають інтеркультурний статус міста, але й готові сприяти його розвитку, популяризації, а також будувати добрі стосунки з етносами.

Довіра – ресурс самоорганізації суспільного середовища. Це фундамент, на якому будується взаємодопомога членів міської спільноти, ресурс їхньої

згуртованості. На довірі будуються і соціальні комунікації у місті. Значущість феномену довіри полягає в тому, що без неї неможливе формування міського співтовариства в межах муніципального утворення (а також громадянського суспільства в масштабі держави).

Проте, в місті відчувається значний дефіцит довіри: лише 6,3% вважають, що мешканці міста цілком довіряють один одному, 28,8% – переважно довіряють. Отже, можна констатувати, що «почуття співтовариства», яке засновано на взаємопідтримці, солідарності як між індивідами, так і локальними групами у місті практично відсутнє. Несформованість норм поведінки, заснованих на довірі та солідарності, проявляється не лише у дефіциті соціального капіталу, а і у такому феномені як недовіра, який є малодослідженим у сучасному науковому дискурсі. Феномен недовіри виникає між суб'єктами, для яких характерні відмінності (зокрема і етнічні), різні цінності, норми і правила поведінки. Взаємодія таких суб'єктів відбувається в умовах невизначеності, а поєднує їх лише зацікавленість у кооперації та мирному співіснуванні. Ці чинники стають підґрунтям довіри. Аналіз дослідження дозволяє констатувати, що у міському співтоваристві існує своєрідна «культура недовіри», яка виконує певні функції регуляції життєдіяльності як індивіда, так і групи.

Таке явище можна пояснити як історико-культурними чинниками розвитку міста, які вплинули на особливість менталітету міської спільноти, так і загальними суспільно-політичними тенденціями українського суспільства: недовіра присутня практично у всіх сферах сучасного життя – в політиці, економіці, в системі управління на рівні територіальних громад. З огляду на це, недовіру можна розглядати як негативний феномен – квазікапітал, який викликає такі наслідки для розвитку міського співтовариства, як соціальне відчуження, конфлікти тощо.

Водночас містяни довіряють діяльності національно-культурних товариств: 76,3% опитаних вважають, що такі організації користуються довірою містян частково, 10,0% – повністю. Отже, інтеркультурний чинник

може стати тим підґрунтям, на якому поступово можуть будуватися міські соціальні комунікації, активні форми взаємодій, формуватися солідарні відносини членів міського співтовариства.

Параметрами соціального капіталу є його складові – різні форми соціальних комунікації, що характеризуються цінностями й нормами, а також довірою в різних її проявах. Між явищами соціальної комунікації та соціокультурного капіталу є взаємозв'язки. На думку, С.Л. Катаєва, обсяг соціокультурного капіталу впливає на інтенсивність соціальних комунікацій, а ефективні соціальні комунікації можуть підвищити рівень довіри між містянами [11]. У нашому дослідженні ми прослідковували соціальні комунікації в місті різних типів: опосередковані різними видами медійних засобів – газет, телебачення, Інтернет тощо та безпосереднє спілкування людей. Останній вид комунікації можна визначити як інтерактивний.

З діяльністю національно-культурних товариств 60,0% містян обізнані частково, 8,8% – повністю, а третина (31,3%) зазначила, що не знайомі.

Інформацію про їхню діяльність в більшості отримують через різні медійні засоби: з міського телебачення – 37,3%, соціальних мереж (Facebook та інші) – 33,3%, газет – 22,7%. Другим джерелом за інформативністю є міські заходи, до яких завжди залучені представники етнічних спільнот. Тому 24,0% містян відмітили, що вони особисто знають про діяльність товариств з громадських заходів (День міста та інші міські свята), 17,3% – з міських культурних заходів. В місті також існують декілька закладів громадського харчування, які виготовляють страви національних кухонь, тож 5,3% опитаних відмітили, що саме такі місця є джерелом інформації про етнічні спільноти.

І хоча частина містян отримують інформацію із медійних засобів та міських заходів, водночас 27,5% з них вважають, що в місті не розроблена система інформування про діяльність національно-культурних товариств, 30,0% – частково. Проте, міська спільна потребує такої інформації і готова її сприймати: так 30,0% містян хоча і нічого не знають про таке інформування, але вважають, що воно повинно бути.

Комп'ютерні мережі поєднують дві форми соціальних комунікацій: медійні та інтерактивні. Важливою характеристикою даного виду комунікацій є їхня різновекторність: з одного боку, спілкування може відбуватися з особами та групами з однаковими чи близькими соціальними статусами, а з іншого, з різними соціальними статусами, тобто між владою та спільнотою, між керівниками та підлеглими тощо.

Оскільки третина містян дізнаються про діяльність національно-культурних товариств із соціальних мереж, то вони є вагомим чинником формування каналів міського спілкування, які можуть підвищити рівень довіри в міській спільноті.

Містяни активно спілкуються в соціальних мережах з приводу національних відносин і найбільшої популярністю користуються *Instagram* – 61,8% (переважно молодь) та Facebook – 49,1%.

Іншою формою соціальних комунікації є безпосередні зв'язки між людьми, де спілкування відбувається прямим шляхом. Інтеркультурна комунікативна складова соціокультурного капіталу міста полягає в досвіді безпосередніх соціальних контактів, спілкуванні з представниками етнічних спільнот. Такі взаємодії формують норми й цінності, взаємність членів групи. Значущість такого виду взаємодії полягає в тому, що без прямих контактів містян на своїй мікротериторії неможливе формування територіальної громади як форми громадянського суспільства.

Безпосередні форми соціальної комунікації з представниками етнічних спільнот у місті можна визначити як достатньо щільні. Лише 12,5% містян ніколи не взаємодіяли з ними, 31,3% – взаємодіють один чи два рази на півроку, 25,0% – кожного дня, 11,3% – кожного тижня, 10,0% – кожного місяця, 10,0% – один раз на рік.

Здебільшого таке спілкування відбувається під час дозвілля, відвідування культурних заходів – 36,8%, в навчальних закладах (школі, коледжі, ліцеї, ВНЗ) – 28,1%, в громадських місцях (вулиця, магазин, кафе, транспорт) – 26,3%, на роботі – 15,8%, вдома, в гостях, з сусідами – 12, 3%, в соціальних мережах –

12,3%.

Такі прямі взаємодії переважно відбуваються серед містян середньої та старшої вікової групи, молодь же рідше безпосередньо спілкується з представниками етносів, водночас компенсує це більш інтенсивними соціальними комунікаціями в комп'ютерних мережах.

Особливим ресурсом соціальних комунікацій в місті є відносини між представниками етнічних спільнот та національно-культурних товариств. Від їхньої якості залежить рівень довіри містян до етнічних спільнот, що в свою чергу впливає на обсяг соціокультурного капіталу. 26,3% містян вважають, що стосунки між етнічними спільнотами у місті є дружніми, 26,3% – нейтральними, 25,0% – толерантними, 8,8% – не зовсім дружними, 13,8% – не змогли визначитися. Отже, містяни позитивно відзначають міжетнічне спілкування, і вочевидь в інтеркультурному місті даний вид комунікації посідає особливе місце серед ресурсів накопичення соціокультурного капіталу.

Підтримка діяльності міської влади з питань розвитку інтеркультурної політики є одним із показників включеності мешканців у процеси, що відбуваються в місцевому співтоваристві. Майже половина містян (47,5%) скоріше підтримують діяльність міської влади щодо розвитку міста як інтеркультурного, 28,8% – повністю підтримують, 20,0% – скоріше ні, і повністю не підтримують лише 3,8%. Готовність до конструктивного діалогу з владою з питання інтеркультурності, підтримку її діяльності в цьому напрямку виявила більшість членів міської спільноти. Водночас частина містян (23,8%) не підтримують таку діяльність, тобто існує певний розрив між частиною міського співтовариства й владними структурами, що можна пояснити як недовірою містян до місцевих владних структур в цілому, так і байдужістю чи взагалі негативним ставленням до інтеркультурності. Отже, існує незначний дефіцит політичного капіталу.

До того ж, 43,5% містян вважають, що місцевий бюджет повинен виділяти більше грошей на популяризацію принципів толерантності, дружелюбності між етнічними спільнотами міста, 22,5% – ні, 33,8% – не змогли

визначитися.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що в місті існує певний ресурс ідентичності, що проявляється у наявності спільних цінностей, символічних образів, серед яких інтеркультурність посідає вагоме місце. Міське товариство виявило низький рівень довіри між містянами, амбівалентність громадської участі в місцевих інституціях, що вказує на наявність соціального відчуження значної частини містян. Такі чинники істотно впливають на зменшення сукупного соціокультурного капіталу міста. Водночас на тлі дефіциту соціальної довіри містяни продемонстрували значний рівень довіри до національно-культурних товариств міста, обізнаність з їхньою діяльністю.

В місті існують щільні інтерактивні комунікації з представниками етнічних спільнот, а стосунки між етносами носять позитивний характер. Оскільки від типу взаємин між етносами в інтеркультурному місті залежить рівень довіри містян, то соціальні комунікації між етнічними спільнотами є особливим ресурсом накопичення соціокультурного капіталу. Дослідження показало, що етнічні спільноти достатньо інтегровані в соціально-культурний та публічний простір міста, сприймаються позитивно міською спільнотою. Це дає підстави стверджувати, що інтеркультурність є вагомим ресурсом накопичення соціокультурного капіталу, який згодом може конвертуватися в капітал політичний і консолідувати міську спільноту у громадянську цілісність з чіткою суб’єктністю.

Список використаних джерел

1. Ананьева Е. П. Интеркультурализм и толерантность стран западной европы в условиях новейших миграций [Електронний ресурс] / Е.П.Ананьева // Актуальні проблеми філософії та соціології, 2015. - Режим доступу:http://apfs.in.ua/v8_2015/3.pdf

2. Афанасьєва Л. Інтеркультурна модель як інноваційний чинник розвитку міжкультурної інтеграції міста / Л.Афанасьєва, А.Кузнецова //

Соціологічні студії: наук.-практ.журн. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім.Лесі Українки, 2015. - №1(6). – С.6-11.

3. Беккер Г. Человеческий капитал [Електронний ресурс] / Г. Беккер. – Режим доступу : http://methodology.chat.ru/becker1.htm

4. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/206121;jsessionid= 95545B4BA3F920D771F1AC2CE8EB820E.

5. Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики / Сост. И н.ред. В.В.Радаев. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. С. 519-536.

6. Гожев К. М. Рефлексия мультикультурализма / К. М. Гожев // – Мир и политика. – 2009. – №9. – С. 77.

7. Голоденко О.Ю. Вимірювання культурного капіталу в соціологічних дослідженнях: проблеми визначення та операціоналізації [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/images/docs/magazine/soc_fut/1_2010/06.pdf

8. Демкив О.Б. Социальный капитал: теоретические основания / О.Б.Демкив // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. - №4. – С.93-111.

9. Експерти Ради Європи визнали Мелітополь «успішною моделлю управління культурним розмаїттям» [Електронний ресурс] // Урядовий портал, 2011. - Режим доступу:http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244170278

10. Катаев С.Л. Социокультурный капитал города. Монография / С.Л.Катаев, Л.В.Барзенкова-Мясникова. – Запорожье: КПУ, 2012. – 152 с.

11. Катаєв С. Л. Соціальні комунікації в місті як складова соціокультурного капіталу [Електронний ресурс] / С. Л. Катаєв, Л. В. Барзєнкова-Мяснікова. – 2012. – Режим доступу: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.nbuv.gov.ua%2Fold_jrn%

2FSoc_Gum%2FDtr_sk%2F2012_4%2Ffiles%2FSC412_14.pdf&name=SC412_14.pdf&lang=uk&c=58289c417c52

12. Кимлика У. Либеральное равенство / У. Кимлика // Современный либерализм. – М.: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – С.145

13. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України / А. Колодій // Агора. Випуск 6: Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. – 2008. – С. 5–14.Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.

14. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма [Електронний ресурс] / Ч. Кукатас. – Режим доступу : http://www.inliberty.ru/library/study/327.

15. Межкультурные города: к модели межкультурной интеграции (результаты совместной программы Совета Европы и Европейской комиссии «Межкультурные города»). – Страсбург: Совет Европы; Киев: ТОВ «Мастер книг», 2012. –161 с.

16. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

17. Патнам Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки / Р. Патнам // НКЖ «Ї», 2001. – № 221. – С.30-47

18. Победа Н.А. Толерантность: содержательные смыслы и социологическая интерпретация [Текст] / Н.А. Победа // Социологические исследования: Научный и общественно-политический журнал. - 2007. - №6. - С. 13-28

19. Результати соціологічного дослідження «Інтеркультурність як ресурс формування соціокультурного капіталу міста Мелітополь» // Центр соціологічних досліджень МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 62 с.

20. Сидоренко С. С. Сучасні концепції співіснування національно-етнічних меншин у політичному просторі / С. С.Сидоренко [Електронний

ресурс]// Наукові праці. Політологія, 2014. – Режим доступу: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fpolitics.chdu.edu.ua%2Farticle%2Fdownload%2F27730%2F24837&name=24837&lang=uk&c=5852db0fb01

21. Скрипник О. С. Територіальна ідентичність у соціології: теоретична інтерпретація / О.С.Скрипник // Вісник Львівського університету, 2014. – №8. – С. 38–40. – (Серія соціологічна).

22. Слоньовська О.Б. Теоретичні засади багатокультурності та світовий досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/1514/1/79.pdf

23. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація в багатонаціональному регіоні України: автореф. дис... докт. соціол. наук: спеціальністю 22.00.04. «спеціальні та галузеві соціології» / Б.В.Слющинський, Харк. націон. ун-т. — Х., 2010 — 33 с.

24. Соціологічні зрізи українського суспільства (моніторинг соціально-економічних очікувань населення: 2005–2014 рр.): наукова доповідь / [Балакірєва О.М., Середа Ю.В., Дмитрук Д.А. та ін.]; НАН України; ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”. – К., 2015. – 78 с.

25. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию; Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: «Издательство АСТ» – 2004.

26. Sanjin Dragojevic Culture of Peace and Management of Cultural Diversity: Conceptual Clarifications // CULTURELINK. –1999. – № 29. – 137 p.

27. Schlesinger A. The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society [Електронний ресурс] / A. Schlesinger. – Режим доступу : http://www.goodreads.com/book/show/250824.The_Disuniting_of_America.

28. Taylor Ch. The Politics of Recognition [Електронний ресурс] / Ch. Taylor. – Режим доступу: http://elplandehiram.org/documentos/JoustingNYC/Politics_of_Recognition.pdf.

29. Hartley Multiculturalism // T. O’Sullivan, J. Hartley e.a. Key Concepts in Communication and Cultural Studies. –Routledge, London, 1994. – 218 p.

РОЗДІЛ ІІІ. ЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ.

1.1 СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сутнісні зміни в соціальному середовищі та інституціях сучасного українського суспільства актуалізують проблеми соціалізації індивіда в процесі фахової діяльності, оскільки саме ці страти найчастіше ініціюють соціально-економічні, політичні й духовні зрушення, адекватні викликам часу. Результати низки вітчизняних досліджень стану та тенденцій змін у суб'єктних ціннісних орієнтаціях сучасного українця [6; 8; 12; 16], а також дослідження проблеми оптимізації стану трудових ресурсів держави як важливого резерву її соціально-економічного розвитку в контексті курсу на європейську інтеграцію [9] засвідчують певні, не завжди позитивні, соціа- льні реакції в різних прошарках і стратах, які, у свою чергу, вказують на важливість вивчення в нинішніх українських реаліях конкретних проблем певних соціальних груп та перспектив їх вирішення засобами соціологічної науки. Очевидною є потреба системного підходу до проблеми соціалізації особистості майбутнього фахівця на кількох взаємозалежних рівнях – глобальному, що охоплює загальносвітові тенденції розвитку певної галузі, та державному, що скеровується державними (регіональними) стратегіями розвитку фахової освіти.

Новітні праці в галузі соціології освіти вказують на необхідність дослідження проблеми галузевими соціальними науками, що насамперед пов'язується з радикальною зміною сучасної реальності і потребою з'ясування чинників підвищення адаптивних можливостей членів конкретних професійних спільнот на певних етапах розвитку [12]. Не менш важливим вбачається дослідникам проблеми розгляд соціальної компетентності як ресурсу життєвої

активності на індивідуально-особистісному рівні розвитку людини, що охоплює персональне поле становлення і розвитку соціальної суб'єктності індивіда, в тому числі – професійне середовище, конкретний навчальний заклад, де здобувається фахова освіта [14]. Висновки ґрунтовних соціологічних розвідок дозволяють розглянути соціальні компетентності фахівця і як усталену ціннісну орієнтацію членів сучасного суспільства, що включає різні рівні та форми взаємодії громадського та індивідуального в особистості [8] через призму «соціальної суб'єктності» (якості суб'єкта (індивіда, групи), що виявляється в його діяльності [6; 17]. Оскільки людина стає діючим суб'єктом, лише впливаючи на ситуацію і перетворюючи її певним чином, реалізація активної позиції особистості визначається наявністю адекватних конкретним соціальним потребам механізмів формування особистості. Соціологічний підхід до вивчення означеної проблеми дає змогу розглянути особистість і в її соціально-типових якостях відносно здатності фахівця задовольнити потреби суспільства, і як стійку цілісність соціально-типових та індивідуальних якостей, потенціалу різних видів соціальної активності та її реалізації в практичній діяльності. Показники реалізації активності в «полі можливостей» є однією з основних одиниць соціологічного аналізу в умовах, коли варіативність векторів соціального розвитку обумовлює пріоритет соціальних суб'єктів як діячів в активному варіюванні форм їхнього соціального буття з урахуванням усіх чинників соціальної дії [3, с. 6].

Розгляд еволюції соціологічних підходів різних наукових шкіл і теоретичних спрямувань дозволяє В. Погрібній виснувати, що сучасна професіоналізація є «соціальним механізмом диференціації та спеціалізації», який «функціонує як засіб розвитку змісту праці», і в якому набувають великого значення професійна компетенція, етичний кодекс, механізм внутрішньо-професійного контролю, особливої професійної культури тощо» [13, с. 192]. Дослідження патернів вертикальної мобільності професіоналів [15, с. 157–178] вказують, що соціальна поведінка професіоналів у сучасних умовах виступає важливим чинником формування нових моделей професіоналізму,

професійних інститутів та інших елементів ринкового порядку, а соціальні компетентності стають об’єктом соціального конструювання з боку самих професійних груп, що, у свою чергу, вимагає розуміння цих процесів, аналізу стратегій соціальної поведінки професійних груп і моделювання соціологічного дослідження чинників суб’єктно-суб’єктної взаємодії через існуючі в науковому обігу патерни соціально-професійних характеристик індивіда [5].

Метою дослідження є розгляд суб’єктних аспектів дослідження соціальної компетентності в структурі процесу соціалізації особистості майбутнього фахівця, що ґрунтується на потребі професійної самореалізації і різного рівня зв’язках із соціальним середовищем.

Соціологічний дискурс взаємодій індивідів, на думку більшості дослідників, насамперед торкається комплексу чинників, що потребують соціологічної характеристики як практичного ефекту такої взаємодії на індивідуальному рівні, так і ефекту виникнення «соціально-компетентних стосунків», що стають тією новою суб’єктивною реальністю в процесі групових взаємодій індивідів, яка певним чином виступає і формою знаходження індивідом балансу соціальної довіри. Певною мірою можна стверджувати, що різноманіття таких умов, які в процесі вирішення проблеми потребують різних форм об’єднання і відповідальної співпраці соціальних груп і окремої особистості, обумовлюють ту ситуацію, що сучасні дослідження далеко не вичерпно відбивають весь спектр соціально значимої діяльності людини і далеко не завжди ґрунтуються в практичних дослідженнях на уніфікованих методиках вимірів та показниках, незалежних від різноманіття конкретних умов. Тому, скажімо, соціальна відповідальність індивідів у співпраці розглядається соціологами в рамках структури суб’єктних компетентностей особистості і як здатності індивіда до активного прийняття участі в рішеннях і їх реалізації, і, власне, як об’єктивний бік відповідальності, оскільки кожен її вияв у будьякій сфері має соціальний характер і посутньо є якістю, що характеризує соціальну типовість особистості [2]. Діяльнісний принцип особистісного розвитку – «Бути особистістю – це значить бути автономним

джерелом дії» [4] дозволяє розглянути спільну для членів певної групи перспективу, через яку певна конкретна соціальна компетенція опосередкована й обумовлена реальними суспільними відносинами, реальними соціальними зв'язками між людьми, звичаями певного суспільного середовища та його ідеологією, що, у свою чергу, і є результатом певних соціальних умов, характеру соціальної діяльності особистості, які й обумовлюють її зміст, форми делегування тощо [1].

Тим самим суб'єкт-суб'єктні взаємодії доповнюють інституційне регулювання багатьох інших соціалізаційних аспектів [20, с. 154], зокрема визначають ефективність реагування особистості на виклики й досягнення нею ре альних цілей в певному соціальному контексті з використання відповідних для цього методів, орієнтуючи тим самим вивчення соціальної компетентності в рамках соціології праці і професійних груп на показники успішності й ефективності суб'єкта в контекстах чинників конкуренції. Тому важливим для розгляду соціальної компетентності як результату соціалізації, на нашу думку, є соціологічна інтерпретація ключових, з точки зору суб'єктного підходу, результуючих для соціальної компетентності особистості атрибутивних її характеристик – «активного/пасивного» та «відповідального/безвідповідального» проявів дій індивіда, визначених за показниками рівня готовності людини вступати в асоціативні зв'язки з іншими людьми.

Власне, саме тому вказаний аспект соціальної відповідальності, на нашу думку, пов'язується в запропонованій німецьким соціальним психологом У. Канінгом [19] моделі дослідження зі специфікою соціальних відносин у категорії соціальної компетентності, що виражає відношення між особистістю і колективом або певною спільнотою в контексті реалізації соціально значущих інтересів і цілей. Ця модель пов'язана з його ж структурною моделлю соціальних навичок, в якій перцептивно-пізнавальні чинники соціальної компетентності особистості пов'язуються з мотиваційно-емоційними, а також поведінковими чинниками. Так чи інакше мова йде про виявлення в будьякій

раціональній і відповідальній професійній діяльності суб'єкта аспекту розгляду, що дозволяє відрефлексувати відповідність або ні певних його дій наступному принципу: знаходити оптимальні в робочій ситуації форми ставлення і дбати про підпорядкування власної поведінки моральним вимогам у контексті колективних цілепокладань.

Скажімо, соціальна відповідальність як елемент соціальної структури особистості має складну будову, ґрунт якої укладає тісна взаємодія соціальних і психологічних моментів, і може проявлятись на рівні почуття (почуття відповідальності), усвідомлення (свідомість відповідальності), реальної поведінки (соціально відповідальна поведінка), суспільних відносин (соціально відповідальне ставлення). Оскільки між цими рівнями завжди існує певний інтервал і разом з тим простежується органічний взаємозв'язок, соціальна відповідальність виступає і як феномен свідомості та поведінки людини чи соціальної групи, і як реальне суспільне ставлення конкретного індивіда. Отже, у внутрішній структурі соціальної відповідальності як компоненти соціальної компетентності можна виділити наступні елементи:

1) усвідомлення суб'єктом своєї соціальної ролі і необхідності діяти згідно з вимогами соціальної групи;

2) остійний самоконтроль суб'єкта за своїми діями з урахуванням їхніх наслідків для себе та інших;

3) самозвіт і самооцінка власних дій особистістю на основі суспільно значущих критеріїв;

4) особистісна мотивація на соціально активну діяльність.

Отже, структурована соціальна відповідальність може бути представлена і проаналізована як процедура досягнення певного соціально-компетентного рівня спільності індивідів: у залежності від способів регулювання і забезпечення відповідальності – як моральна або правова; в залежності від регульованих суспільних відносин (адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна, кримінальна); в залежності від суб'єкта відповідальності та інших чинників.

Суб'єктна характеристика соціальної відповідальності обумовлюється як безпосередніми підставами виникнення, характеру, способу забезпечення і умов реалізації, так і тим, який саме аспект у діяльності суб'єкта висувається на перший план і виступає визначальним.

Однак для інтегральної характеристики діяльності особистості жоден з видів соціальної відповідальності не є достатнім, оскільки в ній відбивається ставлення індивіда до соціальних аспектів своєї діяльності не частково і диференційовано, а інтегрально, тобто є «відображення всього багатоманіття соціальних зв'язків і узагальнене вираження всіх форм відповідальності».

Всі вони як структурні компоненти і функціональні складники соціальної компетентності суб'єкта дії утворюють якісно нову цілісність, що не зводиться до однієї з них або до простої суми цих форм відповідальності. Тобто мова йде про відповідальність як систему чинників розвитку і самоконтролю особистості в процесі формування певних якостей.

Отже, всі зазначені вище компоненти соціальної відповідальності, взаємодіючи між собою, виступають важливим соціальним чинником професійної діяльності особистості, а результативність функціонування цієї системи визначається, насамперед, рівнем базових соціальних якостей суб'єктів – носіїв соціальної відповідальності.

Тому в контексті дослідження розвитку соціальної компетентності абстрактне розуміння моральної відповідальності індивіда як відповідальності за вибір форми поведінки має конкретизуватися у відповідях на питання не тільки про те, хто може бути представлений в якості суб'єкта моральної відповідальності, а також питанням про те, за що покладається певна відповідальність, або ж що саме є об'єктом моральної відповідальності фахівця.

Таким чином, соціально-компетентісна відповідальність у запропонованій У. Канінгом моделі постає якістю особистості не стільки зовнішньою, як внутрішньою, тобто характеристикою готовності й установкою особистості до відпо відальності перед собою за те, щоб його конкретна особиста і професійна відповідальність не розходилася з її суспільно-

моральною формою. Отже, змістовна складова частина розвитку відповідальності як елементу соціальної компетентності має визначатися з урахуванням нормативної специфіки і суб'єктних перемінних складових мотивації і цілепокладання у професійних взаєминах фахівців.

Вищенаведений аналіз розглянутих соціологічних і соціально-психологічних підходів до дослідження соціальної компетентності в суб'єктних ракурсах, а також результати авторського пошукового дослідження [18, с. 239–252] дозволяють виснувати наступне:

1) процес набуття соціальних компетентностей набуває ролі однієї з найважливіших регулюючих функцій в структурі соціалізації особистості, що ґрунтується на її суб'єктивних потребах і різного рівня зв'язках із соціальним середовищем, в тому числі – ставленні особистості до себе як до компетентного суб'єкта соціальних відносин, чий ступінь зрілості виражається в здатності приймати компетентні рішення і свідомо здійснювати вибір у складних ситуаціях;

2) в контекстах освітніх впливів на зміст соціальних компетенцій набуває значення та продуктивна трансформація особистістю різних сторін власної соціальної дійсності, що виступає як «вирощування» у власній індивідуальній формі практичних умінь інтерпретації життєво важливих ситуацій, учинків і засобів управління ними, що характеризується розвитком уявлень суб'єкта діяльності (носія компетентностей) про способи і засоби формування власної професійно-соціальної ідентичності;

3) оптимально розвинуті суб'єктні характеристики особистості сприяють розвитку й розширенню соціальних зв'язків та збільшенню їх різноманіття (шляхом включення в нові види діяльності й нові життєві ситуації) створюють принципово нові внутрішні можливості для розвитку соціально компетентної особистості;

4) оскільки в безперервному розвитку якостей особистості та продуктивної діяльності в їхній взаємодії формується усталене мотиваційно-ціннісне ставлення до тієї чи іншої сфери діяльності, важливою є роль

середовища, що вмотивовує особистість до діяльності з виявлення значущих зв'язків із соціумом, подальшої соціальної та професійної самоідентифікації;

5) час навчання майбутнього фахівця як особистості і залучення його до суспільного життя як активного дієвого суб'єкта є періодом від переведення з позиції об'єкта впливу на позицію повноцінного суб'єкта професіоналізації і далі – суб'єкта професійного розвитку; – усвідомлення потреби соціальних форм розвитку індивіда може бути виділено як один з основних внутрішніх його механізмів, що трактується як якісна зміна у свідомості й поведінці особистості (що за певних умов може призводити як до особистісного зростання (самовдосконалення, компетентнісного зростання), так і до деформації (деградації) особистості);

6) дослідження засвідчують переваги наявності сформованої і усвідомленої індивідом системи власних взаємин із соціумом і структурами соціальних цінностей для вибору життєвого і професійного шляху, адаптації до умов діяльності, досягнення високого рівня особистісної компетентності й позитивних результатів власної діяльності (при цьому соціальна компетентність як елемент саморозвитку особистості корелюється рівнем включеності особистості фахівця в різноманітні види діяльності та задоволеності від своєї діяльності);

7) основним принципом розвитку соціальної компетентності особистості провідними галузевими фахівцями визначаються трансформація і видозміни смислових утворень особистості в процесі навчання і професійної діяльності внаслідок позитивної динаміки і змістовності соціальних комунікацій (що містять ознаки надситуативної активності й установок, в ході яких особистість актуалізує для себе ті чи інші фрагменти соціальної дійсності як частину особистісної ціннісної системи);

8) рівень розвитку соціальної компетентності як інтегральної соціально-суб'єктної характеристики особистості може слугувати маркером якісного перетворення індивіда з об'єкта впливів на свідомий і відповідальний суб'єкт професійної діяльності;

9) певний рівень інтегрованості показників соціальної компетентності майбутніх фахівців є необхідною умовою успішної діяльності в майбутньому, що передбачає засвоєння соціальних знань, умінь і навиків, необхідних для виконання соціальних функцій, які блокують можливість конфлікту із соціальним середовищем;

10) умовою продуктивного дослідження і визначення параметрів соціальних компетентностей галузевого фахівця визначаються перспективно орієнтовані стратегії і тактики «прочитання» значимого для особистості фахівця соціального змісту певних професійних ситуацій, чинників виникнення і засобів управління ними, особистісних мотивів, рівня самоусвідомлення особистістю власних станів, дій, властивостей впливу цих дій в контекстах соціальних зв'язків особистості.

Отже, соціально компетентна поведінка фахівця як результуюча процесу освоєння та реалізації кваліфікації в професій ній діяльності стає міжсуб'єктною функцією, яка на індивідуальному та груповому рівнях є засобом забезпечення важливих соціальних функцій передбачуваної поведінки шляхом розробки певних зразків, моделей для соціального регулювання професійних відносин між членами певної групи.

Звідси випливає потреба розгляду передбачуваності та прийнятності соціально-компетентної поведінки індивіда і через маркери позитивного змістовного сприйняття мотивів та дій соціальної поведінки іншої людини. Оскільки мова йде про суб'єкта-особистість, то для реалізації цього принципу необхідний досить високий рівень розвиненості ініціативності до такого прояву. Найважливіша особливість ініціативи суб'єкта у випадку соціально компетентної поведінки полягає в розумінні її необхідності суб'єктом діяльності.

Умовою ж її виникнення є наявність у суб'єкта своєї власної системи спеціальних знань, інколи досить відмінних від загальних повсякденних знань, або тих, які дає більшість традиційних освітніх програм навчання фахівців негуманітарного спрямування. Власне, саме тому вказаний аспект соціальної

відповідальності, на нашу думку, пов'язується У. Канінгом зі специфікою соціальних відносин у категорії соціальної компетентності, що виражає відношення між особистістю і колективом або певною спільнотою в контексті реалізації соціально значущих інтересів і цілей. Так чи інакше мова йде про виявлення в будь-якій раціональній і відповідальній професійній діяльності суб'єкта аспекту розгляду, що дозволяє відрефлексувати відповідність або ні певних його дій наступному принципу: знаходити оптимальні в робочій ситуації форми ставлення і дбати про підпорядкування власної поведінки моральним вимогам у контексті колективних цілепокладань.

Соціальні компетентності, опановані в процесі фахового становлення, набувають особливого значення в умовах переходу до ринкових світоглядних установок і можуть слугувати адекватною формою реагування особистості на ринкову модернізацію соціального простору, яка диктує галузі професійної освіти потребу усвідомлення умов індивідуалізації дій особистості, водночас з тим забезпечуючи формування в особистості «світоглядної системи, здатної знаходити дієві та ефективні механізми самореалізації себе в соціумі» [11].

Зважаючи на значну залежність чинників формування компетеностей від соціальних автоматизмів, поліаспектності та різнорівневості соціальних взаємодій, сучасне суспільство потребує науково обґрунтованого формування аксіологічних параметрів формування соціальної самосвідомості особистості у формі компетентностей соціальної взаємодії та здатності особистості самовдосконалюватись у цих взаєминах.

Соціологічний дискурс у дослідженні соціальної компетентості повинен ґрунтуватися на певних знаннях вимог до соціальної інтеграції в сучасному суспільстві, визначених предметом спілкування в професійній діяльності та процесі отримання професійної освіти. Розглянуті нами підходи до вивчення соціальної компетентності особистості в професійній взаємодії вказують, що рівень зв'язків основних особистісних характеристик індивіда і набутих властивостей особистості у взаємозв'язку із соціальним середовищем дозволяють розглянути соціальні компетентності як суб'єктний чинник

підвищення рівня реалізації особистих здібностей майбутнього фахівця в умовах соціального впливу на його поведінку.

Важливе значення обраний нами соціологічний підхід має в силу таких чинників:

1) в його рамках можливе дослідження взаємодії соціального інституту галузевої професійної освіти з іншими інститутами і соціальними середовищами в контексті розвитку соціальної компетентності особистості майбутнього фахівця;

2) уможливлюється розгляд системи чинників соціалізації особистості: освітніх закладів, держави як макрочинників, особливостей професійного середовища й особистісної специфіки розвитку фахівця – як мікрочин- ників;

3) уможливлюється співвіднесення суб'єктних показників соціалізації в аналізі статусно-рольової структури професійної свідомості майбутнього фахівця з метою виявлення відповідного потенціалу до формування соціальної компетентності в умовах галузевого вищого навчального закладу.

В межах соціологічного підходу до дослідження чинників формування і розвитку соціальної компетентності майбутніх фахівців процес фахового навчання повинен розглядатися як соціальна ситуація розвитку, а суб'єкти формування соціальної компетентності – як агенти й провідники соціалізації, які впливають на розвиток соціального середовища.

Обґрунтовуючи потребу вивчення соціальної компетентності майбутніх фахівців у соціологічній перспективі, зазначимо їхню актуальність уже на етапі системної підготовки професійних кадрів у різних галузях, що потребує деталізованого розгляду підходів до розгляду категорії соціальної компетентності крізь призму міждисциплінарних досліджень умов формування сучасного фахівця та його успішної соціальної інтеграції.

Список використаних джерел

1. Безрукова О.А. Відповідальність в сучасному світі: соціологічні інтерпретаціїта емпірічні студії: монографія. Запоріжжя. 2015. – 308 с.

2. Бронзино Л.Ю., Осипова Е.Д. Социальная ответственность: трансформация исследовательских подходов в контексте «общества риска». Вестник Московского университета. 2014. Серия 18 (4). – С. 76–87.

3. Гиллер Ю.И. Социология самостоятельной личности: монография. М.: Академический Проект Гаудеамус, 2006. – 224 с.

4. Дюркгейм Э.О разделении общественного труда. Метод социологии. М.: Наука, 1990. – 575 с.

5. Зимняя И.А. Единая социально-профессиональная компетентность выпускника университета: понятие, подходы к формированию и оценке: раздаточный материал для проведения занятий. М.: Государственный технологический университет, Московский институт стали и сплавов, 2008. – 54 с.

6. Злобіна О.Г. Особистість як суб'єкт соціальних змін: монографія. К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 400 с.

7. Ксенофонтова Е., Пехова Н. Социология компетентности и модель компетенций как области научного и практического интереса. Вестник Московского университета. 2014. Серия 18. № 1. – С. 194–206.

8. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2008. – 316 с.

9. Макеєв С.О., Оксамитна С.М. Громадянська компетентність населення України. Українське суспільство: моніторинг – 2000 р. Інформаційно-аналітичні матеріали. К.: Ін-т соціології НАН України, 2000. – С. 95–113.

10. Малая О.Г. Развитие социальной компетентности личности в условиях корпоративной культуры: автореф. дис… канд. психол. наук: 13.00.05. М., 2005. – 23 с.

11. Нечитайло І.С. Системно-кодова концепція взаємодії суспільства та освіти: автореф. дис. … д-ра. соціологічних наук: 22.00.04. К., 2017. – 39 с.

12. Пилипенко В., Гончарук О. Вища освіта в Україні: інноваційний вимір. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. К.: Інститут соціології НАН України, 2014. Випуск 1 (15). – С. 472–485.

13. Погрібна В.Л. Соціологія професіоналізму: монографія. К.: Алерта: КНТ: ЦУЛ, 2008. – 336 с.

14. Ручка А.О. Компетентність як ресурс життєвої активності. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. К.: Інститут соціології НАН України, 2017. – С. 264–274.

15. Семенова В.В. Паттерны вертикальной мобильности профессионалов в период социальных трансформаций: социобиографический поход. Социальная мобильность в России: поколенческий аспект: монография. М.: Институт социологии РАН, 2017. – С. 157–178.

16. Смакота В. Освіта в умовах інформаційного суспільства: світові та українські реалії. Вектори змін українського суспільства. К.: Інститут соціології НАН України, 2014. – С. 275–292.

17. Сокурянская Л. Г. Социальная субъектность как социологическое понятие и социальный феномен. URL: http://uchebilka.ru/kultura/45037/index.html

18. Glebova N. Social competency of the professional groups of water transport experts: constitualization of a sociological research. Sociological discourse. European political and law discourse. Praha: Berostav Družstvo, 2018. Volume 5. Issue 2. – P. 239–252.

19. Kanning U., Horenburg M. Social Competence – an Overview of Contemporary Research and Practice. Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2014. Т. 19. Вип. 2. – С. 141–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2014_19_2_17

20. Pfadenhauer M. Kompetenz als Qualität sozialen Handelns. Soziologie der Kompetenz. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. – P. 149–172.

1.2. НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА СТРУКТУРА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Кожний етап розвитку професійної діяльності індивіда для успішної його взаємодії з іншими суб'єктами суспільного відтворення потребує нового рівня функціональної інтегрованості знань і професійних навичок, які прийнято визначати як «професійну компетентність». Згідно з визначенням соціологічного словника, поняття «компетентність» характеризує фундаментальні здатності – знання та інші якості, притаманні соціальним акторам, які є «кваліфікованими» учасниками («членами») соціальних контекстів [Большой толковый социологический словарь. Collins, 1999: с. 317]. У дослідженні Future Work Skills 2020, фахівці Інституту Майбутнього перші чотири позиції з 10 найважливіших навиків для успіху в професійній діяльності в найближчий час беззастережно віддають якостям, що безпосередньо торкаються соціалізації індивіда та рівня його індивідуальної соціальної свідомості, а саме:

1) розуміння смислів діяльності (sense-making) як навик критично необхідний для прийняття рішень;

2) розвиток соціального інтелекту (social intelligence) як чинник конкурентної переваги і вибудови успішної співпраці й професійних взаємин особистості з іншими;

3) новітнє та адаптивне мислення (novel and adaptive thinking) – уміння знаходити рішення в залежності від ситуації та здатність мислити поза звичними;

4) розвиток міжкультурної компетентності (cros-cultural competence) [Future Work Skills 2020].

Одним із чинників формування і усталення суспільних орієнтацій особистості є досягнення позитивного співвідношення соціальної компетентності членів спільноти як на індивідуально-особистісному рівні, так і

на рівні розвитку соціальних інституцій співвідношення, як і методики формування його оптимуму в освітянському середовищі, може як породжувати різноманітні проблеми і конфлікти, так і бути стрижневим елементом ефективної професіоналізації людини та її соціалізації загалом. Дотично до українського сьогоденного соціокультурного стану ситуація значно ускладнена, оскільки для того, щоб змінити соціальні умови, потрібна відповідна система освіти, а для створення ефективної системи освіти потрібна значна зміна соціальних умов.

Засвідчуючи високий авторитет інституції професійної освіти в суспільнім житті, зазначена вище теза в контексті визнання системотвірної функції галузі освіти в процесі досягнення суспільної злагоди, на нашу думку, сьогодні потребує аналізу засад і механізмів досягнення ефективного зворотного зв‘язку через призму категорії соціальної компетентності особистості фахівця. Історично поняття соціальної компетентності набуло значення наукової категорії для низки соціальних наук в широких контекстах обговорення проблем формування соціальних навичок, культурної та фахової соціалізації особистості з середини XX-го століття. Більшість аналізованих нами авторів низки ґрунтовних досліджень зазначає, що щільність дискусії щодо предметного поля застосування категорії соціальної компетентності в гуманітарних дослідженнях значно зросла в останні роки, однак і досі вона розвивається переважно в рамках окремих наукових напрямків гуманітарних дисциплін в концептуальному руслі, розробленім К. Рампусом з соціально-психологічної компетентність є умінням використовувати здатність інтегрувати думки, почуття і поведінку індивідом для досягнення соціальних завдань і результатів оцінюваних в контексті культури і життєдіяльності спільноти [26, с.681-687].

В роботі «Вимірювання соціальних і саморегулівних навичок в дитячому та юнацькому віці» дослідник Х. Райндерс зазначає, що соціальна компетентність є не одномірна конструкція, нехай навіть сильно диференційована станом дискусії в рамках психологічних підходів, а осягається

власне через завдання формування самих соціальних навиків особистості а також «через розуміння взаємодії з іншого боку, адекватно виявленої як за допомогою індивідуальної дії і диспозиції однієї сторони, так і характеристик та вимог навколишнього середовища» [27, с. 21].

Відзначаючи важливість емпіричних підходів до визначення сутності набутих особистістю соціальних навичок, дослідник У. Каннінг у праці «Соціальні навички – визначення, структура та процеси» вказує, що критерій situativity або контекстуальних соціальних навичок не може бути достатнім критерієм їх диференціації від інших навичок або навіть сутності визначення конкретних соціальних навичок. На рівні концептуального підходу, однак, важливо, що соціальні навички не можуть бути вичерпані у вимірі окремих, контекстно-незалежних соціальних навичок. Соціальне визнання в цьому відношенні є лише критерієм вирішення соціально компетентної поведінки.

Пропоноване визначення «соціально компетентної поведінки», дане Каннінгом, означає «поведінку людини, яка вносить свій внесок в конкретній ситуації для досягнення своїх власних цілей, в той же час зберігається соціальна прийнятність поведінки особистості» [24, с. 154-163]. Структурна модель соціальної компетентності Каннінга пов'язана з його структурною моделлю соціальних навичок, в якій у доповненні мотиваційно-емоційна, а також поведінкова сфера.

Отже, соціальна компетентність набуває ознак функції моральної свідомості індивіда, а відтак може набувати характеристик етичної категорії досліджуваного психологічну природу і розповсюджуються на цілісну Найчастіше мова, як правило, ведеться про три площини наукового розгляду, в яких набуті ознаки соціалізації є цивілізаційними умовами існування сучасної людини: це довіра до суспільства, довіра до іншої людини або людей взагалі й довіра до своїх уявлень і знань про себе у сучасному соціумі. Зазначимо, що крім такого підходу до вивчення взаємин людини зі світом, існує суспільства, одним з яких є галузь освіти.

В контексті розгляду структури соціальної компетентності, як системи сформованих упродовж соціально активного життя навиків, зауважимо, що в психологічних дослідженнях багатьох зарубіжних авторів (К. Роджерс, Дж. Роттер, Е. Еріксон, А. Маслоу, Т. Ямагіші та ін.) соціальна дії трактуються як установки або системи установок (атитюдів) в ставленні до соціального світу і до самого себе [13, с. 13-15; 15]. Зазначимо, що у зарубіжній психології предметом аналізу у вказаних вище процесах найчастіше ставали різні ситуаційні та динамічні особливості у зв'язку з іншими феноменами міжособистісної взаємодії і спілкування, а власне соціально-психологічні лишаються за рамками аналізу [17]. Якщо століття тому соціальні аспекти формування компетентностей особистості отримали свою актуальність насамперед у якості соціально-комунікативної компоненти в розвитку компетентностей в професійних співтовариствах, безпосередньо пов‘язаних з тими чи іншими формами організації, управління, соціального супроводу або обслуговування великих груп перевезення спричинилися до значно глибшого комплексного розгляду меж компетентнісного підходу, як базового для досягнення суспільного порозуміння і взаємодовіри в будь-якому складному суспільному утворенні.

Вальденфельс Б. у праці «Повсякденність як плавильний тигль раціональності» зауважує, що на часі предметом розгляду стає повсякденне життя (Alltag) і повсякденність (Alltaglichkeit), що «позначають певну сферу і спосіб життя, буденне знання, повсякденну повсякденного життя». На думку дослідника, важливо, що повсякденність людини соціальної стає «предметом цілого комплексу наукових дисциплін», і «що у цих працях суб'єктивне переживання чітко протиставляється об'єктивним структурам і процесам, типові практичні дії – індивідуальним конструкціям і точним методам» [5, с. 43]. У світлі досвіду найбільш розвинених суспільних систем слід визнати, що тим актуальнішою компетентності крізь призму тих її чинників, що обумовлюють її наявність чи відсутність.

Отже, соціальна компетентність розглядається як актив і реальний, усвідомлений і визнаний більшістю його членів потенціал співтовариства для продуктивного співробітництва між різними індивідами на довірчих засадах. Тому актуальним на часі стає обґрунтування засад участі вітчизняної професійної освіти в становленні соціальної компетентності галузевих фахівців, як чинника усталення соціокультурних освітніх моделей формування особистості в умовах ринкових відносин і напрямків залучення системи освіти до формування ринкової культури особистості, як запобіжника розбалансування соціальних параметрів життєдіяльності в українському соціумі.

Важливими є соціологічний підхід М. Вебера, щодо передбачуваності людської поведінки [7, с. 104-156], а також роботи Т. Парсонса, що являють собою спробу розгляду системи особистості і соціальної системи як взаємодоповнюючих одна одну, з опорою на погляди Ф. Теніса, Е. Дюркгейма, М. Вебера щодо обґрунтування чинників соціальної спільності суб‘єктів соціального розвитку і соціального порядку [25, p. 309]. Соціально-психологічні розробки дають підстави стверджувати, що внутрішня мотивація індивіда буде максимальною при виконанні перцептивної або когнітивної складної діяльності оптимальної за умовами її виконання, а до таких необхідних умов фахівці відносять наявність свободи вибору діяльності, забезпечення оптимального зворотного зв'язку та упевненістю людини в своїй компетентності [28].

Разом з тим, згідно з теорією самодетермінації, пропонованої Едвардом Л. Дісі та Річардом М. Руаяном [22] процес набуття соціальної компетентності фахівцем може розглядатись і як свідомо вмотивована процедура узгодження дій індивіда та суспільних інституцій, що обґрунтовують соціокультурні й соціально-економічні параметри стандартів характеристикою індивіда, що виявляється «у різноманітних відносинах, а не є виключно станом внутрішнього світу суб‘єкту, дечим особистим, якістю, властивою індивіду».

Ключовими поняттями змістового наповнення поняття соціальної компетентності є «здатність», «спроможність», «готовність», а також такі ознаки, як успішна взаємодія, розв'язання проблемних ситуацій у процесі комунікацій та успішне виконання фахових соціальних ролей практичний аспект характеристики соціальної компетентності фахівця передбачає ефективність реагування особистості й досягнення нею реальних цілей в певному соціальному контексті з використання відповідних для цього методів з орієнтацією на показники успішності і ефективності суб'єкта в контекстах чинників конкуренції.

В соціологічній перспективі виокремлюється три фундаментальних підходи до соціальної компетентності: як форми організації соціального знання, як форми організації комунікативних навичок і як форми протидії незнанням, що є ознакою інтегративного поєднання розгляду соціальної взаємодії в інтеракції, ідентичності та презентації, як соціально затребуваних якостей, що свідчать про соціальний предмет спрямування.

На часі в сучасних дослідженнях соціальної компетентності спостерігаються досить різні підходи: розгляд проблеми соціальної взаємодії зосереджуються на аспектах забезпечення власних інтересів особистості, її соціальної адаптації, здатності до інтеграції в суспільство та усвідомлення суспільних норм та цінностей, а більшість моделей виявлення соціальних компетентностей ґрунтуються на засадах психології комунікації, моделюючи генезис соціально компетентної поведінки як раціонального процесу, що йде за циклом управління, або регуляції індивідом своєї поведінки шляхом порівняння бажаного(цільового) стану з реальним (поточним) станом.

Однак більшістю практичних досліджень не розрізняється компетентність як потенціал, і як поведінка, що ускладнює її розгляд як постійного атрибуту через «абстрагування стосовно різних ситуацій», асимілюючи в індивідуальних структурах параметри-цінності, що стосуються різних компетенцій, а також розрізнення загальних та специфічних соціальних компетенцій з урахуванням специфіки ситуацій.

Відтак цілком очевидна потреба у застосуванні інтегруючих методів вимірювання і уваги до процесів, в яких створюється соціально-компетентна поведінка в конкретних видах діяльності та до функцій окремих соціальних компетенцій (або їх взаємодії), що діють при створенні такої поведінки, тобто – ідентифікації ознак через емпіричне виведення відповідних соціальних компетенцій, коли мова йде про специфічні компетенції, що стосуються лише цілком певних груп ситуацій.

Оскільки ознакою сучасності в сфері професіоналізації проголошується впровадження системи стандартів якості і розвитку галузевих закладів з підготовки фахівців, оцінка рівня «соціальних компетентностей» майбутніх фахівців потребує переходу їх досліджень від режиму констатації і зіставлення галузевих і корпоративних стандартів до теоретично обґрунтованих і емпіричним шляхом виявлених в ході багатофакторного аналізу оцінки і обліку суб'єктних складових формування соціальних норм в професійному галузевому середовищі в сучасних умовах.

Підставою виокремлення категорії фахівців водного транспорту (моряки) в соціологічному дослідженні як за об’єктивними критеріями професійної діяльності, так і суб’єктивними (ментальними) характеристиками є специфіка соціальних характеристик членів професійної спільноти, орієнтованої на професійну діяльність у морі, як особливого типу соціальності і психологічної культури особистості, що продукується історично специфікою виховання і професіоналізації вказаної фахової групи», та тенденції розвитку морських професій, що призводять до значних трансформацій соціально-професійного морського «інтерсуб’єктивного світу».

Висвітлення соціально-психологічних ракурсів взаємодії фахівців водного транспорту в працях зарубіжних дослідників (особливостям багатонаціонального екіпажу присвячені праці Р. Бая і Г. Лемвіка, Н. Берга, О. Бруніла, Й. Сторгарда, Я. Хорка. Проблема подолання комунікативних бар’єрів опрацьовувалась у працях Б. Ванг, М. Ямагучі. Засоби і механізми розвитку емоційного інтелекту моряків розкрито в працях П. Болат, К. Кілік, Л.

Тавакіоглу й інших. Впливи крос-культурних чинників на професійну самореалізацію членів екіпажів досліджено в роботах С. Крістенсена, Л. Лаурсена, М. Фрайдберг. Роботи наведених вище авторів та низки досліджень умов успішної професійної, міжособистісної, рольової взаємодії в професійному середовищі в сучасних умовах слугують підґрунтям вивчення соціальної компетентності фахівців морського флоту як соціальної складової професійного середовища і «морської професійної субкультури».

Результати авторських глибинних інтерв'ю з представниками морських професій дозволяють стверджувати, що до особливостей й проблемних площин своєї професійної страти фахівцями морського транспорту відносяться: високі вимоги до професійної підготовки, мобільності, культурної і мовної адаптивності, здатності до перенесення значних психологічних навантажень, соціокультурної толерантності тощо; соціальна й психологічна адаптація на березі, відсутність координованої державою підтримки українських громадян – працівників іноземних компаній у разі потреби, відсутність державної моделі їх пенсійного забезпечення тощо; значні труднощі соціально-психологічного й морального характеру, пов'язані з облаштуванням їх сімей, вихованням дітей тощо.

Що пов'язується насамперед зі специфікою праці в морі – довготривалими рейсами; психологічна специфіка довготривалого перебування в закритому просторі, комунікативні особливості праці в корабельному колективі; потреба розвитку практичних навичок управління людьми різних культур під час професійного навчання; потреба в навчально-практичних тренінгах формування в колективі морського екіпажу атмосфери цілковитої професійної довіри до колег і підлеглих.

Водночас з тим, дослідження професійного становлення майбутніх моряків в системі освітнього процесу вказують, що різноманітність атрибутивних зв'язків компонент індивідуальної, соціальної і професійної свідомості особистості на різних рівнях і в різних ситуаціях застосування важливих навичок дуже значна, і далеко не завжди можливо охопити їх

методологічно і інструментально засобами послідовного поєднання різних існуючих підходів.

Отримані дані та аналіз соціально-психологічних особливостей морських міжнародних екіпажів в низці галузевих досліджень, що безпосередньо торкаються проблеми розробки й використання методології, критеріїв та показників рівнів сформованості професійно і соціально важливих якостей фахівців морського транспорту, обумовив потребу системного підходу з виокремленням наступних компонент структури соціологічного дослідження соціальної компетентності як чинника успішної професійної соціалізації майбутнього моряка: змістовно-процесуального (міжкультурний, стратегічний і когнітивний аспекти); мотиваційно-цільовий; морально-соціальний.

На підставі результатів аналізу вищенаведених міждисциплінарних засад формування соціальної компетентності фахівців водного транспорту та розгляду соціально-психологічних особливостей діяльності морських міжнародних екіпажів в низці авторських глибинних інтерв'ю було виокремлено наступні напрямки дослідження соціальної компетентності майбутніх моряків згідно з виділеними нами її структурними компонентами.

А саме: змістовно-процесуальної компоненти в сукупності її міжкультурного, стратегічного і когнітивного аспектів культурної взаємодії, побудови стратегій спілкування, особливості мислення моряка; мотиваційно-цільової компоненти – прагнення до спілкування; морально-соціальної компоненти – дотримання моральних норм поведінки.

Нами пропонується вимірювання соціальної компетентності за допомогою авторської анкети, що складається із пунктів (питань), які відображають елементи структури соціальної компетентності, і щодо яких (у шкалі Лайкерта, див. таблицю 1) респондентами оцінюється міра виявлення структурних елементів соціальної компетентності та міра їх (елементів) професійної важливості.

Таблиця 1.

Якою мірою для Вас характерні зазначені дії, вчинки, якості та наскільки вони важливі для успішної роботи у Вашій професії?

Питання анкети	*Показники шкали*
Коли Ви спілкуєтесь або контактуєте з іншими людьми, якою мірою для Вас характерні зазначені дії, вчинки, якості?	дуже малій мірі, у малій мірі, швидше в малій, важко сказати, скоріше у великій, великою мірою, у дуже великій мірі
Наскільки важливим є це для Вашої успішної роботи (на судні)?	зовсім не важливим, не важливим, скоріш не важливим, важко сказати, скоріше важливим, важливим, дуже важливим

Загалом, у вимірюваній структурі соціальної компетентності налічується 4 великих блоки елементів: комунікативно-інтерактивної компетентності, моральної компетентності, толерантності та директивності-субординативності. Блок елементів комунікативно-інтерактивної компетентності (див. таблицю 2), в свою чергу, охоплює 4 групи елементів: соціальна спрямованість (1), наступальність (асертивність) (2), самокерування (3), рефлексивність (4).

Таблиця 2.

Соціальна (комунікативно-інтерактивна) компетентність

Змінна	Індикатор	Шкала
СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ (*ступінь відкритості особистості для інших людей і позитивних установок по відношенню до них)*		
Просоціальність (здатність активно виступати на захист інших людей, допомагати їм, бути солідарною і справедливою по відношенню до них)	Допомагаєте іншим людям, виручаєте їх.	1÷7
Гнучкість перспективи (здатність поставити себе на місце іншої людини і дивитися на навколишній світ з його точки зору)	Ставите себе на місце іншої людини і дивитесь на світ з її точки зору.	1÷7
Емпатичність** (здатність співпереживати іншим людям, поділяти з ними їх почуття)	Співпереживаєте іншій людині, можете відчути те саме, що і вона.	1÷7
Толерантність (загальна)**(здатність до сприйняття іншості та визнання відмінностей)	Приймаєте інших людей такими, якими вони є, терпимо ставитеся до них.	1÷7

Готовність до компромісів (здатність прагнути до балансу інтересів в конфліктній ситуації_	У конфліктній ситуації йдете на взаємні поступки.	1÷7
Вміння ефективно слухати (здатність уважно слухати співрозмовника, сприймати інформацію)	Уважно слухаєте співрозмовника, намагаючись якомога краще його зрозуміти.	1÷7
Вміння ефективно говорити** (здатність уважно слухати співрозмовника, сприймати інформацію)	Висловлюєтеся по суті справи і зрозуміло для інших.	1÷7
НАСТУПАЛЬНІСТЬ, АСЕРТИВНІСТЬ (*здатність проявляти і активно реалізовувати власні інтереси)*		
Асертивність/наступальність,напористість (здатність в соціальних ситуаціях успішно відстоювати свої інтереси)	Наполегливо проводите свою лінію, домагаєтеся своїх цілей.	1÷7
Готовність розв'язувати конфлікти (здатність не уникаючи конфлікту, активно шукати його розв'язання)	Не уникаєте конфліктів, а шукаєте шляхи їх вирішення.	1÷7
Екстраверсія (здатність до зближення з іншими людьми і зав'язування соціальних контактів)	Легко зближаєтеся з іншими людьми і зав`язуєте з ними контакти.	1÷7
Рішучість (здатність швидко зважитися на один з багатьох варіантів поведінки)	У складних ситуаціях чините сміливо і рішуче.	1÷7
САМОКЕРУВАННЯ (*здатність людини діяти гнучко і раціонально, усвідомлено приймати ті чи інші ролі)*		
Самоконтроль (здатність раціонально управляти своєю поведінкою (собою) у тому числі в стресових ситуаціях)	Проявляєте самоконтроль, керуєте своєю поведінкою в стресових ситуаціях.	1÷7
Емоційна стабільність (здатність бути емоційно врівноваженим, опановувати агресію або соціальну тривогу)	Емоційно стійкі, врівноважені, контролюєте свій гнів або тривожність.	1÷7
Гнучкість у діях, вчинках (здатність в разі необхідності діяти швидко і відповідно до ситуації)	Якщо потрібно, дієте гнучко і по ситуації, а не за звичкою.	1÷7
Прийняття критики і зворотного зв'язку	Зацікавлено і спокійно сприймаєте критику, інформацію	1÷7

	про свої помилки.	
Інтернальність (відповідальність за події у своєму житті й за наслідки своєї поведінки)	Впевнені, що успіхи й невдачі в спілкуванні та взаємодії з іншими людьми залежать від Вас.	1÷7
РЕФЛЕКСИВНІСТЬ (*здатність критично аналізувати себе самого і свого партнера по спілкуванню)*		
Управління самопрезентацією(здатність справляти на оточуючих позитивне і бажане враження)	Справляєте на людей, що Вас оточують, позитивне та бажане враження.	1÷7
Самоусвідомлення (уважність до себе, здатність до рефлексивності, усвідомленості самого себе	Усвідомлюєте свої бажання, почуття, думки, вчинки.	1÷7
Усвідомлення впливу на інших (здатність до свідомого сприйняття й усвідомлення власного впливу на поведінку інших людей)	Віддаєте собі звіт в тому, як Ваші слова, дії, вчинки впливають на поведінку інших людей.	1÷7
Аналітична соціальна перцепція (здатність до оцінювання інших людей за допомогою спостереження за ними)	Вмієте пізнавати й оцінювати інших людей, уважно спостерігаючи за ними.	1÷7
ДИРЕКТИВНІСТЬ/СУБОРДИНАТИВНІСТЬ (*здатність реалізовувати професійні владні повноваження та здатність виконувати субординативні (підвладні) соціально-професійні ролі*) **		
Прийняття адміністративного впливу	Точно і своєчасно виконуєте накази (вказівки) керівних осіб.	1÷7
Вчинення адміністративного впливу	Даєте чіткі та зрозумілі накази (вказівки) підлеглим особам.	1÷7

Зазначимо, що окрім параметрів соціальної компетентності, що склали блок елементів, який ми назвали «комунікативно-інтерактивна

компетентність», до загальної структури соціальної компетентності фахівців морського транспорту нами додано ще 3 блоки елементів. Необхідність блоку елементів «директивності-субординативності» викликана великою і традиційною роллю адміністрування та унормування в праці фахівців морського транспорту.

Цей блок складається лише з двох елементів: директивності – здатності реалізовувати професійні владні повноваження та субординативності – здатності виконувати субординативні (підвладні) соціально-професійні ролі.

Блок елементів «диференційна толерантність» що складається із расової, національної, сексуальної, релігійної толерантностей включено до структури соціальної компетентності з огляду на змішаний полікультурний, багатонаціональний, міжрасовий, різноконфесійний, та, як правило, переважно одностатевий (чоловічий) склад екіпажів суден.

Блок елементів «моральна компетентність» охоплює такі складові: цілісність, автентичність, чесність, мужність, вірність слову, відповідальність, смиренність – самокритичність, справедливість, турбота-співчуття, неупередженість до себе, поблажливість до інших.

Включення цих елементів, на наш погляд, цілком обґрунтовано і зростаючої вагомістю етико-корпоративних стандартів взаємодії фахівців галузі морського транспорту.

Таблиця 3.

Толерантність (диференційна)

Змінна	Індикатор	Шкала
Расова толерантність	Визнаю/приймаю інших людей такими, якими вони є, незалежно від їх раси.	1÷7
Національна толерантність	Визнаю/приймаю інших людей такими, якими вони є, незалежно від їх національності.	1÷7
Релігійна толерантність	Визнаю/приймаю інших людей такими, якими вони є, незалежно від їх релігії.	1÷7
Толерантність щодо сексуальної орієнтації	Визнаю/приймаю інших людей такими, якими вони є, незалежно від їхньої сексуальної орієнтації.	1÷7

Таблиця 4.

Моральна компетентність

Змінна	Індикатор	Шкала
Цілісність, автентичність/ Integrity	Чините відповідно до своїх принципів, цінностей і переконань.	1÷7
Чесність/Honesty	Кажете правду.	1÷7
Мужність/Courage	Відстоюєте те, що правильно або справедливо.	1÷7
Вірність слову/Loyalty	Виконуєте обіцянки.	1÷7
Відповідальність/ Responsibility	Відповідаєте за все, що самі зробили/вчинили або не зробили/не вчинили.	1÷7
Смиренність, самокритичність /Humility	Визнаєте свої помилки і невдачі.	1÷7
Справедливість/Justice	Несете відповідальність за інших людей.	1÷7
Турбота-співчуття/ Compassion	Активно дбаєте про інших людей.	1÷7
Неупередженість до себе /Detachment	Здатні пробачити собі свої помилки.	1÷7
Поблажливість /Forgiveness	Здатні пробачити іншим людям їх помилки.	1÷7

Отже, нами проведено пошукове соціологічне дослідження соціальної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту (студентів Одеської Морської Академії, n=100) за допомогою авторської анкети, що складається із пунктів (питань), які відображають елементи структури соціальної компетентності, і щодо яких (у шкалі Лайкерта) респондентами оцінюється міра виявлення структурних елементів соціальної компетентності та міра їх (елементів) професійної важливості. Загалом, у вимірюваній структурі соціальної компетентності налічується 4 великих блоки елементів: комунікативно-інтерактивної компетентності, моральної компетентності, толерантності та директивності-субординативності.

Блок елементів комунікативно-інтерактивної компетентності охоплює 4 групи елементів: соціальна спрямованість (просоціальність, гнучкість перспективи, плюралізм цінностей/загальна толерантність, готовність до компромісів, емпатичність, уміння слухати і говорити), асертивність

(наступальність, готовність до конфліктів, екстраверсія, рішучість), самокерування (самоконтроль, емоційна стабільність, гнучкість у діях, інтернальність), рефлексивність (самопрезентація, самоусвідомлення, усвідомлення власного впливу, аналітична соціальна перцепція).

Блок елементів «моральна компетентність» охоплює такі складові: цілісність, автентичність, чесність, мужність, вірність слову, відповідальність, смиренність-самокритичність, справедливість, турбота-співчуття, неупередженість до себе, поблажливість до інших.

Наступні два блоки елементів: «диференційної толерантності» (расової, національної, сексуальної, релігійної) та «директивності-субординативності» (директивність – здатність реалізовувати професійні владні повноваження, субординативність – здатність виконувати підвладні соціально-професійні ролі) віддзеркалюють переважно специфічно професійний контекст соціальної компетентності фахівців водного транспорту.

Отже, загальні результати пошукового дослідження, проведеного на вибірці студентів молодших курсів Одеської Морської Академії (N=100) за допомогою розробленої нами анкети, дозволяють зробити деякі висновки.

Найважливішими параметрами соціальної компетентності, на думку майбутніх фахівців водного транспорту, є субординативність, расова толерантність, директивність, національна толерантність, самоконтроль, рішучість, емоційна стабільність, вміння ефективно слухати і говорити, гнучкість у діях та вчинках, асертивність, відповідальність. Як бачимо, найважливішими аспектами соціальної компетентності майбутні фахівці водного транспорту вважають її показники із блоків «директивність-субординативність», «диференційна толерантність», «комунікативно-інтерактивна компетентність», а не з блоку «моральна компетентність».

Найменш важливими параметрами соціальної компетентності з погляду майбутніх фахівців водного транспорту є: поблажливість, загальна толерантність, самоусвідомлення, аналітична соціальна перцепція, цілісність/автентичність, управління самопрезентацією, турбота/співчуття,

неупередженість до себе), інтернальність, гнучкість у баченні перспективи, толерантність щодо сексуальної орієнтації інших людей, емпатичність.

Найбільш реалізованими (виявленими) параметрами соціальної компетентності, за оцінками майбутніх фахівців водного транспорту, є притаманні їм: національна і расова толерантність, директивність, вірність слову, відповідальність, мужність, аналітична соціальна перцепція, вміння ефективно слухати, релігійна толерантність, асертивність, чесність, смиренність, самокритичність. Рейтинг найбільш реалізованих параметрів соціальної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту, на відміну від рейтингу н*айважливіших* параметрів соціальної компетентності виразно насичений параметрами з блоку «моральної компетентності», а саме – відповідальністю, мужністю, чесністю, вірністю даному слову, смиренністю-самокритичністю.

На погляд майбутніх фахівців водного транспорту, найменш реалізованими ними, є такі параметри соціальної компетентності: управління самопрезентацією, готовність розв’язувати конфлікти, справедливість, готовність до компромісів, турбота-співчуття, поблажливість, емпатичність, толерантність (загальна), інтернальність, гнучкість у баченні перспективи, неупередженість до себе, толерантність щодо сексуальної орієнтації інших людей. Акцентуємо низьку самооцінку конфліктної та емоційно-інтелектуальної компетентності як аспектів, що мають стосунок до блоку параметрів «комунікативно-інтерактивної» соціальної компетентності.

Статистичний порівняльний аналіз (за критерієм Манна-Уітні) оцінок важливості та реалізованості параметрів соціальної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту виявив значущі відмінності між цими оцінками в залежності від віку респондентів, типу помешкання (гуртожиток/окрема квартира), форми навчання (контрактна/за державним замовленням), наявності у родині осіб, що мають морську професію та ін. Особливий інтерес становлять значущі відмінності між оцінками важливості та реалізованості параметрів соціальної компетентності у студентів та професіоналів (N=20).

Виявлено, що студенти вище, ніж професіонали ($p \leq 0,05$), оцінюють *важливість* екстравертності, расової та національної толерантності, а професіонали значимо вище оцінюють важливість у виробничому контексті вірності слову, активної турботи про інших людей, інтернальності.

Встановлено також, що студенти вище, ніж професіонали ($p \leq 0,05$), оцінюють *реалізованість* власної асертивності, рішучості, аналітичної соціальної перцепції, расової та національної толерантності, а професіонали вище, ніж студенти ($p \leq 0,05$), оцінюють реалізованість особистої відповідальності. Отримані дані підтверджують важливість системного підходу до дослідження цих зв’язків як чинника впливів на професійну ефективність в суб'єкт-суб'єктних відносинах.

Сучасні методики дослідження дозволяють виявити особливості багатьох специфічних проблемних площин професійної підготовки, мобільності і соціальної адаптивності, як у процесі навчання так і в практичній діяльності.

Перспективними напрямком деталізації практичних соціологічних досліджень фахівців водного транспорту на етапі професійної підготовки є виявлення залежності успішності професійної діяльності галузевого фахівця від наступних чинників:

1) мотивації у виборі морської професії;

2) навчальних форм і засобів набуття професійно-важливих соціальних якостей;

3) опанованого рівня професійної мобільності та адаптивності майбутніх фахівців морського транспорту;

4) впливів соціально-культурних чинників професійного становлення на динаміку професійної деформації;

5) комунікативної специфіки розвитку професійної культури в галузевому професійному середовищі;

6) соціальних стандартів якості професійного навчання у вітчизняних галузевих навчальних закладах.

Разом з тим виявлено, що соціологічне дослідження розвитку соціальної компетентності в процесі професіоналізації та соціалізації фахівця потребує міждисциплінарного узгодження параметрів і критеріїв оцінки.

Методологічно важливим є оптимізація структури і вибору процесуальних ракурсів дослідження специфіки соціальних навичок і особистих якостей діючого фахівця водного транспорту в контекстах функцій професійних взаємодій.

Низка особливостей праці фахівців водного транспорту(морського вантажного флоту) потребує подальшої деталізації соціальних аспектів життєдіяльності фахівця, професійних вимог, площин їх перетину для виявлення специфіки і оптимального вибору методології емпіричного дослідження соціальної компетентності працівників як інтегрованої якісної характеристики фахівця цієї професійної групи.

Вивчення впливів впровадження системи стандартів якості у галузевих навчальних закладах є актуальним в контексті необхідної системної післядипломної освіти галузевих фахівців, що пов'язується з постійним зростанням вимог до професійної підготовки, мобільності і соціальної адаптивності майбутніх фахівців.

Список використаних джерел

1. Байков, Ю.Н. Диагностика социальной компетентности. Результаты апробации диагностического комплекса [Текст] / Ю. Н. Байков, Д. Е. Егоров // Журнал прикладной психологии. – 2002. - № 6. – С. 12-24.

2. Безрукова, О.А. Відповідальність в сучасному світі: соціологічні інтерпретації та емпіричні студії [Текст]: монографія / О.А. Безрукова. – Запоріжжя: Вид-во «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр», 2015. – 308 с.

3. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том1(А-О): пер. с англ. – М.: Вече. АСТ, 1999. – 544 с.

4. Глебова, Н.І. «Людина моря» в українських контекстах як предмет соціологічного дискурсу/ Н. І.Глебова// Вісник Одеського національного

університету. Серія : Соціологія і політичні науки / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. – Одеса: Вид-во ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2016. – С. 9-19.

5. Глебова, Н.І. Засади дослідження соціокультурного феномену «Людина моря» в контексті соціологічних практик/ Н. І. Глебова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія, 2016. – С. 54-67.

6. Глебова, Н.І Матеріали глибинних інтерв'ю і пошукового соціологічного дослідження за темою докторського дисертаційного дослідження «Методологічні засади формування соціальної компетентності фахівців водного транспорту України в умовах неперервної професійної освіти»(затверджено Вченою Радою Мелітопольського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 2.12.2016 р.).

7. Зимняя, И.А. Единая социально-профессиональная компетентность випускника университета: понятие, подходы к формированию и оценке : раздаточный материал для проведения занятий / И.А. Зимняя. – Москва : Государственный технологический университет „Московский институт стали и сплавов", 2008. – 54 с.

8. Истомина, О.А., Орлова, М.Ю. Морские экипажи: опыт социально-психологического изучения Текст. / О.А. Истомина, М.Ю. Орлова – Владивосток: Мор. гос. ун-т, 2005. – 142 с.

9. Корольчук, М.С. Психофізіологія працездатності корабельних спеціалістів в екстремальних умовах [Текст] : дис. док. психол. наук : 19.00.02 / Корольчук Микола Степанович ; Інститут психології ім. Г.С .Костюка АПН України. – К., 1996. – 399 с.

10. Криворучко, П.П. Психологічне забезпечення професійної діяльності корабельних спеціалістів у тривалому плаванні: дис. канд. психол. наук.: 20.02.02. – К.: КВГІ, 2006. – 263 с.

11. Ксенофонтова Е., Пехова Н. Социология компетентности и модель компетенций как области научного и практического интереса // Вестник

Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2014. – № 1. – С. 194-206.

12. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1411 від 09.12.2011 р. «Про впровадження системи стандартів якості у навчальних закладах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки, молоді та спорту, що здійснюють підготовку кадрів для екіпажів морських суден» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/25775/

13. Нечитайло, І.С. Системно-кодова концепція взаємодії суспільства та освіти. автореф. дис. … д-ра. соціологічних наук: 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. / Ірина Сергіївна Нечитайло. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2017. – 39 с.

14. Орлова, М.Ю. Социальная и социально-психологическая компетентность личности профессионала / М.Ю. Орлова // Вестник МГУ им. Г. И. Невельского. – 2003. - № 4. – С. 52-57.

15. Панарин, И.А. Психология социальной ответственности: современное состояние и подходы / И.А. Панарин, В.В. Очнев , А.В. Шлегель // Социальная политика и социология. – 2012. – № 8. – С. 109-116 .

16. Погрібна, В.Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В.Л. Погрібна. – К. : Алерта : КНТ: ЦУЛ, 2008. – 336 с.

17. Равен, Д. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Джон Равен. – Москва : Когито-Центр, 2002. – 396с.

18. Семенова, В.В. Паттерны вертикальной мобильности профессионалов в период социальных трансформаций: социобиографический подход // Социальная мобильность в России: поколенческий аспект: [монография] / отв. ред. В.В. Семенова, М.Ф. Черныш, А.В. Ваньке. Институтсоциологии РАН. – Москва: Институтсоциологии РАН, 2017. – 384 с. – С. 157-178.

19. Сокол, І.В. Формування професійної компетентності судноводіїв у процесі вивчення фахових дисциплін/ дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед.

наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»/ І.В. Сокол. – Херсон, 2011. – 265 с.

20. Соціально-економічні, соціально-педагогічні та соціально-психологічні проблеми морської освіти: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітополь, 14-16 червня 2012 р.) / за заг. Ред. В.О. Чигрина,. Є. П. Масюткіна. – Мелітополь: Колор Принт, 2013. – 160 с.

21. Степаненко В. Безвідповідальне суспільство? / В. Степаненко // Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін ;. [за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2009. – 560 с. – С. 358–369.

22. Теорія і практика самоменеджменту психофізичних станів моряка з активізації людського ресурсу та вирішення проблеми аварійності на флоті: монографія / Т.Г. Зайцева, В.Ф. Ходаковський, за ред. Т.Г. Зайцевої. – Херсон: ХДМА, 2012. – 136 с.

23. Тирон, О.М. Психолого-педагогічні основи формування іншомовної компетентності майбутніх моряків [Рукопис] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.М. Тирон ; наук. кер. О.М. Кокун; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". – Київ, 2016. – 284 с.

23. Черненко, Н.І. Педагогічні умови реалізації андрагогічного підходу у професійній підготовці робітників морського транспорту.– [Рукопис] : дисертація на здобуття ступеня кандидата пед..наук зі спеціальності 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти. - Херсонський державний університет, Херсон, 2016 р. – Режим доступу: www.kspu.edu/FileDownload.ashx/Diss_Chernenro.pdf?id=8b71e90a

24. Чигрин, В.А. Отчет по результатам опроса студентов КГМТУ (Керчь, апрель 2011 г.) / В. А. Чигрин. – Керчь : КГМТУ, 2011. – 128 с.

25. Шафран, Л.М. Теория и практика профессионального психофизического отбора моряков/ Л.М. Шафран, Э.М. Псядло. – Одесса: Феникс, 2008. – 292 с.

26. Шерман, М.І. Інформаційна культура майбутніх інженерів-судноводіїв як психолого-педагогічний феномен/ М.І.Шерман, О.М. Безбах // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. праць ХНТУ. – Вип.1 (10). – Херсон, 2014. – С. 190-193.

27. Янчук, М.Н. Темпоральность субъективной оценки психического состояния личности в особах условиях жизнедеятельности (на примере моряков гражданського флота): автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.01/ М.Н. Янчук. – Хабаровск, 2003. – 20 с.

28. DuBois, D.L., Felner R.D. (1996) The quadripartite model of social competence /In M. A. Reinecke, F. M. Dattilio, A. Freeman (Eds.) //Cognitive therapy with children and adolescents. – New York: Guilford, 1996. – P. 124 – 152.

29. Future Work Skills 2020 - Institute for the Future. – доступ: http://www.iftf.org/uploads/media/SR-1382A_UPRI_future_work_skills_sm.pdf.

30. Hertwig R., Hoffrage U. (Ed.). (2013)Simple heuristics: the foundations of adaptive social behav ior. – New York, NY: Oxford University Press, 2013.

31. Hinsch R., Pfingsten U. (2007) Gruppentraining sozialer Kompetenzen (GSK): Grundlagen, Durch- fbhrung, Materialien. – Weinheim: Beltz, 2007.

32. Hubert Knoblauch. (2010). Von der Kompetenz zur Performanz. Wissenssoziologische Aspekte der Kompetenz / Soziologie der Kompetenz. VS Verlag für Sozialwissenschaften (Wiesbaden) 2010. 294 Seiten. P. 237-255.

33. Janiszevski L. (1983)Socjologia morska – jej predmiot i funkcje / L. Janiszevski, A. Sosnowski // Studia Socjologiczne. – 1983. – №3. – S. 35–59.

34. Jordan P.J., Murray J.P., Lawrence S.A. (2009) The application of emotional intelligence in in dustrial and organizational psychology / In C. Stough, D.H. Saklofske, J.D. A. Parker (Eds.) //Assessing Emotional Intelligence: Theory, research, and applications. – New York, NJ: Springer, 2009. – P. 171 – 190.

35. Kahveci, E. (2002)Transnational Seafarer Communities / Erol Kahveci, Tony Lane, Helen Sampson. - Cardiff University, 2002. Available at http:// www. sirc. cf. ac. uk/6_Multinational_Crews .aspx

36. Kanning, U.P. (2002): Soziale Kompetenz - Definition, Strukturen und Prozesse. In: Zeitschriftfür Psychologie 210 (4), S. 154-163.

37. Kanning, U.P. (2005). Soziale Kompetenzen: Entstehung, Diagnose und Forderung. Gottingen Hogrefe.

38. Kanning, U.P. (2013). Wenn Manger auf Bflume klettern: Mythen der Personalentwicklung. – Leng - erich: Pabst, 2013b.

39. Kanning U. P. (2014). Social Competence – an Overview of Contemporary Research and Practice / U. P. Kanning, M. Horenburg // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2014. – Т. 19, Вип. 2. – С. 141-153. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2014_19_2_17

40.Kilic K (2013). Influence of Emotional Intelligence on the Work Performance of Seafarers / K.Kilic, L.Tavacioglu, P.Bolat // Marine Navigation and Safety of Sea Transportation STCW, Maritime Education and Training (MET), Human Resources and Crew Manning, Maritime Policy, Logistics and Economic Matters Edited by Tomasz Neumann CRC Press, 2013. – P. 169-174.

41. Kurtz, Thomas (2010). Der Kompetenzbegriff in der Soziologie / Soziologie der Kompetenz. VS Verlag für Sozialwissenschaften (Wiesbaden). 2010. – 294 Seiten. p 7-25.

42. Lennick D., Kiel F., Moral Intelligence(MCI): Enhancing Business Performance and Leadership Success. Wharton School Publishing. – Wharton School Pub., 2005 – 256p.

43. Matejko A.(1964). Socjologia ludzi morska / A. Matejko // Tygodnik Morski. – 1964. – №34. – S. 36.

44. Pfadenhauer Michaela (2010). Kompetenz als Qualität sozialen Handelns / Soziologie der Kompetenz. VS Verlag für Sozialwissenschaften (Wiesbaden) 2010. 294 Seiten. p 149-172. P. 154.

45. Reschke K. (1995) Soziale Kompetenz entwickeln – Ressourcen entdecken helfen. Interventive Forschung auf der Basis des Kompetenzmodells von Vorwerg & Schru,der (1980) /In J. Mar- graf, K. Rudolf (Hrsg.) //Training sozialer Kompetenz. – Baltmannsweiler: Ru,ttger-Sch- neider, 1995. – S. 205 – 228). 117 – 135.

46. Riggio, R.E. (2010). Emotional intelligence and interpersonal competencies /In M.G. Rithstein, R.J. Burke (Eds.) //Self-management and leadership development. – Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, 2010. – P. 160 – 182.

47. Schmidt, J.U. (1995) Psychologische Meflverfahren fbr soziale Kompetenzen /In B. Seyfried (Hrsg.) //Stolperstein Sozialkompetenz. Was macht es so schwierig sie zu erfassen, zu fu,rdern und zu beurteilen? Berichte zur Beruflichen Bildung. – Bielefeld: Bertelsmann, 1995. – Bd. 179. – S. 117 – 135.

1.3. СТРУКТУРА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Сучасна система вищої професійної освіти України діє в умовах підвищених вимог до якості та результатів педагогічних зусиль, дії яких спрямовані на підготовку компетентного фахівця. Дані вимоги у змісті сучасної освіти є результатом переходу від соціально-орієнтованої концепції навчання до особистісно-орієнтованої моделі, основна мета якої характеризується компетентнісним підходом не тільки до процесу отримання знань, але й до психологічних та етичних аспектів виховання майбутніх спеціалістів.

Проблеми компетентнісних комунікацій як складових елементів професіоналізму та ефективності взаємодії соціальних інститутів отримали своє відображення у роботах М. Гордієнка, Т. Дридзе, І. Зимньої, М. Загірняка, Дж. Равена, Н. Сури, Д. Хаймса, Г. Халажа, Н. Хомського, А. Хуторського та інших дослідників у різних галузях науки. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій з означеної проблеми, багато аспектів навчання комунікативним компетенціям в контексті розвитку сучасної освіти залишаються маловивченими.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що в сучасних умовах компетентнісної освіти соціальний запит на гуманізм в міжособистісному спілкуванні передбачає адекватну поведінку педагога у взаємозв’язку «вчитель

– учень – батьки учня – колеги по роботі». Однак ефективність педагогічних дій з навчання комунікаціям ускладнено як відсутністю єдиних методик з формування у майбутніх фахівців комунікативних компетенцій і інструментів визначення рівня оволодіння ними, так і єдиного розуміння змісту означеного поняття. Саме тому, метою статті є визначення спрямованості педагогічних дій з формування та розвитку якісних комунікацій у студентів, а її основними завданнями є аналіз наукових робіт в питаннях змісту поняття «комунікативні компетенції» і можливості визначення рівня оволодіння ними майбутніми педагогами.

Аналіз науково-педагогічної літератури показує, що комунікативна компетентність як одна з ключових складових загальнопрофесійної компетентності володіє власною специфікою та історією розвитку. Так, у роботі «Перегляд мотивації: поняття компетентності», яка була опублікована у 1959 році, вперше була зроблена спроба визначити зміст особистісних професійних якостей як мотивацію до спілкування [9, с. 311]. Одночасно було виявлено й відмінності між тим, що людина теоретично здатна говорити та розуміти, і тим, як вона насправді говорить і що розуміє в конкретній ситуації, що у кінцевому підсумку стало суттєвою проблемою у визначенні змісту компетентності.

Двоїстість поняття та проблеми в знаходженні його синонімів проявилися з введенням у науковий обіг філологом Н. Хомським поняття «мовленева компетенція». Особиста позиція автора ґрунтувалася на висловлюванні В. фон Гумбольдта про взаємозв'язок мови і культури та необхідності їхнього одночасного вивчення [5, с. 58-60].

Н. Хомський вперше запропонував використовувати «linguistic competence» – «мовленеву компетенцію» як особливе наукове поняття щодо теорії мови, виділивши істотні відмінності в розумінні комунікацій і спілкування. На думку вченого, спілкування є довільним або випадковим явищем, в той час як комунікація формується в процесі професійного навчання, вимагає відповідної компетенції і являє собою систему формування

комунікативних умінь та навичок. Мовленева компетенція, як зазначає педагог, є ідеальним граматичним знанням, яка співвідноситься з усвідомленням мовної системи. В кінцевому підсумку, дане твердження педагога стало основою філологічної концепції навчання комунікаціям.

Подібне філологічне трактування поняття, а також запропоноване виділення його особливостей викликало гостру критику в науковому світі. Так, П. Джіджіолі виділив, що «індивід, який володіє лише мовленевою компетенцією, є культурним чудовиськом. ...

Він знає граматичні правила мови, але не знає, коли мовчати, коли говорити, які соціолінгвістичні засоби придатні в даній ситуації і, відповідно, не може повноцінно приймати участь в спілкуванні» [6, с. 78]. Саме тому Д. Хаймс замість поняття «мовленеві компетенції» запропонував використовувати «комунікативні компетенції» в якості особливої соціальної категорії. Запропоноване поняття вчений визначив як взаємозв'язок знань індивіду про доречність застосування мови та уміння їхнього застосування в певній ситуації [7, с. 270].

Отже, зміна понять одна на одну стало імпульсом до появи і розвитку нового напряму в науці – соціолінгвістики, а ефективність соціалізації особистості починає зв'язуватися з рівнем комунікативної компетентності як ступеня навченості індивіду взаємодії для успішного функціонування у рамках свого соціального статусу.

Комунікативні здібності стали визначатися такими характерологічними особливостями особистості як емоційна сфера та психологічна стійкість, плануванням спілкування та вмінням його реалізації.

Саме у цей період відзначається, що оцінка рівня коммунікатизації залежить від ефективності виконання особистістю таких соціальних функцій як взаємодія і вплив. Слід підкреслити, що, незважаючи на актуальність соціального аспекту, до кінця XX століття в європейській педагогіці розвивалася лише філологічна концепція навчання комунікаціям.

Вперше в Європі поняття «компетенція» було озвучено на педагогічному симпозіумі, що проходив в Берні у 1996 році. У доповіді В. Хутмахера, воно пропонувалося в якості аналога таких понять як «вміння», «здатність» та «майстерність» [8, с. 17].

На основі цієї доповіді Радою Європи, а потім у матеріалах Болонської угоди та міжнародного проекту «Налаштування освітніх структур в Європі» щодо оптимізації й уніфікації освіти, комунікативні компетенції почали визначатися в якості соціальних та культурних вимог до розвитку особистості. Однак і у XXI столітті в світовому освітньому просторі в питаннях навчання комунікативним компетенціям досить існують відмінності, які відображають варіативність застосування цього поняття, що ускладнюють визначення загальних напрямків їхнього формування та розвитку.

Аналіз аспектів використання поняття в науковому педагогічному оточені показав, що комунікативна компетентність майбутнього педагога є складним взаємозв'язком наступних сформованих якостей:

1) вільне володіння професійною та особистою ерудицією;

2) вміння адекватно вибудовувати відносини відповідно до професійних та суспільних завдань;

3) здатність організовувати взаєморозуміння і взаємодію з представниками різних соціальних страт.

Отже, професійне навчання майбутнього вчителя повинна бути спрямована на оволодіння студентами ключовими, міжпредметних і предметними педагогічними компетенціями. Перераховані педагогічні компетенції є компонентами системної професійної підготовки педагога, що відображає різні варіації розуміння, сприйнятливості і знання.

Рівень оволодіння ключовими компетенціями відображає сформованість професійного педагогічного мислення. Зазначене якість виробляється за рахунок засвоєння студентами змісту педагогічно-психологічних дисциплін незалежно від обраної спеціальності. До ключових компетенцій слід віднести придбані загальнопрофесійни знання і навички, вміння моделювання

навчально-виховного процесу, а також такі розвинені особистісні якості як емпатія, сформовані методи спілкування і поведінки.

Дане твердження отримало своє відображення в рис. 1.

Рис. 1. Місце і роль педагогічних компетенцій в структурі професійної підготовки студентів - майбутніх педагогів.

Міжпредметні компетенції виробляють у студента усвідомлення соціальної значущості обраної професії і ролі вчителя в суспільстві, широкий особистісний кругозір, комунікативні вміння та навички спілкування з представниками різних страт. Необхідні якості вчителя формуються при вивченні суспільних дисциплін.

Предметні компетенції відображають рівень знань і умінь в донесенні до свідомості учнів змісту конкретної дисципліни. А ось варіативність застосування різних методології (в тому числі і зарубіжних) показує глибину освоєння майбутнім педагогом змісту спеціальних і галузевих дисциплін, і сформованість професійного понятійного апарату.

Спираючись на підсумки проведеного аналізу та ствердження, що комунікативні компетенції є відображенням сучасних вимог суспільства до загальнопрофесійної компетентності вчителя, автором статті в І семестрі 2018-2019 навчального року було проведено дослідження в якому брали участь 52 студента ІІ курсу філологічного факультету Мелітопольського Державного педагогічного Університету.

Метою дослідження було вирішення наступних завдань:

1) визначення рівня комунікативної розвитку майбутніх педагогів на знання нормативних слів, словосполучень і застосування синонімів, наукових понять або їхніх аналогів в міжособистісному спілкуванні та навчанні;

2) виявлення ступеня використання молодими людьми жаргонізмів і слів-запозичень з різних субкультур;

3) обґрунтований напрямок педагогічних дій з формування та розвитку комунікативної компетентності майбутніх вчителів як представників соціальнозначущої професії.

В якості інструменту дослідження був використаний авторський «Соціолінгвічний метод визначення рівня комунікативної компетентності студентів». Критеріями засвоєння комунікативних компетенцій стала система оцінювання ECTS, де рівні варіюються від «що не відповідають вимогам спілкування на побутовому рівні» до «розвинених, які потребують коригування та вдосконалення засвоєних знань та вмінь».

Відповідно до запропонованого методу, рівень комунікативної компетенції майбутніх вчителів визначається за формулою:

$X_{кк} = 100 - (Y + Z)$, де: $X_{кк} = X^1+X^2$, в якому X^1 – нормативні слова та словосполучення, а X^2 – наукові поняття, що застосовуються студентами в

навчальному процесі; Y – жаргонізми і слова-запозичення з мови зарубіжних однолітків; Z – слова і словосполучення з мови різних субкультур і ненормативна лексика.

Дослідження проводилося у формі самостійної роботи студентів і включало наступні етапи.

На першому етапі викладачем пропонувався блок з 10 понять та словосполучень, які вибудовувалися в наступному порядку: три елементарних, потім – чотири, які представляють найбільшу складність, і на закінчення, три, найбільш поширених в міжособистісному спілкуванні. До кожного поняття або словосполучення студенти повинні були знайти 10 синонімів або аналогів, набираючи в цілому 100 балів.

На другому етапі студенти самостійно співвідносили знайдені ними синоніми за графами в наступному порядку:

1) нормативні слова та словосполучення, які використовуються у повсякденному спілкуванні;

2) наукові поняття, що застосовуються студентами в навчальному процесі;

3) молодіжні жаргонізми та слова-запозичення з мови зарубіжних однолітків;

4) слова й словосполучення з мови різних субкультур та ненормативна лексика.

На третьому етапі вказувались джерела комунікативної інформації та їхній вплив на міжособистісне спілкування.

На четвертому етапі студенти повинні були дати оцінку власної комунікативної компетенції, визначити її місце, роль та значення в структурі загальнопедагогічної компетентності.

Результати дослідження виявили, що близько 90% застосовуваних жаргонізмів склав сленг. Так, на запропоноване викладачем перше словосполучення «приваблива дівчина», студенти в якості його синонімів, поряд з нормативно вживаними словосполученнями використовували слова-

запозичення з жаргону зарубіжних однолітків, а також аналоги з кримінальної субкультури.

На запропоноване шостим поняття «компетентний педагог» в 91% застосовувалися звичайні словосполучення та слова-запозичення, і лише в 9% випадків наукові дефініції.

На останнє словосполучення «хороший лікар» в 60% випадків використовувалися побутові словосполучення і лише в 5% наукові поняття. В якості жаргонізмів студентами був використаний досить широкий спектр синонімів: від сленгових до експресивно негативних.

На думку студентів, на формування та розвиток власних комунікативних компетенцій найбільший вплив мають:

1) найближче соціальне оточення та побутове спілкування всередині нього, у тому числі і використання електронних видів зв'язку;

2) читання спеціальної наукової та навчальної літератури;

3) стиль і якість мови викладачів, які ведуть заняття у академічних групах.

Окрему категорію представляють джерела інформації жаргону і асоціальної лексики – ними є друзі, «вуличне» спілкування, перегляд телевізійних програм та фільмів, прослуховування пісень типу «шансон», при цьому студенти показали великі знання в даному аспекті спілкування.

Застосування слів та говору з мови зарубіжних однолітків і жаргонізмів, в тому числі асоціальних, можливо пояснити недостатнім емоційним забарвленням застосовуваних нормативних слів та зворотів, або банальними труднощами в знаходженні їхніх літературних еквівалентів. Адже слід погодитися з твердженням В. Полторака, що жаргон самостійно функціонує разом з офіційною мовою, відображаючи ситуацію, яка склалася в молодіжному оточенні [4, с. 145].

Самостійна оцінка володіння комунікативними компетенціями, яка була дана студентами показала, що переважна більшість з них (95%) оцінили свій рівень як «високий», що не відповідало результатам дослідження. При цьому

студенти прийшли до єдиного висновку про необхідність подальшого розвитку комунікативної компетенції як здатності реалізації особистісних цінностей, що відбивають у майбутній педагогічній діяльності професійні орієнтації, мотивацію та рівень спілкування з учнями, їхніми близькими і колегами.

Отже, аналіз змісту поняття «комунікативні компетенції» і історії його вивчення, а також отримані результати дослідження дають підстави для наступних висновків:

– комунікативні компетенції є основним фактором соціалізації особистості та механізмом її розвитку;

– комунікативна компетентність формується та розвивається в процесі професійного навчання;

– комунікативні компетенції являють собою набуті уміння, навички й можливості застосування особистісного комунікативного потенціалу у навчально-виховному процесі;

– у структурі загальнопрофесійної компетентності досліджуване поняття слід трактувати як «комунікативні компетенції», а в якості окремого феномену – «комунікативна компетентність».

В контексті вимог до формування у майбутніх вчителів загальнопрофесійної педагогічної компетентності дії викладачів ВНЗ повинні бути спрямовані:

1) на оволодіння студентами комунікативними компетенціями, рівень яких відображає сформованість педагогічного мислення і відповідного професійного понятійного апарату;

2) розвиток можливостей випускника в донесенні до свідомості учнів знань та умінь з конкретної дисципліни;

3) формування навичок планування комунікативних дій та можливих ефектів соціального спілкування.

Слід підкреслити, що розроблена методика не є досконалою і вимагає можливого коректування та вдосконалення, однак, незважаючи на недоліки, має наступні перспективами.

В освітньому процесі, за умовою її застосування протягом усього курсу навчання, методика може сприяти визначенню напрямку педагогічних дій з формування та розвитку у студентів системних знань у галузі професійного спілкування, самостійного визначення нормативних правил їхнього застосування та усвідомлення особливостей соціальної та мовленевою поведінки.

У виховному процесі використання запропонованої методики може дозволити визначити ефективність адаптації студентів до навчання та можливі майбутні віково-рольові очікування.

Однак, дієвість педагогічних зусиль може нівелюватися тим, що сучасний освітній процес характеризується тенденцією до скорочення живої мови в дуалізм «викладач – студент» й збільшенню самостійної роботи студентів за рахунок урізання аудиторних занять.

Список використаних джерел

1. Ідрісов, Б. Можливості підвищення рівня комунікативної компетенції студентів в контексті сучасної філософії освіти / Б. Ідрісов // Humanitarian paradigm, 2018. – № 1(1). – с. 34-39.

2. Ідрісов, Б. Педагогічні можливості формування і розвитку комунікативних компетенцій у майбутніх учителів / Б. Ідрісов // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Л: Львівська політехніка, 2016. – №1. – С. 33–42.

3. Идрисов Б. Определение компонентов системной подготовки будущего педагога в контексте компетентностного обучения / /Б. Идрисов // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету, № 1(16), 2016. С. 143-150.

4. Полторак В.А. Язык современной украинской молодежи: украинский, русский или жаргон / В.А. Полторак // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – №795. – Х.: Від ХНУ, 2008. – С. 144-147.

5. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский; перевод с английского; под редакцией и с предисловием В.А. Звегинцева. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 233 с.

6. Giglioli P.P. Introduction, Language and Social Context: Selected Readings / P.P. Giglioli // Med. Educ.: London, 1977. – 112 p.

7. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes, J.B. Pride, J. Holmes. – New -York: Harmondsworth: Penguin, 1972. – Pp. 269–293.

8. *Hutmacher* W. Key Competencies for Europe. / Walo *Hutmacher.* – Berne: Report of the Symposium, *1996. – 71p.*

9. White R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence / R.W. White // Harvard University: Psychological review, 1959. – № 66. – Pp. 297–333.

1.4. КОМПЕТЕНТНІСНЕ НАВЧАННЯ У ВИСШОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ЯК УМОВА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Сучасна система вищої освіти характеризується необхідністю застосування нових підходів у професійної підготовці майбутнього фахівця, що дозволяє трансформувати набуті в процесі навчання знання і вміння в особистісні професійні якості. Відповідно до даних вимог, компетентнісний підхід в кінці XX – початку XXI століть визнається в якості основної концепції навчання, а компетентність і компетенції стають ключовими поняттями, що відбивають кінцеву мету професіоналізації особистості.

Дані трансформації у професійному навчанні майбутнього соціолога проявилися в протиріччі, де в організації діяльності превалюють зовнішні форми, тобто документи, що свідчать про виконання завдань, а не його конкретна форма – зміст і якість роботи, а також, умови соціологічного дослідження. Отже, кінцевий результат професійної підготовки фахівця все більше сприймається як психологічний образ, а особистісний підхід стає основним в організації соціологічних досліджень.

Світовий досвід вивчення понять «компетентність» і «компетенція» показав, що вони досить широко застосовувалися в побуті, літературі та наукових словниках протягом тривалого періоду часу, володіють власною історією розвитку та специфічними відмінностями в змісті. Так, сучасна компетентнісна модель професійного навчання, зазначає І. Зимня, включає наступні етапи розвитку:

1) введення досліджуваного поняття в науково-категоріальний апарат педагогіки в 60-70-х роках XX століття;

2) 1970-1990 роки характеризуються використанням компетенцій в теорії та практиці навчання професіоналізму і спілкуванню, а також розробкою змісту понять «соціальні компетенції» і «компетентність»;

3) введення CBE-підходу у навчанні, який був розроблений і запропонований Г. Халажем, в результаті чого в документах і матеріалах ЮНЕСКО почало виділятися коло компетенцій.

Дані компетенції повинні були міститися в державних освітніх стандартах як кінцевий результат навчання [2, с. 58-64]. Однак, відсутність єдиного трактування змісту досліджуваних понять що, поряд з відсутністю єдиного підходу до їх класифікації та розмежування, призвело до проблем термінологічного характеру. І саме цей аспект проблеми відображено в таблиці.

Відзначимо, що провести навіть приблизний підрахунок всього масиву змісту компетенцій не представляється можливим – подібна спроба була зроблена П. Мюллером в 2009 році, який з'ясував, що тільки в медичній освіті в навчальних програмах європейських університетів налічувалося 84 варіації компетенцій [3, с. 33-42].

В Європі поняття «компетенція» вперше було озвучено на офіційному рівні в 1996 році на педагогічному симпозіумі, що проходив в Берні. У доповіді В. Хутмахера воно пропонувалося в якості аналога таких понять як «вміння», «здатність» і «майстерність». Автор підкреслив, що поняття «компетенція» змістовно до цих пір точно не визначено, однак, воно ближче до поняття «знаю як», ніж до категорії «знаю що» [18, с. 17].

Таблиця 1.

Генезис змісту понять «компетентність» і «компетенції», представлених в різних джерелах і концепціях

Рік	Джерело або концепція та її автор	Зміст понять компетентність / компетенції
1707	Glossographia Anglicana Nova	Зручність, відповідність, або достатність чогось нематеріального
1785	A dictionary of the English language	Повноваження або правомочність судді або суду
1828	An American dictionary of the English language	Повноваження, юридична сила, адекватність, придатність, докази
1928	Генетика та біологія Ф. Гріффіт	Здатність бактерії приймати ДНК із зовнішнього середовища
1959	Психологія Р. Уайт	Успішна взаємодія з оточуючими внаслідок тривалого навчання
1965	Лінгвістика Н. Хомський	Знання та вміння розрізняти граматичні речення від неграматичних
1973	Управління персоналом Д. МакКлелланд	Сукупність здібностей, необхідних фахівцеві для успішної кар'єри
1982	«Competence-based-education» Г. Халаж	Процес навчання професіоналізму протягом життя
1997	Глосарій термінів ринку праці	Сукупність вимог, які пред'являються найманому працівнику
1999	Bologna Process	Вміння та можливості випускника, які він демонструє за завершенням навчання
2000	«Tuning Educational structures in Europe»	Модель поведінки індивіду у різних ситуаціях професійної діяльності

На основі доповіді В. Хутмахера Радою Європи були визначені ключові компетенції, де в якості необхідності їхнього застосування у навчанні вказувалося розвиток комунікативних компетенцій. Наявність розвинених здібностей в документі відноситься до соціальних і культурних вимог до розвитку у сучасного молодого європейця здатності навчатися протягом усього життя.

Однак, проблеми та протиріччя в розумінні і використанні запозичених європейцями дефініцій, також проявилися досить швидко, що було спочатку

закладено в двох основних концепціях бачення кінцевої мети компетентнісного навчання:

1) англо-американської моделі, в якій професіоналізація трактується як сукупність стратегій певної групи;

2) континентальної моделі, де визначаються можливості держави в задоволенні вимог і очікувань суспільства.

Однак, навіть у рамках однієї англо-американської моделі спостерігаються різні підходи до розуміння та застосування компетенцій. Так, в педагогіці США компетенція трактується як поведінкова характеристика, демонстрована в успішній дії, що залежить від спрямованості, організаційних умов, стану середовища, в якій виробляється дія та характеристик професійної діяльності. Дане твердження базується на вимогах професійного відбору, тому початком застосування поняття самі американці вважають 1973 рік. Саме в цей рік була опублікована робота Д. МакКлелланда «Тестування: компетенції проти інтелекту», в якій була представлена методика, названа пізніше «Рух за компетенціями». Необхідність її розробки, за твердженням автора методики, була викликана наступними причинами:

1) загальноприйняте психодіагностичне тестування «параметри методик – характеристики суб'єкта – прогноз успішності діяльності» не дає точного прогнозу в правильності вибору претендента на посаду;

2) експерти швидше домовляться між собою, ніж об'єктивно визнають характеристики, за якими працівника слід визнати кращим (даний фактор є актуальним й для українського суспільства, де неформальні відносини найчастіше оцінюються вище формальних);

3) компетенції повинні бути вимірні і надійно розрізняти кращих працівників від посередніх.

Тому замість традиційної психодіагностики «особистісні тести і тести IQ» була запропонована методика експертизи за принципом «вимоги до успішної діяльності – оцінка компетенцій суб'єкта». Її основою є поведінкове інтерв'ю (BEI), що сполучає метод аналізу критичних подій та тематичний

апперцептивний тест [14, с. 1-14]. Слід зазначити, що дана методика з успіхом застосовується в даний час й поряд з теоріями когнитивізму Ж. Піаже і Л. Колберга, біхевіоризму Ф. Скіннера і А. Бандури, особистісної мотивації А. Маслоу є основою американської «компетентної базової освіти».

Однак, в Об'єднаному Королівстві педагоги при визначенні змісту компетентнісного навчання концентрують увагу не на особистісних якостях, а на властивостях – елементах діяльності. Рівень їхнього виконання визначається за досягнутими результатами та у відповідності з стандартами. Отже, компетентність, в розумінні англійських учених – це прояв діяльності працівника, що досягає або перевищує стандарти Національної Ради з Професійної Кваліфікації.

Слід підкреслити, що навчання в Великобританії спрямовано на оволодіння «ключовими навичками», які представлені А. Шелтеном як спосіб розвитку соціально-професійних якостей та поліпшення перспектив майбутнього фахівця в отриманні роботи. Особливостями даного підходу є його спрямованість на оволодіння «широкої компетентності» – вмінь і навичок, необхідних для виконання:

1) простих робочих операцій;

2) складних операцій, в яких передбачається індивідуальна і колективна відповідальність;

3) великої кількості різноманітних складних операцій де є необхідним самостійність, відповідальність і контроль діяльності інших працівників;

4) широкого кола складних технічних або професійних операцій, здійснюваних у різноманітних контекстах з вираженою особистою відповідальністю та самостійністю.

Метою навчання ключовим навичкам є забезпечення можливості для фахівця виконувати роботу за межами вузькопрофесійних вимог. Навички, в даному випадку, характеризують соціально-професійні якості працівників та відображають ступінь їхньої готовності до змін на ринку праці.

Слід мати на увазі, що англійська мова в США та Англії відрізняється значними лексичними особливостями, що й обумовлює різне написання понять «competence» або «competency». Так, в науковому перекладі англійське «competence» має не тільки подвійне значення – «компетенція» і «компетентність», а й різне розуміння. І саме в європейському розумінні їхнього змісту та спрямованості в застосуванні проявилися проблеми у визначенні компетентнісної сфери. Подібне протиріччя європейські вчені пояснюють відмінностями в застосуванні понять: так, дослідниця з цього питання Ф. Ле Дейст стверджує, що функціональні і когнітивні компетенції відносяться до поведінкових компетенцій в США, в той час як у Великобританії когнітивні і поведінкові компетентності належать до професійно-функціональної моделі [13, с. 27-46]. Саме тому, більшість представників континентальної концепції навчання при використанні поняття з американських джерел застосовують термін «компетенції», якщо ж воно наводиться в англійських роботах – як «компетентності».

Отже, проведений аналіз дає підставу для висновку, що навіть у рамках однієї навчальної моделі спостерігаються істотні відмінності в підходах: американські педагоги концентрують увагу на особистості, яка виконує діяльність, в той час як їхні англійські колеги – на характеристиках даної діяльності та умови їхнього виконання.

Аналіз наукових робіт з питань змісту західноєвропейських освітніх програм також показує суттєві відмінності в цілях національних систем в підготовці компетентнісного фахівця. Так, в німецькій педагогіці застосовується поняття «ключова кваліфікація», запропонована Д. Мертенсом. Детальне вивчення взаємозв'язків між соціально-економічними і техніко-економічними процесами виробництва з сучасною професійною освітою дозволило ученому виділити якості, необхідні фахівцеві:

1) уміння адаптуватися до змін у виробництві;

2) порівняно легко змінювати види трудової діяльності;

3) володіння здібностями, які відповідають широкому колу професій.

Отже, за ствердженням німецьких учених, компетентність – це сукупність освітньої, політичної та соціокультурної усвідомленості. Кінцева мета подібного контексту навчання виражається в підготовці найманого працівника, пристосованого до динамічних змін ринку робочої сили.

У Данії в навчанні застосовується поняття «базові навички», зміст яких Б. Оскарсон визначив як «особистісні та міжособистісні якості, здібності, навички і знання, які виражені у різних формах в різноманітних ситуаціях роботи та соціального життя». Базові навички значно відрізняються від ключових кваліфікацій наступним змістом:

1) навички, здібності та знання, отримані у процесі навчання не прив'язані до певної спеціальності і є затребуваними в будь-якій професійній діяльності;

2) вони не обмежуються лише професійними функціями, тому що є соціальними якостями громадянина сучасного суспільства;

3) навички відображають розвинені в процесі навчання здібності для виконання узагальнених дій (сформовані компетенції).

Кінцевою метою застосування даного підходу є досягнення критерію: «відповідність рівня базових навичок – можливості отримання гідної роботи».

Отже констатуємо, що в освітніх програмах країн з розвиненою ринковою економікою немає спільного розуміння компетенцій, а їхній склад, ієрархія і диференціація визначаються в залежності від національних цілей управління – на дану проблему спочатку звернули увагу учені, які брали активну участь в розробці цілей і принципів європейського компетентнісного навчання, зазначивши, що «зв'язок між результатами навчання та змістом компетенцій досить складна сфера та предмет суперечок і чималої плутанини» [5, с. 126-132]. Також слід зазначити неоднозначність вживання понять «компетентність» – «компетенції» – «компетентності». Дані протиріччя пояснюються тим, що в сучасному науковому просторі існують три різні підходи до їх застосування:

1) поняття «компетентність» і «компетенції» не розмежовуються, і тому використовується будь-яке одне поняття з двох;

2) поняття вважаються рівнозначними, і одночасно застосовуються «компетентність», «компетенції» і «компетентності»;

3) дані поняття розмежовуються, тому компетенції розглядаються в якості складових загальної компетентності.

На нашу думку, одночасне застосування понять «компетентності» – «компетенції» вступає в протиріччя як з логікою побудови мови, так і положення про те, що професіоналізм є системною підготовкою фахівця, тобто сукупністю компетенцій, придбаних в процесі навчання. Відповідно, поняття як один з елементів загальнопрофесійної компетентності може трактуватися як «компетенції», а як самостійний феномен – «компетентність», наприклад, «комунікативна компетентність студента» [34 с. 60].

В 1997 році був опублікований і прийнятий до реалізації проект-глосарії «Ключові параметри ринку праці, розробки освітніх програм і навчальних планів» Європейського фонду освіти. У ньому визначалося що компетенції формуються на таких особистісних параметрах як внутрішні якості в системі професійної діяльності; моделі якості і моделі управління якістю результатів [1, с. 99-102]. Основою «Глосарія» стала концепція Дж. Равена, в якій були представлені 39 видів компетенцій, де ключовими названі саме комунікативні компетенції.

З подальшим розвитком загального європейського освітнього простору необхідність уніфікації навчання отримала своє відображення в Болонській декларації: з введенням дворівневої вищої освіти «бакалавр – магістр» і накопичувальної системи залікових балів у студентів з'явилася можливість пройти навчання в будь-якому ВНЗ Європи. Отримання диплому про освіту країн-учасниць Болонського процесу, таким чином, дало право на вільну міграцію трудових ресурсів і рівні права для громадян різних країн при прийомі на роботу. Саме тому, вченими – представниками відомих університетів був розроблений і запропонований до реалізації у 2000 році проект «Tuning Educational Structures in Europe» – «Настройка освітніх структур в Європі», де основними цілями були узгоджені розробка і впровадження навчальних

програм усіх рівнів для ефективного використання можливостей Болонського процесу.

У «Tuning Educational Structures in Europe» компетенція визначається як модель поведінки індивіда при вирішенні певного класу задач, здійснення ролей або функцій в певних ситуаціях професійної діяльності і включає наступні компоненти: когнітивний – теоретичне знання академічної області, і здатності до знання і розуміння, діяльнісний – як практичне і оперативне застосування знань в конкретній ситуації, а також ціннісний – усвідомлення цінності знання як невід'ємної частини життя з іншими людьми в соціальному контексті. У проекті також виділено такі типи компетенцій:

1) інструментальні, до складу яких входять пізнавальні, методологічні, технологічні та лінгвістичні здібності;

2) міжособистісні, що включають індивідуальні навички соціальної взаємодії і співпраці;

3) системні, такі як розуміння, сприйнятливість, здібності та навички, а також придбання на більш пізніх етапах навчання інструментальних і міжособистісних компетентностей [15].

При застосуванні компетенцій мається на увазі їх поділ на два макрокласса, які розрізняються своєю соціокультурною роллю. Так, предметно-спеціалізовані відображають ключові компетенції і пов'язані зі знаннями в конкретній галузі навчання – їхньою метою є забезпечення дії певних програм на здобуття ступеня бакалавра або магістра.

Універсальні компетенції спрямовані на досягнення успіху в професійній діяльності в різних соціальних групах і є загальними для всієї вищої європейської освіти, однак, винятком є професійне медичне навчання, яке діє за специфічними для даної галузі навчальними програмами й відрізняється більш тривалими термінами навчання.

Отже, компетентність випускника ВНЗ в названих європейських проектах розглядається в аспекті можливостей для подальшої професійної діяльності, при цьому молодий спеціаліст повинен володіти інструментами адаптації до

вирішення поставлених перед ним завдань з максимальною ефективністю. Особливо виділяється, що результати навчання повинні виходити за рамки працевлаштування та відповідати стандартам, встановленим академічною спільнотою у зв'язку з конкретними кваліфікаціями.

В «Глосарії термінів ринку праці, розробки стандартів, освітніх програм і навчальних планів» визначено такі моделі компетенцій, які відрізняються плануванням, організацією навчання та оцінкою успішності:

1) «модель компетенції, яка заснована на параметрах особистості», де кінцевою метою навчання є підготовка керівних кадрів;

2) «модель компетенції вирішення завдань», де метою її застосування є навчання інженерним спеціальностям для вузькоспеціалізованої галузі виробництва;

3) «модель управління діяльністю», метою застосування якої є підготовка фахівця, який відповідає сукупності соціальних вимог – дія моделі найбільш відповідає навчанню гуманітаріїв;

4) «модель компетенції для продуктивної діяльності», дія якої спрямована на навчання спеціальностям, де ефективність роботи вимірюється за результатами продажів, управління проектами або виробництвом, що оптимально при підготовці менеджерів і маркетологів.

Аналіз змісту моделей показує такі особливості в їхньому застосуванні:

а) освітні програми складаються відповідно до вимог у формуванні особистісних ефективних стратегій у досягненні цілей;

б) використовується прагматичний підхід, спрямований на розвиток у майбутніх фахівців умінь і здібностей до самостійного навчання;

в) ефективність навчання визначається високою внутрішньою мотивацією студента [1, с. 31-36].

Слід підкреслити, що практичне застосування цих моделей ґрунтується на концепції Д. МакКлелланда, розробленої в 1973 році, а також, наукових підходах, запропонованих соціологами Л. Спенсером і Р. Бояцісом в професійній підготовці менеджерів. Концепція Д. МакКлелланда була вперше

представлена в роботі «Тестування компетентності, а не інтелекту» і отримала назву «Рух за компетенціями». За твердженням її автора, необхідність розробки було викликано наступними причинами:

1) загальноприйняте тестування претендентів на посаду за психодіагностичним сценарієм – особистісні тести плюс тести на інтелект, не дають точного прогнозу в правильності вибору;

2) компетенції повинні бути вимірюваними і надійно відрізняти кращих працівників від посередніх;

3) експерти швидше домовляться між собою, ніж об'єктивно визнають характеристики, за якими працівник стає кращим, тому що уявлення про компетенції важко усвідомити і вербалізувати.

Тому замість традиційного психодіагностичного сценарію «параметри методик – характеристики суб'єкта – прогноз успішності діяльності» Д. МакКлелландом була запропонована методика експертизи за принципом «вимоги до успішної діяльності – оцінка компетенцій суб'єкта» [14, с. 1-14].

Запропонований підхід був апробований в масштабному дослідженні, проведеному в різних організаціях соціологами – фахівцями в області менеджменту С. Спенсером і Л. Спенсером. В результаті був складений глосарій з 21 компетенції, володіння якими необхідно для фахівців і керівників середньої і вищої ланок управління. Дана робота підтверджувала твердження, що компетенції претендентів для виконання конкретного виду робіт повинні оцінюватися експертним шляхом [8, с. 13-14].

У 1982 році в США була опублікована монографія відомого американського соціолога в питаннях трудових відносин Р. Бояціса «Компетентний менеджер. Модель ефективної роботи». Основною концепцією вченого було твердження, що компетенції необхідні для ефективного виконання роботи, але володіння ними не буде вирішальним у разі їх невідповідності функціональним або культурним і організаційним вимогам. В роботі було виділено 19 компетенцій, характерних для загальної діяльності менеджера, що визначають їх спрямованість і які володіють власними

складовими елементами. Із загальної кількості різних компетенцій, такі з них як прагнення впливати, використання усних презентацій, концептуалізація завдань, використання соціального впливу, управління груповим процесом та націленість на відносини з іншими людьми є комунікативними знаннями і вміннями [12, с. 244-246]. Отже, комунікативна компетентність в уяві автора концепції є одним з основних професійних якостей сучасного фахівця, яка являє собою складну системну конструкцію і є сполучною ланкою між організацією та виконанням конкретного завдання в сучасному продуктивному процесі.

В українській освіті поняття «компетентність» і «компетенції» як необхідні компоненти у професійній підготовці студента стали використовуватися порівняно недавно – до цього їхньої альтернативою були «спеціальні професійні властивості», які кваліфікувалися наступним чином: властивості об'єктивного характеру, до складу яких ставилися професійні знання, наукова підготовка за фахом та родинним дисциплінам, володіння методологією і загальними принципами; властивості суб'єктивного характеру, до яких належали особистісні мистецтво, талант і творчість, а також морально-вольові якості [6, с. 595].

Українськими фахівцями поняття «компетентність» в професійному навчанні визначається наступним чином:

1) наявність знань і досвіду, необхідних для ефективної діяльності в заданій предметній області;

2) якість людини, яка володіє всебічними знаннями в якійсь галузі і думка якого тому є авторитетної;

3) кваліфікаційна характеристика індивіда, що взята в момент його включення в діяльність, де існують два аспекти – ресурсний і продуктивний, саме тому розвиток компетентності визначає перетворення людського ресурсу в готовий продукт;

4) потенційна готовність вирішувати завдання зі знанням конкретної справи, що включає в себе змістовний і процесуальний компоненти та

передбачає знання суті проблеми і вміння її вирішувати, а також, постійне оновлення знань і інформації для успішного їхнього застосування в конкретних умовах, тобто володіння оперативним і мобільним знанням.

5) володіння певною компетенцією – знаннями і власним досвідом, які дозволяють виносити об'єктивні судження і приймати точні рішення;

6) здатність соціальних факторів – знання і вміння, що дозволяє стати повноцінними і кваліфікованими учасниками соціальної взаємодії;

7) творча здатність викладача здійснювати той чи інший вид діяльності, де розвивається диференціація наукових знань, спрямованих на успішну підготовку учнів до самореалізації;

8) самостійна пізнавальна діяльність індивіда, яка заснована на засвоєнні способів придбання знань з різних джерел інформації;

9) виконання ролей громадянина, виборця і споживача в сфері цивільно-громадської діяльності;

10) вміння людини аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати власні професійні можливості, володіння навичками самоорганізації та орієнтуватися в етичних нормах взаємовідносин в колективі [7].

Отже, виділення методом контент-аналізу основних ознак змісту даного поняття дає підставу для висновків, що компетентністю є придбані в процесі навчання знання і вміння, можливість їх застосування на практиці, а також, усвідомлення наслідків своїх дій у професійній діяльності. Саме тому поняття є багатофункціональним і залежить від ступеня його застосування в конкретному виді діяльності.

Проведений аналіз змісту наукових робіт з даного питання також показує, що в розумінні вченими довгострокових перспектив реалізації компетентнісного навчання існують дві протилежних одна одної гіпотези:

1) поняття «компетентність» і «компетенція» не містять принципово нових елементів, які не входять в обсяг понять «знання» і «вміння», а застосування навичок і усвідомлення ризиків у професійній діяльності є

наслідком навчання і практичної діяльності – саме тому пріоритетність компетентнісного підходу над іншими навчальними практиками є невірним;

2) компетентнісний підхід найбільш точно відображає соціально-економічну реальність, відповідає основним запитам виробничої сфери і є засобом модернізації професійної освіти [5, с. 127].

Обидві гіпотези, незважаючи на протиріччя, в принципі вірні, однак слід враховувати, що сучасна професійна підготовка є симбіозом теоретичних побудов та практичної діяльності, де використовуються новітні досягнення не тільки в економіці та соціології, а й психології, педагогіці та інших галузях наукового пізнання. Тому в сучасних умовах функціонування ринку праці мультидисциплінарної підготовці майбутніх фахівців найбільш оптимальним є застосування компетентнісного підходу на всіх ступенях навчання, де компетенції виступають в якості елементів загально професійної підготовки, а розвинені комунікативні здібності є сполучною ланкою між набутими знаннями і практичними навичками. Також, у зв'язку з переходом до особистісно-орієнтованого навчання з відповідним рішенням таких завдань як акцентування і комплексне вивчення проблем навчання та виділення завдань його розвитку, уявлення морального аспекту людської спільності, формування адекватного ставлення людини до власних оцінок, а також, терпимість до інших культур. І саме тому, комунікативна компетентність є соціокультурною складовою сучасного професійного взаєморозуміння.

Незважаючи на нібито вирішене питання розвитку освіти, компетентнісне навчання майбутнього фахівця представляє істотну проблему, тому що в сучасній науці зберігаються відмінності у визначенні загальних напрямків його формування. Дані труднощі в навчанні, особливо комунікативним компетенціям, викликано необхідністю виділення поняття і особливостями перекладу – в науковому розумінні англійське «communicative competence» означає як «комунікативну компетенцію», а також і як «комунікативну компетентність», що призводить до різних варіацій застосуванні його синоніму «комунікативні компетентності».

Слід зазначити, що поняття «комунікативна компетентність» також володіє власною специфікою і історією розвитку. Необхідність вивчення комунікацій відзначали філософи різних епох: Аристотель ототожнював людську діяльність з метою спілкування і її здійснення; у Платона і Сенеки під реалізацією спілкування малася на увазі «дружба»; у І. Канта і М. Шеллера – «повага» та «симпатія»; у Д. Лагаша й І. Фіхте – «вплив» або «вплив волі на іншу свободу» [3, с. 33-42].

З розвитком національних систем освіти засновник структуралізму Ф. де Соссюр запропонував концепцію, згідно з якою мова як система і мовна здатність забезпечує єдність мовної діяльності, і оскільки мова завжди специфічна, то її застосування визначається волею індивіда і типом ситуації. Мовна діяльність, зазначав учений, «відноситься як до сфери індивідуального, так і до сфери соціального і невідомо, яким чином всього цього можна повідомити єдність» [3, с. 33-42]. В даному контексті, психологом Р. Уайтом в 1959 році була надрукована стаття «Перегляд мотивації: поняття компетентності», де вперше була зроблена спроба визначити зміст особистісних професійних якостей як мотивацію до спілкування [19, с. 311]. Однак, вже тоді було виявлено проблеми з определяемости змісту поняття, на що звернув увагу Дж. Грін, зазначивши факт існування відмінностей між тим, що людина теоретично здатна говорити і розуміти, і тим, як вона насправді говорить і що розуміє в конкретній ситуації [7].

Зазначимо, що подвійність поняття «комунікативна компетентність» і проблеми в знаходженні його синонімів проявилися спочатку його використання. Так, застосування поняття «компетенція в спілкуванні» в освіті, орієнтованої на кінцеву мету професійного навчання – «competence-based-education», було вперше запропоновано в 1965 році професором Массачусетського університету Н. Хомським. Застосування дефініції було введено в понятійному апараті лінгвістики – галузі наукової спрямованості дослідника в 1972 році і ґрунтувалося, як зазначає її автор, на висловлюванні

філософа В. фон Гумбольдта про взаємозв'язок і необхідність одночасного вивчення мови і культури [10, с. 58-60].

Н. Хомський вперше використав в професійному навчанні поняття «linguistic competence» – лінгвістичну компетенцію як здатність, необхідну для здійснення мовної діяльності, розуміння і продукування необмеженого числа правильних пропозицій за допомогою засвоєних знаків і правил їх з'єднання. Педагог проводить ключову відмінність між компетенцією – знанням мови і його реальним використанням, особливо виділивши, що «використання мови є безпосереднім відображенням компетенції» [10, с. 110]. Вчений вперше в науці розділив поняття «лінгвістична компетенція» і «спілкування» стверджуючи, що спілкування є спонтанною дією, в той час як комунікація виникає лише в процесі професійної діяльності. На його думку, спілкування є довільним або випадковим явищем, в той час як комунікація формується в процесі професійного навчання, вимагає відповідної компетенції і являє собою складну систему вироблення комунікативних умінь і навичок. Отже, компетентна людина має не тільки вміти утворювати і розуміти необмежену кількість пропозицій, але і бачити схожість і відмінності в значеннях двох виразів. Мовна компетенція, зазначає педагог, являє собою ідеальне граматичне знання, а «використання мови є безпосереднім відображенням компетенції». Відповідно до запропонованої концепції, компетентна людина – «та, що говорить або слухає» повинна не тільки вміти утворювати і розуміти необмежену кількість речень, але і бачити формальну схожість і відмінності в значеннях двох виразів [10, с. 179].

Критеріями оцінювання рівня оволодіння комунікативними вміннями і навичками, виділеними Н. Хомським та його колегою Д. Джонсоном, відповідно до даного підходу до навчання, є:

1) адекватність сприйняття, розуміння, реагування та передачі інформації при читанні тексту і його озвученні;

2) адекватність перекладу усного та письмового повідомлення;

3) мотивація вибору літератури для додаткового читання і проява загальної комунікативної активності [10, с. 141-144].

Отже, на основі даних тверджень в американській освіті з середини 70-х років XX століття починає широко застосовуватися «трансформаційна модель навчання», яка була розроблена Н. Хомський та Дж. Міллером.

Однак суто філологічне трактування поняття «компетенція» викликала критику в науковому світі так, відомий фахівець з історії медицини та медичної етики П. Джіджіолі висловився з цього приводу наступним чином: «Індивід, який володіє однією лише мовною компетенцією, є в деякому роді культурним чудовиськом. ... Він знає граматичні правила мови, але не знає, коли мовчати, коли говорити, які засоби придатні для використання в певній ситуації» [16, с. 78].

Американський соціолог і етнограф Д. Хаймс також опонував Н. Хомському кажучи, що «Існують правила вживання мови, без яких правила граматики марні. ... Дані правила регулюють всього лише виробництво і розуміння висловлювань відповідно до ситуації, в якій здійснюється мовна діяльність» [8, с. 68]. У роботі «Етнографія мови», опублікованій в науковій літературі в 1975 році, Д. Хаймс вперше представив компетенцію як можливість використання людиною комунікацій в різних ситуаціях реального життя, запропонував замінити поняття «мовна компетенція» поняттям «комунікативні компетенції». Вчений стверджував, що комунікативна компетенція, як і інші її види, можуть бути придбані лише в процес професійного навчання і бути віддзеркаленням соціалізації особистості майбутнього фахівця [9, с. 79].

Підхід, запропонований Д. Хаймсом, став згодом основою нової галузі в науці – соціолінгвістики. В кінцевому підсумку, обидві концепції, і «трансформаційна модель навчання» Н. Хомського і «соціолінгвістики» Д. Хаймса стали базою для американської компетентнісної моделі освіти, розробленої Г. Халажем і прийнятої до реалізації в 1982 році. Відзначимо, що,

незважаючи на свої суперечності, ці ж моделі стали основою майбутнього Проекту Ради Європи в галузі сучасних мов.

Саме в цей період в науковому середовищі сформувалася думка, що ефективність соціалізації особистості повинна зв'язуватися з рівнем комунікативної компетентності як ступеня навченості індивіда взаємодії в рамках свого соціального статусу. Комунікативні здібності стали визначатися такими особистісними особливостями спеціаліста як емоційна сфера та психологічна стійкість, плануванням спілкування і вмінням його реалізації, де оцінка рівня комунікатізації залежить від ефективності виконання таких соціально значущих функцій як взаємодія і вплив.

Слід зазначити, що з самого початку в європейській науці проблеми вивчення комунікативних компетенцій також викликали неоднозначне трактування поняття: в 1975 році вчений Я. ван Ек запропонував концепцію, в якій утворючими компонентами компетенції є субкомпетенції спілкування, які відображають бажання, готовність і особистісне вміння управляти ситуацією. Однак, французькі вчені С. Муаран і С. Савиньон, відзначає О. Штоф, стали опонувати голландському філологу тим, що дане поняття є системою розпізнавання та вибудовування фонетичних, лексичних, граматичних і текстуальних моделей, а кінцевим результатом навчання є вміння студентів оперувати отриманими знаннями в спілкуванні [11].

Проблеми визначення компетенцій розглядав також І. Вятютнев і Т. Дридзе, які запропонували використовувати поняття «компетенції» в контексті придбаних інтуїтивних знань невеликої кількості правил, що є основою для подальшої побудови глибинних структур мови. Однак, стверджують автори, розвиток мовної компетенції недостатньо для мовної практики, тому що оволодіння мовою включає в себе як мовну, так і комунікативну компетенції.

Отже, можемо констатувати, що з середини 70-х років XX століття сформувалася філологічна концепція застосування компетентнісного підходу в професійному навчанні. І лише з доказом ефективності дії CBE-підходу в американській педагогіці, в Європі були усвідомлені універсальні можливості

його застосування в контексті розвитку національних систем освіти як складових елементів глобального освітнього простору.

Слід визнати, що неможливо відобразити усе різноманіття наукових суперечок і запропонованих теорій з питань змісту та застосування поняття. Так, автор даного підрозділу в роботі «Комунікативна компетентність студентів-соціологів: теоретичні та методологічні аспекти аналізу» дає такий аналіз їхнього змісту, що представлено в різних наукових теоріях, концепціях і матеріалах міжнародних угод, в яких дано визначення поняття «комунікативні компетенції».

У документах ЮНЕСКО на всіх щаблях навчання мається на увазі отримання бажаного результату освіти в високої професійної діяльності протягом усього життя індивіда. У даних документах оволодіння комунікативною компетентністю означає «навчитися пізнавати, робити, жити разом, вчитися жити».

У матеріалах Болонської угоди формування комунікативної компетентності направлено на навчання у використанні механізмів управління суспільством – «володіння і вміння використання мови для досягнення цілей і планування актів і ефектів повідомлення».

В проекті «Налаштування освітніх структур в Європі» (Tuning Educational structures) поняття визначається як формування загальної «системи координат» – адаптивність і вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки.

У проекті Ради Європи «Розвиток сучасних мов» зміст поняття визначається як «Система внутрішніх ресурсів для виконання комунікативних дій в міжособистісному взаємодії».

У школі менеджменту в університеті Единбургу, де застосовується власний навчальний підхід під назвою «портрет ідеального керівника», навчання комунікативним компетенціям полягає в розвитку наступних якостей: лідерства і вміння впливати на людей, ефективного прийнятті рішень, вмінню працювати в команді і здатності переконання.

М. Болензат, фахівець в області трудових відносин відзначає, що розвиток індивідуальних комунікативних здібностей фахівця полягає в гармонійному поєднанні знань, навичок і способів спілкування в управлінні виробничим процесом.

Р. Бояціс в власної «моделі ефективної роботи менеджера» визначає комунікативні компетенції як уміння, необхідні в управлінні груповим процесом.

Д. МакКлелланд в моделі «Рух за компетенціями» визначає досліджуване поняття у вигляді доведених експертним шляхом комунікативних знань і вмінь, необхідних для виконання певного виду робіт.

Г. Халаж, автор застосованої в американській освіті концепції «Competence Basid Education», або CBE-підході формулює комунікативні компетенції як форму розвинених особистісних комунікативних знань, умінь і здібностей, необхідних фахівцеві в подальшій професійній діяльності.

Д. Хаймс і Н. Гез в концепції «Етнографія мови» визначають поняття як взаємозв'язок лінгвістичної компетенції і можливостей її використання в реальному житті.

М. Халідей в теорії «Взаємозв'язок трьох світів» комунікативні компетенції представлені як симбіоз тексту, текстової концепції і інтерпретаторів.

Л. Бахман в роботе «Ідеальне граматичне знання» представляє поняття у вигляді сукупності організаційних і прагматичних компетенцій у використанні мови в конкретному контексті спілкування.

На підставі проведеного аналізу змісту поняття, даного у приведених джерелах, приходимо до висновку, що комунікативна компетентність фахівця є складним взаємозв'язком наступних сформованих професійних якостей:

1) вмінням вибудовувати особисті стосунки відповідно до отриманої інформації і поставленими завданнями;

2) володінням високим рівнем комунікації і здатністю організовувати взаємодію з представниками різних професій;

3) майстерності в аналізі та прогнозі наслідків подальших змін на ринку і відповідної перебудови командної роботи [5, 126-132].

Відповідно досліджуване поняття виділено нами в якості самостійної дефініції, і тому представлено як «комунікативна компетентність». Так, аналіз джерел з даного питання дає підстави для припущення, що комунікативною компетентністю соціолога є:

1) володіння навичками вербальних і невербальних комунікацій;

2) використання особистісних відносин в організації взаємодії з представниками різних соціальних груп відповідно до поставлених завдань;

3) вміння аналізувати і прогнозувати наслідки змін умов дослідження і відповідно перебудовувати командну роботу.

Слід зазначити, що навчання професійним комунікаціям в системі підготовки майбутнього соціолога має власну специфіку. Так, помилкові прогнози в соціологічних дослідженнях досить часто викликані не тільки загальними методологічні проблемами, а також і питаннями подолання недоступності респондентів або їх нещирості, що найчастіше пов'язано з недостатньою підготовкою інтерв'юерів. Також зазначимо, що у сучасних умовах «ефект Ноэль-Нойман» буде проявлятися все більш масштабне, і саме тому від якості роботи в «полі» безпосередньо залежить і надійність результатів соціологічних досліджень. Тому, для підвищення якості інтерв'ювання, автором був розроблений «Соціолінгвічний метод визначення рівня комунікативної компетентності студентів», якій застосовується перед проведенням соціологічних досліджень в якості відбору найбільш підготовлених інтервьюєрів до конкретної дослідницької діяльності.

Метою і завданнями розробки методу є визначення рівня комунікативної компетентності майбутніх соціологів і виявлення ступеня їх готовності до конкретної дослідницької діяльності в якості інтерв'юерів, а також дії викладача з розвитку у студентів комунікативної компетентності. В основу даного методу покладено принципи відбору компетентного претендента для виконання конкретної роботи, розроблені Д. МакКлелланда. Ці положення з

обґрунтуванням практичних результатів було представлено автором на «Круглому столі» Соціологічної асоціації України в квітні 2017 року.

В «Соціолінгвічному методі визначення рівня комунікативної компетентності студентів» рівень засвоєння соціологічних знань, умінь і навичок визначається за допомогою системи оцінювання ECTS, де представлена наступна шкала комунікативної компетентності:

1) до 60 балів – тобто рівень, якій не відповідає вимогам до спілкування навіть на побутовому рівні;

2) 60-73 – словниковий запас, достатній лише для побутового спілкування;

3) 74-81 – необхідно подальший розвиток знань і умінь в професійному і побутовому спілкуванні;

4) 82-89 – це розвинені комунікативні знання, вміння і навички, що вимагають подальшого коригування та вдосконалення;

5) 90 балів та вище – сформована професійна комунікативна компетентність.

Відповідно, рівень комунікативної компетентності визначається за формулою: $Хкк = 100 - (Y + Z)$, де $Хкк = X_1+X_2$ [4, с. 126-132].

Оцінювання проводиться поетапно, в формі самостійної роботи студентів, так, на першому етапі викладачем і студентами визначаються 10 ключових понять теми дослідження, де до кожного з них повинно бути знайдено 10 синонімів, що дає в цілому 100 балів (1 синонім – 1 бал). Відзначимо, що знання значної кількості аналогів понять необхідна для запобігання формування у інтерв’юера вузького бачення проблеми та пов'язаного з цим особистісного тиску на респондента.

На другому етапі знайдені аналоги співвідносяться за графами в наступному порядку:

1) X_1 – наукові поняття, які застосовуються не тільки в соціології, але і в інших галузях наукового пізнання з даної тематики;

2) X_2 – нормативні слова і словосполучення, що використовуються в міжособистісному повсякденному спілкуванні: цій фактор є важливим, тому що інтерв'юеру необхідно спілкуватися з представниками різних соціальних груп, де респондент може елементарно не зрозуміти поставлене питання;

3) Y – жаргонізми і зарубіжні слова-запозичення;

4) Z – словосполучення з мови представників різних субкультур.

На третьому етапі повинно дати оцінку власної комунікативної компетентності, провівши елементарний арифметичний підрахунок синонімів або аналогів запропонованих понять за графами, де сукупності X_1+ X_2 є позитивними характеристиками, тобто компетентність, в той час як Y + Z – негативними, некомпетентність.

Так, наприклад, перед проведенням опитування студентів в березні-квітні 2017 року з визначення завдань підвищення якості професійної освіти у ВНЗ, даний метод застосовувався в якості інструменту відбору найбільш підготовлених інтерв'юерів з 26 претендентів.

Аналіз відповідей 10 студентів, які пройшли відбір показав, що майбутні соціологи в питаннях компетентнісного навчання в спілкуванні, що відбиває рівень якості комунікацій, використовують в середньому соціологічні поняття і їх аналоги з інших галузей науки в 10% випадках і в 64 застосовувалися загальноприйняті нормативні слова і словосполучення.

Сукупність X_1 + X_2 з означеної теми склала 74 бали (у деяких студентів більше), що відповідало позитивному критерієм комунікативної компетентності як «необхідно подальший розвиток знань і умінь в професійному і побутовому спілкуванні», що було задовільним для виконання завдань інтерв'юера.

Молодіжні жаргонізми і слова-запозичення застосовувалися в середньому в 18% випадках, а слова і словосполучення з мови різних субкультур в 8, тобто сума Y + Z виявилася рівною 26 балам (рівень комунікативної некомпетентності). Отже, виміряний рівень комунікативної компетентності претендентів для участі в опитуванні склав 10 + 64 = 74, або 100 – (18 + 8) = 74.

З 26 претендентів 16, а це в основному були студенти молодших курсів, набрали від 62 до 70 балів, що відповідало критерію «словниковий запас, достатній лише для побутового спілкування». Показники Y + Z відбили рівень застосування жаргонізмів і оборотів з асоціальної лексики.

Виявлений рівень комунікативної некомпетентності дозволів виділити, що для участі в роботі в якості інтерв'юера студентам необхідно оволодіння наступними видами компетенцій.

1) знання нормативних правил застосування особистісних комунікацій в різних ситуаціях професійної діяльності;

2) вміння у самостійному застосуванні комунікативних знань;

3) усвідомлення особливостей соціальної і мовної поведінки в інтерв'юванні представників різних соціальних груп.

Результати дослідження дають підстави для припущення, що загальнопрофесійна соціологічна компетентність являє собою взаємозв'язок наукових знань в області проведення соціологічних досліджень, розуміння специфіки конкретної теми та володіння навичками взаємодії з представниками різних соціальних верств населення, а також умінь прогнозування в подальшому розвитку соціальних процесів. Розвинені комунікаційні здібності соціолога в даному випадку є сполучною ланкою між набутими знаннями та їх практичним застосуванням при проведенні інтерв'ювання.

Отже, отриманні результати дають підстави для висновків, що поняття «компетенції» і «компетентність» мають власну історію розвитку і особливості використання. Проведений аналіз різних наукових джерел і документів показує, що дані поняття застосовувалися досить тривалий проміжок часу вченими різних епох, однак, лише з розвитком нової парадигми розвитку освіти вони стали визначати кінцеву мету в професійної підготовці спеціаліста.

Виявлено, що застосування понять «компетентність» і «компетенції» володіє власними відмінностями в їхньому змісті, що пояснюється різними підходами: в американської системі навчання компетенція трактується як поведінкова характеристика, яка демонструється в успішної дії, залежить від

спрямованості, організаційних умов, стану середовища і характеристик професійної діяльності та базується на вимогах професійного відбору. Однак, з точки зору англійських вчених, при визначенні змісту компетентнісного навчання увага повинна концентруватися не на особистісних якостях, а на властивостях професійної діяльності, рівень виконання яких визначається за досягнутими результатами і відповідності стандартам вимог, тобто компетентність – це прояв діяльності найманого працівника, яка досягає або перевищує встановлені стандарти. І саме ці різночитання викликали досить варіативне трактування понять.

Обґрунтовано, що поняття «компетентність спеціаліста» являє собою засвоєну систему взаємопов'язаних компетенцій, При цьому, сучасна професійна діяльність характеризується особливими умовами, де потрібне використання новітніх досягнень в різних галузях наукового пізнання. Даної мультидисциплінарності відповідає концепція компетентнісного навчання, де компетентність випускника ВНЗ є наступним взаємозв'язком:

1) володіння науковими знаннями в методиці проведення досліджень і розуміння специфіки дослідження з конкретної теми;

2) вміння вибудовувати особисті стосунки відповідно до поставлених завдань і отриманої інформації;

3) здатності в побудові причинно-наслідкових зв'язків в перспективі аналізу і прогнозування подальшого розвитку досліджуваних процесів.

Визначено, що комунікативна компетентність є сполучною ланкою між набутими в процесі навчання знаннями і вміннями та їх практичним використанням у професійній діяльності. Даний вид компетентності формується в процесі навчання, є відображенням сформованого професійного мислення і являє собою складну конструкцію особистісного комунікативного потенціалу. Так, аналіз джерел з даного питання дає підстави для припущення, що комунікативною компетентністю майбутнього фахівця є:

1) володіння навичками вербальних і невербальних комунікацій;

2) використання особистісних відносин в організації взаємодії з представниками різних соціальних груп відповідно до поставлених завдань;

3) вміння аналізувати і прогнозувати наслідки змін умов дослідження і відповідно перебудовувати командну роботу.

Доведено, що в сучасних умовах необхідно застосування новітніх практик з підвищення професійних комунікацій. Саме тому було розроблено «Соціолінгвічний метод визначення рівня комунікативної компетентності студентів», якій є універсальним для усіх спеціальностей у ВНЗ в якості оцінки комунікативних компетентностей студента, що є відображенням сформованих соціокультурних якостей майбутнього фахівця.

Список використаних джерел

1. Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов, образовательных программ и учебных планов. ETF (European Training Foundation), 1997. – 160 с.

2. Зимняя, И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. — 384 с.

3. Ідрісов Б. Педагогічні можливості формування і розвитку комунікативних компетенцій у майбутніх учителів. Педагогіка і психологія професійної освіти, 2016. № 1. С. 33-42.

4. Ідрісов, Б. Формування комунікативної компетентності студентів – майбутніх соціологів як можливостей підвищення якості інтерв'ювання / Б. Ідрісов. // Соціологічні студії. – Луцьк:, 2016. – № 1(8). – С. 58-64.

5. Идрисов, Б. Коммуникативная компетентность студентов-социологов: теоретические и методологические аспекты анализа / Б. Идрисов. // Вісник Харківського національного університету ім.. В.Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Випуск 38. – Харків, 2017. – С. 126-132.

6. Каптерев, П.Ф. Дидактические очерки. Теория образования / П.Ф. Каптерев / Избр. соч.; ред. А. Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.

7. Компетентность https://ru.wikipedia.org/wiki/Компетентность

8. Спенсер, Л. Компетенции на работе. Модели максимальной эффективности работы / Лайл М. Спенсер-мл., Сайн М. Спенсер. – М.: ГИППО, 2010. – 384 с.

9. Хаймс, Д. Этнография речи / Д.Х. Хаймс // Новое в лингвистике. – Вып. VII. Социолингвистика. – М., 1975. – С. 42-95.

10. Хомский, Н. Аспекты теории синтаксиса / Ноам Хомский; перевод с английского; под редакцией В.А. Звегинцева. – М.: МГУ, 1972. – 233 с.

11. Штоф, А. Что есть компетенция? Конструктивистский подход как выход из замешательства / А. Штоф, Р. Мартенс. – Open University of the Netherlands, 12.05.2004. [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.ht.ru/press/articles/print/art26.html

12. Boyatzis, R. The competent manager: A model for effective performance / Richard E. *Boyatzis*. – New-York: John Wiley & Sons, 1982. – 328 p.

13. Le Deist, F. What is competence? / F.D. Le Deist, J. Winterton. // Routledge Taylor&Francis Group: Human Resource Development International, March, 2005. – 8(1). – Pp. 27–46.

14. McClelland, D. Testing for competence rather than for intelligence / D.C. McClelland // Harvard University: American psychologist, 1973. – 28. – Pp. 1-14.

15. Tuning Educational Structures in Europe / Line 1. Learning Outcomes // Competencies Methodology, 2001-2003. – Phase 1. [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.uc.pt/ge3s/event_04/event_04/tuningexecutivesummary-3.pdf

16. Giglioli, P. Introduction, Language and Social Context: Selected Readings / P. Giglioli. // London: Med. Educ., 1977. – 112 p.

17. Qualifications and Credit Framework Glossary: Definitive glossary of terms relating to the QCF. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://archive.teachfind.com/qcda/www.qcda.gov.uk/docs/QCF_Glossary_May09.pdf

18. *Hutmacher*, W. Key Competencies for Europe. / Walo *Hutmacher*. – Berne: Report of the Symposium, *1996. – 71p.*

19. White, R. Motivation reconsidered: The concept of competence / R.W. White. // Harvard University: Psychological review, 1959. – № 66. – Pp. 297–333.

3.5. СОЦІАЛЬНА МОРАЛЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Сучасне українське суспільство вступило у епоху повороту до нових демократичних цінностей, епоху зміни типу цивілізації, що особливо гостро ставить проблему життєдіяльності людини в нових реалії існування соціуму. Такі системні зміни потребують нового типу мислення, роблять, як ніколи раніше, актуальним підготовку висококваліфікованих спеціалістів для різних галузей народного господарства, освіти й культури на рівні, який би відповідав міжнародним стандартам. Водночас студент вузу постає як одна з важливих постатей майбутнього суспільства, його прогресивного розвитку та демократичних перетворень. Як суб`єкт трансформаційних перетворень, студентство, з одного боку прагне брати повнокровну участь у житті суспільства і якнайшвидше інтегруватись в існуючий порядок, соціалізуватись, а з іншого – готується виконувати роль рушійної сили, що прагне перетворень усталеного порядку. Така ситуація призвела до переосмислення та переоцінки студентством соціально-політичної, економічної, правової ситуації в країні і поза її межами, до зміни їх ціннісних орієнтацій, мотивації поведінки. Сучасна молодь переживає глибоку світоглядну кризу, що девальвує та руйнує моральні цінності, знижує моральні нормативи поведінки та етичної культури. Такий стан призводить до загального відчуження, психічних фрустрацій, неврозів тощо. Тому сьогодення вимагає звернення науковців до вивчення соціальної моралі студентства як майбутньої інтелектуальної та політичної еліти нації, оскільки в суспільстві, де спостерігається падіння моральності молоді, чекати підйому економіки і розквіту країни не варто.

Моральна проблематика життя окремої особистості та суспільств доволі добре розроблена в соціальній психології. Загальні тенденції засвоєння моральних норм, перетворення їх у «свої» досить детально розглянуті в роботах Л. Божович, О. Кульчицької, В. Мухіна та ін.). У працях А. Бандури, І. Беха,

М.Боришевського, І. Булах, З. Карпенко, Л. Кольберга, Д. Леонтьєва, С.Максименка, В. Москальця, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, Н. Чепелєвої, С.Якобсон та ін. відстежена логіка переходу зовнішнього морально-етичного припису в особисту норму. Однак досліджень щодо моральних орієнтацій молоді взагалі та студентської зокрема в новітніх умовах все ще бракує.

Мораль є внутрішнім духовним стрижнем суспільства. Оскільки мораль є предметом етики, то спочатку розглянемо її загальноприйняте філософське визначення, яке зустрічається у більшості словників. Мораль (лат. moralitas – загальноприйняті традиції, правила) – прийняті в суспільстві уявлення про правильне і неправильне, добро та зло, а також сукупність норм поведінки, які походять із цих уявлень [11, с.46]. Якщо добро – творення, то зло – це все, що руйнує міжособистісні зв'язки і розкладає внутрішній світ людини. І в цьому полягає основа моралі і її сутність. Дане визначення можна розуміти так: будь-який вчинок, поведінка людини має моральний основу, яка оцінюється з позиції норм, принципів, які прийняті в певному суспільстві. Моральні принципи та норми тут мають загальне значення, охоплюють всіх людей і закріплюються в основах культури. З огляду на це, можна сказати, що до структури моралі відносяться: моральні норми, моральні принципи, моральні ідеали. Розглянемо їх детальніше.

Моральні ідеали особистості служать зразком для наслідування. Суспільство висуває до людей певні вимоги моральної поведінки. Її носієм якраз і є моральні ідеали. Образ високорозвиненої в моральному плані особистості втілює в собі ті позитивні якості, які служать еталоном відносин і поведінки між людьми. Саме ці характеристики змушують людину зокрема і суспільство в цілому вдосконалювати свій моральний вигляд, а значить, розвиватися. Моральні ідеали є основою, на якій надалі формуються моральні принципи і норми.

Моральні норми – це соціальні норми, які регулюють поведінку людини в суспільстві, її відношення до інших людей, до суспільства в цілому, і до себе зокрема. Їх виконання забезпечується силою суспільної думки, внутрішніми

переконаннями на основі прийнятих у даному суспільстві уявлень про добро та зло. Моральні норми – це вимога належного, безумовного, або, інакше кажучи, імперативи, що лежать в основі будь-якої діяльності. Моральні норми регулюють не «внутрішній» світ людини, а відносини між людьми. Моральні норми походять від традицій та звичаїв. Кожне суспільство має свою систему норм, які вказують, які моделі поведінки схвалюються, а які підлягають осуду. Вони активно поширюються школами, засобами масової комунікації, церквою, слугують провідною ниткою для законів і понять справедливості, що захищаються судами, поліцією, міліцією.

Моральні принципи людини – основні правила поведінки, а відтак і будівництва життя людини. До них відносяться якості, якими визначається цінність людини: доброта, милосердя, гуманність, альтруїзм, чесність, скромність, доброзичливість сміливість та ін. Цими якостями визначається моральність людини.

Моральність – це моральна практика людини, внутрішня установка діяти відповідно до своєї совісті. Моральності людину навчати не можна, як, наприклад, навчити її правильно поводитись за столом чи правильно говорити. Моральність – це межі, які людина встановлює сама собі, і чим більше таких обмежень, тим більш моральною є людина. Норми поведінки і моральність окремого суб`єкта – це абсолютно різні поняття. Найголовніша їх відмінність полягає в тому, що норми поведінки – зовнішня складова моралі, а моральність – внутрішня, особистісна для кожної людини.

Соціологи вивчають мораль з точки зору її ролі у суспільстві. Згідно соціологічного словнику мораль [лат. *moralis* – той, що стосується звичаїв] – соціальний інститут, система норм, санкцій, оцінок, приписів, зразків поведінки, які виконують функції соціального контролю і регулювання соціальних відносин у тій чи іншій соціальній групі, суспільстві [10, с.66]. Виходячи з даного визначення, мораль регулює діяльність людини з точки зору врахування інтересів інших людей та моральних норм суспільства. В разі порушення цих норм суспільство застосовує до людини санкції, які спрямовані

на спонукання її до моральної самооцінки.

Моральні санкції можуть бути позитивними, які проявляються в моральному визнання (схвалення, похвала, вираження поваги, пошани, слави), та негативними, які переслідують порушення моральних вимог і виявляються в знаках несхвалення (засудження, застереження, зауваження, критика, бойкоті, вимозі публічного визнання провини і покаяння).

Можна зробити висновок, що мораль спонукає до моральних вчинків і мотивів завдяки соціалізованості людини. Мораль, образно кажучи, є представником суспільства в голові людини.

Як правило, властивості моралі обговорюються по відношенню до окремої людини. Але людина живе в суспільстві, а суспільство складається з людей, тому можливо розглядати якості моралі і по відношенню до суспільства, групі людей.

Так, Макс Вебер у роботі «Протестантська етика і дух капіталізму» довів, що економічний стан суспільства залежить від моралі людей, з яких складається це суспільство. Причому він оперував статистичними величинами. Іншими словами, фіксувалася тенденція, статистична залежність між рівнем моралі суспільства та економічним його станом. Для встановлення такої залежності не було потрібно виявляти рівень моралі у конкретних людей, достатньо було виявити наявність моральних норм у статистичної більшості. Так, М.Вебер оперував даними про частку протестантів у чисельності населення певного регіону. Виходячи з логіки наведених суджень, можна висунути тезу про наявність не тільки індивідуальної моралі, а й моралі соціальної.

Соціальну мораль можна розглядати як мінімум в наступних двох аспектах.

1. Соціальна мораль – це мораль суспільства, певної групи людей, спільноти, як цілісного утворення. У соціологічному сенсі, соціальна мораль в цьому випадку виступає як прояв певних моральних якостей у статистичної більшості даного співтовариства. Наприклад, в одному європейському

дослідженні того, як люди ставляться до християнських заповідей з'ясувалося, що переважна більшість (понад 90%) вважає для себе обов'язковими вимоги «не убий», «не вкради», але вимога «не бажай дружини ближнього свого» порахувало для себе обов'язковим лише близько половини опитаних. Рівень моралі в цьому випадку визначається статистично: часткою людей, які поділяють ту чи іншу моральну вимогу: іншими словами ймовірністю наявності тієї чи іншої моральної якості в даному суспільстві. Тут властивість явища вимірюється по суті кількісними величинами [3, с.14].

Цілком припустимо трактувати соціальну мораль як імунітет від розкладання суспільства. Згідно з уявленнями сучасного британського біолога Роберта Онгера, суспільство можна розглядати як суперорганізм, як комплексну адаптивну систему, регулюючу саму себе. Мораль в цьому випадку виступає як імунна система, яка запобігає морального занепаду суспільства [7, с. 23.].

Ще одним прикладом соціальної моралі є її характеристика за допомогою реакції суспільства на проблемні питання. Журналіст Григорій Ніконов наводить результати дослідження американських вчених щодо відносин людей до наступних тем: позашлюбні зв'язки, азартні ігри, вживання алкоголю, розлучення. Опитані жителі 40 країн світу. Учасників опитування попросили сказати, чи вважають вони морально прийнятними ці дії? Найбільше респонденти засуджують позашлюбні зв'язки (78%), азартні ігри (62%). Найменше люди засуджують розлучення. Відповіді істотно відрізнялися залежно від регіону опитування. Найбільше засуджують наведені дії в африканських і мусульманських країнах, а в країнах заходу у людей більш терпиме ставлення. Але й тут є відмінності. Так, переважна більшість американців (84%) засуджують подружню невірність, а у Франції засуджують це тільки 40% [7, с. 23].

2. Соціальна мораль як сукупність соціальних якостей особистості, наприклад, патріотизму, відповідальності за майбутнє суспільства і т.п. У цьому випадку операціоналізація рівня соціальної моралі у людини

здійснюється за допомогою різних шакал [3, с. 15]. Наприклад, чи готова людина піти добровольцем в АТО або тільки уважно стежить за новинами.

Деякі якості можна розглядати як частину особистісного потенціалу людини, що характеризує рівень її цивілізованості. Наприклад, такі якості як повага до літніх людей, працьовитість. Якщо такими якостями володіє більшість членів суспільства, якщо вони є стабільною нормою для спільноти, то тоді дане співтовариство можна характеризувати як цивілізоване.

У демографів є поняття «якість населення», це означає, що населення володіє високим рівнем освіти, дисциплінованістю, працьовитістю і т.п. Але наявність особистісних якостей не оберігає від дефіциту соціальної моралі. Цілком можна уявити охайного, працьовитого егоїста, який байдужий до потреб свого соціального оточення і дбає лише про себе. Виходячи з цього судження, можна говорити про якість суспільства, члени якого поєднують особисту і соціальну мораль.

Активними споживачами соціальної моралі є молодь. Ринкові відносини, економічна та політична нестабільность чинять на формування і становлення молодої людини двоякий вплив. З одного боку – зумовлюють появу нових економічних, моральних, правових та інших відносин, які, в свою чергу, вимагають від неї підвищення морального, культурного рівнів, поглиблення й розширення кругозору, розвитку моральних умінь, навичок, здібностей, усвідомлення свого обов`язку та особистої відповідальності. З іншого – ускладнюють процес її морального становлення, призводять до збільшення асоціальних проявів у поведінці.

Так, на думку Т.Зеленської студентство «…це період формування ідентифікаційної матриці особистості, яка охоплює найважливіші сфери життя людини. У цьому віці молода людина переживає низку криз, шукає свою ідентичність, будує подальші плани на життя, осмислюючи своє місце у суспільстві. В цьому віці молода людина здійснює вибір професії, оволодіває нею і починає випробувати себе в інших сферах життя [1, с,130].

У науковому дослідженні О.Лукач зазначає, що до особливостей

студентського віку належать: прагнення до визначення своїх життєвих цінностей; посилення свідомої мотивації моральної поведінки; активізація цілеспрямованості; наполегливості; самостійності; посилення інтересу до моральних проблем й пошуку ефективних способів їх розв'язання; розширення досвіду міжособистісного спілкування; формування моральних знань та вироблення власного ставлення до людини і суспільства. Водночас цей вік характеризується суперечностями між прагненнями до істини і невмінням зрозуміти її моральну сутність, устремлінням до позитивного ідеалу, самостійності та відсутністю здатності ефективного його досягнення, небажанням бути «вихованим» і недостатнім розвитком умінь самовиховання [6, с.8].

Отже, в юності проходять глибокі зміни в системі життєвих цінностей, відбувається зміна уявлень, відмова від ілюзій, з'являються нові погляди, переконання, оцінки. Моральні цінності студентської молоді формує інформація, яка їй дається всіма як соціальними інститутами, так і баченням дорослими життя. Бо в самої молоді немає свого великого життєвого досвіду. Вона може оцінювати ті чи інші явища, виходячи із знань, отриманих у навчальних закладах, із засобів масової інформації, з оцінок батьків, прочитаної літератури, хоч, звичайно, певну роль відіграє осмислення власного пережитого. Але воно зазвичай не має вирішального значення при домінуючому впливі на молодих людей тих соціально-культурних ідеалів, які склалися у світі дорослих.

В умовах складних реалій сьогодення молода людина змушена постійно «переоцінювати» свої орієнтації, що посилює загрозу утворення морального вакууму.

Результати дослідження ціннісних орієнтацій, проведені лабораторією соціальної психології Інституту психології імені Г.С Костюка НАПН України в рамках науково-дослідницької теми «Соціально-психологічні засади становлення суб`єкта економічної соціалізації» (2009-2013 рр.) засвідчили, що процеси демократизації та ринкові відносини наповнюють новим змістом

ціннісні орієнтації молоді, спонукають до перегляду цінностей, до побудови нової ієрархії ціннісних орієнтацій. З одного боку, відбувається переосмислення таких понять, як держава, економіка, свобода, гроші, особистість, демократія, право тощо. Крім того, активно переглядаються життєві стратегії, цілі та орієнтації. Масова свідомість молоді збагачується такими цінностями, як свобода вибору переконань, недоторканність приватної власності, невтручання держави в особисте життя громадян. Новим змістом наповнюються і так звані традиційні цінності – відповідальність, толерантність, справедливість тощо [9].

Має місце тенденція зростання «попиту» на деякі цінності радянського періоду, зокрема, такі, як стабільність, порядок, але у вже новій інтерпретації.

З іншого боку, в змісті й показниках значущості загальнолюдських цінностей у сучасної молоді простежується, як і раніше, тенденція до пріоритету вітальних цінностей. Більш посиленою є увага до цінностей матеріального благополуччя, зважаючи на зростання економічних кризових явищ. Трансформація суспільного життя вивела на перші місця цінності особистісного рівня, які забезпечують власні потреби, комфортне існування.

Проблеми мікрорівня, сприйняття оточуючого світу крізь призму особистих інтересів посідають головну роль у життєвому світі молодіших людей. Насамперед їх турбує сім`я, власне здоров`я, кар`єра, матеріальні блага, освіта.

Водночас моральні основи буття, які виконують функцію життєвого орієнтира, основи для вибору діяльності відходять на задній план. Так, число молодих людей, які вважають мораль важливою життєвою цінністю, важливим регулятором життя, за останні роки зменшилось. 52,3% опитаних вважає, що притримуватись у житті моральних норм треба через внутрішню переконаність (в 2008 р. так вважали 56%). Третина респондентів вважає за потрібне дотримуватись моральних норм з мотивів «гарно виглядати в очах оточуючих людей», а не власних переконань. Більшість респондентів (83,2%) головним носієм моральних цінностей вважає сім`ю, на другому місці ЗМІ (37,2%), на

третьому – школа чи інший навчальний заклад, далі – література та кінематограф. Держава знаходиться лише на 6-му місці, як вважає кожен п`ятий із опитаних (в 2008 р. державу вважали носієм моральних цінностей біля третини опитаних). На наш погляд, цілком нормально, що сім`я вважається головним носієм моральних цінностей, адже саме там починає формуватися духовний життєвий світ і моральність особистості. Аналогічну тенденцію пріоритетності мікрорівня зафіксувало інше дослідження. Сучасна студентська молодь, за результатами щорічної програми міжнародних соціологічних досліджень цього ж інституту «Студенти – образ майбутнього» (брали участь в опитуванні студенти України, Польщі, Росії, Казахстану), більш за все цінує інститут сім`ї та шлюбу [4, с.123].

Отже, незважаючи на докорінні зміни практично у всіх сферах життя українців, напружені соціально-економічні умови існування більшості українських сімей, родина залишається головним соціальним інститутом у формуванні і розвитку соціально значущих цінностей молодого покоління. Школа, вузи більше зорієнтовані на функцію навчання, ніж на функцію виховання, тому вони відходять на задній план. Водночас ціннісна система, що існувала впродовж багатьох десятиліть, зруйнувалась. Суперечливо та повільно формується нова. Особливістю цього процесу є те, що проходить він поза чітко визначеними рамками ціннісних орієнтирів. Їх відсутність визначає “розмитість” моральних принципів молоді.

Аналіз основних базових понять нашого дослідження, здійснений у попередньому розділі, дає можливість зробити висновок, що соціальну мораль ми розглядаємо як мораль суспільства в його цілісності, і як сукупність соціальних якостей особистості. Тому з метою проаналізувати рівень сформованості соціальних моральних якостей студентської молоді міста Мелітополь ми провели анкетне опитування. Студентам було поставлено запитання «Якою мірою, на ваш погляд, у студентів виражені такі якості?» і пропонувався список особистісних і соціальних якостей щодо яких респонденти відзначали, якою мірою дана якість властива їхньому середовищу.

Це такі якості: патріотизм, дбайливе ставлення до української культури та історії минулого, працьовитість, прагнення до освіти, дисциплінованість, взаємна довіра, чесність, відповідальне ставлення до майбутнього тощо. Була опитана невелика кількість респондентів (60 студентів), але за вибіркою, що відображає курси навчання. Розглянемо результати опитування.

Ступінь наявності якості «Патріотизм» респонденти відзначили таким чином: «великою мірою» – 18,2%, «середньою мірою» – 44,6%, «малою мірою» – 22,5%, «важко відповісти» – 11,7%.

Згідно словниковому визначенню, змістом цієї соціальної якості є любов до Батьківщини і готовність підпорядкувати її інтересам свої приватні інтереси. Патріотизм припускає гордість з досягнення і культуру своєї Батьківщини, бажання зберігати її характер і культурні особливості та ідентифікація себе з іншими членами народу, прагнення захищати інтереси Батьківщини і свого народу [11, с.245]. Як видно з результатів опитування, сучасне студентство характеризується гострим дефіцитом патріотизму. Принаймні, така самооцінка наших респондентів. Патріотизм затребуваний у важкі часи для країни, коли від громадян потрібна висока самовіддача. Проте, навіть під час війни на сході рівень патріотизму сере молоді залишається низьким.

Уявлення про патріотизм передбачає діяльнісний аспект особистості: готовність своїми вчинками довести любов до своєї країни, народу, захищати їх, служити їм. Підтвердженням цьому є відповіді респондентів щодо оцінки наявності такої якості як «Ухиляння від служби в армії». Респонденти відзначили її так: «великою мірою» – 36,4%, «середньою мірою» – 52,3%, «малою мірою» – 0,1%, «важко відповісти» – 11,4%.

Результати свідчать, що таке явище є найпоширенішим серед молоді, а значить для них допустимим є моральний принцип нехтувати почесним обов’язком перед Батьківщиною. Тож у молодого покоління відсутнє бажання служити Батьківщині не тільки словом, але й ділом. Зміст патріотизму розкриває і таке явище коли «громадянин України не цінує своє громадянство». На думку студентів така якість поширена «великою мірою» – 40,0%,

«середньою мірою» – 18,0%, «малою мірою» – 38,0%, «важко відповісти» – 4,0%. Громадянство – це інтегральна якісна визначеність людини, що означає наділення і забезпечення її відповідними правами та умовами існування як підданого конкретної держави [12, с. 68]. Відповіді респондентів дають підстави говорити проте, що сучасне студентство нехтує, з одного боку – своїми громадянськими правами і свободами, які надає їм держава, а з іншого – і своїми обов`язками по відношенню до неї. Це проявляється, за даними багатьох соціологічних досліджень, у небажанні брати участь у політичних виборах. Загальновідомо, що голосують передусім люди середнього та похилого віку, молодь, як правило не ходить на виборчі дільниці, або ж ходить за примусом адміністрації ВНЗ. Нехтування громадянськими правами та обов’язками пов'язано з низькою ідентичністю зі своєю країною. Отже, результати свідчать, про низький рівень патріотизму серед студентів як на емоційному, так і на діяльнісному рівні.

Почуття патріотизму пов'язуються з трепетним ставленням до історичних подій, пам'ятників, символіці, культурних відмінностей народу. Емпіричним підтвердженням цієї тези є результати відповіді за оцінкою ступеня наявності якості «Дбайливе ставлення до української культури та історії». Респонденти відзначили її так: «великою мірою» – 18,0%, «середньою мірою» – 56,0%, «малою мірою» – 17,9%, «важко відповісти» – 8,1%.

Як бачимо, низький рівень патріотизму цілком кореспондується з низькими оцінками дбайливого ставлення студентів до культури та історії свого народу: наявність великої міри цієї якості відзначили стільки ж респондентів скільки і малою мірою. Дефіцит історичної пам'яті, крім усього іншого свідчить про низьку ідентифікацію зі своєю країною.

Дбайливе ставлення до історії минулого тісно пов'язане з відношенням до майбутнього. Ступінь наявності якості «Відповідальне ставлення до майбутнього країни» респонденти відзначили таким чином: «великою мірою» – 8,6%, «середньою мірою» – 30,4%, «малою мірою» – 45,2%, «важко відповісти» – 15,8%. Як видно з наведених даних, респонденти дуже критично ставляться

до ступеня відповідальності сучасного студентства за майбутнє наступних поколінь. Такий поколінський егоїзм свідчить про історичний песимізм, про кризову свідомість, при якій люди живуть близьким майбутнім і мало піклуються про перспективу, про добробут наступних поколінь. Це проблема не тільки нашої країни. Стан відповідальності перед майбутнім турбує провідних моралістів, філософів сучасності. Так, важливою особливістю сучасного дискурсу відповідальності є поширення імперативу Г.Йонаса «чини так, щоб наслідки твоєї дії не були руйнівними для майбутньої можливості життя на землі» [2, с.36].

Відсутність інтересу до минулого свого народу і байдужість до майбутнього – це дві сторони одного явища: відчуження по відношенню до своєї країни, як ніби люди є внутрішніми духовними емігрантами, для яких країна є чужою. Причина такого відчуження може бути двоякою: або жителі вважають, що вони гідні кращого, ніж жити в цій країні, або у людей низький рівень соціальної моралі.

Підтвердженням цієї тези є відповіді на запитання «Які Ваші подальші плани на майбутнє?» Лише 41,0% студентів залишаться жити та працювати в Україні за будь-яких обставин, 28,0% – якщо буде можливість працевлаштування за кордоном, то залишать Україну, 31,0% – важко відповісти.

Як видно з отриманих результатів, значна частина студентів хочуть жити в більш розвинених країнах, і не прагнуть будувати власними руками гідні умови життя на Батьківщині. Очевидно, що сучасне студентство живе «сьогоднішнім днем» без особливих сподівань на майбутнє в своїй країни.

Наступна якість соціальної моралі – це «Взаємна довіра». Ступінь наявності цієї якості студенти відзначили так: «великою мірою» – 14,3% «середньою мірою» – 22,8%, «малою мірою» – 20,1%, «важко відповісти» – 42,8%. Як бачимо, дефіцит цієї якості ще більш гострий, ніж низький рівень патріотизму. Довіра дозволяє громадянам більш ефективно взаємодіяти один з одним у спільних інтересах. Низький її рівень не дозволяє ефективно

використовувати соціальний потенціал у спільних цілях. Передусім, громадянське суспільство починається з довіри громадян один до одного як представників однієї нації, їхньої як соціальної відповідальності, так і політичної. Дефіцит довіри у студентському середовищі можна пояснити загальними суспільно-політичними тенденціями українського суспільства: недовіра присутня практично у всіх сферах сучасного життя – в політиці, економіці, в системі державного та муніципального управління тощо. І очевидно студентська молодь як авангард суспільства не може подолати цю тенденцію принаймні на сьогодення.

Зіставимо риси, що відносяться до соціальної моралі з особистісними моральними рисами, що характеризують якість населення.

Ступінь наявності якості «Працьовитість» респонденти відзначили таким чином: «великою мірою» – 25,8%, «середньою мірою» – 36,8%, «малою мірою» – 22,1%, «Важко відповісти» – 5,3%.

Як бачимо, особистісна мораль вище, ніж соціальна. Наявність працьовитості відзначило в кілька разів більше людей, ніж взаємну довіру. Але і в цьому випадку, наявність працьовитості малою мірою відзначила дуже велика кількість респондентів. За іншими дослідженнями відомо, що більшість людей вважає падіння трудової етики тенденцією сучасності. Багато хто переконаний, що попередні покоління людей були більш працьовитими. У загальноприйнятому сенсі працьовитість – це готовність віддавати свій час, свої сили та енергію для виробництва суспільно-корисного продукту. Здатність займатися працею і роботою з задоволенням, тривалий час (в розумних межах, природно) [5, с.59]. Вважається, що працьовитість можна трактувати і як властивість соціальної моралі, а саме, як морально необхідний внесок у добробут соціуму.

Для більш глибшого розуміння даної якості ми запропонували респондентам відповісти на питання «Які, на Вашу думку, є найважливіші фактори життєвого успіху?» 70,0% вважають, що це наполеглива праця з вдосконалення професіональних і ділових якостей, 36,0% – матеріальне

забезпечення, 34,0% – впевненість у собі задля досягнення цілей, 26,0% – самодисципліна і самоорганізованість, 20,0% – корисні зв'язки, 19,0% – високі моральні якості, 6,0% – скромність та помірність у запитах. Отже, сучасна молодь прагматична: згодна наполегливо працювати для досягнення власного соціального статусу та матеріального добробуту. А ось моральні якості для неї є другорядними. Цей висновок підтверджують і відповіді на запитання «Чи згодні Ви з наступним твердженням: людина не буде мати успіху в житті, проте ніколи не порушить моральні норми?» Згодні з даною тезою лише 6,3% студентів, не згодні – 54,2%, важко відповісти – 39,6%.

Наступна особистісна моральна якість «Дбайливе ставлення до тварин». Ступінь наявності цієї якості респонденти відзначили так: «великою мірою» – 10,8%, «середньою мірою» – 52,0%, «малою мірою» – 36,0%, «важко відповісти» – 1,2%. Як бачимо наявність малою мірою цієї якості відзначили в три рази менш людей, ніж наявність великою мірою. Якщо розглянути дану якість в аспекті соціальної моралі, то слід виявити які сторони цієї якості притаманні соціуму, а не власне окремій особистості.

Проблема стосунків між людиною і тваринами постала не сьогодні, але й дотепер її не розв'язано. Ця проблема є актуальною не лише для окремої особистості, а й людства взагалі. Мірилом підходу до її розв'язання є особистісні моральнісні якості: сумління, доброта й милосердя. Розумна цивілізована людина усвідомлює себе частиною живої природи, тому стосунки зі світом тварин сприймає як стосунки з близьким для неї світом.

Вирішенню означеної проблеми перешкоджає хибна думка, яка панує в суспільстві протягом усієї історії цивілізації: людина поділяє тварин на корисних та шкідливих, виходячи з власних потреб. Генії людства в усі часи звертали увагу на те, що тварини – такі ж Божі істоти, як і ми. Їм, як і людям, властиво відчувати біль, голод, страх, співчуття, любити своїх дітей, і чомусь навіть людей, які знущаються з них. Тому, коректним є єдиний принцип організації життя на Землі – у природі всі істоти корисні. Ставлення до тварини, як до істоти слабшої за людину, – це той своєрідний камертон, що визначає

рівень гуманності суспільства. Як бачимо за результатами опитування актуальною проблемою нашого суспільства залишається виховання небайдужого або принаймні толерантного ставлення до сусідства з тваринами.

Наступна моральна якість, що характеризує рівень гуманності суспільства, є «Повага до літніх людей». Ступінь наявності цієї якості респонденти відзначили так: «великою мірою» – 15,0%, «середньою мірою» – 67,3%, «малою мірою» – 17,3%, «важко відповісти» – 0,4%. Потрібно навчитися поважати літніх людей за їх мудрість, знання, силу духу і, головне, той досвід, який вони можуть передати нам. З їх працею пов'язано все те, чого досягло наше суспільство. Вони-то і створювали фундамент цих досягнень. Слід ставитися до людей похилого віку так, як ви хотіли б, щоб ставилися до вас. Вони прожили своє життя заради майбутніх поколінь, і заслужили нашу повагу, підтримку і реальну допомогу. Повага до людей похилого віку – один із принципів людяності та гуманізму. Але, на жаль, іноді нам необхідно нагадувати про те, чому так важливо поважати старших.

Дбайливе ставлення до тварин та повага до літніх людей є показником цивілізованості суспільства, його гуманності. Як видно з отриманих відповідей, у студентській молоді існує дефіцит моральних норм, заснованих на відчутті поваги, жалю до слабких, допомоги їм.

Іншою якістю, яка поєднує особистісні та соціальні аспекти є прагнення до освіти. Ступінь наявності якості «Прагнення до освіти» респонденти відзначили таким чином: «великою мірою» – 28,1%, «середньою мірою» – 42,1%, «малою мірою» – 24,6%, «важко відповісти» – 5,3%. На наш погляд, це досить високі показники. У цьому відношенні студенти показують себе як члени суспільства знання, що повністю відповідає вимогам сучасності.

Оскільки основною діяльністю студентів є здобуття знань, тому для більш ретельного вивчення сформованості даної якості ми запропонували їм відповісти на питання «Що для Вас є освіта?» 51,0% відповіли, що це неперервний процес індивідуального удосконалення, 36,7% – ресурс для бажаного соціального статусу, 32,7% – рівень індивідуальної культури

особистості, 28,6% – це сукупність наукових знань, які потрібно вивчити і засвоїти. Результати переконливо свідчать, що студенти прагнуть бути освіченими, культурними людьми і вважають освіту необхідною умовою для досягнення успіху в житті. Водночас третина опитаних (32,7%) відповіли, що освіта – «те, що коштує (у плані витрат) досить дорого, а цінується (у плані прибутків) досить дешево». Очевидно таке ставлення відображає соціально-економічні проблеми сучасного українського суспільства: людина освічена, кваліфікована, моральна має невеликий достаток. В нашому суспільстві, на жаль, диплом про вищу освіту з гарними оцінками не гарантує соціального статусу та відповідного йому добробуту. Цю тезу підтверджує і відповіді на питання «Чи згодні Ви з думкою про те, що диплом – це «обкладинка», яка більшою мірою потрібна формально, ніж реально?» 62,0% відповіли «так», 26,0% – ні, 12,0% – не змогли визначитися.

Отож маємо такий аномійний стан суспільства в якому люди усвідомлюють важливість, цінність освіти, але де-факто розуміють, що вона не гарантує гідного життя.

Наведемо дані про наявність низки інших моральних якостей в аспекті оцінки стану соціальної моралі студентства.

Ступінь наявності якості «Дисциплінованість» респонденти відзначили таким чином: «великою мірою» – 7,1%, «середньою мірою» – 42,9%, «малою мірою» – 39,3%, «важко відповісти» – 10,7%.

Ступінь наявності якості «Чесність» респонденти відзначили так: «великою мірою» – 8,7%, «середньою мірою» – 28,7%, «малою мірою» – 44,6%, «важко відповісти» – 18,0%.

Можна звернути увагу, що найбільше респондентів вважають, що дана якість поширена малою мірою, порівняно з іншими. Чесність включає правдивість, принциповість, вірність взятим зобов'язанням, щирість перед іншими і перед самим собою відносно тих мотивів, якими людина керується, визнання і дотримання прав інших людей на те, що їм законно належить. Без чесних людей неможливо побудувати справедливе суспільство. Проте,

самооцінка цієї якості виявилася найнижчою поряд з іншими.

Для з`ясування думку студентів щодо загальної оцінки моральності сучасного суспільства ми запропонували їм підтвердити чи спростувати тезу: «Сучасний світ жорстокий і для досягнення успіху доводиться нехтувати моральними нормами». Згодні з цією тезою 58,0% опитаних, не згодні – 26,0%, важко відповісти – 16,0%. Отже студенти переконані в тому, що сучасний світ є досить аморальним, нетолерантним та жорстоким, в якому не цінуються вищі моральні якості. А відтак, не треба замислюватися над моральністю власних вчинків, а моральні ідеали не є взірцями для наслідування.

Отже, характеризуючи соціальну мораль сучасного студентства можна виділити у цілому досить низькі показники її самооцінки. Але таке стан притаманний не тільки студентству. Для всій України характерний високий рівень аномійної дезорганізованості, тобто вкрай слабка сфера нормативного регулювання засобами моралі.

Низькі самооцінки можуть мати два різних результати. В одному випадку, низька самооцінка стимулює людей до мобілізації, прагненню виправити становище і домогтися кращого результату. В іншому випадку, навпаки, низька самооцінка призводить до зневіри, депресивного стану і подальшому падінню соціальної моралі. Низька самооцінка норм соціальної моралі студентською молоддю є своєрідним викликом суспільству в цілому, оскільки від їхньої моральності залежить майбутнє нації, здатність до подолання внутрішніх та зовнішніх труднощів.

Список використаних джерел

1. Зеленська Т.А. Особливості ідентифікаційної матриці студентської молоді. Проблеми загальної та педагогічної психології. 2011. Т.XII, С.128-135.

2. Йонас Г. Принцип відповідальності /Г. Йонас. - К., 2001. – 400с.

3. Катаєв С.Л. Соціальна мораль мешканців Мелітополя / С.Л.Катаєв // Версус. Збірник наукових праць. Філософські науки. – №4, 2015. – С.13-17.

4. Лавренко О.В. Моральні орієнтації студентської молоді в контексті діалогу культур. Психологія діалогу і світ людини. Збірник наукових праць. - №

2. – Київ, 2012. – С.120-129.

5. Ленищик О.І. Етика як системоформуючий чинник виховання студентської молоді в процесі професійної підготовки майбутніх юристів та управлінців // Педагогічний дискурс. - Випуск 14, 2013. – 57-61

6. Лукач О. М. Формування моральної культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. М. Лукач. – К., 2013. – 20 с.

7. Никонов Г. Мораль сравнили с муравейником / Г. Никонов // Комментарии. -2014. - № 26 от 11 июля. –43 с.

8. Результати соціологічного опитування «Моральні орієнтири сучасного студентства Мелітополя» //Центр соціологічних досліджень МДПУ ім.Б.Хмельницького, 2015. – 24 с.

9. Социологи рассказали о нравственности украинцев // Кореспондент, 2016. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://korrespondent.net/ukraine/3669093-sotsyolohy-rasskazaly-o-nravstvennosty-ukrayntsev

10. Соціологія: словник термінів і понять /За заг. ред. Біленького Є.А. і Козловця М.А./ – К.: Кондор, 2006. – 372 с.

11. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики / М. Г.Тофтул. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. – 416 с.

12. Юрій М.Ф. Політологія [Підручник], К.: Дакор, 2004. - 415 с.

НАШІ АВТОРИ

Афанасьєва Л.В., завідувачка кафедрою соціології, кандидат філософських наук, доцент

Глебова Н.І., доктор соціологічних наук, доцент

Букрєєва І.В., кандидат філософських наук, доцент

Глинська Л.Ф., кандидат філософських наук, доцент

Ідрісов Б.А., кандидат соціологічних наук, доцент

Орлов А.В., кандидат філософських наук, доцент

Семікін М.О., кандидат філософських наук, старший викладач

Скляров Р.В., асистент